

Göncz Lajos

A MAGYAR NYELV
JUGOSZLÁVIÁBAN
(VAJDASÁGBAN)

Göncz Lajos • A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)

A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén

II.

Sorozatszerkesztő
KONTRA MIKLÓS

Göncz Lajos

A MAGYAR NYELV
JUGOSZLÁVIÁBAN
(VAJDASÁGBAN)

OSIRIS KIADÓ • FORUM KÖNYVKIADÓ • MTA KISEBBSÉGGUTATÓ MŰHELY
Budapest–Újvidék, 1999

Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián.
Kisebbségi konfliktusok, megoldási alternatívák Kelet-Közép-Európában.

Lektorálta
CSERNICKSKÓ ISTVÁN

Minden jog fenntartva.
Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához kötött.

© Göncz Lajos, 1999

© Osiris Kiadó, 1999

A kiadásért felel az Osiris Kiadó igazgatója
Műszaki szerkesztő Galgóczi Andrea
A nyomdai előkészítés és a sokszorosítás
az Osiris Kft. munkája
Tördelő Kmety Lóránt

ISBN 963 379 463 3

ISSN 1419-323X

Tartalom

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	9
ÁBRÁK JEGYZÉKE	13
SOROZATSZERKESZTŐI ELŐSZÓ	15
BEVEZETÉS	19
1. FÖLDRAJZI ÉS NÉPESEDÉSI VISZONYOK	33
1.1. A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság földrajzi és népesedési viszonyai	33
1.2. Vajdaság földrajzi és népesedési viszonyai	36
1.3. Migrációs mozgások és határmentiség	43
2. TÖRTÉNELEM	45
2.1. Középkor	45
2.2. Újratelepítés	46
3. POLITIKA, GAZDASÁG, KULTÚRA, VALLÁS	49
3.1. A vajdasági magyarság helyzete az első Jugoszláviában	50
3.2. A vajdasági magyarság helyzete a második világháború után	53
4. AZ ÉRINTKEZŐ NYELVEK ÉS ETNIKUMOK JELLEMZÉSE	61
4.1. Az érintkező nyelvek genetikai és tipológiai viszonya	61
4.2. A vajdasági magyarság fogyatkozása	62

4.3. Személyiségfejlődés heterogén környezetben	66
4.4. A Magyarországgal fönntartott kapcsolatok	71
4.5. Vegyes házasságok	72
5. AZ ÉRINTKEZŐ NYELVEK ÉS BESZÉLŐIK SZOCIO- ÉS PSZICHOLINGVISZTIKAI HELYZETE	73
5.1. A nyelvek státusa	73
5.2. A nyelvek funkciói	75
5.3. Területi és nemzeti kötődés	77
5.4. Anyanyelvi sztereotípiák és a nyelvek presztízse	83
5.5. Diglosszia és a vajdasági magyarság nyelvi helyzete	86
5.6. Nyelvtudás és nyelvelsajátítás	88
5.7. A kétnyelvűség meghatározásai és típusai	94
6. AZ ÉRINTKEZŐ NYELVEK ÉS BESZÉLŐIK NYELVPOLITIKAI HELYZETE	100
6.1. A vajdasági magyar nyelvű oktatás az első és második Jugoszláviában	100
6.2. Kétnyelvű oktatás	104
6.3. A kisebbségi oktatás néhány kérdéséről	115
6.4. A nyelvhasználat fontosabb szinterei	123
6.5. Nyelvápolás, nyelvművelés, standardizáltság	132
7. AZ ÉRINTKEZŐ NYELVEK KONTAKTUSNYELVÉSZETI KÉRDÉSEI	135
7.1. A magyar nyelv sajátosságairól a Vajdaságban	135
7.2. A kérdőíves felmérés eredményei	146
7.2.1. Módszertani kérdések: a kérdőíves felmérésről	146
7.2.2. A vizsgált jelenségek és feladattípusok	147
Analitizálódás	151
Szórend	152
Fölösleges névmások	153
Kicsinyító képzők	153

Helynevek ragja	153
Többes szám	154
A <i>valószínűleg</i> , <i>hogy</i> változó	155
A <i>-nők/-nők</i> változó	155
A hasonlítás	155
„Feminizálás”	156
A <i>kell legyen</i> változó	156
Az inessivusi <i>-ban/-ba</i> változó	156
Az illativusi <i>-ba/-ban</i> változó	157
A <i>-t</i> végű igék kijelentő és felszólító módú alakjai (süksükölés, szuksükölés, hiperkorrekció)	157
7.2.3. Eredmények	159
A. Feladattípusok szerint	159
A „természetesebbnek ítélt” feladattípus	159
Az (azonos tartalmú) „kijelentések megítélése négyfokú skálán” feladattípus	160
A „megítélés és javítás” feladattípus	161
A „mondatba illő formát választ” feladattípus	162
A „hiányzó végződések és foglalkozások beírása” feladattípus	164
A feladattípusokban elért eredmény és a nyelvészociológiai változók összefüggése	166
B. Vizsgált jelenség szerint	173
Analitikus szerkezetek	173
Szórend	175
Fölösleges névmások	177
Kicsinyítő képzők	180
Helynevek ragja	182
Többes szám	183
A <i>valószínűleg</i> , <i>hogy</i> változó	185
A <i>-nők/-nők</i> változó	186
A <i>-nál/-től</i> változó	187
„Feminizálás”	188
A <i>kell legyen</i> változó	190
A <i>-ban/-ba</i> változó	192
A <i>-ba/-ban</i> változó	194
A <i>-t</i> végű igék kijelentő módja	195

C. A standard/nemstandard változatok használati gyakorisága a vizsgált nyelvi jelenségeknél: régiók szerinti összegezés	198
A vizsgált nyelvi jelenségek és a nyelvészológiai változók összefüggése	199
8. ZÁRSZÓ	215
MELLÉKLETEK	219
1. Nyelvhasználati kérdőív	219
2. Keresztábrák	237
IRODALOM	271
NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ	279
SUMMARY	287

Táblázatok jegyzéke

1.6. táblázat.	<i>Az 5000 főnél nagyobb vajdasági magyar közösségek 1981-ben</i>	41
1.8. táblázat.	<i>A Vajdaság népességének, ezen belül a magyarok számának alakulása 1880–1991 között</i>	41
4.1. táblázat.	<i>A nagyobb beszélőközösségek lélekszáma a második Jugoszláviában 1981-ben</i>	62
5.1. táblázat.	<i>Területi kötődés; Terepadatok 1996; N = 144</i>	78
5.2. táblázat.	<i>Nemzeti kötődés; Terepadatok 1996; N = 144</i>	78
5.3. táblázat.	<i>Nyelvi sztereotípiák; Terepadatok 1996; N = 144</i>	84
5.4. táblázat.	<i>Nyelvtudás; Terepadatok 1996; N = 144</i>	89
5.5. táblázat.	<i>A nyelvek elsajátításának forrásai; Terepadatok 1996; N = 144</i>	90
5.6. táblázat.	<i>Az anyanyelv elsajátításának forrásai Vajdaságban (V) és a többi kisebbségi magyar beszélőközösségnél (Tk); Terepadatok 1996; N = 739</i>	92
5.7. táblázat.	<i>Az anyanyelv meghatározásai</i>	94
5.8. táblázat.	<i>A kétnyelvűség meghatározásai</i>	95
5.9. táblázat.	<i>A kétnyelvűség fontosabb típusai</i>	97
6.1. táblázat.	<i>A magánérintkezésben használt nyelvek és használatuk gyakorisága; Terepadatok 1996; N = 739</i>	124
6.2. táblázat.	<i>A nyelvek írásban való használatának gyakorisága; Terepadatok 1996; N = 739</i>	125
6.3. táblázat.	<i>A nyelvek olvasásban való használatának gyakorisága; Terepadatok 1996; N = 739</i>	126
6.4. táblázat.	<i>A tévé- és rádióadók nézettsége/hallgatottsága; Terepadatok 1996; N = 846</i>	127
6.5. táblázat.	<i>Rádió-, illetve tévéműsorok nyelve; Terepadatok 1996; N = 739</i>	128

6.6. táblázat.	<i>Nyelvhasználat falun és városon – Vajdaság; Terepadatok 1996; N = 144</i>	129
6.7. táblázat.	<i>Nyelvhasználat falun és városon a többi kisebbségi régió magyar beszélőközösségeinél (összevont eredmények)</i>	130
6.8. táblázat.	<i>Egyéb nyelvhasználati szinterek; Terepadatok 1996; N = 739</i>	130
6.9. táblázat.	<i>Munkahelyi nyelvhasználat; Terepadatok 1996; N = 739</i>	131
6.10. táblázat.	<i>A nyelvművelés és a nyelvtervezés összehasonlítása</i>	133
7.1. táblázat.	<i>A standard/nemstandard változat elfogadása a „természetesebbnek ítélt” feladattípusnál Vajdaságban és Magyarországon; Terepadatok 1996; N = 251</i>	159
7.2. táblázat.	<i>A standard/nemstandard változat elfogadása/elutasítása „a kijelentések megítélése négyfokú skálán” feladattípusnál Vajdaságban és Magyarországon; Terepadatok 1996; N = 251</i>	160
7.3. táblázat.	<i>A nemstandard változatok megítélése/javítása a „megítélés és javítás” feladattípusnál Vajdaságban (V) és Magyarországon (M); Terepadatok 1996; N = 251</i>	162
7.4. táblázat.	<i>A standard/nemstandard változat választása a „mondatba illő formát választ” feladattípusnál Vajdaságban és Magyarországon; Terepadatok 1996; N = 251</i>	163
7.5. táblázat.	<i>A standard/nemstandard változat beírása a „hiányzó végződések és foglalkozások beírása” feladattípusnál Vajdaságban (V) és Magyarországon (M); Terepadatok 1996; N = 251</i>	164
7.6. táblázat.	<i>A feladattípusokban elért eredmény és a nyelvszociológiai változók összefüggése: a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996</i>	169
7.7. táblázat.	<i>Analitikus szerkezetek: a standard/nemstandard változat elfogadása; Terepadatok 1996</i>	173
7.8. táblázat.	<i>Szórend: a standard/nemstandard változat elfogadása; Terepadatok 1996</i>	176
7.9. táblázat.	<i>Főlsleges névmások: a standard/nemstandard változat elfogadása; Terepadatok 1996</i>	177
7.10. táblázat.	<i>Kicsinyítő képzők: a standard/nemstandard változat elfogadása; Terepadatok 1996</i>	180

7.11. táblázat.	<i>Helynevek ragja: a „standard/nemstandard” változat elfogadása; Terepadatok 1996</i>	182
7.12. táblázat.	<i>Többes szám: a standard/nemstandard változatok elfogadása; Terepadatok 1996</i>	184
7.13. táblázat.	<i>A valószínűleg, hogy változó: a standard/nemstandard változat elfogadása; Terepadatok 1996</i>	186
7.14. táblázat.	<i>A -nök/-nők változó: standard/nemstandard változat elfogadása; Terepadatok 1996</i>	186
7.15. táblázat.	<i>A -nál/-től változó: a standard/nemstandard változat elfogadása; Terepadatok 1996</i>	187
7.16. táblázat.	<i>„Feminizálás”: a standard/nemstandard változat elfogadása; Terepadatok 1996</i>	189
7.17. táblázat.	<i>A kell legyen változó különböző változatainak elfogadása/elutasítása; Terepadatok 1996</i>	190
7.18. táblázat.	<i>A -ban/-ba változó: a standard/nemstandard változat elfogadása; Terepadatok 1996</i>	193
7.19. táblázat.	<i>A -ba/-ban változó: a standard/nemstandard változat elfogadása; Terepadatok 1996</i>	194
7.20. táblázat.	<i>A -t végű igék kijelentő módja: a standard/nemstandard változat elfogadása; Terepadatok 1996</i>	196
7.21. táblázat.	<i>A vizsgált nyelvi változók változatainak használati gyakorisága: összesítő táblázat. (%); Terepadatok 1996</i>	198
7.22. táblázat.	<i>Az analitikus szerkezetek és a nyelvszociológiai változók összefüggése: a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996</i>	200
7.23. táblázat.	<i>A szórend és a szociolingvisztikai változók összefüggése: a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996</i>	202
7.24. táblázat.	<i>A főlöszleges névmások és a nyelvszociológiai változók összefüggése: a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996</i>	203
7.25. táblázat.	<i>A kicsinyítő képzők és a nyelvszociológiai változók összefüggése: a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996</i>	204
7.26. táblázat.	<i>A helynevek ragja és a nyelvszociológiai változók összefüggése: a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996</i>	205

7.27. táblázat.	<i>A többes szám és a nyelvszociológiai változók összefüggése: a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996</i>	206
7.28. táblázat.	<i>A valószínűleg, hogy változó és a független változók összefüggése: a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996</i>	206
7.29. táblázat.	<i>A -nök/-nők változó és a nyelvszociológiai változók összefüggése: a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996</i>	208
7.30. táblázat.	<i>A -nál/-től változó és a nyelvszociológiai változók összefüggése: a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996</i>	208
7.31. táblázat.	<i>A „feminizálás” és a független változók összefüggése: a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996</i>	209
7.32. táblázat.	<i>A kell legyen változó és a független változók összefüggése: a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996</i>	210
7.33. táblázat.	<i>A -ban/-ba változó és a nyelvszociológiai változók összefüggése: a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996</i>	211
7.34. táblázat.	<i>A -ba/-ban változó és a független változók összefüggése: a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996</i>	212
7.35. táblázat.	<i>A -t végű igék kijelentő módja és a független változók összefüggése: a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996</i>	213

Ábrák jegyzéke

1.1. kördiagram.	<i>A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság lakosságának nemzetiségi összetétele 1991-ben, százalékban</i>	34
1.2. térkép.	<i>Jugoszlávia etnikumainak földrajzi elhelyezkedése 1981-ben</i>	35
1.3. kördiagram.	<i>A Vajdaság lakosságának nemzetiségi összetétele 1991-ben, százalékban</i>	37
1.4. térkép.	<i>A magyarok százalékos részesedése a Vajdaság községeinek össznépességén belül az 1981-es népszámlálás adatai alapján</i>	38
1.5. térkép.	<i>Magyarok lakta sűrűség (magyarok és nem magyarok aránya) községenként</i>	40
1.7. diagram.	<i>A vajdasági települések (városok és falvak) etnikai összetételének változása 1880–1981 között</i>	42
1.8. diagram.	<i>A Vajdaság legnépesebb etnikumainak alakulása 1961-ben és 1991-ben</i>	43

Sorozatszerkesztői előszó

Tabut feszeget és méhkasba nyúl, aki a kisebbségben élő magyarok nyelvét kutatja a XX. század utolsó évtizedében. Tabut feszeget, mert a magyar nyelvtudomány a Trianont követő hét évtizedben a kétnyelvűségbe került kisebbségi magyarok nyelvhasználatát nemigen vizsgálta tudományos objektivitással. Ennek egyik súlyos oka a politikai diktatúra volt: 1990-ig mindössze a vasfüggönyön túli, burgenlandi és amerikai magyar kétnyelvűségről készültek érdemleges nyelvészeti elemzések. De volt egy másik ok is: a magyar *nyelvművelő hagyomány*, ami a helyesnek, választékosnak, magyarosnak vélt vagy annak kikiáltott nyelvi ideált propagálja, s eközben a kétnyelvű magyarokat az egy nyelvűeknek felállított mércével méricskéli. A *nyelvtudomány* azt vizsgálja, hogy miként használják/beszélik az emberek nyelvüket, miközben élik mindennapi életüket. Az ilyen kutatás jóval nehezebb, de sokkal több új, tudományosan megalapozott ismeretet eredményez, mint a magyar nyelvi ideál magasugrólécét felállító és a léccsúszó leverésén szomorogó nyelvvelés, ami persze nem is tudomány, ha tudományon olyan valamit értünk, ami új, érvényes ismereteket hoz létre.

Szokták mondani, hogy értelmiségünk felelőssége az osztatlan magyar kultúra megőrzése. Osztatlan magyar irodalomról is sokat hallunk, amit – föltehetően – osztatlan, egységes magyar nyelven írnak. Van, aki „az egy és oszthatatlan magyar nyelvet és az azt őrző, ápoló nyelvi magatartást” látja veszélyben forogni, amikor arról olvas elemzést, hogy eltér-e a szlovákiai magyarok beszéde a magyarországiakétól, vagy amikor azt a kisebbségi magyar nyelvészekről származó, alaposan megindokolt javaslatot látja, hogy vegyenek tudomást a Magyar Értelmező Kéziszótár szerkesztői a határon túli milliokról is, szótárazzák az ő szavaikat is. Csak így válhat ugyanis a szótár a magyarországi magyar nyelv szótárából *a magyar nyelv szótárává*. A magyart egynyelvű magyarok is beszélik (zömmel Magyarországon) és kétnyelvűek is (zömmel a velünk szomszédos országokban), és – ami a világ legter-

mészesebb dolga – nem egyformán beszélnek, mivel a kétnyelvűek sosem beszélnek egy nyelvet ugyanúgy, ahogy az egy nyelvűek.

Nincs tehát egy és oszthatatlan magyar nyelv, de van ilyen ideál. Ebből az egynyelvűséget favorizáló, a kétnyelvűségtől riadozó ideálból fakad, hogy szótáraink és nyelvtanaink a kétnyelvű magyarok magyarjáról szót sem ejtenek, hogy a magyarországi nyelvűvelés (újabbán kinyilvánított szándékai ellenére is) feszültségeket kelt a kisebbségi magyarokban, és az is, hogy gyermekcipőben jár még a kisebbségi magyar nyelvpedagógia.

A Kárpát-medencében kisebbségben élő magyarok asszimilációja sokakat aggaszt, különösen amikor nem önként vállalt, hanem nemzetállamot építő nacionalizmustól kikényszerített asszimilációról van szó. Amikor emberi jogok és nyelvi emberi jogok semmibevétele okoz feszültséget, zárat be iskolákat, és igyekszik otthontalanná tenni a szülőföldjükön és nyelvükben otthonra vágyó magyarokat. A problémák felméréséhez, elemzéséhez és a változtatási programok megfogalmazásához alapos, gondos és óvatos munka szükségeltetik. Ugyanis könnyen ráakasztják a „nyelváruló” címkét arra, aki a modern nyelvtudomány elméleti és módszertani ismereteivel felvértezve elemzi nyelvünk többközpontúságát. Van, aki szerint „az asszimilációt segíti” az, aki a kisebbségi anyanyelvi tankönyvekben a magyarországi standardtól eltérő nyelvtani szerkezeteket „mintegy természetes és általános nyelvi tényként” tünteti fel. Érdekes megfigyelni, hogy ebben a méhkasban nemcsak magyarországi magyarok csipkedik a kisebbségeket és viszont, hanem kisebbségek is a velük egy országban élőket, miként többségi magyarok is a többségi magyarokat. Mindenki jót akar, de másképp. Nincs egyetértés, nem is lehet, mivel a kisebbségi magyarok nyelvi-nyelvhasználati világának feltárása máig nem történt meg. E nélkül viszont illúzió egy olyan nyelvpolitika kialakítása, ami az asszimiláció lelassításával vagy megállításával kecsegtethet.

A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című könyvsorozat szerzői ezen az áldatlan helyzeten kívánnak változtatni. A munkaközösség kialakítása 1993 októberében, a 6. Élőnyelvi Konferencián kezdődött meg Budapesten. További értekezleteket tartottunk egyebek mellett a nagymegyeri (Szlovákia) Élőnyelvi Konferencián 1994-ben, az ungvárin 1995-ben és a szegedin 1996-ban. Időközben elnyertünk két kutatási támogatást, ami lehetővé tette számunkra a szakirodalmi tájékozódást, továbbá egy részletes szociolingvisztikai terepkutatás elvégzését 1996-ban Ausztriában, Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában, Jugoszláviában, Szlovéniában és – kontrollként – Magyarországon. (Horvátországban a délszláv háború miatt nem állt módunkban lefolytatni a vizsgálatot.) A mai helyzetet feltáró empirikus kutatást kiegészíti egy történeti szociolingvisztikai elemzés, amelynek szempontrend-

szeréhez az európai nyelvi kontaktusokat leíró enciklopédia (Hans Goebel et al., eds.: *Contact Linguistics*. Volume 2, Berlin and New York, 1997, Mouton de Gruyter) szempontjait vettük alapul. Ennek köszönhető, hogy elemzéseink jól illeszkednek a legújabb európai szakirodalomhoz, de – mivel minket kevésbé kötöttek terjedelmi korlátok – sokkal részletesebbek a *Contact Linguistics*-beli magyar vonatkozású tanulmányoknál.

Munkánkat előbb a budapesti Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások (VIII/b, Magyarságkutatás, 771/94 és 771/95), majd a prágai Research Support Scheme of the Higher Education Support Programme (Grant no. 582/1995) támogatásával végeztük; az utóbbi stipendiumai könyvsorozatunk szerzőit hosszabb-rövidebb időre egyetemi kötelezettségeik alól is mentesítették. A könyvek megírása és kiadása a Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Műhelye hároméves programjának része. A jelen kötet kiadását támogatta az Oktatási Minisztérium Határon Túli Magyarok Titkársága is. A kutatásban szerződéses munkatársként vett részt Lanstyák István (Szlovákia), Csernicskó István (Ukrajna), Péntek János és Szilágyi N. Sándor (Románia), Göncz Lajos (Jugoszlávia), Vörös Ottó (Magyarország), Szépfalusi István (Ausztria) és e sorok írója. Rajtuk kívül többen végeztek még különféle kutatási feladatokat és írtak tanulmányokat is, elsősorban Sándor Klára, aki 1995–1996-ban a kutatásvezető távolléte alatt nemcsak a szakmai irányítást tartotta kézben, hanem a szükséges adminisztratív feladatokat is mintaszerűen ellátta. De említést érdemelnek azok a kollégáink is, akik tanulmányokat készítettek és akiknek írásaira szerzőink sokszor hivatkoznak, így Bartha Csilla, Beregszászi Anikó, Borbély Anna, Király Attila és Peter Trudgill. A magyarországi kontrollvizsgálatot szegedi doktorandusz diákjaim, Ábel Péter, Németh Miklós és Sárk Pál végezték el; a mellékletekben közölt, a határon túli és a magyarországi nyelvi adatokat összehasonlító kereszt táblákat egységesen Beran Eszter készítette el. Köszönet illeti az egyes kötetek lektorait is. A hét országra kiterjedő kutatás sikeres lebonyolításában része volt az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztályán dolgozó minden munkatársamnak és számos intézeti kollégámnak is. Végül, de nem utolsósorban említem Vargha Andrást, aki az empirikus kutatás megtervezésekor, a rögzítő és elemző program kifejlesztésével és későbbi karbantartásával ideális munkatársunk volt.

Budapest, 1998. június 20.

KONTRA MIKLÓS

Bevezetés

(A tanulmány tárgya és céljai, megközelítési szempontok, kétnyelvűségi alapfogalmak, módszerek)

A 14 millióra becsült magyarság (Dávid 1993, 49) mintegy egyharmada a mai Magyarország határain kívül él: nagyobb része a Kárpát-medence Magyarországgal szomszédos peremországaiban mint őshonos vagy történelmi kisebbség, kisebb része a világ számos országában szétszórta, mint bevándorolt kisebbség. Tanulmányunkban az egyik *őshonos* magyar kisebbséggel, a *vajdasági magyarsággal* foglalkozunk, annak közösségi és egyéni kétnyelvűségével.

A kutatás, amelynek részét e tanulmány is képezi, szociolingvisztikai ihletettségű. Nem a nyelvhasználóktól elvonatkoztatott nyelvet tanulmányozza (a strukturalizmus és a generatív grammatika elveit követve), hanem annak az élőnyelvi – szekuláris – kutatásokra alapozó vállalkozásnak a része, amelynek célja feltérképezni a kárpát-medencei kisebbségi helyzetben beszélt magyar nyelvváltozatok állapotát. A gyakorlati cél elősegíteni a hatékony(abb) nyelvművelést, illetve a nyelvtervezési folyamatokat erre a helyzetfelmérésre alapozva. A vállalkozás távlati célja az őshonos magyar kisebbségek anyanyelvének megtartását, a nyelvcsere megakadályozását célzó erőfeszítések teljesebb tudományos megalapozottságának a támogatása.

A tanulmány *tárgyát* a vajdasági magyarság által beszélt és kétnyelvű normák által irányított magyar kontaktusváltozat képezi. A vajdasági magyarság ugyanis kétnyelvű közösség, és mind elsőnyelvi (magyar), mind másodnyelvi (szerb) nyelvváltozatai törvényszerűen eltérnek az egynyelvűségi helyzetben beszélt nyelvváltozatoktól. Az eltérések azokban a nyelvi jelenségekben érhetők tetten, amelyeket a hagyományos nyelvművelés az ún. nyelvhelyességi kérdések kapcsán vizsgál (pl. nyelvjárásiasság, pongyola nyelvhasználat, vagyis a kodifikált magyar standardtól való, erősen stigmatizált vagy kevésbé megbélyegzett, esetleg semleges eltérések), valamint a két nyelv kölcsönhatásának termékeként létrejött kontaktusjelenségekben (kölcsönzések, analitizálódás). A tanulmány alapvető *célja* tehát a vajdasági magyar kontaktusváltozat(ok) említett sajátosságainak feltérképezése. Csak másodlagos célként

jelentkezik a magyarországi magyar nyelvtől és, esetenként, más kárpát-medencei magyar beszélőközösségek anyanyelvváltozataitól való eltérések mértékének leírása is a vizsgált nyelvi jelenségekben. Az általunk vizsgált jelenségeket (nyelvi elemek, nyelvi szerkezetek) a szociolingvisztikában nyelvi változóknak hívják és egymás mellett létező, azonos funkciót ellátó nyelvi formákként definiálják. Olyan nyelvi jelenségekről van tehát szó, amelyek ugyanazt a jelentést nyelvileg eltérő alakban fejezik ki, ha felcseréljük őket, nem kapunk nyelvileg rossz, agrammatikus mondatot. Az egyik nyelvi forma azonban kodifikált standard változat, a másik ettől eltér, bár a nyelvi szerkesztettség szempontjából mindkettő egyaránt működőképes, csak más a társadalmi megítélésük. Hogy melyiket használja a beszélő, azt tehát nemcsak nyelvi, hanem szociológiai, lélektani és beszédhelyzeti tényezők határozzák meg. Így pl. a vajdasági magyarok anyanyelvében a *szörp:szok* lexikai változó, mert mindkettőt használják, csak eltérő gyakorisággal, a *szok* Magyarországon nem használatos, ott nem is változó (a *szörp* ott pl. az *üdtő*-vel és egyebekkel váltakozhat). Hogy melyik nyelvi forma milyen gyakorisággal jelentkezik, az függhet a beszélő nyelvi környezetétől, első nyelvi és másodnyelvi felkészültségétől (kompetenciájától), iskolai végzettségétől, foglalkozásától, nemétől, attól, hogy kivel kommunikál, hogy formális-e vagy informális a beszédhelyzet stb.

Egy kontaktusváltozat sajátosságai annak a kétnyelvűségi helyzetnek a jellemzőit tükrözik, amelyben a változat létrejött, vagyis itt is érvényesül az az általános törvényszerűség, hogy a földrajzi és társadalmi tagolódás a nyelvben tükröződik. Tulajdonképpen a kontaktusváltozat a kétnyelvűségi helyzet következménye. Ezért teljesebb leírásához ismerni kell a körülményeket, amelyek a kétnyelvűség kialakulásához vezettek, vagyis a vizsgált kontaktusváltozatot használó beszélőközösség életterének földrajzi, történelmi, politikai, gazdasági, kulturális, vallási vonatkozásait is. Tanulmányunkban a nyelvkörnyezeti helyzet feltérképezésére egy olyan kontaktusnyelvészeti szempontrendszert követtünk, amelynek vázát Goebl et al (1996–1997) kézikönyve szolgáltatta. Ez a szempontrendszer lehetővé teszi az összes európai nyelvi kontaktus, így a kárpát-medencei őshonos magyar kisebbségek nyelvi kontaktusainak egységes szempontok és módszerek szerinti leírását. Tanulmányunk bevezető fejezeteiben a vajdasági magyarság kétnyelvűségének felsorolt vonatkozásaival foglalkozunk, azt a már általánosan elfogadott hozzáállást követve, hogy mint minden kétnyelvűség, az általunk tanulmányozott is, sokarcú jelenség és csak interdiszciplináris közelítésben ismerhető meg teljesebben. Maga a kétnyelvűségi helyzet tehát kutatásunkban egyrészt független, másrészt közbülső (mediációs, közvetítő) vál-

tozóként értelmezhető. Független változó, mert hatására alakulnak ki a kétnyelvű egyének által beszélt és általunk tanulmányozott első nyelvi, valamint a másodnyelvi kontaktusváltozatok, másrészt mediációs változó is, mert a mediátor szerepét játssza a beszélők életterét meghatározó tényezők és a kontaktusváltozat(ok) között. Más szóval, az általunk tanulmányozott első nyelvi (magyar) kontaktusváltozat közvetlen determinánsa a kétnyelvűségi helyzet, amelynek sajátosságait viszont a szélesebb földrajzi és társadalmi viszonyok határozzák meg.

A kontaktusváltozat azonban csak egyik, nyelvi következménye a kétnyelvűségnek. Vannak igen lényeges nyelven kívüli, elsősorban lélektani következményei, hatásai is a lelki fejlődésre és a viselkedésre. Tanulmányunkban ezekre is kitérünk, sőt a lélektani szempontok bizonyos értelemben dominálnak is. Ennek oka, hogy a szerző alapvető képzettségénél és érdeklődésénél fogva pszichológus, a kétnyelvűség-tudományok közül a kétnyelvűség lélektanának művelője, és a fent említett vonatkozásokkal foglalkozó tudományokban nem tartja magát illetékesnek, sőt a szociolingvisztikával is csak mint a pszichológia társtudományával foglalkozik. Így érthető okokból a kétnyelvűség determinánsainak és következményeinek lélektani törvényszerűségei iránt fogékonyabb. Ezért a munkában elsősorban a lélektani vonatkozásokra irányult az érdeklődés, fontosságukat néha túlhangsúlyozva is. Mentésére talán az az érv hozható fel, hogy egy rendkívül összetett jelenség vagy jelenségcsoport tudományos vizsgálatának bizonyos fejlettségi fokán indokolt és elkerülhetetlen az olyan analitikus hozzáállás, amely mesterségesen kimerevít, felnagyít és abszolutizál egy-egy tényezőt, hogy szerepét teljesebben megvilágítsa. Mindez tehát nem elvi meggondolásból, hanem természetes korlátainkból adódóan van így.

A tanulmány tárgyát és céljait, valamint a *megközelítési szempontokat* röviden a következőképpen *összegezhettük*: a vajdasági magyarság kétnyelvű közösség, beszédtevékenysége ezért mind a nyelvismeret, mind a nyelvhasználat tekintetében eltér az egynyelvű közösségek beszédtevékenységétől. Természetesen beszéde éppoly hatékony, mint az egynyelvűeké, csak hogy a kétnyelvűek beszédét kétnyelvű normák irányítják. Mind az első nyelvi, mind a másodnyelvi nyelvváltozatai kontaktusváltozatok, amelyeket a nyelvi kontaktusokból eredeztethető nyelvi szabályosságok, valamint a kétnyelvűségi helyzetéhez kapcsolódó más szociális és lélektani hatások formálnak. Munkánk tárgyát tehát a vajdasági magyarság közösségi és egyéni kétnyelvűsége, kétnyelvűségi helyzetének földrajzi, népességi, gazdasági, politikai stb. determinánsai és nyelvi, valamint nyelven kívüli (lélektani) következményei képezik. A determinánsokat interdiszciplináris megközelítésben, kontaktusnyel-

vészeti szempontok szerint ismertetjük, a hozzáférhető irodalom (tehát nem önállóan végzett kutatások) alapján, a szociolingvisztika által megkövetelt hozzáállást követve, az első nyelvi kontaktusváltozat sajátosságaira pedig az ún. nyelvi változókat tanulmányozva világítunk rá, szintén az irodalomban fellelhető adatok és egy elvégzett kérdőíves vizsgálat eredményeit elemezve. A másodnyelvi kontaktusváltozat(ok) nem képezik a jelen tanulmány tárgyát. Mivel a szerző a kétnyelvűség lélektanának művelője és nem (szocio)lingvista, a tanulmányban nagyobb hangsúllyal szerepelnek a kétnyelvűségnek és következményeinek lélektani törvényszerűségei és hatásai.

A pszichológiai szempontok hangsúlyozottsága miatt indokoltnak tartjuk röviden ismertetni a pszichológiai diszciplínának, elsősorban a *kétnyelvűség lélektanának* a szerepét és helyét a kétnyelvűség-kutatásokban. Ennek kapcsán szólunk néhány kétnyelvűségi alapfogalomról is, amelyekre a tanulmányban gyakrabban hivatkozunk.

Ismert tény, hogy számos lélektani diszciplína is szembesült a heterogén közösségek két jellemző sajátosságának, a többnyelvűségnek és a multikulturalizmusnak, illetve ezek leggyakoribb megjelenési formáinak, a kétnyelvűségnek és a biculturalizmusnak a kérdéseivel. Tárgyukból kifolyólag azonban nem kutat(hat)ták a kétnyelvűséget főtémaként, inkább csak útközben, más, számukra jelentősebb kérdéseket vizsgálva, gyakran inkább eszközként használva a kétnyelvűséget, illetve vizsgálati alanyként a két- vagy többnyelvű egyéneket összetett lélektani problémák megoldásai után kutatva. Ilyen probléma pl. a gondolkodás és a beszéd kapcsolata, vagy a sokrétűbb, az egynyelvűtől és egykultúrájútól eltérő szociális környezet hatása a fejlődésre. Ezeknek a kérdéseknek a tanulmányozásához a két- és többnyelvű egyének igen hálás vizsgálati alanyok, mert variálva nyelveiket (amelyeket különböző szinten ismerhetnek) kísérhetők a gondolkodásukban fellépő esetleges változások, amire viszont az egynyelvű vizsgálati alanyoknál ritkán van alkalom.

A pszichológiai diszciplínák közül a fejlődéslélektan, a gyermeknyelvi pszicholingvisztikával együtt, a korai kétnyelvűség személyiségfejlődésre (elsősorban a kognitív, beszéd- és általános értelmi fejlődésre) kifejtett hatásait, a szociálpszichológia a kétnyelvűségi helyzet típusait és ezek szocializációs hatásait vizsgálta. A pedagógiai pszichológia a heterogén közösségek oktatási programjai és azok következményei, a kísérleti pszicholingvisztika a kétnyelvűségi helyzetekben jelentkező beszédviselkedés és a nyelvi rendszerek kapcsolatai iránt érdeklődött, a pszichofiziológia pedig a kétnyelvűség fiziológiai alapjait tanulmányozta. A lélektan területén azonban mindinkább önállósul egy viszonylag új kutatási terület, a kétnyelvűség lélektana, amely

átvette és rendszerezte ezeket az ismereteket, saját kutatásaiban pedig a két-nyelvűséget és a rokon jelenségeket tűzte ki főtémaként. Tárgyát képezik a két-nyelvűségi helyzet pszichológiai vonatkozásai, de egyben a lelki életre (viselkedésre és élményekre, valamint a személyiségfejlődésre) kifejtett hatásai is, figyelembe véve mindazt, amit más, nem pszichológiai diszciplínák, elsősorban a nyelvészet, a két-nyelvűségről vallanak. Ilyen értelemben a két-nyelvűség lélektana több tudomány határán elhelyezkedő interdiszciplináris területként jellemezhető, amelyben azonban a lélektani szempont dominál, önálló kutatásaiban pedig a pszichológiai kutatási módszerek használatosak, de sajátos céllal, elrendezésben és kombinációban. Az alapvető kutatási módszert természetesen a megfigyelés különböző változatai képezik, az alkalmi megfigyeléstől a rendszeres megfigyelésen át a természetes és laboratóriumi kísérletekig. Alkalmazást nyernek a keresztmetszeti és hosszsmetszeti eljárások is, de különösen a kontrollcsoportos kísérletek, amelyeknek célja a releváns tényezőkben egyenértékűvé tett egynyelvű és két-nyelvű csoportok összehasonlítása, a köztük jelentkező és a két-nyelvűségnek tulajdonítható különbségek feltérképezése. A két-nyelvűség lélektanának nincsen tehát új, más tudományok által még nem tanulmányozott tárgya, de a közös tárgyat lélektani szempontból is teljesebben megvilágítva elősegíti egy már régebben is tanulmányozott jelenség teljesebb megismerését. Értelmezhető egyben a két-nyelvűség-tudományok egyikének is, amennyiben elfogadjuk azt a véle-
ményt, hogy integrális két-nyelvűség-tudományról ma még csak nagyon hipotetikus értelemben beszélhetünk. Ha meghatározásában a pszichológiai vonatkozásokra helyezzük a hangsúlyt, elhatároljuk azoktól a diszciplínáktól, amelyek szintén ezeket a jelenségeket tanulmányozzák, de nem azok pszichológiai komponenseit; egyben azonban a többi pszichológiai diszciplína felé is meghúzzuk a határt, ha tárgyaként a két-nyelvűség vizsgálatát hangsúlyozzuk, mert azoknak a két-nyelvűség nem képezi érdeklődésük fő tárgyát.

A két-nyelvűség lélektanában is természetesen használatosak a *két-nyelvűség alapfogalmak*. Mivel ezekre a továbbiakban hivatkozunk, a bevezetőben indokoltnak tartjuk definiálni a legfontosabbakat, annál is inkább, mivel általánosan elfogadott, egyértelmű meghatározásuk ma sincs, és egyesek értelmezésébe gyakran politikai tényezők is belejátszanak. Mi értelmezésükben Kiss 1994; Skutnabb-Kangas 1984; 1990 és Lanstyák 1991a; 1995b munkáira támaszkodunk.

A két-nyelvűség fogalmát sokféleképpen meg lehet határozni. A meghatározási kritériumok aszerint változnak, hogy a kutató melyik tudomány művelője, illetve mit tart a két-nyelvűség vagy annak kialakulása szempontjából legfontosabb jellemzőnek. A kritériumokat (a nyelvek elsajátításának ideje

és sorrendje, használat vagy funkció, felkészültség vagy kompetencia, attitűd) Skutnabb-Kangas (1984) rendszerezte, és ezekről a tanulmányban később részletesebben is szólnunk. Sokan az *egyéni kétnyelvűséget* olyan állapotként értelmezik, amikor az egyén két különböző nyelvet „anyanyelvi szinten” beszél, vagyis mindkettőt mint az adott nyelvek egynyelvű beszélői. Ez különösen a többségiekre, a hatalomra és néha az egynyelvűségi szemlélet képviselőire jellemző, azzal, hogy a gyakorlatban a magas követelmény csak az államnyelvre vagy a társadalmilag magasra értékelt nyelvre vonatkozik. Ilyen tökéletes kétnyelvűek alig vannak, sőt kérdés, hogy lehetnek-e egyáltalán, hisz a nyelvrendszerek állandó kölcsönhatása beszédtevékenységüket oly módon befolyásolja, hogy eredményeként mind az első, mind a második nyelvben kontaktusváltozatok jönnek létre, amelyekre nem érvényesek az egynyelvűségi normák. Mi, munkánk témájából kifolyólag, Lanstyákhhoz hasonlóan (1991a, 22) egy funkcionálisnak nevezhető meghatározást követünk, miszerint *kétnyelvűeknek azok nevezhetők, akik mindennapi beszédtevékenységük során anyanyelvük mellett még egy másik nyelvet is használnak*. Eszerint a kétnyelvűek közé soroljuk azokat is, akik korán vagy késő(bbe)n tanulták meg nyelveiket, a nyelvelsajátítási módszerek sem jelentenek kizáró kritériumot, sőt a nyelvek ismeretének szintje sem meghatározó: kétnyelvű az is, aki valamelyik nyelvében erősen domináns vagy mindkét nyelvet jól vagy rosszul ismeri, esetleg a két nyelv különböző változatait beszéli: anyanyelvének pl. a kontaktusváltozatát, másodnyelvének standard változatát. A nyelvekhez való viszonyulás sem döntő kritérium. Ugyanakkor munkánkban nem soroljuk a kétnyelvűek közé azt az elit kétnyelvűt, aki egynyelvű környezetben él, de jól beszél valamilyen világnyelvet. Az ilyen egyén ugyanis nem rendelkezik a kétnyelvűek kommunikatív kompetenciájával, bizonyos többlétszabályok ismeretével: kommunikatív kompetenciája csak az első nyelvére vonatkozóan tartalmazza azoknak a szabályoknak az ismeretét, hogy milyen beszédhelyzetben melyik nyelven kell vagy lehet, esetleg szabad megszólalni és a nyelv melyik változatát kell használni (természetesen az elit kétnyelvűek is, más kritériumokat figyelembe véve, a kétnyelvűek közé sorolhatók, e tanulmányt illetően azonban nem relevánsak). Számunkra tehát kétnyelvű az az egyén, aki heterogén közössége mindkét nyelvét ismeri, és azokat, nyelvi felkészültségének és a beszédhelyzetnek megfelelően, használja is. Az egyéni kétnyelvűség ilyen definíciójának megfelelően *közösségi kétnyelvűségen* munkánkban olyan beszédközösséget értünk, amelynek tagjai mindennapi beszédtevékenységük során két nyelvet használnak. A nyelvek között nemritkán bizonyos „munkamegosztás” van, pl. az egyik nyelvet a családban, a másikat a munkahelyen használják, tehát a fishmani értelem-

ben vett diglossziás helyzetre jellemzően. Ami a *kétnyelvűség típusait* illeti, közösségi kétnyelvűségen tanulmányunkban egyoldalú kétnyelvűséget értünk, mert csak az elemzett csoport (a vajdasági magyarság) a kétnyelvű, a másik, államnyelvi csoport, többségében egynyelvű, vagy legalábbis a magyar nyelvet nemigen használja. Az elemzett közösségi kétnyelvűség egyben népi kétnyelvűség is, mert a kisebbségi csoportokra jellemző, amelyeknél a kétnyelvűség létszükséglet, nehezen megkerülhető kényszer és a nyelvtanulás nem személyes választás alapján hozott önálló döntés. Munkánkban úgyszintén gyakran hivatkozunk a *hozzáadó* (additív) és *felcserélő* (szubtraktív) kétnyelvűségi helyzetre és az ezekben kialakuló hozzáadó és felcserélő egyéni kétnyelvűségekre. Az additív kétnyelvűség olyan helyzetekre utal, amelyekben mindkét nyelvet támogatják és párhuzamosan fejlődnek, mivel a szélesebb közösség a két nyelvet és kultúrát egyformán értékeli, és ezáltal kíváncsi a célra teszi, elsajátításukra motivál. Ilyen esetben a másodnyelvi ismeretek nem lépnek az első nyelvek helyébe, hanem kiegészítik azokat. Felcserélő helyzetben a két nyelvet és kultúrát különbözően értékeli, a kisebbség nyelvét lenézi, az első nyelv fokozatos vesztese a jellemző. A nyelvcsere bizonyos pontján a beszélőnél (kettős) *félnyelvűség* (szemilingvalizmus) jelentkezik, vagyis súlyosan korlátozva van mindkét nyelvben, legalábbis addig, amíg másodnyelvdominánssá nem válik, vagy, a teljes nyelvcsereénél, elhagyva az egyik egynyelvűségi állapotot, a másik egynyelvűségi állapotot el nem éri. A *domináns kétnyelvűség* fogalma az egyik nyelv jelentősen magasabb ismeretére, a *balansz kétnyelvűség* a két nyelv egyforma (alacsony vagy magas) ismeretére utal.

Munkánkban ezenkívül gyakran használjuk a kisebbség/többség fogalom-párt, valamint az ezekhez kapcsolódó etnicizmus, lingvicizmus, asszimiláció és integráció fogalmait. A kétnyelvűségi kutatásokban nem annyira egy csoport tagjainak a száma az, amelynek alapján meghatározható, hogy kisebbségi vagy többségi csoportról beszélünk-e, hanem inkább a hatalmi viszonyok alapján tesznek különbséget a csoportok között. Így a *kisebbség* szó az elnyomott csoportra vonatkozik, vagyis a heterogén közösségek azon csoportjaira, amelyek a többségi csoporthoz viszonyítva etnikai/nemzeti, nyelvi, kulturális, vallási hátrányos megkülönböztetésnek vannak kitéve. A csoportok hierarchizálásában tehát az említett sajátosságok a meghatározó kritériumok. A *lingvicizmus* és *eticizmus* kifejezések nyelvi, kulturális és nemzeti/nemzetiségi alapú hátrányos megkülönböztetésre utalnak, a rasszizmusnak kifinomultabb formái, olyan ideológiát és gyakorlatot tükröznek, amelyeket „a hatalomnak és a (mind materiális, mind nem materiális) forrásoknak »faj«, etnikum-kultúra vagy nyelv alapján meghatározott csoportok közti egyenlőt-

len elosztásának legitimálására és újratermelésére használnak” (Skutnabb-Kangas definíciója, idézi Phillipson–Skutnabb-Kangas 1997, 24). Ezekhez szorosan kapcsolódó fogalmak az *asszimiláció* és az *integráció* fogalmai is. Az asszimiláció, amely gyakran kikényszerített beolvasztást jelent, egyrészt a megkülönböztető etnográfiai jellemzők eltűnését, az anyagi és nem anyagi kultúra elemeinek az elvesztését és az élmények szintjén egy meghatározott etnikai csoporthoz való tartozás (kötődés) elvesztését jelenti. Ezzel párhuzamosan egy másik kultúrát jellemző sajátosságok is kiépülnek, ezek a régiek helyébe lépnek, és jelentkezik a másik kultúrához való kötődés érzése. Az asszimiláció tehát leválás és csatlakozás is egy időben. Ezt a fogalmat gyakran (tévesen) azonosítják az integráció fogalmával, és egy olyan folyamat eredményét értik rajta, amelyben a kisebbségi csoport „integrálódik”, hasonlóvá válik a többségi csoporthoz, vagyis csak a kisebbségi csoportra vonatkoztatják. Tanulmányunkban integráción, hasonlóan Skutnabb-Kangashoz (1990, 12), közös vonások kialakulását értjük egy heterogén csoportban, vagyis folyamatként értelmezzük, amelyben a többségi és kisebbségi csoport is egyaránt részt vesz, változik, tehát az egész társadalmat érintő jelenségként nézzük.

Más fontos kétnyelvűségi fogalmakra és ismeretekre is hivatkozunk. Ilyenek pl. a felszíni és kognitív nyelvi kompetencia (felkészültség), a beszéd és a gondolkodás kapcsolata, nyelvi determinizmus és relativizmus, a kétnyelvű és két tannyelvű oktatás és az ezekhez kapcsolódó hagyományos, belemerülési, befullasztási, átirányító, anyanyelv-megőrző, elkülönítő oktatási programok fogalmai. Ezeknek értelmezését a megfelelő helyen adjuk majd meg.

Említettük már, hogy a tanulmány fontos részét képezik azok a nyelvhasználati és nyelvismereti adatok, amelyeket *kérdőíves felméréssel* gyűjtöttünk be. Ugyanis tanulmányunkban a vajdasági magyar kontaktusváltózat nyelvhasználati és nyelvismereti sajátosságait és korrelációit a szociológiai, lélektani és beszédhelyzeti változókkal az irodalomban fellelhető adatok mellett egy kérdőíves felmérés adatainak elvégzett elemzés alapján is elvégeztük. A *vizsgálati eszközként* használt *kérdőív* („Nyelvhasználati kérdőív”, l. az 1. mellékletet) vajdasági változata 75, zárt és nyílt típusú kérdést tartalmaz, amelyekre a vizsgálati alanyok a betanított kérdezőbiztos jelenlétében válaszoltak, aki esetenként segítséget nyújtott a kérdések értelmezésében is. A kérdezőbiztos szerepét a vajdasági Király Attila, a szegedi József Attila Tudományegyetem angol szakos hallgatója vállalta. (Köszönet illeti a lelkiismeretesen elvégzett, sok nehézséggel járó és időigényes terepmunkáért, valamint a szintén általa végzett adatfeldolgozásért.) A kérdőív az általános adatokat (pl. az adatközlő életkora, neme, iskolázottsága, felekezeti hovatartozása

stb.) szolgáltató rész mellett feltételesen nyelvhasználati résznek nevezhető és nyelvészeti adatokat nyújtó részt is tartalmaz. A „nyelvhasználati” részből rákérdeztünk az adatközlők nyelvtudására, a nyelvelsajátítás forrásaira, a magyar és más nyelvek használati színtereire, de a vajdasági magyar beszélők közösség területi és nemzeti kötődéséről, nyelvi sztereotípiáiról, a magyar és a nem magyar nyelvű tömegtájékoztatási javak „fogyasztásának” mértékéről, az adatközlők kapcsolattartási mintáiról is nyertünk adatokat. A felmérés szigorúan nyelvészeti részeiben az adatközlőknek olyan nyelvi jelenségeket kellett megítélniük, amelyekben kétnyelvűségi helyzetük miatt feltételezhetően különböz(het)nek az egynyelvű magyarországi magyaroktól. 14 nyelvi változó változatainak előfordulási gyakoriságát rögzítettük.

Az általános adatokat részben a vizsgált minta leírására használtuk, részben pedig a nyelvi változókkal való összefüggéseiket kutattuk. A korrelációkra, valamint a nyelvészeti adatok elemzésére külön fejezetben, a kontaktusnyelvészeti kérdések kapcsán térünk ki, míg a „nyelvhasználati” mutatók elemzése a megfelelő fejezetekben található.

A felmérést egy 144 személyt fölölélő *kvótamintán* végeztük, a mintaválasztás pedig négy fő változó (település, életkor, nem és iskolázottság) figyelembevételével történt. A kutatási tervezet elvei szerint a felmérést négy településen kellett volna elvégezni: két faluban és két városban (faluként az 5000 lakosnál kisebb települést, városként a 10 000–50 000 lakosú települést definiáltuk), azzal, hogy mindkét esetben az egyik település a szórványhelyzetet (a magyarok részaránya a lakosságban 10–20%), a másik pedig a tömörszerű együttélést (a magyarok részaránya 70% felett van) példázza. E településeken három életkori csoport (20–25 évesek; 40–45 évesek és a 60 év fölöttiek) képviselőit terveztük kikérdezni, ügyelve a férfiak és nők egyforma arányára, és arra, hogy az adatközlők felének ne legyen érettségije, a fele pedig felsőfokú végzettséggel rendelkezzen. Sajnos ezeket a követelményeket az adatfelvételkor (részben) módosítani kellett, mert megoldhatatlan nehézségek merültek fel egy-egy kijelölt helységben. Az adatközlőket nem tudtuk minden esetben megnyerni munkánkhoz, többen elfoglaltságukra hivatkozva nem voltak hajlandók együttműködni – feltehetően politikai okokat sejtettek a tesztelés mögött. Így a szórványfalut végül három település: Tiszaszentmiklós (Ostojicevo), Kisbelgrád (Mali Beograd) és Piros (Rumenka) adatközlői képviselték, a tömbfalut Tóthfalu (Totovo Selo), Oromhegyes (Trešnjevac) és Horgos (Horgoš), a szórványvárost Nagybecskerek (Zrenjanin), a tömbvárost pedig Zenta (Senta) és Topolya (Bačka Topola) képviselői. A szórványfalvaknál a magyar lakosság néhány százalékkal meghaladta a 20%-os népességarányt, a tömbfalvak közül pedig Horgosnak a lakossága az

5000 főt. Úgyszintén a mintában a nők a tervezettnél nagyobb arányban vannak képviselve, mint a férfiak (94:50), a vizsgálati alanyok az előirányozottnál szélesebb életkori határokba sorolhatók, és megközelítőleg 42%-uk rendelkezik főiskolai végzettséggel.

A minta még néhány fontosabb sajátossága az alábbiakban összegezhető: átlagéletkor 39,5 év (a legidősebb adatközlő 1920-ban, a legfiatalabb 1983-ban született, négyen húsz éven aluliak); vallásuk szerint 92%-uk római katolikus, 3,6%-uk református és 4,4%-uk felekezeten kívüli; végzettségük szerinti megoszlásban a minta 3%-a 1–4 osztályt, 17,4%-a 5–8 osztályt, 5,6%-a szakiskolát, 18,1%-a szakközépiskolát, 15,3%-a középiskolát fejezett be, 41,7%-uk pedig főiskolai vagy egyetemi képzettségű. Az adatközlők egynegyede iskoláit 1970 előtt, 75%-uk 1970 után fejezte be, közel 87%-uk járt óvodába. Foglalkozásuk szerint 6,5%-uk földműves, 7,2%-uk szakképzetlen fizikai munkás, 23,7%-uk szakképzett fizikai munkás, 8,6%-uk hivatalnok, 9,4%-uk reálértelmiségi, 26,6%-uk humán értelmiségi, 5%-uk orvos/gyógyszerész, 2,2%-uk agrárértelmiségi, 10,8%-uk pedig egyéb foglalkozású. A minta mintegy 20%-a pedagógiai pályán van: ebből magyartanár 6%, más humán tárgyakat oktat 2%, 5% egyéb tárgyakat tanít, illetve óvónő vagy tanító valamivel több, mint 7%.

Arra a kérdésre, hogy milyen nemzetiségűnek tartja magát, a vizsgálati alanyok egy kivételével válaszoltak: 93%-uk magyarnak, 7%-uk más nemzetiségűnek (jugoszláv: 6,3%, egyéb 0,7%) vallotta magát. Viszont arra a kérdésre, hogy milyen nemzetiségűnek van vagy volt beírva a személyi igazolványába vagy más dokumentumába, nyolcan nem válaszoltak, a válaszadók közül pedig 89%-ukat magyarnak, 1,5%-ukat szerbnek, 9,5%-ukat jugoszlávnak vezetik a hivatalos dokumentumokban. A két forrásból kapott nemzeti hovatartozásra utaló adatok között a különbség statisztikailag nem jelentős ($\chi^2 = 1,39$, $df = 1$), viszont az eltérés erősen szignifikáns ($\chi^2 = 13,22^{**}$, $df = 2$), ha az adatsorok közötti eltérés szignifikanciavizsgálatánál figyelembe vesszük a hiányzó válaszok számát is mint külön kategóriát. (Az alkalmazott statisztikai eljárásokról, jelölésükről és értelmezésükről e fejezet végén szözlünk.) Azt, hogy miért „titkolja” el az adatközlők 5,6%-a (8 személy), hogy az iratokban milyen nemzetiségűnek van jegyezve, ugyanakkor csak egyetlen személy hagyta válasz nélkül a nemzetiségére vonatkozó kérdést, csak találgatni lehet. Abból, hogy a dokumentumokban többen jegyezték magukat nem magyar nemzetiségűnek (11,03%, vagyis 15-en a 136-ból), mint ahányan ugyanezt vallják is (6,99%, vagyis 11-en a 143-ból), semmilyen következtetés nem vonható le, mivel a különbség a véletlen ingadozás eredménye is lehet ($\chi^2 = 1,17$, $df=1$), viszont a $\chi^2 = 5,62^*$, $df = 1$, ha a hiányzó válaszokra

számítjuk ki, vagyis jelentősen többen nem hajlandók nyilatkozni a dokumentumokban feltüntetett nemzeti hovatartozásukról, mint ha nemzeti kötődésükről nem hivatalosan kell nyilatkozni. Ez sok mindenre utalhat, pl. arra, hogy másnak érzik magukat, mint amit az iratokban feltüntettek, esetleg időközben változtak érzéseik, vagy bizonytalanok nemzeti hovatartozásukban, vagy erről nem hajlandók nyilatkozni, mert kellemetlen érzéseket ébreszt bennük. Akármi is áll a „titkolózás” mögött, azt a következtetést meg lehet kockáztatni, hogy egyesek számára a nemzeti hovatartozásról való nyilatkozás kisebbségi helyzetben „politikai állásfoglalás” és nem egyszerűen demográfiai adat, ami legalább részben magyarázatot nyújthat arra, hogy a nemzeti hovatartozásra vonatkozó „hivatalos adatok” és a nemzeti kötődés érzése között nemritkán eltérés lehetséges, vagyis hogy a nemzeti hovatartozás érzése és annak bevallása gyakran eltér egymástól.

Adatközlőink 87%-a járt magyar nyelvű óvodába (a többiek kétnyelvű szerb–magyar, illetve szerb vagy más nyelvűbe), 97,2%-uk fejezte be anyanyelvén az általános iskolát, 80%-uk magyar szakközépiskolát vagy gimnáziumot végzett, a szakiskolát 68%-uk, a főiskolát vagy egyetemet pedig 44%-uk fejezte be magyarul. 42,9%-uk anyanyelvápolásban részesült, vagyis tanult magyar nyelvet és irodalmat, amennyiben nem járt magyar tannyelvű iskolába. Adataink tükrözik azt az általános tendenciát, hogy minél magasabb szintű iskoláról van szó, annál kisebb az anyanyelvi oktatásban részesültek száma és annál nagyobb az államnyelven oktatottak aránya, de megjegyzendő, hogy a százalékok csak a mintára vonatkoznak és nem a vajdasági állapotokat tükrözik, vagyis adatközlőink közül többen részesültek magyar nyelvű oktatásban, mint ahányan a vajdasági magyarok közül a valós helyzetben magyarul tanulhattak vagy tanulnak.

A minta mintegy 10%-a tagja valamilyen politikai, érdekvédelmi vagy kulturális szervezetnek.

Ami vizsgálati alanyaink *családi hátterét* (a szülőkre és a házastársra vonatkozó adatokat) illeti, az *anyák* többsége (73%-a) 1–8 osztályt végzett és mindössze 6%-uk főiskolát vagy egyetemet, többségük háziasszony, földműves vagy fizikai munkás, 15%-uk hivatalnok vagy értelmiségi, nincs köztük tanár, és 98%-ban magyar anyanyelvűek. Az *apák* több mint fele (52%-a) 1–8 osztályt végzett, 9%-uk egyetemet vagy főiskolát, majdnem 80%-ban földműves (kb. egynegyede) vagy fizikai munkás, 10%-uk hivatalnok vagy értelmiségi, négyen vannak pedagógiai pályán, 99%-uk anyanyelve magyar.

A vizsgálati alanyok 70%-ának van, 17%-uknak volt *házastársa vagy élettársa*, 13%-uk nőtlen vagy hajadon. 23%-uk végzett főiskolát vagy egyetemet és 22,4%-uk 1–8 osztályt. A házastársak fele földműves vagy (főleg

szakképzett) fizikai munkás és majdnem 40%-uk hivatalnok vagy értelmiségi. Nemzetiségük szerint 93%-uk magyar (a többi szerb vagy jugoszláv), vallási hovatartozásuk szerint pedig 92%-uk római katolikus, a többi református, evangélikus, ortodox vagy felekezeten kívüli.

A vajdasági minta eredményeit 107 magyarországi „kontrollcsoportként” szereplő adatközlő eredményeihez hasonlítottuk. A magyarországi adatközlők Ikrény (Győr-Sopron-Moson megye), Szatymaz (Csongrád megye) és Veresegyház (Pest megye) településeken élnek. Az első kettő falu (lakosaik száma 1261, illetve 3469), a harmadik nagyközség 6373 lakossal. Nem, végzettség (alsófok–felsőfok bontásban) és foglalkozás (fizikai munkás – szellemi dolgozó) szerint a vajdasági és a magyarországi csoport nem különbözik szignifikánsan (a χ^2 -ek 2,19; 0,59 és 0,08; $df = 1$, $df = 2$ és $df = 1$), viszont az életkort illetően (13–32 évesek, 33–53 évesek, és 54–85 évesek, a vajdasági csoport fiatalabb a magyarországinál ($\chi^2 = 6,38^*$, $df = 2$). Természetesen a kontrollcsoportos felméréseknek szigorú szabályai vannak. A csoportokat minden olyan lényeges (releváns) tényezőben, amely a vizsgált függő változóval szabályszerű kapcsolatban van, egyenértékűvé kell tenni, leszámítva azt a független változót, amelynek hatását vizsgáljuk. Az összetett, sok tényező által determinált jelenségek vizsgálatakor (minden kétséget kizáróan a beszédviselkedés pedig egyike a legösszetettebb viselkedésformáknak) nehéz, szinte lehetetlen maradéktalanul eleget tenni az ilyen követelményeknek, így a kutatók, lazítva a módszertani szigor feszes szabályain, szerényebb kontrollal is beérve végzik kutatásaikat. Az eredmények értelmezése ilyenkor csak messzemenő óvatossággal és körültekintéssel történhet, hisz azok alakulásába nagyon sok tényező belejátszhat. Esetünkben is meg kellett elégedni a szerényebb kontrollal (vagyis az adatközlő csoportok szociológiai jellemzői nem teljesen azonosak) és vállalni az ezzel járó buktatókat. Ezt részben ellensúlyozandó, mélyreható elemzések helyett könyvünkben többnyire csak felszínes helyzetleírásra szorítkoztunk: az eredmények tehát az általunk vizsgált csoportokra vonatkoznak, és általánosításuk nem lehet mentes az esetleges tévedésektől.

Az adatok statisztikai feldolgozása a MiniStat programcsomag (Vargha 1997) alkalmazásával történt. A kutatócsoport közös, *tot98.mst* nevű adatállományát használtuk. A statisztikai eljárások közül a χ^2 -(khi-négyszet) próbával azt vizsgáltuk, eltérnek-e a kapott adatok szignifikánsan a standard nyelvi normától, illetve különböznek-e jelentősen a vajdasági és a magyarországi csoport (esetenként más kárpát-medencei magyar beszélőközösségek csoportjai) eredményei, a nyelvi jelenségek és a szociológiai változók közötti összefüggés szorosságának meghatározására pedig a Cramer-féle korrelá-

ciós együttható (V), illetve, a 2×2 -es kontingenciatábla esetében, a ϕ (Φ) korrelációs együtthatót használtuk.

A korreláció összefüggést jelent, vagyis arra utal, hogy két vagy több jelenség együtt változik-e. Az együttes variáció azonban nem utal feltétlenül oksági (kauzális) kapcsolatra, mert ezt más, a jelenségeket egyaránt befolyásoló tényezők áttételesen is előidézhetik, vagyis csak más tényezők révén kerülnek kapcsolatba. Amennyiben a jelenségek egy irányban változnak (ha az egyik emelkedik, a másik is emelkedik, illetve az egyik csökkenésével a másik is csökken), pozitív korrelációról beszélünk, ha pedig a változás ellentétes irányú, negatív a korreláció. Mindkettő lehet teljes és részleges. A teljes pozitív korrelációnál a jelenségek egyforma ütemben és irányban változnak, a teljes negatív korrelációnál viszont megegyezik a változás üteme, de ellentétes irányban: amennyivel emelkedik az egyik, annyival csökken a másik jelenség. A korreláció általános szimbóluma r , számszerűleg a -1 (teljes negatív korreláció) és a $+1$ (teljes pozitív korreláció) között váltakozik. Nagy minták esetében a 0 -tól $\pm 0,20$ -as korreláció elhanyagolható vagy nagyon alacsony összefüggést jelent, a $\pm 0,20 - \pm 0,40$ közötti laza összefüggésre utal, a $\pm 0,40 - \pm 0,70$ -es korrelációs együttható jelentős, az ettől magasabb igen erős korrelációt jelöl. A korrelációs együttható szignifikanciája pontosabban a statisztikai kézikönyvekben található táblázatokban feltüntetett határérték segítségével olvasható le, figyelembe véve az ún. szabadságfokot (df). Amennyiben a korrelációs együttható értéke egyenlő, vagy meghaladja a megfelelő df mellett feltüntetett határértéket, az eredmény meghatározott valószínűségi szinten (szignifikanciaszinten) jelentős. Ugyanez az eljárás a χ^2 -próba eredményének értékelésekor. A $0,05$ -ös (vagy 5% -os) valószínűségi szint (jelölése $P < 0,05$) azt jelenti, hogy 5% -nál kisebb a valószínűsége annak, hogy a kapott eredmény a nullhipotézist bizonyítaná, vagyis azt, hogy a jelenségek közötti korreláció nem jelentős (illetve hogy a csoportok között nincs szignifikáns eltérés, amennyiben χ^2 -ről van szó), ami egyben azt is jelenti, hogy 95% -os biztonsággal állíthatjuk: az eredmény jelentős összefüggésre vagy különbségre utal és nem tulajdonítható a véletlen hatásának. A $P < 0,01$ -es valószínűségi szintnél 1% -nál kisebb a nullhipotézis helyességének a valószínűsége.

Munkánk főszövegében, a nagyobb áttekinthetőség kedvéért, a jelentős χ^2 -értékeket és a korrelációs együtthatókat csillaggal jelöltük. Az 5% -os szinten jelentős eredményt egy csillag (*), az 1% -os szinten szignifikánsat pedig két csillag (**) jelzi.

A könyv végén a 2. mellékletben közöljük a nyelvi terepadatok egy részét: összesen 59 keresztábrát, amelyek a vajdasági és a magyarországi kontroll-

adatokat mutatják. Minden keresztábla (kivéve az utolsót) egy K_{501} -típusú számmal kezdődik, ami a változópéldányok egyedi azonosítója ebben a könyvben; az adott keresztáblára a főszövegben is K_{501} -ként utalunk.

Az egyedi azonosító után az értékelendő mondat, illetve a kiegészítendő mondat található dőlt betűvel szedve. Az egyes feladattípusok nagybetűvel szedve külön sorban szerepelnek, pl. MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

A keresztáblák 1. oszlopában a vajdasági, a 2.-ban a magyarországi adatok látszanak. A sorok a válaszokat mutatják. Esetenként a válaszok után fel van tüntetve, hogy melyik válasz a *std* = *standard*, a *nemstd* = *nemstandard*, *hiperkorrekt*, *helyi* (pl. a Craiován Romániában helyi használat), *erdélyi*, *stigmatizált* vagy *kontaktusváltozat*.

A keresztáblák egyes celláiban a felső szám az elemszám, ami megmutatja, hogy hány adatközlő adott egy bizonyos választ. A második szám az oszlopszázalék, ami a különböző cellákban arról tájékoztat, hogy a vajdaságiak és a magyarországiak rendre hány százaléka választotta az egyik változatot, s hány a másikat.

A táblák után fel van tüntetve a khi-négyzet-statisztika (χ^2) értéke és szignifikanciaszintje. Minden esetben, amikor p kisebb 0,05-nél, legalább 95%-os bizonyossággal állíthatjuk, hogy a talált különbség ténylegesen különböző állapotokat takar, tehát a minták közti különbség nem a véletlen következménye.

Az utolsó sorban a hiányzó megfigyelések száma a valamilyen okból érvénytelen választ adókat mutatja. Ha egy keresztábla után nincs khi-négyzet- és p -érték, például a K_{623} után, ennek az az oka, hogy legalább egy cellában az elméleti gyakoriság (becsült elemszám, vö. pl. MNy. 90, 336) 5-nél kisebb, ami a khi-négyzet-próba alkalmazását aggályossá teszi.

1. Földrajzi és népesedési viszonyok

1.1. A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság földrajzi és népesedési viszonyai

Az 1992. március 22-én kihirdetett Jugoszláv Szövetségi Köztársaság (harmadik Jugoszlávia) az előző, a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság (második Jugoszlávia) két tagállamának, Szerbiának és Montenegrónak (Crna Gora) az egyesülésével jött létre. Az új államalakulat tehát államformája szerint szövetségi köztársaság, közigazgatási beosztása szerint két tagköztársaság alkotja. Határainak hossza 2879,5 km (ebből 10%, mintegy 290 km az adriai tengerpartra esik). Északon Magyarországgal, északkeleten Romániával, keleten Bulgáriával, délen Macedóniával, délnyugaton Albániával, nyugaton Bosznia-Hercegovinával és Horvátországgal határos. Területe 102 173 km² (ebből Szerbia 88 361 km², Montenegró pedig 13 812 km²). A határos országokhoz viszonyítva területileg Romániánál és Bulgáriánál kisebb, a többinél nagyobb. Népsűrűsége 1 km²-re 101 fő, ami tízzel kevesebb, mint Magyarorszáé, nyolccal, mint Albániáé, de valamivel több, mint a többi határos országé.

A Szerb Köztársaságon belül két autonóm tartomány van: Koszovó és Metóhia (Kosovo i Metohija) délkeleten és Vajdaság (Vojvodina) északon. A tartományoktól kisebb közigazgatási egységek a körzetek (szerbül: *okrug*), amelyeket több község képez. A *község* vagy *kommuna* (szerbül: *opština*) járásszerű településcsoport, a Jugoszláviában meghonosodott értelmezés szerint olyan társadalmi-államigazgatási önkormányzattal felruházott területi egység, amelyet a névadó város vagy nagyobb falu és a jogilag odasorolt települések képeznek. A jugoszláviai községek valamivel kisebbek a magyarországi járásoknál (Biacsi 1994, 31).

Az új, harmadik Jugoszlávia kimondottan többnemzetiségű ország. Lakosságának százalékos nemzetiségi megoszlását az 1991-es népszámlálás adatai alapján az 1.1. kördiagram mutatja.

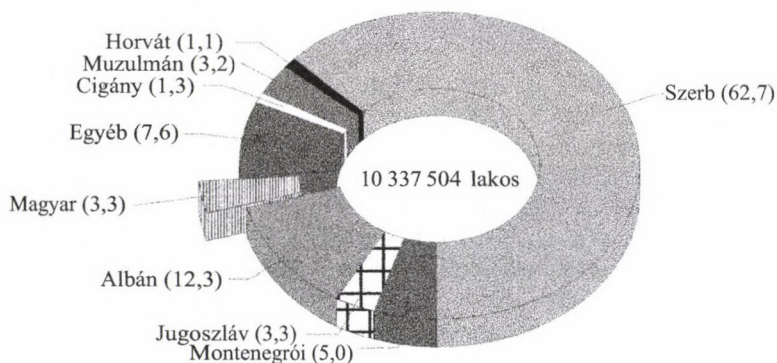
Az 1991-es népszámlálás adatai az elkövetkező évek nagy politikai változásai és háborús eseményei folytán (kivándorlás, menekültek betelepítése stb.) valószínűleg jelentősen módosultak, erről azonban nincsenek megbízható források. Emiatt bizonyos fenntartással kezelendők az 1991-es adatok, ha a

mai (1998-as évi) helyzetre vetítve vonatkoztatjuk őket. Úgyszintén kiemelendő a demográfus szakember észrevétele (Mirmics 1994b, 146), hogy az egyes népszámlálások adataiból hozzáférhető kiadványok formájában kevés információ jelent meg, amely kellőképpen megvilágítaná az egyes nemzetiségeknek a termelésben, a közhivatalokban, a foglalkoztatásban betöltött szerepét, a háztartásokról, lakásokról, mezőgazdasági birtokokról szóló adatok pedig nemzetiségi megvilágításba egyetlen népszámlálás alkalmával sem kerültek. Ezért, ha az utolsó (1991-es) népszámlálás adataiból nem jutottunk hozzá a szükségesnek tartott információkhoz, tanulmányunkban a régebbi (főleg az 1981-es) népszámlálások adatain végzett elemzésekre is hivatkozunk.

1.1. kördiagram

A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság lakosságának nemzetiségi összetétele 1991-ben, százalékban

(Forrás: Biacsi 1994, 124)

A harmadik Jugoszlávia területén 10 337 504 ember él, lakosainak száma tehát majdnem azonos az 1990-ben Magyarországon összeírt népesség számával. Az ország összlakosságából 6 485 596 (62,7%) szerb, 520 508 (5,0%) montenegrói, 3 331 400 (32,2%) más nemzetiségű kisebbség. A kisebbségek közül a legnépesebbek az albánok, számuk e forrás szerint 1 272 541, az ország lakosságának 12,3%-át képezik. A magyarok adják a második legnépesebb kisebbséget, az összlakosság 3,3%-át, számuk 345 376. Megközelítőleg ugyanilyen számban (343 593) élnek a harmadik Jugoszlávia területén a magukat jugoszlávnak valló személyek, valamennyivel kevesebben vannak a muzulmánok (327 290 fő, a lakosság 3,2%-a). A cigányok képezik a lakosság

1,3%-át (137 265 fő), míg a horvátok száma 115 463 (1,1%). A szlovákok, románok, ruszinok, macedónok, törökök, szlovének és más nemzeti kisebbségek 1% alatt élnek az országban.

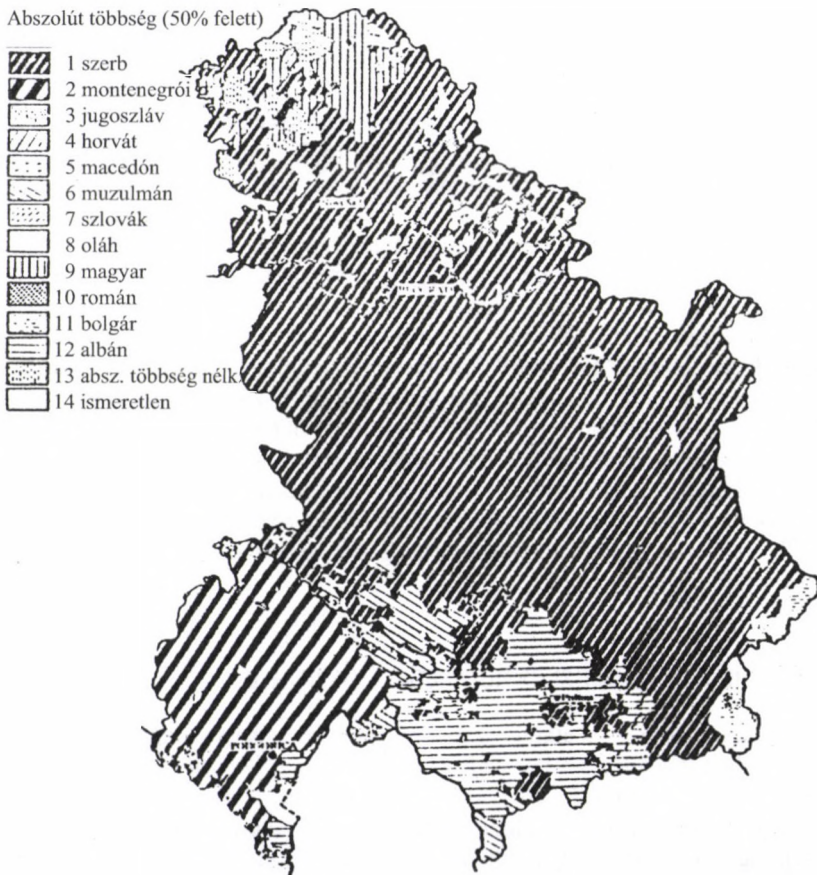
A mai Jugoszlávia etnikumainak földrajzi elhelyezkedését az 1981-es összeírás adatai alapján az 1.2. térkép tartalmazza.

1.2. térkép

Jugoszlávia etnikumainak földrajzi elhelyezkedése 1981-ben

(Forrás: Spasovski 1994, 53)

Abszolút többség (50% felett)

Jugoszlávia nagyobb, 100 000 fő feletti etnikumait a két, 1981-ben és 1991-ben végzett népszámlálás adatai alapján a fontosabb demográfiai mutatók szerint 3 csoportba lehet sorolni. Az elsőbe tartoznak a magyarok és a horvátok, akiknél alacsony a szaporulat, magas az elhalálozási mutató és negatív a természetes szaporulat. A szerbek, montenegróiak és a jugoszlávok (második csoport) esetében mérsékelt alacsony a natalitás, mérsékelt magas az elhalálozás és alacsony a természetes szaporulat. A harmadik csoportot az albánok, muzulmánok és a cigányok képezik alacsony elhalálozással és magas, illetve mérsékelt magas természetes szaporulattal. Az említett népcsoportok ugyanezekbe a csoportokba életkori sajátosságaik szerint is besorolhatók. A magyar és a horvát etnikum a legöregebb, átlagéletkoruk 41,5 év, és a 60 évesnél idősebbek száma meghaladja a 20 éven aluliak számát. A második csoportba tartozó szerbek, montenegróiak és jugoszlávok átlagéletkora meghaladja a 30 évet (jugoszlávok 32, szerbek 38), és a fiatalok csoportja (20 éves korig) népességük egynegyede és egyharmada között van, a 60 évesnél idősebbek pedig e csoportok 12–18,5%-át képezik. Demográfiai legfiatalabb az albán, a muzulmán és a cigány népesség (a cigányok átlagéletkora 24, a muzulmánoké 28 év). Minden második albán és cigány 20 évesnél fiatalabb, a muzulmánoknál pedig a népesség 41%-a haladja meg a 20 évet, a 60 évnél idősebbek pedig e csoportoknál nem haladják meg a 10%-ot. Az említett csoportokban különbözik a nemek szerinti összetétel is. A nők aránya a populációban a magyaroknál és horvátoknál a legnagyobb, és számuk tovább nő. Másrésről a fiatal népességeknél (albánok, muzulmánok, cigányok) a férfiak száma meghaladja a nők számát. A szerbeknél az 1991-es adatok szerint kevesebb a férfi, mint a nő, de a különbség állandóan csökken, míg a montenegróiak csoportjában több a férfi, mint a nő.

A mai Jugoszláviában élő magyarok 99,9%-a Szerbiában, ezen belül pedig 98,7%-a a Vajdaságban él, ahol az összlakosság 16,9%-át adják (Spasovski 1994, 52). Ezért a továbbiakban Vajdaság földrajzi és népesedési viszonyai-val foglalkozunk.

1.2. Vajdaság földrajzi és népesedési viszonyai

Az ország északi részén elhelyezkedő Vajdaság közigazgatásilag a Szerb Köztársasághoz tartozik, és a harmadik Jugoszlávia területének és lakosságának mintegy egyötödét adja. A magyar és a román határ, valamint a Duna és a Száva folyók által övezett terület három nagyobb tájegységre tagolódik: területileg a legnagyobb Bánát (nyugaton a Tisza, északon és északkeleten a magyar és

román országhatár, délen pedig a Duna között helyezkedik el), majd a legsűrűbben lakott Bácska (a Tisza és a Duna, valamint a magyar országhatár közötti rész) és a tartomány déli és délnyugati részeit felölelő Szerémség (nyugaton a horvát államhatárig, északon a Dunáig, délen a Száváig húzódó terület). Vajdaságot közigazgatásilag 45 község alkotja, településeinek száma 464.

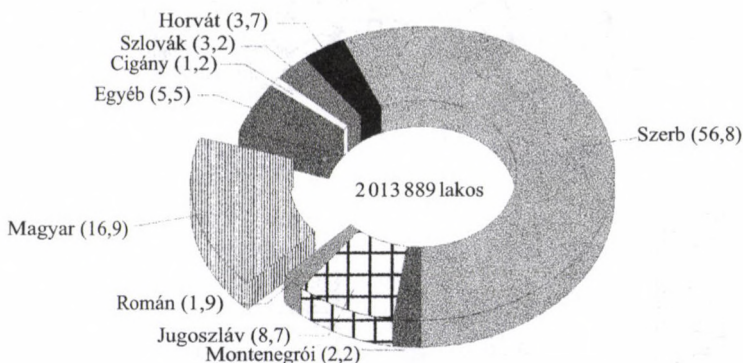
Az 1991-es népszámlálás adatai alapján a Vajdaságnak 2 013 889 lakosa volt. A népesebb etnikumok százalékos megoszlását az 1.3. kördiagram mutatja.

A Vajdaság 2 013 889 lakosából 1991-ben 1 143 727 (56,79%) szerb nemzetiségűnek vallotta magát. A második legnépesebb csoport a magyar nemzetiség: száma 339 491 (16,86%). A magukat jugoszlávnak vallók képezik nagyságrendben a harmadik legnépesebb etnikumot, számuk a lakosság 8,65%-át teszi ki (174 295 fő). Horvátnak 74 808 személy vallotta magát (az összlakosság 3,71%-a), a szlovákok aránya viszont 3,15% (63 545). Őket követik a montenegróiak (44 838 – 2,22%), a románok (38 809 – 1,93%), a cigányok (24 366 – 1,21%), a bunyevácok (21 434 – 1,06%), a ruszinok (17 652 – 0,88%) és a macedónok (17 472 – 0,87%). A többi etnikai csoport képviselői, az ismeretlenek és azok, akik nem nyilatkoztak nemzetiségi hovatartozásukról, az összlakosság 2,65%-át teszik ki.

Vajdaság egészét tekintve ma tehát legszámtottevőbb a szerb lakosság. A 45 község közül 31-ben abszolút (50% feletti) többséget képez, négyben relatív többséget (37–48%). Vajdaság 464 települése közül 317-ben dominál-

1.3. kördiagram

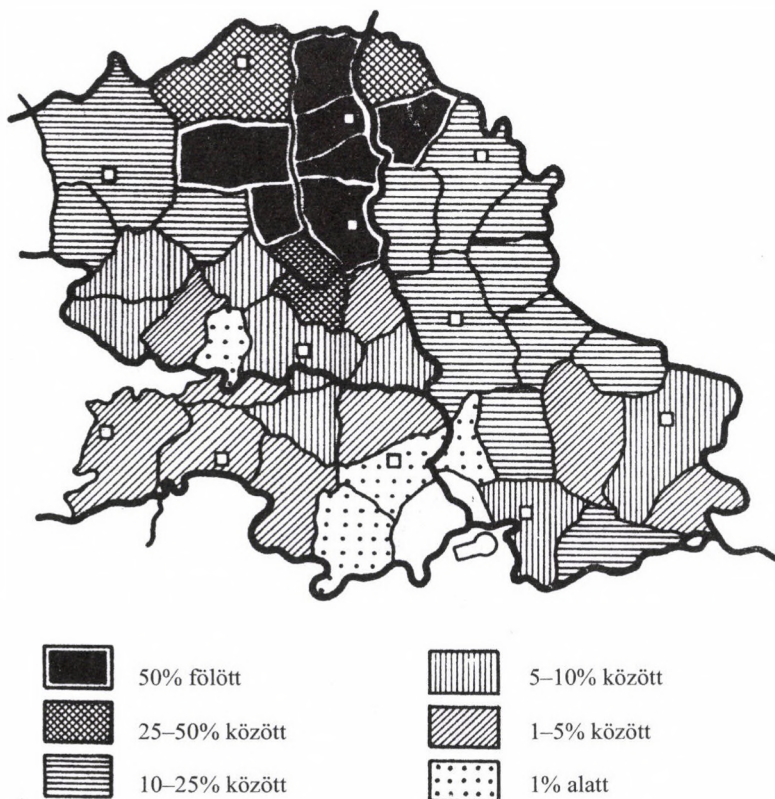
A Vajdaság lakosságának nemzetiségi összetétele 1991-ben, százalékban
(Forrás: Biacs 1994, 14)

tak etnikailag (Spasovski 1994, 40). A községeknél nagyobb tájegységek vonatkozásában is mindhárom tájegységen (Bácska, Bánát, Szerémség) belül legtöbb a szerb. A Jugoszláv Enciklopédia 1985-ben közölt adatai alapján Bácskában a lakosság 43,7, Bánátban 65,4, Szerémségben 75,3%-a szerb. A Szerémségben és Közép-Bánátban nagy, összefüggő területet népesítenek be, másfelé egyéb etnikumok is közbeékelődnek (Hódi 1989, 562).

1.4. térkép

A magyarok százalékos részesedése a Vajdaság községeinek össznépességén belül az 1981-es népszámlálás adatai alapján
(Forrás: Hódi 1989, 563)

A vajdasági horvátok jelentős többsége főleg Észak-Bácskában és a Duna mentén él, 13 vajdasági településen képeznek többséget. A szlovákok 18 településen vannak többségben, Bánátban főleg Kovacsica és Zrenjanin környékén, Bácskában a Duna-melléken, Bácspetróc és Hódság környékén koncentrálnak. A montenegróiak Közép-Bácska területén tömörülnek, két településen képeznek többséget, és ez a vidék a ruszinok legfőbb tömörülési területe is. A románok 20 településen vannak többségben Délkelet-Bánátban.

A magyarok megoszlásáról a Vajdaságban 1981-ben tájegységek és községek szerint Hódi (1989, 562) ad igen részletes elemzést. Megállapítja, hogy a Bácskában él a vajdasági magyarok 73,8%-a, a Bánátban 24,3%-a és a Szerémségben 1,9%-a. Megadva a Vajdaság etnikai térképét, tekintettel a tartomány magyar ajkú népességére (l. az 1.4. térképet!), leszögezi, hogy a magyar lakosság több mint 60%-a az 1981-es összeírás alapján 11 község területén él, ék alakban, északról, a magyar határtól dél felé, a tartomány közepéig benyúló övezetben. Ezen a területen 5 Tisza menti községben meghaladja a lakosság 50%-át: Kanizsán (87,34%), Zentán (82,03%), Adán (78,19%), Csókán (58,82%), Becsén (58,26%), de Topolyán (68,90%) és Kishegyesen (62,45%) is többséget képez. E hét község területén él(t) a vajdasági magyarság 37%-a. Ezekhez a községekhez kapcsolódik még négy (Szabadka 46,02%, Temerin 44,66%, Törökanizsa 37,33% és Szenttamás 28,54%), ahol a magyarság további csaknem negyede él, de ahol a magyarok száma nem éri el az 50%-ot.

A lakosság 10–25%-át képezik a magyarok a Duna mentén (Apatin, Zombor, valamint Kula községekben – itt él a magyarok 8%-a) és 9 bánáti községben, ahol a vajdasági magyarok további 16%-a él.

A magyarok az összlakosság 5–10%-át képezik Dél-Bácskában (Újvidék, Verbász, Bács, Titel és Hódság községekben), a Szerémségben Ürögön és Dél-Bánátban (Versec, Pancsova). Ezenkívül 5 szerémségi községben, Bácskában Zsablyán és Bácspalánkán, Bánátban Alibunar és Fehértemplom községekben a magyarság részaránya 1–5% között van.

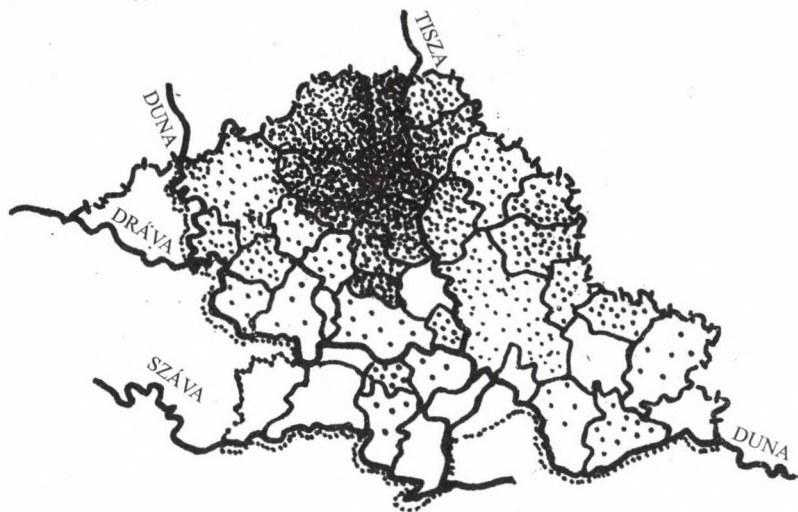
Négy községben a magyarok nem érik el a lakosság 1%-át.

Hódi tehát az 1981-es adatokra támaszkodva megállapítja, hogy a magyarság jelentős többsége főként Észak-Bácska, a Tisza mente, illetve Közép-Bánát térségében élt, viszonylag összefüggő területen, ahol a magyarság 86%-a az itt elhelyezkedő 23 község területére koncentrálnak. A további 14% 21 községben elszórtan etnikai szigetekre tagolódik, szórványban él.

A magyarok és nem magyarok községenkénti arányát (magyarok lakta sűrűség) Vajdaságban az 1.5. térkép is jól érzékelteti.

1.5. térkép

Magyarok lakta sűrűség (magyarok és nem magyarok aránya) községenként
(Forrás: Magyar Szó, Tematikai különkiadás, 1990, 20. Mirnics Károly adatai)

A pontok sűrűsége a magyar ajkúak koncentrátságát jelzi Vajdaság minden községében

Az 1981-es népszámlálás adatait Mirnics (1990a, 20) is részletesen elemezte. Kimutatta, hogy Bácska valamivel kevesebb, mint egymillió lakosa közül 288 000 a magyar, ebből Észak-Bácskában 230 000, Dél-Bácskában 57 000 él. Bánát 675 000 lakosából 13% a magyar (számuk megközelíti a 90 000-et), míg Szerémségben mindössze 1,41% magyar, vagyis 4500 fő vallja magát magyarnak. Ő mutatta ki (Mirnics 1990b, 189) az 5000 főnél nagyobb vajdasági magyar közösségeket is 1981-ben. Ezeket az 1.6. táblázat tartalmazza.

Az 1991-es népszámlálás adatai szerint Vajdaság 464 települése közül a magyarok 83-ban voltak abszolút vagy relatív többségben, főleg Észak-Bácska községeiben: Adán, Zentán, Kanizsán, Becsén, Csókán, Topolyán, Szabadkán (Spasovski 1994, 52). Mirnics elemzésében (1994b, 152) Vajdaság 81 helységében vannak a magyarok többségben (ezekben él a magyarok 55%-a), ezek közül 47 azokban a községekben található, ahol a magyarok abszolút vagy relatív többséget képeznek. Hangsúlyozza, hogy a Vajdaság 45 községe közül 7-ben a magyarság abszolút többségben van (6 a Bácskában: Ada, Topolya, Óbecse, Zenta, Kanizsa, Kishegyes, 1 a Bánátban [Csóka] van). Szabadkán a magyarok 43%-a képez relatív többséget.

1.6. táblázat

Az 5000 főnél nagyobb vajdasági magyar közösségek 1981-ben

(Forrás: Mirnics 1990b, 189)

Közösség	Szám	Az összlakosság %-a	Közösség	Szám	Az összlakosság %-a
Szabadka	44 016	43,9	Kikinda	7 148	17,2
Újvidék	19 163	11,3	Péterréve	6 909	77,1
Zenta	18 738	79,3	Horgos	6 403	84,3
Zrenjanin	16 804	20,8	Moravica	6 037	92,8
Becse	14 763	54,3	Törökbecse	5 955	37,8
Topolya	12 634	73,2	Kishegyes	5 926	94,5
Magyarkanizsa	10 410	89,0	Zombor	5 815	12,0
Ada	10 294	83,4	Mohol	5 190	65,3
Temerin	9 803	62,8	Szenttamás	5 131	37,7
Csantavér	8 124	94,7			

1.8. táblázat

A Vajdaság népességének, ezen belül a magyarok számának alakulása

1880–1991 között

(Források: Mirnics 1994a, 1–2. 28; Mirnics 1990b, 183; Biacsi 1994: 14)

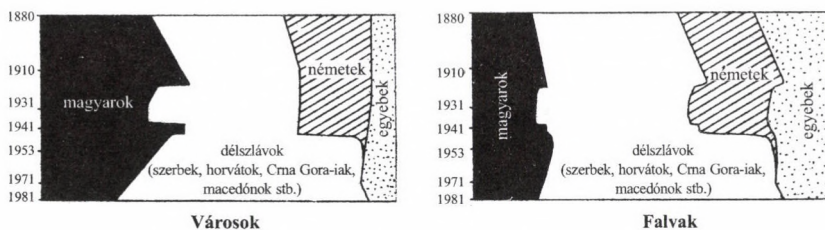
A népszámlálás éve	Összlakosság	Magyarok	
	szám	szám	%
1880	1 169 883	268 300	22,9
1900	378 634
1910	1 501 050	415 475	27,7
1921	371 006
1931	1 628 708	362 993	22,3
1941	1 609 528	456 770	28,4
1948	1 630 968	418 180	25,6
1953	1 687 712	438 636	26,0
1961	1 854 585	442 560	23,8
1971	1 952 533	423 866	21,7
1981	2 034 772	385 356	18,9
1991	2 013 889	339 491	16,9

Vajdaság ma az alacsony natalitású régiók közé tartozik. Míg az ország lakossága 1921-től (a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság létrejöttét követő népszámlálástól) 1981-ig megkétszereződött, Vajdaságban ugyanezen időszakban a lakosság csupán egyharmadával növekedett. Ezt követően 1981 és 1991 között az összlakosság mintegy 21 000 fővel csökkent. Az elmúlt negyven évben negyvenezerről húszezerre esett vissza az élveszületések száma, az elhalálozásoké pedig meghaladja a húszezret, vagyis évente többen halnak meg, mint ahányan születnek.

Hogy hogyan alakult a Vajdaság népessége 1880–1991 között és ezen belül a magyarok száma, azt az 1.8. táblázat mutatja.

1.7. diagram

A vajdasági települések (városok és falvak) etnikai összetételének változása 1880–1981 között (Forrás: Mimics 1990b, 184)

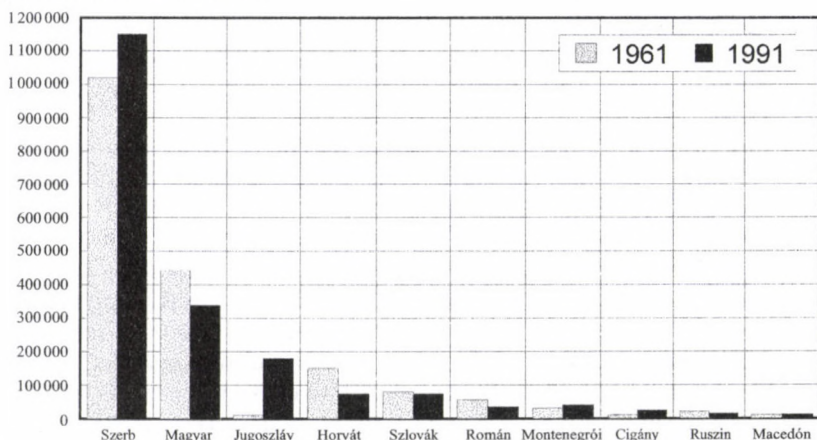

Mirnics (1990b, 184) azt is kimutatta, hogyan alakult a vajdasági települések, városok és falvak etnikai összetétele 1880 és 1981 között. Ezeket az eredményeket az 1.7. diagram ábrázolja. Míg századunk 30-as éveiben a vajdasági magyarság 67%-a élt falun, illetve nagyobb mezőgazdasági jellegű településen és 33%-a városban, addig 1981-ben ez az arány 42 és 58%-ra változott, vagyis 161 297 ember élt a falvakban és a tanyavilágban és 224 059 városi településen.

A vajdasági magyarok száma századunk 60-as éveitől rohamosan csökken, 1961 és 1991 között több mint százezerral. A lehetséges okokat később ismertetjük. Egyes elemzések szerint (Biacsi 1994, 30; Mirnics 1990a, 20) a 2001-ben esedékes népszámláláskor ez a szám alig haladja majd meg a 200 000 főt. A vajdasági nagyobb etnikumok közül csökkenőben van a horvátok, szlovákok, románok, ruszinok száma is. Vajdaság legnépesebb etnikumainak alakulását 1961-ben és 1991-ben az 1.8. diagram mutatja.

1.8. diagram

A Vajdaság legnépesebb etnikumainak alakulása 1961-ben és 1991-ben
(Forrás: Biacsi 1994, 129)

1.3. Migrációs mozgások és határmentiség

Vajdaság egész történelmét az egyes népcsoportok kifejezett migrációs mozgásai jellemezték. Ami századunkat illeti, Mirnics (1994b: 148) szerint a két világháború közötti időszakban is folyamatos volt a vajdasági magyarság kivándorlása Észak- és Dél-Amerikába, valamint Nyugat-Európába, Ausztráliába, sőt újabban a Dél-afrikai Köztársaságba és Ausztráliába is, és a kivándorlók száma a 90-es években az etnikai belháború következtében a menekültekkel is növekedett, sokan pedig áttelepültek Magyarországra. A kivándorlók, menekültek, vendégmunkások, áttelepültek pontos számáról megbízható adatok azonban nincsenek. Csupán Mirnics említi, hogy az 1981-es népszámlálás a Nyugat-Európában dolgozó magyar nemzetiségű vendégmunkások és családtagjaik számát 13 000 főben állapította meg, és egyben hangsúlyozza, hogy saját felmérései szerint számuk jóval nagyobb lehetett (1994b: 151), a Magyarországra az utóbbi évtizedekben áttelepültek száma pedig becslések szerint 30 000–50 000 között lehet.

Hódi (1989; 1990a) is felveti a bevándorlás, betelepítés és a kitelepítés kérdését. Vajdaság népességének ugyanis csaknem a fele (46,6%-a) bevándorlónak tekinthető abban a környezetben, amelyben él. Míg a két világháború között az őslakosok a háromnegyedet képezték Vajdaság lakosságának, a máso-

dik világháború utáni migrációs mozgások felerősödtek. A bevándorlók a Szerb Köztársaság más részeiről települtek a Vajdaságba, közel 40%-uk más köztársaságokból való (Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Crna Gora), tervszerű betelepítéssel költöztek Vajdaságba. „A telepesek, akiket az ország más szerblakta vidékeiről költöztettek be... az élet minden terén előnyöket élveztek. Kezdetben ingyen vagyont, házat, földet kaptak, de munkahelyhez, érvényesülési lehetőséghez később is ők jutottak legkönnyebben” (Hódi 1990a, 28). Századunkban a délszláv lakosság jelentős betelepítése Vajdaságba az első világháború után történt, majd a második világháború után ismét 246 000 főt telepítettek be párthatározatok alapján. Ugyanakkor a második világháború idején a Magyarországhoz visszacsatolt délvidéki részekre a magyar kormány 22 000 főt telepített (bukovinai székelyeket, moldvai csángókat, vitézi családokat) az elűzött és elmenekült első világháború utáni telepesek (dobrovoljácok) helyére (Vinnai 1995, 409). A második világháború után egyben Vajdaság területéről eltűnt a német etnikum (számuk 1941-ben 332 220, Mirmics 1990b, 183). A felsorolt és más etnikai mozgások (pl. több tízezer magyar költözött át – vagy utasították ki őket az országból – az első világháború utáni hatalomváltáskor Magyarországra, a második Jugoszlávia szétesésével menekültek tízezrei érkeztek a Vajdaságba, sokan pedig külföldre távoztak) következtében jelentősen megváltozott e vidék etnikai összetétele és az itt élő népek egymáshoz viszonyított aránya.

A vajdasági magyarok többsége a mai Magyarországgal határos vidéken él. Az ilyen földrajzi elhelyezkedés befolyásolhatja a Magyarországgal való kapcsolatrendszer, annak mértékét és szorosságát: egyrészt az utazások gyakoriságát, másrészt a közvetlen személyes kapcsolatokat és a „tömegtájékoztatási javak” fogyasztásának mértékét, vagyis a magyarországi rádió- és tévéadók foghatóságát, nézettségét. Ezekbe bizonyos betekintést nyújtanak kérdőíves felmérésünk adatai. Itt az utazások gyakoriságáról szólnak, a határmentiség egyéb következményeire pedig a tanulmány megfelelő fejezeteiben utalunk.

Vizsgálati alanyaink Magyarországra való utazásának gyakorisága felmérésünk tükrében a következőképpen alakult: soha nem utaznak Magyarországra: 2,2%, ritkán: 58,1%, évente: 14,7%, félévente: 11,8%, negyedévente: 8,8%, havonta: 2,9% és hetente: 1,5%. Vizsgálati alanyainknak tehát 75%-a évente vagy ritkábban utazik Magyarországra, 20%-a pedig félévente vagy háromhavonként. Mindössze 4–5% azoknak a száma, akik havonta, esetleg hetente utaznak Magyarországra. A válaszokból az is látszik, hogy az utazások 1990 óta váltak gyakoribbá (a minta mindössze 10%-át képezik azok, akik 1990 előtt jártak utoljára Magyarországon), és a legtöbben (az adatközlők 60%-a) 1995/96-ban volt utoljára Magyarországon.

2. Történelem

A vajdasági magyarság történelmének alapjában véve két nagy szakasza van, amelyeken belül további periódusok különböztethetők meg. Az első szakasz a magyarság IX. század végi kárpát-medencei letelepedésével kezdődött és a XVI. század elejéig tartott. Ezután egy majdnem kétszáz esztendőös törés következett a török hódítás hatására, amelynek nyomán a magyar lakosság jóformán teljes egészében eltűnik a Vajdaságból. A második szakasz az 1730-as, 1740-es évektől veszi kezdetét, az újratelepítésekkel, amikor megindul az elpusztított vidék céltudatos telepítése magyar, német és egyéb népességgel, amelynek nyomán a mai Vajdaság területe is nemzetiségileg oly tarka. Ez a vidék az első világháború végéig a történelmi Magyarországhoz tartozik az Osztrák–Magyar Monarchia keretein belül, majd az új délszláv államhoz csatolják, a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz, amelyet később Jugoszláviának neveznek el (első Jugoszlávia). A második világháború alatt a vidék egy részét (Bácska) visszacsatolják Magyarországhoz, ennek befejeztével pedig egészen 1991-ig a második (titói) Jugoszláviához tartozik. A harmadik, mai (1998) Jugoszlávia részévé 1992-ben válik.

2.1. Középkor

Az első szakasz tehát azt a történelmi periódust öleli fel, amelynek kezdetén (a IX. század végétől) a magyarok a Pannon-síkságot, így a Vajdaságot is benépesítették és megszakítás nélkül éltek e vidéken egészen a törökök betöréséig, a XVI. század elejéig. A középkorban itt élt magyarság kultúrájáról Szeli (1983) jelentetett meg átfogó eszmetörténeti tanulmányt.

Ez a vidék (elsősorban Dél-Bácska és Szerémség) volt ugyanis a melegágya a XV. század huszita és eretnek mozgalmainak. Itt fordítják először a Szentírást magyarra („Huszita Biblia”), latin nyelvű és magyar tárgyú történetírói munkásság is ismert, Bács várában jelentős humanista központ épült

ki, itt született meg az Apor-kódexbe foglalt zsoltároskönyv, a legrégebb magyar énekeskönyvek egyike. A magyar feudális állam széthullásával mindezek megszűntek mint kulturális hatóerő, és nem vettek részt az itt élő magyarság szellemi hagyományainak továbbélésében. „A később kibontakozó magyar szellemi élet nem erre alapult, s nem ennek organikus továbbfolytatása volt... A magyar kultúra fő árama a későbbi századokban messze elkerülte a vidékeket, s ezért valójában a XVI. századtól kezdődik a Vajdaság magyar irodalmi és nyelvi kultúrájának peremélete az egyetemes magyar kultúrához viszonyítva” – írja Szeli (1983, 14).

E kor, mint említettük, a XVI. század elejéig tartott. Ekkor a törökök betörése idején az itteni magyarok északabbra menekültek, számuk erőteljesen csökkent, a török idők alatt nagyobb lélekszámban Vajdaságban magyarok nem éltek. Ugyanakkor Vinnai (1995, 405) adatai szerint a magyar népelem kontinuitása a török adó- és az osztrák katonai összeírások alapján mindvégig kimutatható.

2.2. Újratelepítés

A vajdasági magyarság történelmének második szakasza a XVIII. század újratelepítéseivel kezdődik, az 1730-as és 1740-es évektől, amikor a karlócai békekötés után megindul az elpusztított vidék benépesítése. A magyar lakosság újratelepítése nagyobb arányokban 1733-ban indul meg (Domonkos 1992: 22). Somogyból és Zalából Bezdánba (1743), a Jászságból Magyaraknizsára (1750), Zentára (1755), Adára (1760), Óverbászra (1767) történnek telepítések. Doroszlóra, Péterrévére szintén dunántúliak jönnek. A század végén (1785–86) Kunhegyesről és Tiszaburáról, Karcagról, Kunmadarasról, Jászkisérre érkeznek telepések, majd az utolsó nagyobb telepítések Pest, Heves és Nógrád megyékből történnek (1783–1806). Ekkoriban keletkeznek a nagyszámú német telepek (Hódság, Apatin, Csonoplya, Szenttamás) és a szlovákok és ruszinok szíveszerű telepei is.

A bánáti magyarság elsősorban szegedi és Szeged környéki kirajzásból való. Különleges színfoltot képeznek a dél-bánáti, aldunai székelyek, akik négyezren 1883-ban Bukovinából költöztek a Duna mentére: Székelykévére, Hertelendyfalvára és Sándoregyházára, ma mintegy ötezren vannak, megőrizve az idegen nyelvű környezetben is hagyományaikat, anyanyelvüket. (Megemlítendő, hogy újabban Bánátból sok vendégmunkás került ki, jelentős a Bácskába áttelepültek száma is.)

Szerémségben a vidék magyarlakta falvai és mezővárosai a török időkben

teljesen kipusztultak, a XVIII–XIX. században dunántúli és bácskai kivándorlás következtében magyarok is érkeznek ide.

Mészáros (Mesaroš 1981, 263) szintén foglalkozik a magyarok Vajdaságba való újratelepítésével. Összefoglalójában a következőket írja: „A bécsi udvar szándéka, hogy e vidéken erősítse a német és a magyar etnikai elemet. A terület gazdasági felvirágoztatásában elsősorban a német telepesekben bízott, ezért letelepedésükhöz kedvező feltételeket teremtett. Velük ellentétben, a XVIII. és a XIX. században Vajdaságban letelepedő magyarokat kifejezetten mostoha körülmények fogadták.” Amikor az 1848-as forradalom felszámolta a jobbágszolgát, akik e történelmi fordulat idején rendelkeztek földdel, azok földtulajdonosokká és szabad polgárokká váltak, akiknek pedig nem volt művelhető telkük, azok elnyerték ugyan személyi szabadságukat, de földet nem kaptak. A vajdasági magyarok között ezek voltak a legtöbben; tömegesen vándoroltak ki a tengerentúli országokba.

Szeli már említett tanulmányában (1983) foglalkozik az újratelepítés utáni magyar kulturális viszonyokkal is a mai Vajdaság területén. Az újratelepítés után, hangsúlyozza dolgozatában, a XVIII. század szellemisége már nem e vidék gazdag középkori magyar kulturális hagyományaira támaszkodott, hanem a felvilágosodás eszméire, amelynek alapvonásai a történetiség tagadása, az „örökség” kritikai felülvizsgálása, a társadalom racionalista és korszerű megszervezése, a nemzeti műveltség fejlődése szempontjából pedig nem tartja fontosnak az elmúlt századokat. A nemzetté alakulás folyamataiban az itteni magyarság nem vett részt, csak perifériális szerep jutott neki, ugyanis e vidék csekély politikai jelentőségű és társadalmi-gazdasági súlyú más magyar régiók mellett. E korban viszont a magyarsággal itt élő szerbség műveltsége más irányban haladt. „Zártabb (egyházi jellegű) kultúrája lehetővé tette számára, hogy távol tarthassa magát a politikai-közéleti megrázkódtatásoktól... Éppen ez a nagyobb fokú izoláltság tette lehetővé, hogy megőrizze kultúrájának autentikus voltát, archaikusabb vonásait, népi jellegét, s a XIX. században nagymértékben elősegítse irodalmának a kor igényei szerinti reneszánszát” (Szeli 1983, 15).

A XIX. század második felében a polgári magyar kultúra lendületes fejlődésében a vajdasági magyarságnak a peremélet, a fő áramoktól való leszakadás jutott. A tehetséges emberek az e korszakra annyira jellemző központosítás miatt Budapestre költöznek, így amikor az első világháború után felvetődik a tudományos és kulturális önállóság kérdése az új történelmi viszonyok között, világossá válik, hogy ez a vidék az addigi fővárostól való függőség miatt kultúrában és tudományban fejletlenebb és kevésbé „önellátó” közösség, mint más hasonló sorsra jutott magyar régiók. Szeli a jugoszláviai magyarság botladozó

útkeresését a két világháború között szintén e történelmi rövidzárlat következményeinek tartja. Mészáros (Mesaroš 1981) a történész szemszögéből ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a bácskai és a bánáti magyar polgári erők az első világháború előtt elégedetlenek voltak a budapesti kormánykörök gazdaságpolitikájával is, mivel azok Vajdaságot mezőgazdasági-nyersanyagtermelő vidéknek tekintették, és iparába csak elenyésző eszközöket ruháztak be (1981, 263). Arról is szól, hogy az első világháborúban a vajdasági magyarok nagy anyagi és emberi áldozatokat hoztak, Ausztria–Magyarország összeomlása után pedig hittek Magyarország területi épségében, vagyis abban, hogy Magyarország megtartja szuverenitását e terület felett.

Mint ismeretes, Vajdaságot 1918. november 25-én csatolták el Magyarországtól, és e vidék a történelmi Magyarország más déli területeivel együtt a december 1-jén kikiáltott Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz került, miután az új délszláv állam határait az 1919 őszen aláírt saint-germani békeszerződés is rögzítette. Így az 1920-ban Magyarország által is aláírt trianoni békeszerződés értelmében az új államalakulathoz a történelmi Magyarország területéből több mint 21 000 km² került (Horvátországot leszámítva). Ez a történelmi Magyarország területének 7,4%-át és népességének 8,3%-át jelentette, az 1910-es népszámlálás adatai szerint másfél milliónyi lakost. Akkor e területek lakosságának Domonkos (1992, 11) adatai alapján 31%-a volt magyar (kb. 580 000 fő), 25,6% szerb (384 000), 21,6% német (324 000), 3,8% szlovák (57 000), 4,9% román (74 000) és 0,9% rutén (13 000). Ezek a vidékek keletről nyugatra haladva Magyarország déli részén a Bánát, Bácska, Baranya, Muraköz és a Muravidék (Botlik és tsai 1994, 50). Vinnai (1995, 405) szerint viszont az egységes délszláv államhoz 480 000 (anyaországi) magyar került, akik zömmel Bácska és Bánát területét népesítették be.

A továbbiakban az ilyenképpen kisebbségi sorsba jutott vajdasági magyarság olyan társadalmi (politikai, gazdasági, kulturális, vallási) jellemzőivel foglalkozunk, amelyek feltehetően szabályszerű kapcsolatban vannak a mai vajdasági magyar etnikum nyelvi viselkedésével. Ezeket a jellemzőket a magyar–délszláv (ezen belül pedig a magyar–szerb) etnikai kapcsolatok határozták meg. A kapcsolatok évszázadokra kiterjednek, de Papp (1992) hangsúlyozza, hogy igazán relevánssá csak 1848 körül váltak, máig ható következményekkel. „A kapcsolat története haladvánnyá rendezhető aszerint, hogy mikor jelennek meg csupán esetleges, fakultatív, majd a kötelező érintkezési formák, helyzetek, hogyan terebélyesednek ki az ösztönös, szórványos jelenségek összefüggő érintkezési felületté egészen máig, amikor már egy nemzetiségi magyar, horvát, szerb sem térben, sem egzisztenciálisan nem függetlenülhet az államszervező etnikum nyelvének lététől, hatásaitól” – írja Papp (1992, 98).

3. Politika, gazdaság, kultúra, vallás

A vajdasági magyarság tehát újabb kori történelmében az első (versailles-i) Jugoszlávia megalakulásával (1918, illetve 1920) került kisebbségi sorsba, amelyben, Bácskát illetően egy rövid három és fél éves megszakítással (1941–1944 között visszacsatolták Magyarországhoz), majdnem nyolc évtizede él. E nyolc évtized alatt a vajdasági magyarság élt az első (versailles-i) Jugoszláviában (a két világháború között), a második (titói) Jugoszláviában (1945–1991), 1992-től pedig a harmadik Jugoszláviában él. Szerbia ugyanis, amelynek kereteibe ez a vidék került, 1918-tól 1991-ig (leszámítva a második világháború éveit) Szlovéniával, Horvátországgal, Bosznia és Hercegovínával és Macedóniával, valamint Montenegróval képezte a délszlávok egységes államát (az első és második Jugoszláviát), 1992-től pedig Montenegróval társulva képezi a harmadik Jugoszláviát. Szerbián belül e vidék közigazgatási státusa szintén különböző volt az említett korszakokban: a kisebb vagy nagyobb autonómiától annak teljes megszüntetéséig, ami hatással volt az itt élő népesség helyzetére is.

Vajdaság térsége etnikailag/nemzetiségileg, kulturálisan, nyelvileg, vallásilag több évszázada rendkívül heterogén közösség. Jellemző általános tendenciaként kiemelendő, hogy az e vidéken élő különböző nyelvű, vallású és kultúrájú népcsoportok között a több évszázados együttélés az emberek többségében egymás iránti tiszteletet, a másság elismerését, magas fokú toleranciát fejlesztett ki. Ugyanakkor e térségben is kialakultak a mindenkor hatalmi körök által képviselt politika hatására a főleg etnikai/nemzeti, kulturális és nyelvi alapon hierarchizált többségi és kisebbségi csoportok, és jelentkeztek az utóbbiakat érintő hátrányos megkülönböztetés különböző formái. Ez alól az itt élő népcsoportok egyike sem volt történelme folyamán kivétel, így az elemzésünk tárgyát képező magyarság sem. Az etnicizmus és a lingvicitizmus (a nemzeti/etnikai, kulturális és nyelvi alapú hátrányos megkülönböztetés ideológiája) kevésbé burkolt vagy burkoltabb formában a magyar népcsoport életét is erősen befolyásolta, különösen az elmúlt majdnem nyolc évtizedben.

A hátrányos helyzetek számban és intenzitásban váltották egymást a különböző államalakulatokban és társadalmi rendszerekben, és kedvezőbb vagy kedvezőtlen(ebb) életfeltételeket teremtettek számára. Az említett korszakot, nagy vonalakban, az első, második és harmadik Jugoszlávia idejének nevezhetjük. A hátrányos helyzetek legkülönbébb változatairól az erőszakos asszimiláció kapcsán szólunk majd bővebben a dolgozat 4. részében. Ugyanis a gazdasági, társadalmi, demográfiai, területi-adminisztratív, politikai, környezeti, nyelvi-kulturális, tudati (pszichológiai) asszimilációval kapcsolatos hátrányos helyzetek mindhárom korszakban, bár különböző intenzitással és változatos formákat öltve, befolyásolták a vajdasági magyar népcsoport életét. A továbbiakban röviden ezeket ismertetjük.

3.1. A vajdasági magyarság helyzete az első Jugoszláviában

A vajdasági magyarság helyzetét az első Jugoszláviában (a két világháború között) a történész alaposságával részletesen leírja Mészáros (Mesaroš 1981; 1989), de számos más forrásból is értesülhetünk az akkori helyzetről (pl. Domonkos 1992; Botlik és tsai 1994; Vinnai 1995). Ezekből kiolvasható az az általános tendencia, hogy a két háború közötti időszakban rendkívül nehéz volt a jugoszláviai magyarság helyzete. Noha a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (amelyben 1929-ig a többpártrendszer gyakorlata volt érvényben, utána pedig a katonai diktatúra vette át a hatalmat és egyben az ország Jugoszláviára változtatja a nevét) végül elismerte a kisebbségvédelmi garanciákat, a gyakorlatban kifejezetten diszkriminációs és erőszakos beolvasztási politikájával nem tartotta be vállalt kötelezettségét, azaz nem teremtette meg a feltételeket az alapvető kisebbségi jogok (anyanyelvű iskoláztatás, anyanyelvhasználat s általában állampolgári jogegyenlőség) érvényesítéséhez. A sérelmek egész sora sújtotta a vajdasági magyarságot, kezdve az állampolgárság megadásának a bizonytalanságától (amelynek következtében 1918 és 1922 között a magyarság teljes politikai jogfosztottságban élt), a magyar nemzetiségű állami alkalmazottak elbocsátásán, a magyar iskolák leépítésén, a földreform nemzetiségellenességén, a magyarok gazdasági és kulturális erejének leépítésén át az általános kiszolgáltatottságig. Mindezekre az említett források számos példával szolgálnak, nemritkán súlyos túlkapásokról is szólva. Így például: *a)* egy 1920-ban kiadott rendelet előírta, hogy minden állami alkalmazottnak három hónapon belül kötelezően szerb nyelvvizsgát kell tennie, ami miatt igen sok magyar elvesztette állását (Vinnai 1995, 406; társadalmi és demográfiai asszimilációt célzó intézkedés); *b)* a húszas évek elején

végrehajtott nemzeti elvű földosztásban a magyar szegényparasztság földet nemigen kaphatott, mondván, még nem zárult le az az időszak, amíg élhetnek az opciós joggal (vagyis választhatnak, melyik országban akarnak élni), ugyanakkor a földjétől megfosztott magyar birtokosréteg és a hitelintézetek vezetői éltek az opció lehetőségével (Domonkos 1992, 50–51 – gazdasági és demográfiai asszimiláció); c) a földek jelentős részét Szerbia más vidékeiről érkezett telepések (dobrovoljácok) között osztják szét, megbontva az északi határvidéken a magyar településterületet (Domonkos 1992, 50 – egyfajta környezeti asszimiláció); d) a földhöz jutás ára a katolikus hit felcserélése a görögkeleti vallással (Domonkos 1992, 52 – a társadalmi asszimiláció egyik változata); e) a diszkriminációs adópolitika miatt az iparosokat, kereskedőket és általában a magyar gazdasági életet tönkretette az adókivetítő bizottságok szabad becslése által meghatározott csillagászati adó (Domonkos 1992, 52 – gazdasági asszimiláció); f) a viszonylag gazdag hagyományokkal rendelkező magyar iskolahálózat leépítését célzó intézkedések egész sora: a magyar tanítási nyelvű iskolák leépítése általános, de főleg középiskolai szinten, szakiskolák, polgári iskolák megszüntetése, magyar osztályok beindításának korlátozása a legalább harmincas létszámmal, a tanulók kizárása a magyar nyelvű oktatásból, ha a nevük nem magyar hangzású, a pályakezdő pedagógusok „szakmai gyakorlatra” való utalása az ország legelmaradottabb vidékeire, pedagógusok kényszernyugdíjaztatása, a nemzeti kizárolagosság és a kisebbségek iránti türelmetlenség hangsúlyozása az oktatásban stb. (Domonkos 1992, 55–57; Tóth 1994, 9–12 – társadalmi és tudati asszimiláció változatai); g) színház hiányában a művelődési lehetőségek folklórra, népművészetre, kétes művészi értékű műkedvelő előadásokra való korlátozása esetenként elképesztő cenzúrázgatással – a szövegben nem szerepelhet *pengő* vagy *fillér*, nem lehet zöld színű a jelmez, Csokonai Vitéz Mihály nevében nem szerepelhet a *Vitéz* (Domonkos 1992, 67 – kulturális asszimiláció). Egy szóval, az intézkedések egész sora irányult a magyar kisebbség elszorítására. A példákban való további ad hoc tallózás helyett (az ilyenekből a polemikus élű és gyakran hangsúlyosan magyar nézőpontból íródott munkákban számtalan akad) idézzük inkább Herceg János jeles vajdasági magyar írónak a leírt példákra is vonatkozó szavait: „...amikor az SHS Királyság (Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, G. L.) urai végrehajtották a földreformot, abból a szegény magyarokat kirekesztették. Pedig a bácskai és bánáti uradalmakban a kocsis, a béres, a napszámos és egyéb cseléd zömében magyar volt, s a földosztás után kenyér nélkül maradt, mert a betelepített új gazdáknak a maguk pár holdjához nem kellett idegen munkaerő... a korábbi közalkalmazottak többsége átment a határon a »biztos nyugdíj« reményében, akik itt maradtak,

a megbízhatatlanság bélyegét hordták magukon, az államnyelvi tudásuk is hiányos volt, úgyhogy sorra buktatták el a magyar tanítókat a kötelező nyelvvizsgákon, s telték a magyar gyerekeket, »névelmzéssel« még súlyosbítva is, szerb tannyelvű iskolákba. Nem egy magyar fiú írta aztán katonakorában Bitolából vagy az albán határról cirill betűkkel édesanyjának haza a levelét» (1990, 5).

Herceg János írásában a hatalomváltás utáni politikai életről is szót ejt: ugyanis 1922-ben megalakult az Országos Magyar Párt, és hét évig működött, a királyi diktatúra bevezetéséig, amikor Vajdaságot is 1929-ben az ország kilenc közigazgatási egysége közül a Dunai bánáshoz csatolják. Úgyis szót ejt a viszonylag fejlett vajdasági magyar sajtóról és a kibontakozó magyar irodalomról. A következőket írja: „1929. január hatodikáig a többpártrendszer gyakorlatában megalakult Magyar Párt Zenta környékén és a Tisza vidéken még csak szerzett két-három mandátumot, aztán betiltották, és különben is katonai diktatúra vette át a hatalmat. Választás és szavazás csupán üres formáság maradt. Betiltották az újvidéki Délbácskát, a szabadkai Hírlapot már korábban, a Szervezett Munkást, s a nagy példányszámban megjelent Bács megyei Napló kénytelen volt címéből elhagyni a bántónak tűnő geográfiai jelzőt.

És ebben az elrémült csendben összehajolt az a néhány itteni magyar író, hogy legalább a költői szó ígézetében próbáljon népéhez fordulni... Vezérük, Szenteleky Kornél a Bazsalikkal, szerb költők antológiájával tette le a magyar irodalmi élet épületének alapkövét, az együttélés szolgálatában. A magyar szellemi életnek itt sajnos nem volt múltja...

Né higgye senki, hogy személyes elfogultságból emeltük ki az irodalom szerepét a megmaradás küzdelmében. De nem volt más! A belgrádi kormány időnként, legalább a látszat kedvéért, kiemelt képviselőnek vagy szenátornak egy-két magyart, akik azonban nem tehettek népükért semmit a világon. Egyedül az a szegény árva magyar irodalom maradt, pislákoló lámpafényként, hogy életjelt adjon rólunk” – írja Herceg (1990, 6).

A viszonylag fejlett sajtó mellett (a 20-as években 28 lap – öt napilap, tízenegy hetilap, öt félhavi, négy havi és három időszakos lap jelenik meg magyarul a Vajdaságban – Domonkos, Szeli adatai nyomán, 1992, 63) a két világháború között az irodalmi élet próbálta meg a délvidéki magyarság szellemi értékeit megőrizni és tolmácsolni, őrizni a nyelvet, szorosan a tájhoz kötődve. Több színvonalas folyóirat született (*Vajdasági Írás*, *Kalangya* stb.), jeles írók (Szirmai Károly, Szenteleky Kornél, Csuka Zoltán és mások) írásaikban a kisebbségi kérdéseket is felvállalták.

3.2. A vajdasági magyarság helyzete a második világháború után

A második világháború kitörésével kiéleződött a jugoszláv–magyar viszony is. A magyar katonai bevonulás után 1941 áprilisában a Bácska (a baranyai háromszöggel és a Muraközzel együtt) visszakerült Magyarországhoz, a Bánát német fennhatóság alatt maradt. „A lakosság szórványos ellenállására hivatkozva” – írja Vinnai (1995, 408) – a magyar csapatok „tisztagató akcióba kezdtek, amelynek néhány nap alatt 2300 áldozata lett”. A vajdasági magyarság későbbi helyzetét még inkább befolyásolták az 1942 januárjában történt események, a dél-bácskai razzia („hideg napok”), több ezer áldozattal. A Magyarországról érkezett tisztviselőknek az őslakosokat lenéző, méltánytalan viselkedése a háború alatt a Bácskában és a bánáti magyarság még hátrányosabb helyzete tetőzte a vajdasági magyarság háborús megpróbáltatásait.

A jugoszláviai magyar etnikum életének néhány vonatkozását a második Jugoszláviában Herceg János a következőképpen jellemzi említett írásában: „Kisebbségi életünk második időszakát egy tragikus intermezzo vezette be, s az a rémület, amelyet az átvonuló egységek váltottak ki azzal, hogy éjszakai tisztagatói akcióikkal helyenként megtizedelték a magyar lakosságot. De aztán csakhamar olyan idő következett, amikor az uralkodó közszellem nem tett különbséget az itt élő népek között, s a rendszer egyformán jutalmazott és büntetett...”

Kezdetben mindenütt megnyílhattak a magyar iskolák, olyan nagy számban, hogy nem volt elég pedagógus, gyorsított ütemben kellett tanítókat kiképezni, miközben a községi vezetőségek is a helyi lakosság számaránya szerint alakultak. És földet kapott a nincstelen paraszt, a magyar is, amivel százados álom vált valóra!... S ha a rendszer szalmaláng volt, amelynek nagyobb volt a füstje, mint a lángja... nálunk későbbi torzulásai ellenére lehetővé tette egy új nemzedékkel a magyar kultúra kibontakozását. Ha volt ebben a felemelkedési lázban olyan, aki megfeledkezett magáról és elhanyagolta nemzetiségi érdekeit, nem sok volt. A többség, minden lehangoló statisztikai adat ellenére, megmaradt magyarnak. De oldott kéve voltunk, s így helyenként némely magyar azzal is elősegítette boldogulási vágyát, hogy lemondott a maga nemzetiségéről” (1990, 6). Herceg egyes megfigyeléseivel ma, különösen a lehangoló magyar népességszökkenési mutatók ismeretében, sokan vitába szállnak, de nem kevés azoknak a száma sem, akik elfogadják, hogy a második Jugoszlávia egyes korszakaiban viszonylag kedvezően alakult számos területen a vajdasági magyarság fejlődése. Mindkét álláspontot, s a köztük elhelyezkedő számtalan, gyakran inkább kedvezően értékelő vagy inkább elmarasztaló elemzést, védeni lehet a rendelkezésre álló tények sokaságával,

különösen ha előre megfogalmazott véleményt áll szándékunkban „tudományosan” alátámasztani. Ha nem hagyjuk figyelmen kívül, hogy minden kisebbségi helyzet egyedi és a tényezők sokasága által meghatározott, egyértelmű értékelés természetesen nem is lehetséges; szükségszerű a helyzet egyes vonatkozásainak és összetevőinek pozitívabb, más oldalainak kedvezőtlenebb értékelése.

A második Jugoszláviában (a Jugoszláv Föderatív Népköztársaságban, majd a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban) a szocializmus sajátos jugoszláv változata, az öngazgatási szocializmus rendszere volt érvényben. Ez az egypártrendszer (a Kommunista Párt, illetve Kommunista Szövetség volt uralmon) egy, a hasonló rendszerekhez viszonyítva, elfogadhatóbb életformát épített ki, minden torzulása ellenére, amelyben létezett egyfajta multikulturális együttélés az érzékeny etnikai egyensúly fenntartása érdekében. A második Jugoszlávia ugyanis a különféle népek, kultúrák, nyelvek sokaságát egyesítő államalakulat volt, amelyben az uralkodó pártnak érdekében állt az egyensúly fenntartása miatt a kulturális pluralizmus... ugyanakkor rendszerellenesnek minősült és tilos volt a kisebbségek (vagy bármilyen etnikai vagy nem etnikai csoport) politikai szervezkedése. „Ugyanígy elképzelhetetlen volt, hogy valaki nyíltan fellépjen a saját etnikuma érdekeinek védelmében. Minden etnikai önszerveződés a párt, a szocializmus, az öngazgatás elleni támadásnak számított. Kizárólag a párt monopóliuma volt az etnikai csoportokat érő sérelmek felismerése és orvoslása” – írja Várady (1994, 10). A kommunista párt minden nemzet és nemzetiség gazdasági, kulturális, nyelvi egyenjogúságát hirdette kongresszusain, és ezt számos jogegyenlőséget szabályozó dokumentumban is megfogalmazták (l. pl. Rehák, 1976; 1978; 1988).

A kezdet igen biztató volt: mindjárt a háború befejezése után Vajdaságban sorra alakulnak a magyar művelődési egyesületek, csoportok és szövetségek (ezeknek munkáját koordinálja az 1952-ig működő és „önkéntes alapon megszűnő” Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség). Magyar színházak is létesülnek (Szabadkán, Topolyán – tíz évig működik, Becskereken – egy évig működik, Zomborban – két évig létezik, később Újvidéken, majd beindul a Tanya-színház 1978-ban, olyan társulat, amely falvakban, tanyacsoportokon lép fel nyaranta). A magyar nyelvű rádió 1949-től működik, később a tévé is (1968-tól) sugároz magyar nyelvű műsort, napi- és hetilapok, folyóiratok (*Magyar Szó* napilap, *7 Nap* magazinszerű hetilap, *Képes Ifjúság*, *Dolgozók, Jó Pajtás*, *Mézeskalács*, *Híd*, *Új Symposion*, *Létünk*, *Üzenet*, *Oktatás és Nevelés* stb.) indulnak. Fellendül a magyar nyelvű általános és középiskolai oktatás, tanító- és tanárképzés, valamint a könyvkiadás (legismertebb az 1957-ben

alakult Forum Lap- és Könyvkiadó vállalat, amely 1991-ig 1729 címet adott ki, így a jugoszláviai magyar irodalom, társadalomtudomány és néprajzkutatás legfontosabb műveit; de előtte már létezett a Híd Könyvkiadó Vállalat, Testvériség–Egység Könyvkiadó, sorozatban jelennek meg 1973-tól az Életjel könyvek a szabadkai Munkásegyletem kiadásában – eddig 53 kötet; 220 kiadványt jelentetett meg a vajdasági magyar irodalomtudomány, nyelvészet és néprajztudomány területéről a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete stb.). Voltak olyan periódusok, amikor évente 4-5000 címet kitevő Magyarországon megjelent könyv jelent meg a vajdasági magyar könyvpiacra. Úgyszintén évente tartják meg rendezvényeiket a néptánc csoportok (Gyöngyösbokréta), népzenei együttesek (Durindó), majd művészeti és népzenei vetélkedők indulnak közép- és általános iskolások számára (Középiskolások Művészeti Vetélkedője, Szólj, síp, szólj), élénk a nyelvművelő tevékenység (Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület, Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok), írótáborokat tartanak (legismertebb a Kanizsai Írótábor), irodalmi napokat (Szenteleky-napok, Csépe-emléknepok), művésztelepek (Zentán, Topolyán, Becsén stb.) és zenei egyesületek jönnek létre, később beindul a vajdasági magyar filmgyártás, körvonalazódik a vajdasági magyar (sokak szerint erősen irodalomcentrikus) kultúra intézményrendszere (Magyar Tanszék, Hungarológiai Intézet stb.). Mindezek leírása, részletes ismeretese túllépné dolgozatunk terjedelmét, faktográfikus ismertetésük több helyütt is megtalálható (pl. Szeli 1983), de különösen sok adatot ismertet és alaposan elemez a *Magyar Szó* napilap 1990 márciusában megjelent tematikai különkiadása, a „Magyarok Vajdaságban” Burányi Nándor tollából, jeles közéleti személyiségek és szaktekintélyek közreműködésével. Ebből is, és más, a 90-es évek elején elvégzett elemzésekből (pl. még a rendkívül személyes hangvételű és kritikus hozzáállású munkákból is, mint amilyenek Domonkos 1992; Botlik és tsai 1994) is kitűnik, hogy a vajdasági magyarság fejlődése a második világháború utáni években igen lendületes volt és szerteágazó, bár később nem volt éppen akadálytalan és folyamatos. A gyakorlat ugyanis korántsem követte mindig az annyiszor hangoztatott elveket, a nemzeti egyenjogúságot. Ugyanis az 50-es években elmaradtak a további intézményesítési akciók, sőt felszámolták a meglévőket néhány újság, a szabadkai Népszínház és az Újvidéki Rádió kivételével, és megakadt a magyar nyelvű iskolahálózat kiépítése is. Ekkor kezdett ugyanis mindinkább érvényesülni az az elv, hogy közösen és nem elszigetelődve kell ápolni a kultúrát, küzdve a magyaroskodás és elkülönülés ellen, egyesítve a magyar és más nemzetiségi egyesületeket egymással és a szerb egyesületekkel a közös kultúrelvet kialakítására törekedve. Az ilyen összevonásoknak pedig igen gyakran az lett az

eredménye (persze akad rá ellenkező példa is), hogy a kisebbségi egyesületek elsorvadnak, a többség saját érdekeit szolgáló elképzeléseit ráerőszakolja a kisebbségre az egyenjogúság nevében.

Valószínűleg az ilyen elképzelések térhódításának köszönhetően következett be egy olyan helyzet, amit Hódi (1990a, 29) a következőképpen jellemez: „Tény ugyanis, hogy a magyarok a gazdasági vezetők között, a párt- és ifjúsági szervezetekben, bankokban és pénzintézetekben, biztosítótársaságoknál, tudományos intézetekben, egészségügyi intézetekben, az egyes társult munkaszervezetek tanácsaiban, illetve végrehajtó apparátusában, a hadseregben és a belügyi biztonsági szolgálatnál stb. mélyen számarányuk alatt voltak képviselve. És a helyzet ilyen vonatkozásban csak rosszabbodott az utóbbi időben.” Ami a Vajdaság gazdasági helyzetét illeti a második világháború után, az említett elemzések rámutatnak, hogy ez a döntő mértékben mezőgazdasági vidék az iparosításnak és a kevésbé fejlett vagy fejletlen vidékek fejlesztésének a terhét viselve „kétszeres kizsákmányolás áldozata lett”. Vajdaságban mint peremvidéken a többi országrészhez viszonyítva a beruházások értéke rendkívül kicsi volt (az ország területének 8,4%-a esett Vajdaságra, a beruházásoknak viszont 1953-ban 3,6%-a, 1971-ben 3,3%-a, 1981-ben 9,9%-os javulás mutatkozott, majd 1987-ben 8,7%-ra esett vissza, viszont Szlovéniában, amely nagyságában és a lakosság számát illetően Vajdasághoz hasonlítható, ez az arány 2-3-szor magasabb volt az utóbbi időben). Ami a foglalkoztatottak számát illeti, 1976-ban a magyarok részaránya az összfoglalkoztatottak számában majdnem 20% volt, 1981-ben 18% alá esett, ez pedig annak a következménye, hogy az említett periódusban a foglalkoztatottak számának növekedése magyaroknál alig volt több 10%-nál, a szerbeknél viszont meghaladta a 14%-ot, a montenegróiaknál a 20%-ot, a jugoszlávok esetében pedig a 30%-ot is. A gazdaságon kívüli tevékenységekben 1976-ban 17,2%-kal, öt évvel később már csak 15,2%-kal vettek részt a magyarok, ami semmiképp sem mondható kedvező tendenciának, némi megszorítással állítható, hogy kiszorulnak a szellemi munkából. A fenti adatok részletes elemzését adja a *Magyar Szónak* már említett tematikai különkiadása, a „Magyarok Vajdaságban”, amelyből az is kiviláglik, hogy községenkénti eltérésekkel, de a magyaroknak az összfoglalkoztatottak létszámában való részesedése a 70-es és a 80-as években kisebb, mint a lakosságban való részarányuk, vagyis kevesebben vannak munkaviszonyban, mint a többségi lakosok. Az okokat magyarázva a szerző a következőket mondja: „A kedvezőtlen kép okait végső soron demográfiai tényezőkkel is magyarázhatjuk: a magyarság általában fogy, előregszik, természetes, hogy a foglalkoztatottak folyamatosan növekvő számában kisebb lesz a részesedés. De fordítva is felállíthatjuk a tételt: a

demográfiai helyzetnek, vagyis fogvatkozásnak éppen ez az egyik oka, vagy éppen a legfőbb oka, hogy nincs elég munkahely, vagy ha van is, a magyarok számára mind nehezebb az elhelyezkedés” (11. o.). A tényleges okok felkutatására további vizsgálódásra lenne szükség, az adatok azonban máris egyértelműen bizonyítják, hogy a magyarság az említett periódusokban számarányától elmaradt a különféle döntéseket hozó testületekből, szervekből, és kiszorulásuk jócskán megelőzi azt az ütemet, amely általános megfogvatkozásukból következik.

Ennek a folyamatnak a megértését elősegíthetik azok az elemzések, amelyek arra világítanak rá, hogy már az 1961-es összeírás adatai szerint a vajdasági magyarok egyre inkább eltolódnak az egyetemi és középfokú műveltséget kevésbé igénylő szakmák irányában. Igaz, hogy a magyar munkások szakképzettség tekintetében ugyanolyan arányban oszlottak meg, mint Vajdaság összes munkásai (vagyis ugyanolyan arányban volt közöttük magasan szakképzett, szakképzett betanított és szakképzetlen), ugyanakkor azonban a vajdasági magyaroknak 1961-ben 1,1%-a rendelkezett középiskolai végzettséggel, a vajdasági szerbeknek viszont 2,5%-a (az arány 1953-ban 1,1 és 1,7% volt), a gimnáziumot végzeteknél ez az arány 1953-ban és 1961-ben a vajdasági szerbeknél 1,2 és 1,3% volt, viszont a vajdasági magyaroknál 0,5 és 0,6%. Az egyetemet végzettek száma e két etnikumnál az említett periódusokban 0,7 és 1,4% volt, vagyis az aránytalanság növekedett a magyarok kárára. Országos szinten is lemaradás mutatkozott: a magyarok 1965-ben, 1966-ban és 1967-ben az ország lakosságának 2,5%-át képezték, viszont az oklevelet szerzettek között csak 1,64%, 1,72 és 1,51% volt magyar. 1969-ben Szerbia összlakosságában a magyarok arányszáma 4,8% volt, az oklevelet szerzettek száma viszont 2,4%-ot tett ki. A 60-as évekre vonatkozó adat az is, hogy a községi szervezetben foglalkoztatottaknak csak 12,6%-a, a tartományi szervezetben 4,5%, a gazdasági vállalatok igazgatóinak 10,5%-a került ki a magyarok köréből („Magyarok Vajdaságban”, 1990, 10, Mirmics Károly adatai). A magyar lakosok szociális rétegződése sokkal kedvezőbb képet mutatott 1948-ban (ekkor a vajdasági magyarok között 34,8% volt munkás, a szerb lakoságnak viszont csak 12,7%-a, a városi kispolgárság a magyaroknál 6%-kal, a szerbeknél 3,2%-kal volt képviselve, és a szocialista szektorban foglalkoztatottak közül 33,9% volt magyar, viszont az összlakoságnak mindössze 25,8%-át képezték), idővel az átrétegződés lelassult, a magyar fiatalok körében (bár a 80-as években megnőtt a Magyarországon tanuló magyar fiatalok száma) mégis az általánosnál sokkal kisebb mértékben érdeklődtek az egyetemi tanulmányok iránt, és romlott a vajdasági magyarság társadalmi-gazdasági helyzete. Egyes periódusokban és községenként akad-

nak kivételek, de úgy tűnik, a hozzáférhető adatok alapján, hogy általános tendenciaként a vázolt helyzet a jellemző.

Az első és második Jugoszláviára különösképpen, de a mostani harmadik Jugoszláviára is jellemző a sokarcú kultúra. Az ország délebbi vidékein élő etnikumok évszázadokon át ki voltak téve a hellén, római, bizánci, orientális török kulturális hatásoknak, a közép-európai kultúra pedig leginkább Vajdaságban jutott kifejezésre, ahol a népek, nyelvek, szokások keveredése létrehozta Európa talán legérdekesebb etnikai mozaikját. A harmadik Jugoszlávia legnépesebb etnikumára, a szerbre, az évszázadok folyamán hatással volt a módosult bizánci kultúra, az orientális török civilizáció, a közép-európai kultúra is éreztette hatását. A szerb népesség inkább a cirill írásmódot használja, a pravoszláv egyházhoz tartozik. Vajdaságban, a tengermelléken, Szandzsákban, Koszovó és Metóhiában a katolicizmus és az iszlám is jelen van. A vajdasági magyar etnikum kulturális életéről az első világháború előtti időkben és a két világháború között röviden már szótunk. Emlékeztetőül idézzük röviden ismét Szelit, aki leszögezi, hogy „a vajdasági magyarság kultúrája az elmúlt évszázadok folyamán nem kristályosodott ki olyan tiszta képletté, mint például az erdélyi vagy más magyar nyelvterületeké... A mai Vajdaság ködbe vesző múltjában az őslakosságra a népvándorlás korabeli népek, a pannóniai szlávság, az avarok, majd a magyarság épült rá, hogy aztán a több mint másfél évszázados török hódoltság alatt a virágzó települések jó részével együtt a középkor szinte egész kultúrája elpusztuljon. A felszabadító hadjáratok után új betelepülőkkel népesítik be az elpusztult vidékeket: impériumok, uralkodók és uralkodó népek váltogatják egymást, az etnikai, nyelvi, kulturális és vallási keveredés sajátos képződményévé formálva ezt a tájat, amelyben éppoly világosan felismerhetők az »anyanemzetek« műveltségének összetevői, mint azok, amelyek a történelmi együttélés eredményeképpen jöttek létre... A többrendbeli meghatározottság, a sokfelé tekintő történelmi orientáció a mai vajdasági magyarság kultúrájának tartalmaira, szintjére és jellegére is kihatott...” (1983, 135–136).

A vajdasági magyarság életében az első világháború előtt a vallás ugyanolyan szerepet játszott, mint a más régiókban élőknel. A hatalomváltás után bekövetkezett változások erősen gyengítették a magyarság egyházainak a befolyását, a végletekig megnehezítve azok anyagi helyzetét (a nagybirtokokat elvették, plébániaként tíz hold föld biztosított csak némi jövedelmet), hittudományi képzésre nem volt lehetőség, a felekezeti iskolák 1924-ben megszűntek, az egyházi személyeket atrocitások érik (Domonkos 1992, 75–77). A második világháború után a vallást az élet minden területéről kitiltották.

A vajdasági magyarság különben nagy részben római katolikus hitű. A mai Vajdaság területén Bácskában a szabadkai, Bánátban a zrenjanini katolikus püspökség létezik, a hívők száma a becslések szerint meghaladhatja a 450 000-et (Botlik és tsai 1994, 302–303), ezekből 280 000 a magyar a bácskai püspökség területén (a többi horvát, szlovák, cseh, lengyel, német és szlovén nemzetiségű), ezenkívül (főleg) Közép-Bácskában, Dél-Bánátban és a szerémségi Maradékon (itt a múlt század végén váltottak vallást anyanyelvük megőrzése miatt) még kb. szabad becslés szerint 25 000 (más források szerint 16 000) magyar református is él. Az egyházaknak nincsen sem „kisebbségi politikájuk”, sem „nyelvpolitikájuk”, az istentiszteleteken használt nyelv a magyar. Magyar nyelvű lelkésképzés ma sincs, egyházi iskolák nincsenek, kivéve egy gimnáziumot (a Paulinum Szabadkán), amely kissemináriumként szolgál, és amelyben két nyelven (horvátul és magyarul) folyik az oktatás. Ezenkívül a 90-es évek elején megalakult a Teológiai–Katekétikai Intézet (teológiai főiskola) külön magyar és horvát tagozattal. A vajdasági magyar katolikusok könyvkiadói tevékenységét az újvidéki Agapé Kiadó és a tóthfalusi Logos látja el, a katolikus egyházi sajtótermékek közül pedig nagy hagyománya van a *Hitéletnek*.

A második Jugoszlávia szétesésével, a délszláv népek közötti háború kitörésével és a harmadik Jugoszlávia megalakulásával a vajdasági magyarság helyzete ismét gyökeresen megváltozott. Lélekszámban erősen megfogyatkozva, a nehéz gazdasági és bizonytalan társadalmi és politikai körülmények között hatványozottan ható és a kisebbségi sorssal és kiszolgáltatottsággal együtt járó hátrányos helyzetek sokaságának kiteve (pl. erőszakos mozgósítások, a már felsorolt, asszimilációt célzó intézkedések egész sora), nehéz lenne megjósolni, hogyan alakul a vajdasági magyar etnikum jövője. Itt csak néhány olyan, az utóbbi években létrejött szervezetet, egyesületet, megmozdulást említünk, amelyek tevékenysége befolyással lehet sorsának további alakulására és azokra a tényezőkre, amelyek e közösség további nyelvi helyzetét is alakíthatják. Így a többpártrendszer keretein belül több magyar politikai párt és érdekszervezet alakult (a legrégebb az 1990-ben létrejött VMDK – Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége, 1998-ban már hat politikai párt létezik), irodalmi, versmondó, hagyományápoló stb. táborok sokasága működik, megalakult a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség és a Magyarságkutató Tudományos Társaság is. Az utóbbi gondozásában jelent meg Gábrityné dr. Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa szerkesztésében (1998) az a könyv, amely a legújabb kutatásokat, tanulmányokat, jelentéseket tartalmazza a vajdasági magyarság szempontjából létkérdésnek számító problémákról: a népességsökkenésről, a

vajdasági magyar iskolahálózat leépüléséről, a magyar népesség mind alacsonyabb iskolázottsági szintjéről, a mind gyakoribb kivándorlás okairól, a fennmaradás esélyeiről, a hivatalos nyelvhasználatról, nyelvi egyenjogúsággal kapcsolatos kérdésekről, megadva a mai jugoszláv társadalmi környezet elemzését is a nemzeti kisebbségek szempontjából. Az érdeklődő olvasó így ebből a kiadványból alapos áttekintést kaphat a vajdasági magyarság mai helyzetéről.

4. Az érintkező nyelvek és etnikumok jellemzése

E fejezetben először röviden áttekintjük a kontaktusban lévő nyelvek (elsősorban a magyar és a szerb) *genetikai és tipológiai viszonyát*, vázlatosan kitékintve egyéb nyelvek elterjedtségére is, amelyek használatosak voltak abban az államalakulatban, amelyben/amelyekben a vajdasági magyarok az utóbbi nyolcvan évben éltek.

4.1. Az érintkező nyelvek genetikai és tipológiai viszonya

A délvidéki, így a vajdasági magyarság is, peremhelyzetének köszönhetően, történelme folyamán sok más nyelvű közösséggel került közelebbi vagy távolabbi kapcsolatba. Az első világháború utáni hatalomváltás ezeket a kapcsolatokat minőségileg megváltoztatta és felerősítette. Az új délszláv államalakulat nyelvi sokarcúságát bizonyítják pl. Škiljan (1992, 31) adatai is, aki az 1981-ben elvégzett népszámlálás alapján a nagyobb beszélőközösségek lélekszámáról a következő áttekintést közli (4.1. táblázat).

A nyelvi sokféleség nemcsak a második Jugoszláviát jellemezte, hanem az elsőt is, és a harmadik Jugoszláviában sem változott jelentősen.

Bugarski (1992, 12) hangsúlyozza, hogy a felsorolt nyelvek nagy változatosságot mutatnak genetikailag és tipológiailag is. A szláv nyelvek közül a délszláv (szerbhorvát, szlovén, macedón) nyelveken kívül vannak más szláv nyelvek is (ruszin, szlovák, ukrán), nem szláv indoeurópai nyelvek (albán, olasz, cigány, román) és nem indoeurópai nyelvek (török, magyar).

Az általunk tanulmányozott magyar–szerb nyelvi kontaktus tehát genetikailag távol álló nyelvek közötti kapcsolat: a magyar a nem indoeurópai nyelvek finnugor ágához, a szerb az indoeurópai nyelvek délszláv csoportjához tartozik. A két nyelv nyelvi struktúrái között jelentős eltérések vannak. (A magyar nyelv sajátosságainak részletes leírását l. a *The Encyclopedia of Language and Linguistics* 2344–2346. lapjain, a szerbét pedig a

3857–3858. lapokon; újabban Mikes és munkatársai [előkészületben] tekintették át a magyar és a szerb nyelvi elemei és struktúrái közötti nagyobb mérvű különbségeket.)

4.1. táblázat

A nagyobb beszélőközösségek lélekszáma a második Jugoszláviában 1981-ben (Forrás: Škiljan 1992, 31)

Nyelv	A beszélők száma
Szerbhorvát	16 400 000
Szlovén	1 760 000
Albán	1 750 000
Macedón	1 370 000
Magyar	410 000
Cigány	140 000
Török	82 000
Szlovák	74 000
Román	60 000
Ruszin	19 000
Olasz	19 000
Cseh	16 000
Ukrán	7 000

4.2. A vajdasági magyarság fogyatkozása

Jugoszlávia nagyobb etnikumait a fontosabb demográfiai mutatók alapján dolgozatunk bevezető fejezetében röviden már jellemeztük. Itt említettük, hogy a szerbiai magyarságra mint az ország egyik legöregebb etnikumára (átlagéletkor 41,5 év) az alacsony népszaporulat, a magas elhalálozási mutató és a negatív természetes szaporulat jellemző, a 60 évesnél idősebbek csoportja nagyobb, mint a 20 éven aluliaké, a nők aránya pedig meghaladja a férfiak arányát a népességben. Néhány adat erejéig szót ejtettünk a társadalmi rétegzettségéről, az iskolai végzettség szerinti megoszlásról és néhány más, nyelvkörnyezeti szempontból releváns tényezőről a harmadik fejezetben.

A továbbiakban a magyarság számának csökkenésével, a heterogén környezetben történő személyiségfejlődés sajátosságaival, a vajdasági ma-

gyarság anyaországgal való kapcsolattartási mintáinak két sajátosságával és a vegyes házasságokkal foglalkozunk. Az utóbbi rámutat arra is, hogy a vajdasági magyarság a legközvetlenebb személyes kapcsolatot, a házasságot illetően mekkora etnikai távolságot tart a többi vajdasági etnikum irányában.

A demográfiai mutatók arra utalnak, hogy a vajdasági magyarság lélekszáma az 1960-as évektől rohamosan csökken, 30 év alatt több mint 100 000 fővel. Az ilyen drasztikus csökkenésre nincs egyértelmű magyarázat. Hódi (1990a, 26) számba veszi azokat a tényezőket, amelyek ezt a folyamatot befolyásol(hat)ják: az alacsony természetes szaporulat, önpusztító magatartás, kivándorlás, a betelepített szlávok dominanciája, vegyes házasságok, a magyarság társadalmi deklasszálódása, valamint a jugoszláv nemzeteszmény követelménye, illetve az ebből származó identitászavar. A szerző ezeknek szerepét külön-külön elemzi is. Így a kedvezőtlen demográfiai helyzet szorosan összefügg az itt élő magyarság közérzetével, társadalmi fejlődési esélyeivel. Ezt bizonyítandó, Hódi külön foglalkozik a deviáns jelenségek (pszichózisok és öngyilkosságok) etnikai vonatkozásaival a Vajdaságban (1989; 1990a, 27). Összevetve a Vajdaság nemzetiségi megoszlását a pszichózisok és az öngyilkosságok területi megoszlására vonatkozó adatokkal, arra a következtetésre jut, hogy a deviáns jelenségek gyakorisága elsősorban azokban a községekben és nagyobb földrajzi tájegységekben magas, amelyekben az őslakosok s azokon belül a magyarok vannak túlsúlyban. Az egyik felmérés azt mutatja, hogy a magyarok esetében az öngyilkossági gyakoriság 41,71 százezrelék, a horvátoknál 29,86, a szlovénoknál 28,40, a szlovákoknál 25,73, a Crna Gora-iaknál 21,85, a szerbeknél 18,04, a ruszinoknál 14,01, a macedónoknál pedig 5,25 százezrelék (1989, 151), de hasonló tapasztalható a pszichózisok, a neurózisok, az alkoholizmus, a depressziós megbetegedések esetében is. Következtetése, hogy a magyar etnikumnál, más etnikumokhoz viszonyítva, fokozottabb a pszichés dezorganizáció kialakulásának a veszélye, és a magyar kultúra olyan konfliktusmegoldási modellt kínál a szigorúbb szocializáció révén, hogy az inkább az önpusztítás irányába tereli a súlyos konfliktusokból származó indulatokat, mintsem hogy a kifelé irányuló agresszivitást serkentse. Bárhogy is értelmezzük a feltárt kapcsolatokat, tény, hogy a gyakori önpusztító magatartás a vajdasági őshonos etnikum, elsősorban a vajdasági magyarság egyik jellemzője. Természetesen további elemzések szükségesek annak pontosabb feltérképezésére is, hogy miben is áll ez az „önpusztításra szorító rideg és kíméletlen valóság” (Hódi 1990, 27), annyi azonban biztos, hogy helytálló Burányi Nándor észrevétele, miszerint „nem a boldogságtól lesznek öngyilkosok az emberek, nem is a fel-

hőtlen távlatoktól” (1990, 5). Bármit is értünk tehát e rideg valóság alatt, ez is sokakat kényszerít arra, valószínűleg tízezreket, hogy a kivándorlást választva másutt keressenek boldogulást.

Hódi („Magyarok Vajdaságban”, a *Magyar Szó* különkiadása, 1990, 6) a vajdasági magyarság lélekszámának rohamos csökkenését a nemzeti identitás zavarai is magyarázza. Hangsúlyozza, hogy problémák vannak a csoport-hovatartozás vállalásával, illetve a nemzettudattal és a nemzeti érzésvilággal, a magyarságukat sokan terhes örökségként kezelik, és büntudatot, félelmet vált ki bennük, ha nemzeti hovatartozásuk szóba kerül. Egy másik tanulmányában (Hódi 1992) a szociálpszichológia fogalomtárát alkalmazva, részletesen elemzi az interetnikai kapcsolatok által beindított beilleszkedési folyamatot, amelynek végpontjai a nemzeti identitás megőrzését jelentő integrálódás és az identitástudat elvesztését (feladását) jelentő asszimiláció, rámutat e folyamat fázisaira, amelyekre a részleges leválás sokféle közbülső formája jellemző. Az identitásváltás háttere valójában az egyén anyagi érdekeltségében keresendő, mert a korábbi identitást felcseréli egy előnyösebbel, hogy ezáltal a társadalmi hierarchiában előreléphesen, ami jobb anyagiakkal, magasabb társadalmi presztízzsel, a hatalomból való nagyobb részesedéssel jár(hat). Az önkéntes vagy természetes asszimiláció mellett (természetesen ez is mindig valamilyen kényszerhelyzet következménye, hátrányos helyzet feladása, még ha önként vállalt is) külön elemzi az erőszakos asszimiláció kérdéskörét, rámutatva annak sokféle, ma gyakran burkoltabb formában jelentkező változatára is. Az erőszakos asszimiláció fogalma egy adott államrendszer olyan módszeres törekvését jelzi, amely a kisebbségek etnikai jellegének felszámolására irányul, és célja a homogén etnikai állam létrehozása. (Ennek technikái az asszimiláción kívül a migrációs folyamatok serkentése, erőszakos kitelepítés, fizikai megsemmisítés.) Francia forrásokat idézve az erőszakos asszimiláció változatait ismerteti. Ezek: 1. gazdasági asszimiláció (amikor a hatalom beruházási politikával, jövedelemelvonással, tőkeátömlesztéssel csökkenti a kisebbség, illetve növeli a kivételezett csoport gazdasági erejét és ezáltal politikai és kulturális státusát); 2. társadalmi asszimiláció (olyan helyzet serkentése, amelyben az elnyomott csoport tagjai csak a többségi csoport nyelvének és kultúrájának elsajátítása révén érvényesülhetnek, csökkentve ezáltal a kisebbségi közösség értelmiségi és magasabb iskolai végzettséggel rendelkező rétegének létszámát); 3. demográfiai asszimiláció (amikor az elnyomott csoport tagjai megfelelő munkalehetőség híján migrációra kényszerülnek, vagy amikor a vegyes házasságban élő kisebbségiek, mint megbízhatóbbak, nagyobb érvényesülési lehetőségeket kapnak); 4. területi-adminisztrá-

tív asszimiláció (a nemzetiségi területek autonómiájának csökkentése vagy felszámolása); 5. politikai asszimiláció (a többségi választási elv alkalmazása vagy a politikai lojalitás igazolására a nemzeti identitás feladásának megkövetelése); 6. környezeti asszimiláció (a települések nemzeti jellegének, múltbeli emlékeinek megszüntetése); 7. nyelvi-kulturális asszimiláció (az anyanyelv közéleti használatának korlátozása vagy betiltása, földrajzi elnevezések felszámolása, névhasználat „szabályozása”, művelődési lehetőségek folklórra, népművészetre való szűkítése stb.); 8. tudati (pszichológiai) asszimiláció (az elnyomott csoport elidegenítése nemzeti történelmetől, a történelmi „vétkek” hangsúlyozása, a kisebbségi sorshoz vezető történelmi események sajátos értelmezése stb.). Az asszimiláció felsorolt változatai gyakran „társadalmi fejlődéssel”, „gazdasági racionalitással”, „iskolák összevonásával”, „közigazgatási átszervezéssel”, „településstruktúra átszervezésével” indokolva burkoltabb formában jelentkeznek, és csökkenthetik a nemkívánatos etnikumok létszámát. Természetesen az erőszakos asszimiláció említett formái különböző mértékben és súllyal nehezednek a más-más országokban és történelmi periódusokban élő etnikumokra, erősen különbözővé téve azok helyzetét, és kevésbé vagy jobban előtérbe helyezve az élet nemzeti vonatkozásait, serkentve a túldimenzionált nemzettudat vagy a nemzeti identitászavarból eredeztethető kisebbségi komplexusok kialakulását is. Az utóbbiak hátterében a nemzeti hovatartozás miatti folyamatos frusztrációk állnak, és igen eltérő formákban jelentkezhetnek. Hódi két ilyen kisebbségi komplexussal küzdő személyiség-típus sajátosságait vázolja. Az egyik az „aktív”, „gyakorlatias” magatartású karrierista típus, amelyik eszközökben nem válogatva megragadja a többségi csoporttal való azonosulás minden lehetséges módját, annak „képviselőjévé” válik, és külön szeretne lenni azoknál, akikhez hasonlítani kíván. (Bizonyos értelemben ez a magatartás emlékeztet a pszichoanalitikusok által hangsúlyozott defenzív vagy az agresszorral való identifikációra, amelynek háttere, hogy a félelemtől motivált egyén azonosul a félelmet kiváltó személlyel, és átvéve annak tulajdonságait „megvédi” magát agressziójától, mert „ha olyanná válok, mint ő, nem fog bántani, hisz saját magát sem bántaná”.) E szervilizmussal ellentétes a „passzív”, befelé forduló, sértett és gyanakvó típus, amelyik kerüli a közéleti megnyilvánulásokat, nemritkán letagadja csoport-hovatartozását, szóltalanul tudomásul veszi a körülményeket, vonakodik megszólalni anyanyelvén, de a többség nyelvét sem használja szívesen. Hódi hangsúlyozza, hogy a kisebbségi komplexusok háttere a nemzetiségi kultúra beszűkülése és elsorvadása által előidézett nemzettudati elbizonytalanodás és demoralizálódás.

4.3. Személyiségfejlődés heterogén környezetben

A kétnyelvűség-lélektani kutatások a heterogén környezetben lejátszódó személyiségfejlődés más lehetséges irányába is betekintést nyújtanak, rámutatva a különböző kétnyelvűségi helyzetek és azoknak egyes komponensei, valamint a fejlődésben lévő pszichikai funkciók – elsősorban a különböző kétnyelvűségi típusok és az általános értelmi, beszéd- és a szocioemocionális fejlődés – kapcsolataira. Indokoltnak tűnik ezeknek a kutatásoknak néhány fontosabb eredményére kitérnünk. Bővebb ismertetőt ezekről a következő forrásokban találunk: Göncz 1985; 1995b.

Ahhoz, hogy a kétnyelvűségnek a pszichikai fejlődésre kifejtett lehetséges következményeit elfogadhatóan tudjuk magyarázni és indokolni, az egyes empirikus kutatások gyakran ellentmondó eredményeit szélesebb elméleti keretben kell értékelni. A legtágabb elméleti keretet az értelmezéshez a hozzáadó-felcserélő kétnyelvűségi helyzetek hatásainak ismerete adja, a molekulárisabb magyarázatokat pedig a nyelvek fejlődésbeli kölcsönhatásait magyarázó hipotézisek: a Cummins-féle küszöbhipotézis és a fejlődési kölcsönhatás hipotézise.

A hozzáadó (additív) kétnyelvűségi helyzet olyan környezetet teremt, amely a fejlődés egyes komponenseit, az egynyelvű helyzethez viszonyítva, felgyorsítja. Ilyen hatással párosul elsősorban az elit kétnyelvűség, a többségi csoportok megfelelő oktatással kialakított kétnyelvűsége nyelvi belemerülési programok segítségével, kisebbségi helyzetben pedig jól megszervezett anyanyelv-megőrző programok eredményezhetnek ilyen hatást. Additív kétnyelvűségi helyzetben ugyanis a többféle nyelvi/kulturális ráhatások miatt a gyermek értelmi potenciáljai teljesebben is kibontakozhatnak, és egyéb személyiségjegyei is kíváncsi irányban alakulhatnak. Azok a balansz kétnyelvűek, akik mindkét nyelvüket jól ismerik, jobb teljesítményt nyújtanak a komparabilis egynyelvűeknél általános intellektuális képességeket és a kognitív flexibilitást mérő tesztekben, divergens gondolkodásban és a kreativitás más vonatkozásaiban is, valamint a metalingvisztikai fejlődés (a nyelvi formákra való odafigyelés) egyes komponensei is felgyorsulnak. Ha megfelelő fejlődési feltételeket teremtünk egy heterogén környezetben, amit a tanulók igényeihez mért oktatás is nagyban elősegíthet, a gyerekek többet valósíthatnak meg fejlődési potenciáljaikból, mint amennyit egynyelvű környezetben elértek volna. Az a tény, hogy sok kétnyelvű rosszul teljesített és teljesít a teszteken és az iskolában, egyik nyelvük, többnyire anyanyelvük elhanyagolásának, illetve a rosszul tervezett oktatásnak és a módszertanilag erősen kifogásolható kutatási tervezeteknek és nem a kétnyelvűségnek tulajdonítható.

Valójában nem volt alkalmuk, hogy kétnyelvűségüket magas fokra fejlesszék. Tudott dolog, hogy a gyerekek értelmi potenciáljai ma még nagyrészt kiaknázatlanok. Ha a világ összes gyerekének, beleértve az egynyelvűeket is, lehetővé tennénk, hogy megfelelő típusú kétnyelvűséget fejlesszenek ki az oktatás segítségével (s ez nem egy elérhetetlen cél, mivel minden átlagos gyerek többlettanulással kétnyelvűvé válhat), az emberiség értelmi potenciáljai elképzelhetetlen mértékben növekednének.

A kétnyelvűség lélektana ma már elfogadható módon képes megindokolni a hozzáadó kétnyelvűségi helyzetek pozitív hatásait. Egyesek arra hivatkoznak, hogy ilyen helyzetben két nyelv működésének szabályait kell feltárni és megfelelő nyelvi normáit elsajátítani, ami önmagában is nagyobb értelmi erőfeszítéseket igényel. Ugyanakkor működésbe lépnek a beszéd egyéb olyan, az általános értelmi fejlődést serkentő funkciói, amelyekre az egynyelvű fejlődés kapcsán is számos gondolkodó felhívta a figyelmet, amikor kifejtette nézeteit a beszéd és a gondolkodás kapcsolatairól a mentális ontogenezis folyamatában. E kapcsolatáról valójában két nézet alakult ki: a kognitivisták tézise (legismertebb képviselője Piaget) szerint a beszédnek nincs kauzális szerepe az új kognitív struktúrák kialakulásában. A fejlődést ugyan felgyorsíthatja, de önmagában nem hozhat létre új stádiumokat a kognitív fejlődésben. Piaget szerint az értelmi fejlődés feltétele a beszédfejlődésnek, megelőzi azt. Már a beszéd megjelenése előtt megjelennek a logikus gondolkodás alapjai, a beszéddel csak kifejezzük azt, amit a gondolkodás által, de a beszéd részvétele nélkül megtudtunk. Csak a formális műveletek stádiumában, 12, 13 éves kortól válik a beszéd a gondolkodás eszközüvé is és nem csak a gondolkodás kifejezőjévé. A beszéd szerepe abban van, hogy a környezet fontos elemeire irányítsa a gondolkodást és segítségével tároljuk az információkat, de a beszéd elsajátítása önmagában nem vezet új kognitív struktúrák kialakulásához (pl. nem segíti elő a konzerváció [állandóság] fogalmának kialakulását).

A második nézet legismertebb képviselői Vigotszkij, valamint a Sapir-Whorf-féle tézis hívei és a kölcsönhatás tézisének képviselői. Vigotszkij azt vallja, hogy a beszéd maga után vonja, „vezeti” a gondolkodás fejlődését. Kétéves korig a beszéd és a gondolkodás külön funkciókként fejlődnek, ekkor a fejlődési vonalaik találkoznak és összefonódnak, a beszéd intellektuálisává válik, a gondolkodás pedig verbalizálódik. Ettől kezdve a beszédnek kettős funkciója van: szociális (a gondolkodás eredményeinek másokkal való közlése) és privát (a gondolkodást kíséri és irányítja). Mivel a gyerekek még nem képesek a két funkciót megkülönböztetni, megjelenik az egocentrikus beszéd: hangozanak beszélni akcióiról, nem téve különbséget az önmagának való beszéd és a mások számára szolgáló szociális beszéd között. Hétéves kor után tanulja

meg, hogy a beszéd használatát olyan alkalmakra szűkítse, amikor kommunikálni akar, és a beszéd gondolkodási funkciója, mint belső beszéd, internalizálódik. A belső beszéd a beszéd és a gondolkodás legszorosabb kapcsolatát mutatja, intellektuális funkciója van, mint pl. egy probléma felállítása és a megoldást szolgáló feltevések megfogalmazása, a megoldásra irányuló akciók tervezése (l. később a kognitív nyelvi kompetencia fogalmát!).

A Sapir és Whorf által megfogalmazott relativista-determinista hipotézis hívei szerint a gondolkodást az elsajátított és használt nyelv határozza meg. Ez a hipotézis valójában két hipotézist tartalmaz: a nyelvi relativitás hipotézise arra utal, hogy a nyelvek különböző módon kódolják a valóságot, és így annak különböző vonatkozásait hangsúlyozzák, míg a nyelvi determinizmus hipotézise szerint, mivel a nyelvek különböző módon szegmentálják a valóságot, a különböző nyelveket beszélő egyének különböző módon is gondolkodnak róla. A kétnyelvűség lélektana szempontjából a nyelvi relativitás hipotézise a fontos: ha a nyelvek különböző módon kódolják a valóságot, és így annak különböző vonatkozásait hangsúlyozzák, akkor – figyelembe véve azt is, hogy a beszéd a valóság fontos elemeire irányítja a gondolkodást – két nyelv ismerete a környezet több elemére ráirányíthatja a figyelmet, és a valóság megközelítésének analitikusabb módját eredményezheti.

A beszéd és a gondolkodás *kölcsönhatásait* hangsúlyozó gondolkodók azt vallják, hogy kezdetben csak a gondolkodás hat a beszédre, később a beszéd is visszahat a gondolkodásra és fejleszti azt.

Valójában e nézetek nem zárják ki, inkább kiegészítik egymást, mert a fejlődés különböző szakaszaiban vizsgálják a beszéd szerepét az értelmi fejlődésben, és a két rendkívül összetett funkció más-más komponensei között hangsúlyozzák a kapcsolatot különböző életkorokban. Tulajdonképpen azt mindenki hangsúlyozza, hogy a beszéd a környezet többféle és fontos vonatkozására irányítja a figyelmet. Mivel a különböző nyelvek különböző módon szegmentálják a valóságot, többnyelvű helyzetben a valóság több aspektusára is irányulhat a kétnyelvű egyén figyelme.

A környezet által elfogadott kétnyelvűség és biculturalizmus, vagyis a hozzáadott kétnyelvűségi helyzet a fejlődést más vonatkozásban is előnyösen befolyásolhatja: két vagy több nyelv ismerete több kultúra vívmányaiba is betekintést nyújt, csökkenti az etnocentrizmust (így az etnikai sztereotípiák elleni harc eszköze is lehet), növelheti a nyelvi és kulturális toleranciát, valamint az alkalmazkodóképességet, ha a két kultúra eltérő követelményei miatt az egyén kulturális konfliktusba kerül és erre megoldást keres. Bizonyos az is, hogy a kultúra egyes komponensei összefüggenek a személyiségfejlődéssel. Úgyszintén bizonyított, hogy a különböző kultúrákban mások a gyermeknevelés mikéntjei,

és a különböző viselkedésformák különböző időben való elsajátításának követelményei merülnek fel (l. pl. Göncz 1985; Réger 1990). Ezért a több kultúra hatásainak kitett egyének változatosabb tulajdonságokat és viselkedésformákat fejleszthetnek ki, mint az egy kultúra hatásaira fejlődő egyén.

Felcserélő kétnyelvűségi helyzetben, amelyben a kétnyelvűséget a megszokottól, a normától elütőnek, nemkívánatosnak tartják, elsősorban a szocioemocionális fejlődés és a beszédfejlődés károsodhat. Amennyiben a heterogén környezetben az egyik nyelvet és kultúrát előnyben részesítik, annak használatát és fejlesztését biztosítják törvényes eszközökkel, azoknak az intézményeknek a működéséhez biztosítanak anyagi eszközöket, amelyben csak az egyik nyelv és kultúra kap helyet, amennyiben a továbbtanulási lehetőségek csak egy tannyelven adóttak, amennyiben a közéletből kizárják vagy erősen korlátozzák a kisebbségi nyelv használatát, mindaz, ami a társadalmi érvényesülést lehetővé teszi, a többségi nyelven valósítható meg, akkor a kisebbségiek számára egy ilyen szélesebb környezet azt az üzenetet közvetíti, hogy nyelvüknek és kultúrájuknak nincs funkciója, nem kívánatos, ezt el kell hagyni, ha sikeres tagjai akarnak lenni az adott társadalomnak. Az ilyen irányú hatások intenzitásától és időtartamától függően ez természetesen közömbössé, sőt ellenszenvessé teheti a kisebbségi nyelvet és kultúrát. A többségi nyelvhez pedig sikerélmények asszociálódnak, és azt vonzóbbá teszik. Ilyen helyzetekben indul be a nyelvcsere. Mindez arra utal, hogy a nyelv- és kultúracseré folyamatai tanuláspszichológiai szempontból is elemezhetők, illetve az eszközi tanulás és klasszikus kondicionálás mint tanulásformák mechanizmusaival is viszonylag sikeresen értelmezhetők. Az eszközi vagy operáns tanulás a tanulásnak az a formája, amelynél a megtanult viselkedésforma eszközként szolgál egy cél elérésére. Alapfogalma a megerősítés, a viselkedés következménye. Pozitív megerősítésről akkor beszélünk, ha a produkált viselkedésformának pozitív következményei vannak, amelyek az előzőleg produkált viselkedést erősítik. Negatív megerősítésnél a büntetés, a kellemetlen következmény elmaradását és megszűnését éli meg a tanuló egyén jutalomként, eredménye pedig az elkerülő vagy menekülő reakció megerősítése, amely a kellemetlen (averzív) inger megelőzését vagy elhagyását segíti elő. Fontos fogalmai még az operáns tanulásnak a megerősítésnek, vagyis a viselkedés következményének az elmaradása is (ilyenkor gyengül és kioltódik az előzőleg produkált viselkedés), valamint a büntetés, amelynél a viselkedés kellemetlen következményét nem lehet elkerülni, és ez legátolja (de nem törli) az előző viselkedést. Egy nemkívánatos viselkedés azonban csak abban az esetben tűnik el a következmény elmaradásával (a megerősítés elhagyásával), ha nincs érzelmi színezete. Ha érzelmileg színezett (pl. szorongás

kapcsolódik hozzá), akkor dekonkondicionálással (ellenkonkondicionálással) építhető le. A dekonkondicionálás a klasszikus kondicionálás, egy másik egyszerű tanulásforma fontos formája. A mechanizmus, amelynek segítségével megvalósul, az asszociáció (társítás). Ennek lényege, hogy térben és időben a többször együtt jelentkező inger és reakció (helyzet és viselkedés) között egy olyan kapcsolat jön létre, amelynek következménye, hogy egy későbbi ugyanolyan vagy hasonló helyzetben a legnagyobb valószínűséggel a vele együtt leggyakrabban megélt viselkedésforma fog jelentkezni. Pozitív dekonkondicionálásnál egy nemkívánatos reakció helyett egy erősebb, kívánatos reakciót kell a helyzethez kapcsolni, amely ezt az új reakciót váltja majd ki a jövőben, míg a negatív dekonkondicionálásnál egy, az egyén számára pozitív, de társadalmilag nemkívánatos reakció helyett a menekülési vagy elkerülési reakció épül ki, úgy, hogy az elítélendő reakciót büntetjük, és a büntetés által előhívott szorongás és félelem azt negatív színezetűvé, taszítóvá teszi.

Ha a felcserélő kétnyelvűségi helyzetre alkalmazzuk ezeket az ismereteket, viszonylag elfogadható szinten megmagyarázható, hogyan jön létre a leértékelt nyelv és kultúra felcserélése a társadalmilag preferált nyelvvel és kultúrával. Mivel a kisebbségi nyelv és kultúra kevésbé célravezető, vagyis kevés pozitív megerősítésben részesül, sőt nemritkán kellemetlen következményekkel jár, gyengül és legátlódik, így mind ritkábban használják. Ugyanakkor gyakran rákondicionálódik a kudarcral kiváltott szorongás is, és kellemetlenebb színezetűvé teszi. Ha egyben felkínálják alternatív viselkedésként a felértékelt nyelvet és kultúrát, amelynek alkalmazását jutalmazzzák, mind több helyzetben a célravezető viselkedésformákat kezdi az egyén alkalmazni, vagyis elhagyja a nem célravezető, kellemetlenséggel járó viselkedésformákat, és azokat sikeres, jutalmazott viselkedésformákkal cseréli fel. Tulajdonképpen jutalmazás, büntetés, mellőzés segítségével és azok „megfelelő” adagolásával a szélesebb közösség szintjén „formálódik”, „alakul” az emberek viselkedése, vagyis elhagyják a lenézett viselkedésformákat és azokat célravezetőbbekkel cserélik fel. Az, hogy egyesek mennyire „fogékonyak” a leírt hatásokra, természetesen személyiségük felépítésétől függ. Így pl. a pszichológiai kutatások ismeretei bizonyítják, hogy az introvertált adottságokkal született egyén hatékonyabban szocializálható és hajlamosabb beépíteni (interiorizálni) a környezet tiltásait, mint az extrovertált, bár természetesen más tanulásformák (így a modellek útján történő és a belátásos tanulás is), valamint rengeteg más személyiségjegye együttese határozza meg a szubtraktív helyzet lehetséges hatásait a személyiség alakulására.

A felcserélő kétnyelvűségi helyzet egyéb lélektani hatásait elfogadható szinten magyarázzák a motivációs pszichológia fogalmai is. Az ember

ugyanis szükségleteit, motívumait különböző közegekben (család, óvoda, iskola, munkahely stb.) elégtí ki. Amennyiben ezek a közegek az egyén számára nehezen leküzdhető vagy leküzdhetetlen akadályok támasztásával nehezítik vagy nem teszik lehetővé ezek kielégítését (az ilyen akadályokat nevezik a pszichológiában ártó hatásoknak, ártalmaknak), az egyén gyakran kerül frusztrációs helyzetbe, amelyet az élmények szintjén a szorongás, a bizonytalanság érzése, félelem, harag, agresszió kísér. A halmozott és hosszú ideig tartó frusztrációk személyiségzavarokhoz vezetnek, neurotikus tünetekhez és magatartásbeli rendellenességekhez (azoknak passzív, a környezettől visszahúzódó vagy az agresszív viselkedés különböző formáival fémjelzett aktív formáihoz). Erősen szubtraktív helyzetben céljaink elérését gátló akadályok gyakrabban jelen vannak és teremtenek olyan helyzeteket, amelyek a nemkívánatos nyelvet és kultúrát hordozó egyént sújtják, és neurotikus vagy pszichotikus hajlamúaknál beindíthatják az ilyen folyamatokat. Talán ez lenne egyik lehetséges magyarázata annak, amiről Hódi (1989) is beszámol, amikor arról ír, hogy az öngyilkosságok számára-nya és a pszichózisok megoszlása az etnikai hovatartozással szoros összefüggést mutat, és a Vajdaságban az említett jelenségek a magyar etnikum körében gyakoribbak, mint más etnikai csoportoknál. Tény, hogy egy erősen szubtraktív kétnyelvűségi helyzetben nagyobb a valószínűségük a gyakoribb frusztrációknak, vagyis megteremt(het)i a feltételeket a személyiségzavarok kialakulásához, különösen ha a személyiségfejlődés más feltételei és egyéb környezeti hatások is ilyen irányban hatnak, kedvezőtlenek. Természetesen egy heterogén közösségben a felcserélő és hozzáadó kétnyelvűségi helyzet tiszta formában ritkán vagy aligha fordulhat elő, de valamelyik túlsúlyban lehet, és a személyiségfejlődés és viselkedés differenciáltabb vagy legalábbis a többségi helyzethez viszonyítva más formáinak kialakulásához teremtheti meg a feltételeket. A hatások következményei, ahogyan azt már hangsúlyoztuk, az egyén személyiségstruktúrájától és környezeti tényezőktől függnnek.

4.4. A Magyarországgal fönntartott kapcsolatok

Egy csoport *kapcsolattartási mintáinak* elemzése szintén jelentős adatokat szolgáltathat helyzetéről, illetve sorsának további alakulásáról. Az elemzés tárgyát képezheti a kontaktusban lévő csoportok egymás közötti kapcsolatrendszere, a kisebbség esetében pedig különösen fontos tényezőt jelentenek az anyaországgal fönntartott kapcsolatok. Mindkét esetben különbséget kell

tenni a közvetlen, személyes érintkezés és az intézmények által közvetített kapcsolatok között.

A Magyarországra való utazások gyakoriságáról a vajdasági magyarok körében a földrajzi és népesedési viszonyok kapcsán már szoltunk. E helyütt a rokoni kapcsolatokra és a Magyarországon való munkára, illetve tanulásra utalunk. A kérdőíves felmérésünk eredményei szerint a magyarországi rokonokkal szoros kapcsolatot tart fenn a minta 42,3%-a. Ugyanakkor 90%-uk sohasem tanult vagy dolgozott Magyarországon, régebben valamivel kevesebb, mint 10%-uk, a vizsgálat lefolytatásakor pedig senki sem dolgozott vagy tanult Magyarországon. 33%-uk szeretne, de 67%-uk nem szeretne Magyarországon dolgozni vagy tanulni. A vajdasági magyar minta kétharmadát tehát munkavállalás vagy tanulás szempontjából Magyarország nem vonzza. Természetesen ezeknek az adatoknak csak más, a környező országokban élő magyarok adataival való egybevetés kölcsönözhet mélyebb értelmet.

4.5. Vegyes házasságok

Vajdaságban a *vegyes házasságoknak* nagy hagyományuk van. 1956-ban a vegyes házasságok százalékaránya az összházasságok számában 17,3 volt, 1965-ben már 23,3, 1978-ban 27,2 és 1988-ban 30,7, vagyis minden harmadik-negyedik házasság különböző nemzetiségű partnerek között jött létre. A magyaroknál a vegyes házasságoknak 20–25%-os a gyakorisága. Az 1981. évi népszámlálás alkalmával pl. a volt Jugoszláviában 31 155 magyar élt vegyes házasságban, és a vegyes házasságban élők között a magyar nők százalékaránya a legmagasabb. A vajdasági magyarok vegyes házasságaiból származó gyerekek csaknem minden esetben szerb tannyelvű iskolába iratkoznak be, és „nemzetiségileg” tömegesen kötődnek a magukat jugoszlávoknak vallók csoportjához. Vajdaságban ugyanis a népesség jelentős száma (1991-ben 8,7%), bizonytalan lévén nemzeti identitásában, jugoszlávnak vallja magát. Ez a népcsoport az 1961-ben jegyzett 3174 főről 1991-ig 174 295 főre, az ötvenötszörösére gyarapodott. A magyarok számát a jugoszlávok csoportjában az 1981-es népszámlálás vajdasági adatait figyelembe véve Mirnics mintegy 27 000-re becsüli (1990a, 20).

5. Az érintkező nyelvek és beszélőik szocio- és pszicholingvisztikai helyzete

5.1. A nyelvek státusa

A vajdasági magyarság anyanyelvének mai státusát a következő események határozták meg.

1990-ben Szerbiában új alkotmányt hoztak, amelyben nem a nemzetállam eszméjét, hanem alapelveként a polgári szuverenitás elvét rögzítették. A kisebbségi csoportok egyenjogúságát és egyenrangúságát biztosító jogrendszer azonban számos vonatkozásban nem erre az elvre épül(t). Azzal az indokkal, hogy az előző rendszer a kisebbségeket túlméretezett jogokkal ruházta fel (ami a többségiek jogainak megcsorbitásához vezetett), a harmadik Jugoszláviában elsősorban a nyelvhasználat és az oktatás terén történtek jogszűkítések.

A harmadik Jugoszláviában beszélt nyelvek, így a szerb és a magyar (és a magyarhoz hasonló jogállású nyelvek, pl. a Vajdaságban a szlovák, román, ruszin) státusát az 1991-ben a Szerb Képviselőház (Szerb Parlament) által elfogadott *A szerbhorvát nyelv és a nemzetiségi nyelvek hivatalos és közhasználatáról szóló törvény* határozza meg. Ezt a nyelvtörvényt, amelyet nyelvhasználati törvénynek neveznek Vajdaságban, Papp (1992, 97) határkönek tekint a Vajdaság többnyelvűségi gyakorlatában, mert számos vonatkozásában jobban korlátozza a nyelvek használatának egyenrangúságát, mint a korábbi törvényes rendelkezések. (Papp is hangsúlyozza, hogy Hock még 1976-ban érvekkel támasztotta alá, hogy ilyen összehasonlításokban a magyar törvényhozásnak nincs mit szégyenkeznie.) A 15 oldalnyi, 35 cikkelyből álló szabályrendelet a szerb nyelv feltétlen érvényesülését akarja megteremteni a hivatalos és közéleti használatban, és a cirill írásnak a latin betűssel szemben való elsőbbségét kívánja biztosítani. Más nemzetiségi nyelvek, így a magyar nyelv közéleti, hivatalos használatát csak kivételként fogadja el általános érvénnyel (pl. a bírósági gyakorlatban, a bírósági tolmácsolásról rendelkezve), a községi tanácsok, önkormányzatok illetékességébe utalja, tehát korlátozott területi hatóságban alternatív hivatalos változatként. Azonban ilyen esetekben is a tulajdonneveket, pl. a helységneveket, nem tekint a magyar nyelv szerves részének (a *Senta*

helységnév megfeleléseként *Zenta* nem állhat), viszont a *Sentá*-hoz hozzárendeli a *Szenta* átírást – „magyar” alakként! A törvény egyben eltörölte a bizonyos munkakörökben kötelező kétnyelvűséget (tehát nem tartja szükségesnek a nemzetiségi nyelvek ismeretét, esetenként bírságot is helyez kilátásba e másik nyelv használata miatt). E rendelkezések már 1992-ben érezhető következményeiről Molnár Csikós (1993, 480) írt tanulmányt.

Kloss (1967, 15) a nyelvek státusa szempontjából öt fokozatot különböztet meg: 1. országos méretekben hivatalos nyelv (pl. a svéd nyelv Finnországban); 2. egy nagyobb regionális egység – tartomány, országrész stb. – hivatalos nyelve (pl. a magyar az 1950-es, 60-as években a romániai Magyar Autonóm Tartományban); 3. a kisebbségi nyelvhasználat hatósági engedélyezése különféle módon (közoktatásban, nyilvános hirdeteményeken, könyvtárakban stb.), noha a kisebbségi nyelvnek nincs hivatalos státusa (pl. 1998-ban Szlovákiában a magyar nyelvnek nincs); 4. tolerancia a nyelvvel szemben a privát szférában, vagyis az újságokban, rádióban, egyházi és magániskolákban (maximális szint, amelyen az őshonos magyar kisebbségek nyelvét látni szeretnék egyes nacionalista pártok és mozgalmak); 5. a nyelv betiltása (pl. a magyar nyelv helyzete Szlovákiában 1945 és 1948 között).

Ha ezt a szociolingvisztikai kritériumok alapján fölállított ötfokozatú skálát vesszük figyelembe, akkor a magyar nyelv helyzetét a mai, harmadik Jugoszláviában talán leginkább a 3-as szint jelezné, azzal, hogy egyes vonatkozások a 2-es szintre utalnak (egyenrangúak a községek szintjén), számos helyen és nyelvhasználati szintéren viszont a 4-es szintre szorult vissza.

A szerbnek, mint államnyelvnek, státusa magas, így az esetünkben érintkező nyelveknek, a magyarnak és a szerbnek jelentősen eltérő a jogi státusa. (Arra, hogy milyen volt a státusa a magyar nyelvnek az első, illetve második Jugoszláviában, a 6-ik fejezetben térünk ki.)

A magyar nyelv helyzetét a harmadik Jugoszláviában a meghozott oktatási törvények is befolyásolják. Tóth (1994, 123) a következő jogszabályokat veszi számba: nemzetiségi általános iskolai osztály csak 15 tanuló kifejezett igényére működtethető, kevesebb tanulónak tagozat csak a minisztérium külön jóváhagyásával indulhat (az elsődleges elképzelés szerint a 30-as létszámhoz kötötték a nemzetiségi osztály megnyitását, és ezt csökkentették 15-re); az anyanyelvű oktatást úgyiszlóván azonosítják a kétnyelvű oktatással; nem kötelező a magyar nyelv ismerete azok számára, akik magyar tagozatokon tanítanak (így a tanárhiányra hivatkozva az anyanyelvű oktatás államnyelvi oktatással váltható fel). Az általános iskolára vonatkozóan Molnár Csikós (1993, 480) felhívja a figyelmet arra a diszkriminatív rendelkezésre is, amely szerint a nemzetiségi nyelvű tagozatra jelentkezők szüleinek külön

nyilatkozatot kell aláírniuk, míg a szerb tagozatra való jelentkezéshez nem teszik szükségessé az ilyen nyilatkozatot. Szól arról is, hogy eredeti elképzelésként nemzetiségi tagozat csak abban a közösségben működhetett volna, ahol a nyelv hivatalos használatúnak minősül, ami veszélyeztette azoknak a magyar tagozatoknak a működését, amelyek nem számottevő magyar lakosságú községközpontokhoz tartozó magyar helységeekben vannak. Ezt a megszorítást a magyar képviselők követelésére végül is elvetették.

A középiskolai törvény eredeti tervezetében nem irányoztak elő magyar nyelvű szakiskolákat, de végül is ezt a jogot sok huzavona után visszaállították. Ugyanakkor a törvény középfokon favorizálja a kétnyelvű oktatás bevezetését, és a magyar tagozatok megnyitását az iskolák évről évre határozzák meg, bizonytalanságot keltve.

Számos korlátozás tehát, amelyeket az oktatási törvénytervezetek tartalmaztak, végül nem emelkedett törvényerőre, és a meglévőket is gyakran rugalmasan kezelik (pl. a 15-ös kötelező létszámot az általános iskolai tagozat megnyitásához), de a helyzet bizonytalansága és a kiszolgáltatottság légköre állandó feszültségforrásként beárnyékolja a nemzetiségi oktatás mai helyzetét, illetve az anyanyelv használatát az oktatásban.

5.2. A nyelvek funkciói

A nyelvek státusának kérdése szorosan összefügg a nyelvek *funkcióival* is. Az esetünkben kontaktusban lévő nyelvek nemcsak státusukban, hanem funkcióikban is eltérnek egymástól.

Számunkra a jelen tanulmányban elsősorban a vajdasági beszélőközösségek nyelveinek funkciói érdekesek.

A szerb nyelv a Vajdaságban mindhárom nyelvhasználati szinten (családi-as-mindennapi, közéleti-szakmai, publicisztikai-szépirodalmi) maradéktalanul betöltheti összes funkcióit. Ez a magyarra és a magyarral hasonló jogállású nyelvekre nem érvényes. Így a magyar nyelv funkcióinak a köre is, gyakran adminisztratív intézkedések miatt, jelentősen beszűkült, redukált életet él a társadalomban. A vajdasági magyar nyelvhasználat legalsó, ti. a családias-mindennapi és legfelső, azaz publicisztikai-szépirodalmi szinten aktív, a közéleti-szakmai szinten azonban nagyon részlegesen vagy alig. A funkcióelszegényedés kísérőjelensége, hogy az államnyelv bizonyos területeket átvész a kisebbségi nyelvtől (pl. államigazgatási szókészlet, szaknyelvek), és ez részben a közéletre (közigazgatás, művelődési élet, közoktatás, kereskedelem, egészségügy stb.) is vonatkozik. Természetesen esetünkben is

értényesek az ismert szociolingvisztikai törvényszerűségek: 1. megfelelő életfeltételek nélkül – ez pedig a teljes jelenlét a nyelvet anyanyelvként használók körében – egy nyelv elsorvad, és amennyiben csupán a magánszférára szorul vissza, néhány generáción belül eltűnik; 2. egy csak részlegesen érvényesülő nyelv funkcióinak elszegényedését semmivel (sem nyelvműveléssel, sem anyanyelvű közoktatással) nem lehet teljesen pótolni, esetleg rugalmas törvényekkel enyhíteni lehet a nehézségeken.

Lanstyák (1991a, 25–26) az anyanyelv funkcióinak a csökkenését a nyelvterjedés vagy nyelvkiepipítés és a nyelvviisszaszorulás vagy nyelvleépülés összefüggéseiben elemzi. A nyelvterjedés vagy nyelvkiepipítés valójában térnyerésre utal, a nyelvviisszaszorulás vagy nyelvleépülés térvészítésre. Az első a többségi, második nyelvre (esetünkben a szerbre), a második az első nyelvre (magyarrá) vonatkozik, és jelzi, hogy a nyelvek bizonyos értelemben komplementáris, egymást kiegészítő viszonyban állnak. A második nyelv terjedése két síkon zajlik: egyrészt egyre több beszélőre terjed ki, másrészt az életnek egyre több területén érvényesül, vagyis egyre több beszédhelyzetben használják. Másrészt az első nyelvet egyre kevesebben beszélik, viisszaszorul, és mind kevesebb beszédhelyzetben használják, leépül, vagyis ez nyelvcserehez vezet.

A két nyelv pozícióit, a köztük fennálló erőviszonyokat nyelven kívüli tényezők határozzák meg. Ez a tény egyben azt is jelenti, hogy az ezekben történő változások hasonló változásokat eredményeznek a nyelv(ek) pozícióját illetően is.

A magyar nyelv viisszaszorulásáról a Vajdaságban az utóbbi években a közoktatás, a tájékoztatás (sajtótermékek) és a könyvkiadás területén, valamint a rádiózás és a televíziózás területén Molnár Csikós (1993, 480–481) jelentetett meg tanulmányt.

Ha nyelvek funkcióit elemezzük, figyelmet érdemlő Nida-Wonderly (1975, 148) csoportosítása is a nyelvek kommunikatív funkcióiról. Ezek a csoporton belüli és a csoportközi kommunikáció funkciói és a sajátos információközvetítés, ami alatt magasabb szintű szakmai ismeretek és általában magasabb szintű műveltség megszerzése értendő. Ilyen szempontból a magyart a mai Vajdaságban csoporton belüli kommunikációban használják, nagyon ritkán bír csoportközi kommunikációs funkcióval, és korlátozott mértékben használják magasabb szakmai ismeretek és magasabb szintű műveltség megszerzésére.

Ismeretes, hogy a pszichológusok a nyelvek funkcióit vizsgálva mutattak rá, hogy az egyén számára a beszédnek számos funkciója van, amelyek különböző fejlődési vonalak mentén realizálódnak. E funkciókkal külön foglalkoznak Piaget (Pijaže 1978) és Vigotszkij (1967) a gondolkodás és a beszéd kapcsolatait elemezve. Mindketten kettős funkciót tulajdonítanak a beszéd-

nek: szociális, vagyis kommunikációt szolgáló, és privát, a gondolkodást kísérő és elősegítő, irányító funkciót. Ezeknek fontosságáról és arról, hogy a fejlődés mely szakaszában milyen szerepet játszanak, eltérő a véleményük. Piaget szerint a szociális funkció nem elsődleges, kezdetben az egocentrikus beszéd dominál, amellyel a gyerek akcióit kíséri, de ezt nem a környezettel való kommunikáció miatt teszi. Az egocentrikus beszéd később eltűnik, és hétéves kor után állandósul a szociális funkció, a másokhoz intézett beszéd. A beszéd csak a formális műveletek stádiumában válik a gondolkodás eszközüvé is. Vigotszkij ezzel szemben azt állítja, hogy kétéves korig a beszéd és a gondolkodás különálló funkciókként fejlődnek, és ekkor fejlődési vonalaik összefonódnak. A beszédnek ettől kezdve kettős funkciója van: szociális és privát, és ezeket kezdetben a gyerek nem tudja megkülönböztetni. Emiatt jelentkezik az egocentrikus beszéd, amely hétéves kor után nem tűnik el, hanem belső beszéddé alakul, és átveszi a privát, kognitív funkciót: problémák és hipotézisek megfogalmazására, akciók tervezésére, problémák megoldására használják. A gyerek hétéves kor után azt is megtanulja, hogy a beszéd használatát csak a kommunikációs helyzetekre korlátozza.

Arról, hogy a kétnyelvűségi helyzetben hogyan játszódnak le a leírt folyamatok, igen keveset tudunk, és a jövőbeni kétnyelvűségi kutatások számára ezek részletes megismerése komoly kihívást jelenthet.

A magyar nyelv használati színtereiről a Vajdaságban bővebben szólunk még tanulmányunk 6. fejezetében is, a nyelvpolitikai helyzet összetevőit elemezve.

5.3. Területi és nemzeti kötődés

A vizsgált nyelvnek és beszélőinek szocio- és pszicholingvisztikai helyzetéről érdekes információkkal szolgálhat a *közösség azonosságtudata*, önképe, attitűdjeik saját magukkal, illetve az államalakulattal kapcsolatban, amelyben ma élnek, valamint nyelvi sztereotípiái.

A vajdasági magyar közösség azonosságtudatáról, ennek néhány fontosabb attribútumáról vallanak az 1996-os kérdőíves vizsgálat azon adatai, amelyek a közösség *területi és nemzeti kötődésére* vonatkoznak. Az adatközlőknek öt fokozatból álló skálán kellett meghatározniuk, hogy mennyire kötődnek bizonyos helyekhez (kezdvé legszűkebb környezetüktől, vagyis saját településüktől, Európáig), illetve mennyire érzik magukat a vajdasági magyarsághoz és a magyar nemzethez tartozónak, valamint milyen intenzitású a kötődések hiánya. Az eredményeket az 5.1. és az 5.2. táblázatban összegeztük.

5.1. táblázat

Területi kötődés

(Kérdés: Mennyire kötődik Ön az alábbi helyekhez?)

1 = egyáltalán nem kötődöm hozzá; 5 = nagyon erősen kötődöm hozzá);

Terepadatok 1996; N = 144

Helyek	1		2		3		4		5	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
a. saját falujához / városához	4	3	6	4,5	11	8,3	30	22,7	81	61,4
b. Vajdasághoz	4	3,1	6	4,7	18	14,1	30	23,4	70	54,7
c. Szerbiához	36	33,3	25	23,1	28	25,9	11	10,2	8	7,4
d. az 1991 előtti Jugoszláviához	9	8,2	4	3,6	27	24,5	20	18,2	50	5,5
e. a mai Jugoszláviához	37	35,6	24	23,1	26	25	8	7,7	9	8,7
f. Magyarországhoz	24	22	23	21,1	34	31,2	18	16,5	10	9,2
g. Európához	14	12,8	14	12,8	31	28,4	21	19,3	29	26,6
h. Schová	28	77,8	1	2,8	5	13,9	0	0	2	5,6

5.2. táblázat

Nemzeti kötődés

(Kérdés: Mennyire érzi magát...

1 = egyáltalán nem; 5 = nagyon erősen); Terepadatok 1996; N = 144

Kötődés	1		2		3		4		5	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
a. a vajdasági magyarsághoz tartozónak	4	3,5	1	0,9	16	13,9	23	20	71	61,7
b. a magyar nemzethez tartozónak	6	5,8	1	1	18	17,5	24	23,3	54	52,4
c. sehova sem tartozónak	27	67,5	1	2,5	6	15	2	5	4	10

Ha a területi és nemzeti kötődés erősségét egy 5 fokozatból álló skálán ábrázoljuk, a következő (kerekített) eredményeket kapjuk:

- Területi kötődés:*
1. saját falu/város: 4,3
 2. Vajdaság: 4,2
 3. 1991 előtti Jugoszlávia: 3,9
 4. Európa: 3,3
 5. Magyarország: 2,7
 - 6/7. Szerbia és a mai Jugoszlávia: 2,4
 8. Sehova: 1,5
- Nemzeti kötődés:*
1. A vajdasági magyarsághoz: 4,3
 2. A magyar nemzethez: 4,2
 3. Sehova: 1,9

A területi kötődés erősségét illetően három csoport különíthető el:

1. Legkifejezettebb a saját településhez és a Vajdasághoz való kötődés, amelyek intenzitásban egymástól nem különböznek statisztikailag jelentősen. Ezt nemcsak az átlagok közötti elhanyagolható különbség ($t = 1,53$, $df = 126$, n. sz. *), hanem az egyes kategóriákban jelentkező eloszlások hasonlósága is bizonyítja ($\chi^2 = 2,46$, $df = 4$, n. sz.). Ez annyit jelent, hogy egy megismételt felmérésnél a sorrend esetleg fel is cserélődne. Az első csoport mindkét tagja szignifikánsan eltolódik az erősebb kötődés irányába az összes többi kötődéshez viszonyítva, leszámítva a Vajdasághoz és a régi Jugoszláviához való kötődést, amelyek között a különbség csak $P < 0,10\%$ -os szinten jelentős ($\chi^2 = 8,12$, $df = 4$). (Így pl. a saját települést és az 1991 előtti Jugoszláviát összehasonlítva a $\chi^2 = 16,54$, $df = 4$, $P < 0,01$. Az összes többi összehasonlításnál a különbség még kifejezettebben a saját településhez, illetve a Vajdasághoz való erősebb kötődést jelzi.)

2. Közepes a kötődés az 1991 előtti Jugoszláviához és Európához, azzal, hogy e kategórián belül jelentős különbség mutatkozik: intenzívebb a kötődés az 1991 előtti Jugoszláviához, mint Európához ($\chi^2 = 12,365$, $df = 4$, $P < 0,025$). Az 1991 előtti Jugoszláviához való kötődés erősségében közelít az 1., az Európához való kötődés pedig a 3. csoporthoz (habár az Európához való kötődés erősebb, mint a 3. csoporthoz sorolható Magyarországhoz való kötődés: $\chi^2 = 14,46$, $df = 4$, $P < 0,01$).

3. Adatközlőink leggyengébben kötődnek Magyarországhoz, Szerbiához és a mai Jugoszláviához. A Magyarországhoz és Szerbiához, illetve a Magyarországhoz és a mai Jugoszláviához való kötődés erőssége közötti különbségek nem jelentősek ($\chi^2 = 4,97$, $df = 4$, n. sz., illetve $\chi^2 = 7,64$, $df = 4$, n. sz.), úgyszintén nincs szignifikáns különbség a kötődés erősségében Szerbia

*Az n. sz. rövidítés itt és a továbbiakban azt jelenti: nem szignifikáns.

és a mai Jugoszlávia között sem ($\chi^2 = 0,57$, $df = 4$, n. sz.). Viszont adatközlőink még ezektől a többihez viszonyítva viszonylag gyenge területi kötődésektől is jelentősen gyengébben érzik magukat sehová sem tartozónak ($\chi^2 = 38,34$, $df = 4$, $P < 0,00$; $\chi^2 = 23,71$, $df = 4$, $P < 0,00$; $\chi^2 = 21,03$, $df = 4$, $P < 0,00$).

Összegezve tehát, a területi kötődés szerinti rangsor adatközlőinknél a következő: 1–2.: saját falu/város és Vajdaság; 3. 1991 előtti Jugoszlávia; 4. Európa; 5–7. Magyarország, Szerbia és a mai Jugoszlávia; 8. a területi kötődés hiánya.

Ami a *nemzeti kötődés* erősségét illeti, mind a vajdasági magyarsághoz, mind a magyar nemzethez való kötődés kifejezett, és a két kötődés erősségében statisztikailag nincs jelentős különbség: $\chi^2 = 2,48$, $df = 4$, n. sz. Ugyanakkor mindkettő magasan szignifikánsan erősebb a „sehová sem tartozónak” kötődéstől: $\chi^2 = 85,005$, illetve $66,22$, $df = 4$, $P < 0,00$. Az utóbbi gyengébb volta arra engedne következtetni, hogy az anómia, a sehová sem tartozás, a kilátástalanság és a gyökértelenség érzése vizsgálati alanyainknál nem túl kifejezett, bár, mint később látni fogjuk, így is erősebb, mint egyes kisebbségi magyar beszélőközösségeknél.

A kapott eredmények teljesebb értékeléséhez hozzájárulhatnak a hasonló témakörben korábban végzett empirikus kutatások eredményei. Így pl. egy régebbi vizsgálatunk (Göncz 1985) kimutatta, hogy a vajdasági magyar egyetemi hallgatók saját nyelvcsoportjuk képviselőinek és a szerbhorvát nyelv képviselőinek személyiségjegyeit egyformán pozitívan értékelik (vagyis nem mutatkozott a saját nyelvcsoport leértékelése, mint egyes kisebbségi helyzetekben), ami nagy valószínűséggel a náluk domináló osztott nemzeti kötődéssel magyarázható. A nemzeti kötődés típusai közül a nemzeti kötődés hiánya is kifejezett volt (valamivel erősebben, mint az általános emberi kötődés), a kizárólagos nemzeti kötődés pedig kisebb mértékben jelentkezett, mint a hangsúlyozott (e két utóbbi etnocentrizmusra vall). A nemzeti kötődés öt vizsgált típusát rangsorolva tehát a 80-as évek közepén a nemzeti kötődés kifejezettségének sorrendje a vajdasági magyar egyetemistáknál a következő volt: osztott, a nemzeti kötődés hiánya, hangsúlyozott, általános emberi és kizárólagos. Az akkori eredményeket természetesen nem indokolt párhuzamba hozni a mai eredményekkel: különböznek az alkalmazott technikák és a minta összetétele is. Azt a megállapítást azonban megkockáztathatjuk, hogy a nemzeti kötődés érzése a hangsúlyozottabb nemzeti kötődés irányába tolódott el, és csökkent a nemzeti kötődés hiányának érzése, vagyis az élet nemzeti vonatkozásai jobban előtérbe kerültek. Bizonyos értelemben hasonló eredményeket kapott Gereben (1995), aki a nemzeti identitás és a vallásosság

típusait és azok előfordulásának mértékét vizsgálta különböző országok magyar kisebbségei körében a 90-es évek elején. Megállapította, hogy a kisebbségek körében a nemzeti identitás fogalmának nem etnikai (a vérségi leszármazást és az összetartozást hangsúlyozó) jelentése van, hanem sokkal inkább a kultúrához és az érzelmek világához kötődik, vagyis számukra a kötődés az anyanyelv és a kulturális, történelmi, vallási hagyományok jelentik. Eredményei szerint a nemzeti öazonosság-tudat, a jövőkép és a vallásosság általában kifejezettebb és pozitívabb színezetű Közép-Európa magyar kisebbségei körében, mint Magyarországon, azzal, hogy a Vajdaság és Magyarország képviselik a magyarságtudat legkevésbé pozitív hangoltságú régióit.

A területi kötődés erősségét feltérképeztük a magyarországi kontrollcsoportnál is. Ott a saját településhez való kötődés erőssége az 5-ös skálán 4,26 (Vajdaság: 4,35), a Magyarországhoz való kötődés 4,64 (2,70) és az Európához való kötődés erőssége 4,24 (3,34). A magyarországi és a vajdasági magyarok egyforma erősséggel kötődnek saját településükhöz ($\chi^2 = 7,32$, $df = 4$, n. sz.), viszont a vajdaságiak jelentősen kevésbé kötődnek Magyarországhoz ($\chi^2 = 109,48$, $df = 4$, $P < 0,00$) és Európához ($\chi^2 = 26,57$, $df = 4$, $P < 0,00$), mint a magyarországiak. A vajdaságiaknál a Vajdasághoz való kötődés erőssége esetleg rokonítható a magyarországiak Magyarországhoz való kötődésével: 4,22 : 4,60 (bár jelentősen kevésbé kifejezett: $\chi^2 = 12,83$, $df = 4$, $P < 0,05$).

Ha a vajdasági magyarok területi kötődésének erősségét a többi kárpát-medencei magyar beszélőközösség összesített eredményével hasonlítjuk össze, kirajzolódik a vajdasági magyarok néhány további sajátossága. Így pl. nincs különbség a saját településhez való kötődés erősségében, ha a vajdaságiak kötődését (4,35) az átlagos kárpát-medencei (4,40), illetve a többi kisebbségi magyar beszélőközösség átlagos kötődéséhez (4,42) hasonlítjuk: az utóbbi esetben a $\chi^2 = 6,07$, $df = 4$, n. sz. (Régiók szerint az egyedüli jelentős eltérés az ausztriai magyarokhoz viszonyítva mutatkozik: a $\chi^2 = 18,09^{**}$, $df = 4$ arra utal, hogy az ausztriai magyarok kevésbé kötődnek saját falujukhoz/városukhoz, mint a vajdaságiak.) A vajdaságiak kötődése Vajdasághoz (4,22) erősségében megegyezik a többi régióban regisztrált átlagos kötődéssel (4,36): $\chi^2 = 2,88$, $df = 4$. (Régiók szerinti bontásban az erdélyiek – 4,58 – és a kárpátaljaiak – 4,54 – jelentősebben, az ausztriaiak – 3,41 – gyengébben kötődnek régiójukhoz, mint a vajdaságiak.) Ugyanakkor a vajdaságiak erősebben kötődnek az 1990 előtti államalakulathoz (3,89), mint a többi, volt uniók területén élt magyar beszélőközösség (2,89) átlagban: $\chi^2 = 24,81^{**}$, $df = 4$ (csak a muravidékiek 4,20-as kötődése erősebb a vajdaságiakénál), viszont kevésbé kötődnek Magyarországhoz (2,70), mint a többi kisebbségi magyar csoport együttesen

(3,50), amit a $\chi^2 = 41,44^{**}$, $df = 4$ is mutat. A Magyarországhoz való kötődés a vajdaságiaknál csupán a muravidékiekétől (1,83) erősebb, viszont jelentősen gyengébb, mint a felvidékieknél (3,85), a kárpátaljaiaknál (3,83), az erdélyieknél (3,49) és az ausztriaiaknál (3,88). Az Európához való kötődés intenzitása (3,34) nem különbözik a többi régió magyarjainak átlagos kötődéséhez viszonyítva (3,69) – $\chi^2 = 6,95$, $df = 4$ –, viszont régiók szerinti összehasonlításban kisebb, mint a Felvidéken (4,12), Kárpátalján (3,71), Erdélyben (3,56) és a Muravidéken (3,48). A vajdaságiaknál úgyszintén kifejezettebb a területileg sehova sem kötődés (1,53), mint a többi régióban összesítve (1,11): $\chi^2 = 19,34^{**}$, $df = 4$, de régiók szerint az eltérés csak az Erdélyben (1,07) és a Kárpátalján (1,05) kapott alacsony eredményektől szignifikáns.

Ami a nemzeti kötődést illeti, a vajdasági magyarok ugyanolyan erősséggel kötődnek a saját kisebbségükhöz, mint a többi kárpát-medencei kisebbségben élő magyar népcsoport átlagban (4,41 : 4,50: $\chi^2 = 7,21$, $df = 4$, n. sz.), ugyanakkor kevésbé érzik magukat a magyar nemzethez tartozónak (4,16 : 4,53, $\chi^2 = 17,37$, $df = 4$, $P < 0,01$), és a nemzeti kötődés hiánya náluk kifejezettebb (1,875 : 1,193, $\chi^2 = 28,23$, $df = 4$, $P < 0,00$). Mintha az élet nemzeti vonatkozásainak a vajdasági magyarok továbbra is kisebb fontosságot tulajdonítának, mint a többi kárpát-medencei, kisebbségben élő magyar népcsoportok.

Különben a saját kisebbséghez való kötődés az egyes régiók szerinti bontásban a következő: Felvidék: 4,76; Erdély: 4,54; Muravidék: 4,43; Vajdaság: 4,41; Kárpátalja: 4,40 és Ausztria: 3,92. A vajdaságiak jelentősen gyengébben kötődnek saját kisebbségükhöz, mint a felvidékiek ($\chi^2 = 15,37$, $df = 4$, $P < 0,01$) és az erdélyiek ($\chi^2 = 17,53$, $df = 4$, $P < 0,01$), de erősebben, mint az ausztriaiak ($\chi^2 = 9,63$, $df = 4$, $P < 0,05$), míg eredményeik nem különböznek a kárpátaljai és muravidéki eredményektől.

Ami a magyar nemzethez való kötődést illeti, régiók szerint a rangsor a következő: Erdély: 4,64; Kárpátalja: 4,62; Felvidék: 4,48; Ausztria: 4,32; Muravidék: 4,25; Vajdaság: 4,16. A vajdaságiak jelentősen gyengébben kötődnek a magyar nemzethez az erdélyieknél ($\chi^2 = 21,52$, $df = 4$, $P < 0,00$) és a kárpátaljaiaknál ($\chi^2 = 16,28$, $df = 4$, $P < 0,01$), a többi régióhoz képest a különbségek nem jelentősek, és a muravidékiek és ausztriaiak eredményeikhez a leghasonlóbbak. Úgy tűnik, ezek az eredmények alátámasztják Lanstýák (1995d, 1180–1181) következtetését, mely szerint a kárpát-medencei magyarság minden országban a magyar nemzet részének tekinti magát, de a kötődés erősségét illetően vannak bizonyos különbségek. Az elidegenedés nagyobb azoknál a csoportoknál, amelyek az elmúlt évtizedekben Magyarországra nem tudtak „fölnézni” a szabadabb társadalmi légkör és a jobb gaz-

dasági helyzet miatt, míg a sanyarúbb kisebbségi helyzet elősegítette az erősebb kötődés megmaradását. Viszont az az állítása, hogy Vajdaság az Erdély–Szlovákia–Kárpátalja, illetve Horvátország–Szlovénia–Őrvidék csoportok között foglal helyet a magyar nemzethez való kötődést illetően, eredményeink alapján bizonyos módosításra szorul: úgy tűnik, inkább az utóbbi csoport felé tolódott el. Ugyanakkor nem szabad szem elől téveszteni, hogy ez a kötődés, bár gyengébb az erdélyinél és a kárpátaljainál, továbbra is erős és a többi csoporttól nem különbözik szignifikánsan, így semmilyen messze-menő következtetés belőle nem vonható le.

A nemzeti identitás megnyilvánulását egy köznap helyzetben (szurkoláskor) jól példázzák adatközlőink válasza az arra a kérdésre, hogy melyik csapatnak szurkolnak, ha magyar csapat játszik jugoszlávval, illetve a magyar vagy jugoszláv csapat mással. Ha a magyar és a jugoszláv csapat méri össze erejét, adatközlőink 57,3%-a a magyar és 42,7%-a a jugoszláv csapatnak szurkol, ha pedig más az ellenfél (vagyis magyar játszik mással, nem jugoszlávval, illetve jugoszláv játszik mással, de nem magyarral), mindkét esetben elenyésző azoknak a száma, akik nem a magyar vagy a jugoszláv csapatnak szurkolnak. A kettős (osztott) kötődés (amelyre mint a 80-as évek domináns kötődési formájára előző adataink is utaltak) megnyilvánulása ez egy konkrét élethelyzetben. (E kettős kötődés egy másik megjelenési formájára utalhatnak, de általánosabb szinten azok az adatok, amelyek adatközlőinknél az erős vajdasági kötődés mellett a többi kötődés erősségéhez viszonyítva meglehetősen kifejezett európai kötődésre utalnak, amely az előző felmérésnél talán az általánosan emberi kötődéssel állítható leginkább párhuzamba, és amely akkor kevésbé volt jelen. Más szóval, mintha a régebbi magyar–jugoszláv osztott kötődés a magyar–európai kötődés irányába kezdene eltolódni.)

5.4. Anyanyelvi sztereotípiák és a nyelvek presztízse

A nemzeti identitás egyik fontos komponense, különösen kisebbségi helyzetben (Gereben 1996, 1998; Borbély 1995) a nyelvi hovatartozás, ezért a nyelvi attitűdök (valamely nyelvvel, illetve nyelvjárással szemben kialakult értékelő jellegű vélemény) vizsgálata fontos ismereteket szolgáltathat egy beszélő-közösség azonosságtudatáról. Kutatásunkban a nyelvi attitűdök egyik vonatkozását, a magyar nyelvváltozatokkal kapcsolatos *nyelvi sztereotípiákat* volt hivatva feltérképezni az a kérdés, hogy hol beszélnek legszebben magyarul. Az eredmények az 5.3. táblázatban láthatók.

5.3 táblázat

Nyelvi sztereotípiák

(Kérdés: *Hol beszélnek a legszebben magyarul?*); Terepadatok 1996; N = 144

Helyszín	N	%
1. Budapest	37	31,9
2. Magyarországi vidéki városok	31	26,7
3. Magyarországi falvak	4	3,4
4. Kárpátalja	0	0
5. Erdély	12	10,3
6. Felvidék	2	1,7
7. Vajdaság	30	25,9
8. Burgenland	0	0
9. Muravidék	0	0

A válaszok egyenletes eloszlását tesztelő eljárás (feltételezés: ha nem létezne nyelvi sztereotípia, minden felkínált kategóriában egyforma számú választást kellene kapni) arra utal, hogy a felkínált lehetőségek közül adatközlőink statisztikailag jelentősen gyakrabban jelölték Budapestet, a magyarországi vidéki városokat és Vajdaságot (e három lehetőség között a válaszok 37, 31 és 30-as gyakorisági eloszlással nem különböznek egymástól: $\chi^2 = 0,38$, $df = 1$, n. sz. a két szélső eredmény között), vagyis szerintük e három helyen szebben beszélnek magyarul a többi magyarlakta vidékhez viszonyítva. Erdélyt 12-en jelölték, míg a magyarországi falvak és a Felvidék kategóriák elhanyagolhatóan alacsony gyakorisággal jelentkeznek (4, illetve 2). Kárpátalját, Burgenlandot és a Muravidéket senki sem választotta. Érdekes megfigyelni, hogy mostani adatközlőinknél sem jelentkezik a vajdasági magyarság által beszélt kontaktusváltozat leértékelése. Már utaltunk ugyanis arra, hogy egy, a 80-as évek közepén végzett felmérés (Göncz 1985) eredményei is azt mutatták, hogy a saját nyelv képviselőit (és egyben az akkor vizsgált szerb nyelvi csoport képviselőit is) a vajdasági magyarok pozitívan értékelik, ellentétben egyes kisebbségi csoportokkal, amelyek anyanyelvüket a többségi nyelvhez viszonyítva leértékelik (Lambert et al. 1960). Úgy tűnik, hogy a leértékelési tendencia az anyanyelv változatain belül sem érvényesül.

A vajdasági magyarságnak a magyar nyelvváltozatokkal kapcsolatos nyelvi sztereotípiái jelentősen különböznek a magyarországi kontrollcsoport eredményeitől (1. a 2. sz. melléklet megfelelő keresztátlaját!). A magyarországi adatközlőknél, megközelítőleg azonos gyakorisággal egy-egy kategórián be-

lül, a válaszok három csoportja különül el: a legszebb magyart, vélik magyarországi adatközlőink, a magyarországi vidéki városokban és a falvakban beszélik (a gyakoriság 34 és 29), ezektől jelentősen elkülönül Budapest és Erdély (20 és 19), míg a többi régió közül egyet sem jelöltek.

A vajdaságiak eredményeit összevetettük a többi kárpát-medencei kisebbségi magyar beszélőközösség összevont eredményeivel is. A $\chi^2 = 181,99$ ($df = 4$, $P < 0,00$) arra utal, hogy a különbségek erősen szignifikánsak. A felvidéki, kárpátaljai, erdélyi, muravidéki és ausztriai magyarok együttes válaszai alapján a legszebb magyart Erdélyben beszélik (a válaszadók 38,25%-a szerint, különösen az erdélyiek és az ausztriaiak véleménye alapján), majd jelentősen kevesebben választották Budapestet (26,49% – ez leginkább a muravidéki és a felvidéki magyarok véleménye), még kevesebben a magyarországi vidéki városokat (15,30% – leggyakrabban a felvidékiek), de Kárpátalja (kizárólag az ottani magyarok „szavazatai” alapján) szintén hasonló „helyezést” ért el (14,18%-ot). A többi régiót szignifikánsan kevesebben választották. A vajdasági magyarok minden más régióbeli csoport eredményétől jelentősen eltérnek. (Megjegyzendő, hogy minden régió nyelvi sztereotípiái jelentősen eltérnek egymástól és a magyarországi kontrollcsoport eredményeitől, egyetlen kivétellel: a magyarországi és az ausztriai csoport eredményei között nincs szignifikáns eltérés – $\chi^2 = 12,63$, $df = 8$, n. sz. –, valamint a felvidékiek és a muravidékiek eredményei is hasonlóak [$\chi^2 = 14,00$, $df = 8$, $P < 0,10$]. Az ausztriaiak, a felvidékiek és a muravidékiek saját kontaktusváltozatukat a többi magyar nyelvi változathoz képest leértékelik, míg a kárpátaljaiak és különösen az erdélyiek felértékelik. A vajdaságiak becslései e két csoport között helyezkednek el.)

Az összes vizsgált magyar beszélőközösség eredményeit figyelembe véve (beleértve a magyarországi kontrollcsoport válaszait is) a következő rangsor alakult ki: 1. Erdély (31,3%), 2. Budapest (26,4%), 3. magyarországi vidéki városok (19,5%), 4. Kárpátalja (10,08%), 5. magyarországi falvak (6,9%), 6. Vajdaság (4,1%), 7. Felvidék (1,2%), 8. Muravidék (0,5%) és 9. Burgenland (0%). Természetesen a vizsgált csoportok nagysága, illetve az, hogy hány %-át adják az összmintának, erősen befolyásolja a kapott rangsort.

A beszélt nyelvhez, illetve nyelvváltozathoz való attitűd kérdéséhez kapcsolódik a nyelv *presztízsének* kérdése is. Annak meghatározásához, hogy mekkora a magyar nyelv és az érintkező szerb nyelv presztízsze a vajdasági magyaroknál, nem rendelkezünk elegendő empirikus adattal. Ismeretes, hogy egy nyelv presztízsze és státusa különbözhetnek: a státus a nyelv presztízsének csak egyik eleme. Egy jövődő felmérésnek figyelembe kellene vennie, hogy egy nyelv presztízsének meghatározásában Weinreich (1974, 74–80), Kloss (1967, 15–16) és Fishman (1972, 98–99, 125) szerint számos tényező közre-

játszik, így pl. a nyelvnek a társadalmi előrehaladásban játszott szerepe, beszélőinek presztízse, a tudományban és technikában való alkalmazásának mértéke, az irodalmi örökség gazdagsága, a nemzetközi érintkezésben való használat, esetleg bizonyos belső tulajdonságai, illetve amit annak vélnek („szépsége”, „dallamossága”, „áryaltsága”, „ereje” stb.). Valószínűleg a felsorolt komponensek esetünkben sem egyforma súllyal járulnak hozzá az érintkezésben lévő nyelvek presztízisének meghatározásához, és az összetevők bizonyos esetekben semlegesíthetők, máskor kiegészíthetők egymást.

5.5. Diglosszia és a vajdasági magyarság nyelvi helyzete

A kárpát-medencei őshonos magyar kisebbségek, így a vajdasági magyarság nyelvi helyzetének bizonyos vonatkozásai a DIGLOSSZIA és a KETTŐSNYELVŰSÉG fogalmai segítségével is jól leírhatók és elemezhetők.

Ismeretes, hogy a diglosszia műsót 1959-ben Ferguson (1975) vezette be, azóta azonban a fogalom terjedelme erősen bővült, és ma sokféle tartalommal tölthető ki. A fergusoni értelemben vett diglosszia sajátosságaival Lanstyák (1993c; 1994a; 1994b), valamint Fenyvesi (1995) és Sándor (1995) foglalkozott. Ferguson közösségre jellemző fogalomként használja, olyan nyelvi helyzet leírására, amelynél egy nyelv két változata egymás mellett létezik az egész közösséget átfogóan, és mindkettő más-más funkciót tölt be. Ferguson valójában a formális beszédhelyzetekhez kötött ún. emelkedett (E) és az informális helyzetekhez kapcsolódó közönséges (K) nyelvi változatot állítja szembe egymással. A két változat nyelvi és funkció szempontjából elhatárolható. Az E változat elsősorban az írott szövegekre jellemző, és a szépirodalomhoz, tudományhoz, valláshoz, államigazgatáshoz, oktatáshoz kapcsolódik, a K változat mindenekelőtt a beszélt nyelvhasználati formában szokásos, a magánéletben, a mindennapi társalgásban, a szórakoztatásban használatos, valamint a népi irodalomban. Az E változatnak nagy a presztízse, tekintélyes irodalmi örökség kötődik hozzá, iskolában sajátítják el (senkinek sem az anyanyelve), nagyfokú a standardizáltsága és kodifikáltsága. A közönséges változatot anyanyelvként, otthon sajátítják el, eltérő mértékben standardizált és nem kodifikált. A két változat között jelentős nyelvtani különbségek vannak, a K változat rendszere gyakran egyszerűbb az E változat rendszerénél, szókinszbeli és fonológiai eltérések jelentkeznek. A fergusoni diglossziahelyzetet, amelyre jellemző a stabilitás (a két változat évszázadokig élhet egymás mellett) az arab világ jól példázza: a helyi arab változatok a K-kódok, ezeknek beszélőit a klasszikus arab E változat ismerete köti össze.

A diglosszia fogalmát később egy nyelven belül kiterjesztették azokra a nyelvi szituációkra is, amelyeket a standard és a hagyományos nyelvjáráások együttélése jellemez; az ilyen helyzet nevezhető társadalmi kettősnyelvűségnek. Amennyiben a standard és bármilyen nem standard együttes meglétére utalunk egy beszélőközösségben, újabban a kétkódúság terminus használatos. Ezekben az esetekben is, hasonlóan a Ferguson által leírt diglossziához, mindig ugyanannak a nyelvnek a változatairól van szó, bár különben a kettősnyelvűségre és a kétkódúságra a fergusoni diglossziának mindössze egy-két sajátossága érvényes.

Fishman (1967, 1980) a diglosszia elnevezést bővítette olyan nyelvi helyzetekre is, amelyeknél az E és a K változat két különböző nyelvhez tartozik. Erre példa a zsidók héber–jiddis diglossziája, az USA-ban élő mexikóiak angol–spanyol diglossziája, vagy a középkori latin–magyar diglosszia; mások továbblépve mindenfajta kétnyelvűségi helyzetet diglossziának neveznek, tehát a kisebbségek nyelvi helyzetét is, az E változatot a többség nyelvével, a K-t a kisebbségi nyelvvel azonosítva, és bevezetve a tri- és poliglosszia fogalmát. Ilyen esetekben azonban a fogalom már annyira tág, hogy az eredeti fergusoni diglossziához kevés köze van.

A fent említett esetekben a diglosszia közösségekre jellemző nyelvi helyzetekre utal, értelmezhető azonban egyéni tulajdonságként is. Ilyen esetekben a beszélőnek azt a képességét értik rajta, hogy ismeri az emelkedett és közönséges nyelvváltozatot is, és képes a két kód váltására.

A kárpát-medencei őshonos magyar kisebbségek, így a vajdasági magyarság nyelvi helyzetére is a fergusoni diglosszia minden jegye jellemző, bár azok egy része kevésbé kifejezetten érvényesül, mint a „valódi” diglossziában. Így a vajdasági magyarság nyelvi helyzetére jellemző az egyetemes magyar standardnak mint E változatnak és a vajdasági magyar kontaktusváltozatnak mint K-nak az együttélése. Az E-t az iskolában sajátítják el a beszélők egymást követő nemzedékei, a K-t anyanyelvként szüleiktől, és a két változat megfelelő funkciókban használatos. A nemzeti standard ismerete azonban a lakosság többségénél hiányos, inkább passzív, aktív használata egy szűk human értelmiségi rétegre korlátozódik, kevés azoknak a száma, akik képesek olyan nyelvhasználati szintereken (közélet, szakma, tudományok), amelyekben a standard használatát várják el, úgy megszólalni, hogy beszédük a „művelt köznyelv” követelményeinek megfeleljen. Ilyen formális helyzetekben ugyanis főleg a többségi nyelv használatos. Így a „klasszikus”, fergusoni diglossziaállapot mellett jelen van a fishmani diglosszia is, de a nyelvi helyzetet a poliglosszia, a kettősnyelvűség, a kétkódúság fogalmaival is le lehet írni. További szociolingvisztikai kutatások feladata feltárni, hogy a lakosság

egyes csoportjainak és rétegeinek nyelvi állapotát milyen mértékben lehet az említett fogalmak segítségével jellemezni. Annak ellenére, hogy empirikus kutatások hiányában erről egyelőre pontos adataink nincsenek, a mindennapi beszédhasználat alapján is megfigyelhető, hogy a vajdasági magyarság beszédjében az E változatként funkcionáló standard magyar nyelvváltozat, valamint a K változat szerepét betöltő kétnyelvű anyanyelvváltozatok mellett egy további kód, a szerb nyelv is mind nagyobb szerepet játszik. Az említett nyelvváltozatok a lakosság egyes rétegeiben és területenként más-más elrendeződésben jelentkeznek. Így pl. Északkelet-Bácskától délre, keletre és nyugatra haladva csökken azoknak a száma, akik a köznyelvnek tekinthető nyelvváltozat használatára képesek, és egyben a szerb nyelv mind nagyobb hatást gyakorol a kétnyelvű anyanyelvváltozatokra, és mind nagyobb mértékben foglalja el az emelkedett változat helyét.

5.6. Nyelvtudás és nyelvelsajátítás

Az empirikus vizsgálat adataiból bizonyos információkat nyerhetünk a vajdasági magyarság (önbecsléssel megállapított) *nyelvtudásáról és a nyelvelsajátítás forrásairól*. A vizsgált minta alanyai a következő módon becsülték fel a magyar, szerb, illetve egyéb nyelvi nyelvismereti szintjüket (5.4. táblázat).

A kapott adatok alapján megállapítható, hogy adatközlőink, saját értékelésük szerint, a magyart jelentősen magasabb szinten beszélik, mint a szerbet és még inkább, mint az egyéb nyelveket. Szemléletesen bizonyítják ezt a kapott χ^2 -ek a 4–6 és a 0–3 szintek bontásában: $\chi^2_{\text{magy-szerb}} = 34,83$; $\chi^2_{\text{magy-egyéb}} = 163,32$ és $\chi^2_{\text{szerb-egyéb}} = 74,97$; mindhárom esetben $df = 1$ mellett a $P < 0,00$. A minta tehát egyértelműen magyardomináns két-, illetve többnyelvű csoport (ugyanis 18%-uk a magyar és a szerb mellett még egyéb nyelv[ek]et is jól beszél, sőt néhányan nagyon jól vagy anyanyelvi szinten). Ezt az adatok részletesebb elemzése is igazolja.

Anyanyelvét, a magyart, anyanyelvi szinten a kapott adatok alapján a vizsgálati alanyok 91%-a beszéli, a többiek pedig jól vagy nagyon jól. A környezet domináns nyelvét, a szerbet, a minta valamivel kevesebb, mint 80%-a jól, nagyon jól vagy anyanyelvi szinten beszéli, mintegy 20%-a nem nagyon jól vagy csak néhány szót tud szerbül. Elhanyagolható azoknak a száma, akik receptív kétnyelvűek (nem beszélnek, csak értenek szerbül) vagy semmit sem tudnak. Ugyanakkor minden adatközlőnk ír és olvas magyarul, szerbül mintegy 96%-uk tud írni és olvasni, 3%-uk csak olvas, és másfél százalékuk nem tud sem írni, sem olvasni.

5.4. táblázat

Nyelvtudás

(Kérdés: Milyen szinten beszéli Ön a következő nyelveket?);

Terepadatok 1996; N = 144

A nyelvismeret szintje	Magyarul		Szerbül		Egyéb nyelven	
	N	%	N	%	N	%
6) Anyanyelvi szinten	128	90,8	12	8,5	2	2,3
5) Nagyon jól	4	2,8	48	34	1	1,1
4) Jól	9	6,4	50	35,5	13	14,9
3) Nem nagyon jól			23	16,3	33	37,9
2) Alig néhány szót			5	3,5	26	29,9
1) Nem beszélek, csak értek			2	1,4	4	4,6
0) Schogy			1	0,7	8	9,2
Összesen:	141	100	141	100	87	100

Ha a nyelvismereti szintet két kategóriára: a magasabb (4–6) és alacsonyabb nyelvismereti szintű (0–3) csoportra bontjuk, láthatjuk, hogy a teljes minta anyanyelvi ismeret szerint az I. kategóriába sorolható, vagyis mindenki jól (6,4%), nagyon jól (2,8%) vagy anyanyelvi szinten (90,8%) beszéli az anyanyelvét. Ugyanakkor a szerbet ilyen szinteken a minta 78%-a beszéli, azzal, hogy e kategórián belül az alacsonyabb nyelvismereti szintek dominálnak. A minta 22%-a gyengén vagy egyáltalán nem beszéli a szerbet, bár ezen a kategórián belül a magasabb nyelvismereti szintek gyakoribbak. Az általunk vizsgált magyar ajkú lakosság mindössze 2%-a csak ért vagy egyáltalán nem tud szerbül, és kb. 20%-ra tehető azoknak a száma, akik gyengén vagy alig néhány szót tudnak szerbül. Az adatok alapján tehát a vajdasági magyar ajkú minta 99%-a, saját becslésük alapján, a két- vagy többnyelvűek csoportjához tartozik (különösen, ha a nyelvi felkészültség fogalmát lazábban értelmezzük, és a receptív vagy a receptívhez közel álló kétnyelvűeket, akik erősen elsőnyelv-dominánsak, szintén a kétnyelvűekhez soroljuk), ezen belül is a minta majdnem 80%-a domináns kétnyelvűnek értékelte magát (leszámítva az elhanyagolható 1%-ot), azzal, hogy további 30–40%-uk is erősen megközelíti a balansz kétnyelvűek csoportját. Ugyanakkor, mint már említettük, a minta mintegy 18%-a egyéb nyelv(ek)et is jól ismer, többnyelvű, enyhébb kritériumot alkalmazva pedig mintegy fele nevezhető többnyelvűnek.

5.5. táblázat

A nyelvek elsajátításának forrásai

(Kérdés: *Hol tanulta meg az alábbi nyelveket?*); Terepadatok 1996; N = 144

A nyelvelsajátítás forrása		Magyar		Szerb		Egyéb	
		N	%	N	%	N	%
a szüleitől	igen	141	100	18	12,8	2	1,4
	nem	–	–	123	87,2	139	98,6
a nagyszüleitől	igen	74	52,5	3	2,1	2	1,4
	nem	67	47,5	138	97,9	139	98,6
gyerekként, játszópajtásoktól	igen	49	34,6	68	48,2	4	2,8
	nem	92	65,5	73	51,8	137	97,2
lakóhelyemen, környezetemtől (barátok, szomszédok)	igen	50	35,5	70	49,6	4	2,8
	nem	91	64,5	71	50,4	137	97,2
munkahelyemen	igen	30	21,3	57	40,4	2	1,4
	nem	111	78,7	84	59,6	139	98,6
az óvodában	igen	52	36,9	29	20,6	2	1,4
	nem	89	63,1	112	79,4	139	98,6
az iskolában, szakiskolában	igen	54	38,3	93	66	30	21,3
	nem	87	61,7	48	34	111	78,7
a főiskolán, egyetemen	igen	14	9,9	36	25,5	7	5
	nem	127	90,1	105	74,7	134	95
nyelvtanfolyamon, továbbképzésen	igen	1	0,7	2	1,4	11	7,8
	nem	140	99,7	139	98,6	130	92,2
más nyelvű vidéken élve, dolgozva	igen	5	3,5	18	12,8	8	4,8
	nem	136	96,5	123	87,2	135	95,7
a hadseregben	igen	3	2,1	21	14,9	0	0
	nem	138	97,9	120	85,1	141	100
sehol	igen	0	0	2	1,6	2	1,6
	nem	127	100	125	98,4	125	100
egyéb	igen	1	0,8	1	0,8	1	0,8
	nem	126	99,2	126	99,2	126	99,2

Ezek az eredmények jól összecsengenek Gereben (1996, 62) eredményeivel, aki egy 1991–1994 között 6 ország felnőtt lakossága körében végzett felmérés alapján megjegyezte, hogy „a környező országok kisebbségben élő magyarságáról megállapítható, hogy *nagy többségük* anyanyelvén kívül be-

széli és olvassa a többségi nép nyelvét, és hogy az egyéb idegen nyelvek ismeretében is általában megelőzi Magyarország vidéki társadalmát”. Eredményei szerint a kisebbségben élő magyarság 5% alatti arányban állította, hogy a magyaron kívül más nyelvet nem tud, míg Magyarországon ez az arány a 80-as évek közepén 82%, a 90-es évek elején 78% volt.

Ami felmérésünk eredményeit illeti, anyanyelvi szinten a magyar vizsgálati alanyaink minden régióban 80–90%-ban beszélnek, azzal, hogy a muravidékieknél ez az arány valamivel alacsonyabb: 64,2%. A vajdasági magyarok magyar nyelvi ismerete nem különbözik a felvidékiek, a kárpátaljaiak és az erdélyiek magyar beszélőközösségeinek anyanyelvi ismereti szintjétől (egyetlen χ^2 sem utal jelentős különbségekre), de jobb a muravidékiek ($\chi^2 = 24,32$, $df = 3$, $P < 0,001$) és az ausztriai magyarok ($\chi^2 = 7,84$, $df = 3$, $P < 0,05$) anyanyelvi ismeretétől. Ami az idegen vagy második nyelv ismeretét illeti, a vajdasági magyarokat „megelőzik” az ausztriai magyarok, míg a kárpátaljaiak és az erdélyiek gyengébbnek minősítik nyelvtudásukat, a muravidékiek és a felvidékiek becslései viszont nem különböznek jelentősebben.

A nyelvelsajátítás forrásaira az 5.5. táblázat adatai utalnak.

Ha a nyelvelsajátítás forrásait fontosságuk, vagyis aszerint csoportosítjuk, hogy adatközlőink szerint hány százalékban szerepelnek az elsajátításban, a források három csoportja különíthető el: I. 50% felett, II. 20–49% között és III. 19%-ig. Az anyanyelvre vonatkozóan a szülők szerepe kiemelkedően a legfontosabb nyelvelsajátítási forrás (100%-ban szerepel), és a nagyszülők szerepe is, bár jelentősen kisebb mértékben (52,5%), igen nagy. A II. kategóriában a vezető források az iskola (38,3%) és az óvoda (36,9%), de ezek mögött alig marad el a környezet barátainak, szomszédainak a szerepe (35,5%), valamint a gyerekként, játszópajtásoktól való elsajátítás fontossága (34,8%). A munkahely szerepe ezekből kevésbé fontos (21,3%). Jóval kisebb gyakorisággal jelentkeznek a III. kategóriába sorolható források (főiskola, egyetem; nyelvtanfolyam, hadsereg, más vidéken való élet), és itt csak a főiskola/egyetem jelentkezik mint fontosabb (anya)nyelvelsajátítási forrás (kb. 10%-os gyakorisággal), míg a többi forrás hatása elhanyagolható. Egyértelmű tehát, hogy a család, ezen belül is a szülők szerepe a legfontosabb az anyanyelv elsajátításában, de az óvoda és iskola, valamint a közvetlen környezet hatása is rendkívül fontos.

Mivel tanulmányunk szempontjából elsősorban az anyanyelv elsajátítási forrásai a fontosak, a vajdasági eredményeket összevetettük a többi kisebbségi magyar beszélőközösség (Tk) összesített eredményével. Az összehasonlítás eredményeit %-ban feltüntetve az 5.6. táblázat tartalmazza.

5.6. táblázat

Az anyanyelv elsajátításának forrásai Vajdaságban (V) és a többi kisebbségi magyar beszélőközösségnél (Tk); Terepadatok 1996; N = 739

Az anyanyelv elsajátításának forrása	V (%)	Tk (%)
Szülők	100	98
Nagyszülők	52,5	65,8
Játszópajtások	34,6	44
Barátok, szomszédok	21,3	23,6
Munkahely	21,3	23,6
Óvoda	36,9	29,4
Iskola	38,3	44,9
Főiskola, egyetem	9,9	6,7
Nyelvtanfolyam, továbbképzés	0,1	3,4
Más nyelvű vidéken élve	3,5	2,7
Hadsereg	2,1	0,9
Schol	0	1,2
Egyéb	0,8	3,6

Bár bizonyos különbségek (elsősorban a nagyszülők és a játszópajtások szerepét illetően) evidensek, ha a fent említett három kategória szerint végezzük el az összehasonlítást, az eredmények az elemzés ilyen globális szintjén teljesen egybeesnek, vagyis minden kategóriában ugyanazok a nyelvelsajátítási források szerepelnek. Mind a Vajdaságban, mind a Tk mintánál a legfontosabb szerepe a szülőknek és a nagyszülőknek van, 20–49% között a játszópajtások, barátok, szomszédok, a munkahely, az óvoda, az iskola szerepel mint anyanyelv-elsajátítási forrás, míg a főiskola/egyetem, nyelvtanfolyam, más nyelvű vidéken való tartózkodás, hadsereg szerepe jóval kisebb.

Ha a források azonos felosztását vesszük alapul a szerb nyelv elsajátításában, a források sorrendje jelentősen módosul. Itt az első kategóriából 66%-os gyakorisággal az iskola jelentkezik, de jelentős nyelvelsajátítási forrást képeznek a lakóhelyi barátok és szomszédok (49,6%), a játszópajtások (48,2%) és a munkahely (40,4%) is. A második kategóriába sorolható fontos forrás a főiskola és az egyetem is (25,5%), valamint az óvoda (20,6%). A harmadik csoportban a hadsereg jelentkezik mint fontosabb (másod)nyelvelsajátítási forrás (14,9%), valamint a szerb vidéken eltöltött idő (12,8%). A nyelvtanfolyam, továbbképzés szerepe elhanyagolható.

Az egyéb nyelvek elsajátítási forrása Vajdaságban elsősorban az iskola

(21,3%), nyelvtanfolyam és továbbképzés (7,8%), a főiskola/egyetem (5%) és a más vidéken való élet, munka (4,3%), a többi felajánlott nyelvelsajátítási forrás hatása pedig lényegtelen szerepet játszik.

A többségek magyar nyelvismereti szintjéről a Vajdaságban megbízható adatokkal nem rendelkezünk. Valószínű azonban, hogy az idősebbek és a magyar többségű községekben élők között nagyobb számban beszélnek a szerb ajkúak a magyart (különböző szinteken), mint a fiatalabbak és a szerb többségű községekben élők között.

Molnár Csikós (1989) 220 000-re becsülte azoknak a más anyanyelvűeknek a számát a második Jugoszlávia területén, akik többé-kevésbé értették a magyart, jó részük pedig második nyelvként beszéli is. Ugyanő (Molnár Csikós 1993, 480) említi a második Jugoszlávia kétnyelvűségi gyakorlatából a magyarnak mint környezeti nyelvnek a tanítását. A 80-as években Észak-Bácskában szinte minden nem magyar anyanyelvű tanuló tanult magyarul az iskolában, de Vajdaságnak más vidékein is volt ilyen környezetnyelv-tanítás. Viszont 1993-ban már viszonylag kevesen tanulták második nyelvként a magyart, új csoportok nemigen indultak. Ez a gyakorlat Szabadkán és környékén a 60-as évek második felében indult, az 1967/68-as tanévben a szerbhorvát tannyelven tanulóknak csupán 8,2%-a tanult magyarul, de a következő tanévben 30%-uk, az 1969/70-es tanévben már 60%-uk. A 70-es években az arányszám gyakorlatilag elérte a 100%-ot a szabadkai középiskolákban is. Mivel a szabadkai gyakorlatot más községek is átvették, így a magyart környezeti nyelvként tanulók száma megközelítette a magyart anyanyelvként tanulók számát (Molnár Csikós 1989, 167).

A második Jugoszláviában a magyar nyelv tanításának külön formája volt az anyanyelvápolás is az általános és középiskolákban. Választható tárgyról van szó olyan magyar tanulók számára, akik szerbhorvát tannyelvű tagozatra jártak. A lehetőséggel leginkább azok éltek, akik valamilyen objektív oknál fogva nem részesülhettek magyar nyelvű oktatásban, de természetesen nem csak azok. Az anyanyelvápolásról mint szükségmegoldásról, annak buktatóiról, dolgozatunk 6. fejezetében még szót ejtünk.

Az iskolai anyanyelvápolásnak (anyanyelvi pótoktatásnak) a szerepe újabban megnövekedett (hivatva lenne nemcsak magyar nyelvtudást fejleszteni, hanem magyar irodalmi, történelmi és művelődéstörténeti ismereteket is nyújtani). Újabban olyanok is bekapcsolódnak e csoportokba, akik korábban környezeti nyelvként tanulták a magyart, vagy most szeretnék elkezdni a nyelvtanulást. Az anyanyelvápolás így részben átveszi a környezetnyelv-tanítás szerepét. Jelentőségét az is növeli, hogy egyes iskolákban nem indul magyart tagozat, amihez nemritkán a létszámhiány is hozzájárul.

5.7. A kétnyelvűség meghatározásai és típusai

A kontaktusban lévő nyelvek ismereti szintjeinek kapcsán már megállapítottuk, hogy a vajdasági magyar beszélőközösség egyértelműen kétnyelvű, illetve többnyelvű közösség. Mielőtt kitérnénk arra a kérdésre, hogy a kétnyelvűség mely típusai fejlődtek ki, röviden a kétnyelvűség lehetséges meghatározásairól és kétnyelvűségi típusokról kell szót ejteni, bővítve a bevezetőben már említett kétnyelvűségi alapfogalmakról elmondottakat.

5.7. táblázat

Az anyanyelv meghatározásai

Kritérium	Anyanyelv
1. Az elsajátítás ideje	– az elsőnek elsajátított nyelv/az első tartós kommunikációs kapcsolat nyelve
2. Kompetencia/felkészültség (a nyelvismeret szintje)	– a legjobban ismert nyelv
3. Funkció (a nyelvhasználat gyakorisága)	– a legtöbbet használt nyelv
4. Attitűd (azonosulás vagy azonosítás)	– az a nyelv, amellyel valaki azonosul – az a nyelv, amellyel valakit mások mint anyanyelvi beszélőt azonosítanak
Laikus vélemények: az a nyelv, amelyen álmodunk, gondolkodunk, számolunk, verset vagy naplót írunk	

A kétnyelvűség-kutatásokban elkerülhetetlen a kétnyelvűség és a hozzá szorosan kapcsolódó anyanyelv fogalmának meghatározása. Tudott dolog, hogy a kétnyelvűségnek ma sincs egyértelmű, minden típusát átfogó meghatározása, társadalmi és egyéni vonatkozásban is igen változó és sokarcú, számos társadalmi tényező és személyiségjegy által determinált jelenség. Meghatározása elsősorban aszerint módosul, hogy vizsgálója melyik tudomány művelője, mert ez erősen meghatározza, hogy a kétnyelvűségnek mely közösségi vagy egyénre jellemző komponensét, illetve mely ismértvét tartja a legfontosabbnak, és azt abszolutizálja, a többit elhanyagolja. A definíció attól is függ, hogy a kétnyelvűségnek éppen melyik komponense képezi a megfigyelés tárgyát. Ugyanakkor a definíciókban gyakran nem is a jelenség lényegének meghatározását célozzák, hanem inkább az egynyelvűségtől és annak fontos fogalmától, az anyanyelv fogalmától próbálják a kétnyelvűséget elhatárolni. Nagyon sok kutató ugyanis az egynyelvűséget (még ma is) normaként kezeli, természetes állapotnak tartja, és a kétnyelvűség meghatározásában viszonyítási alapként az egynyelvűséget és az anyanyelv fogalmát használja, vagy a két jelenséget köl-

csönhatásban próbálja meg megragadni. Ezeket a próbálkozásokat összegezve, Tove Skutnabb-Kangas, a kétnyelvűségi kutatások egyik vezéralakja is ugyanazokat a kritériumokat használja, amikor áttekintést ad az anyanyelv és a kétnyelvűség fogalmainak lehetséges meghatározásairól (Skutnabb-Kangas 1984, 91; 1990, 9, 11). Az általa megadott meghatározásokra támaszkodva és azokat kissé módosítva foglaltuk össze az 5.7. és 5.8. táblázatban az anyanyelv és a kétnyelvűség fogalmainak lehetséges meghatározásait.

Megfigyelhetjük, hogy a négy kritérium bármelyikét alkalmazva módosul mind az anyanyelv, mind a kétnyelvűség fogalma. Amennyiben a nyelv elsajátításának idejét vesszük alapul, anyanyelvnek az a nyelv nevezhető, amelyet elsőként sajátítottunk el, illetve amelyen az első tartós kommunikáció kiépült, de lehet a legjobban ismert vagy a legtöbbet használt nyelv is, amennyiben a nyelvi felkészültség vagy a funkció, a nyelvhasználat gyakorisága, a meghatározás kritériuma. Egyben egyesek szerint anyanyelvnek azt a nyelvet is nevezhetjük, amellyel valaki azonosul (belső identifikáció) vagy amellyel mások azonosítják (külső identifikáció). A felsorolt definíciókból következik, hogy az alkalmazott kritériumtól függően valakinek lehet két (esetleg több) anyanyelve, és az élete folyamán változhat is (az utóbbi esetben leszámítva az első kritériumot).

5.8. táblázat

A kétnyelvűség meghatározásai

Kritérium	Kétnyelvű az az egyén, aki(t)...
1. Az elsajátítás ideje	<ul style="list-style-type: none"> – a családban kezdettől fogva anyanyelvi beszélőktől két nyelvet tanult meg – kezdettől fogva párhuzamosan két nyelvet használt kommunikációs eszközként
2. Kompetencia/felkészültség (a nyelvismeret szintje)	<ul style="list-style-type: none"> – két nyelvet teljesen birtokol – két nyelvet anyanyelvi szinten ismer – két nyelvet egyformán ismer – egy másik nyelven is képes érthető kijelentések megtételére – bizonyos fókig ismeri és használja egy másik nyelv nyelvtani struktúráit is – kapcsolatba került egy másik nyelvvel is
3. Funkció (a nyelvek használatának gyakorisága)	<ul style="list-style-type: none"> – felváltva használ, vagy képes használni, különböző helyzetekben, szóban vagy írásban, két vagy több nyelvet saját elhatározása szerint vagy a közösség követelményeinek megfelelően
4. Attitűd (azonosulás vagy azonosítás)	<ul style="list-style-type: none"> – saját magát kétnyelvűnek vallja, és két nyelvvel/kultúrával (vagy azok részeivel) azonosul – mások kétnyelvűnek/két nyelvet anyanyelvi szinten beszélőnek tartanak

Hasonlóképpen a kétnyelvűség meghatározását is az alkalmazott kritérium szabja meg. A bevezetőben már említettük, hogy tanulmányunkban a kétnyelvűségnek egy olyan meghatározását követjük, amely a funkcionális definíciók csoportjához sorolható, és a szélesebben értelmezett kétnyelvűség minden kategóriáját nem öleli fel. Pl. kizárja azokat az ún. elit kétnyelvűeket, akik egynyelvű közösségben élve magas szinten beszélnek egy másik nyelvet. Skutnabb-Kangas (1990, 10), amikor a kétnyelvű oktatás céljainak meghatározásáról szól, a kétnyelvűségnek a következő, igen átfogó és igényesnek mondható meghatározását adja: „Kétnyelvű az az egyén, aki, akár egynyelvű, akár többnyelvű közösségekben, két (vagy több) nyelven képes funkcionálni mint anyanyelvi beszélő, összhangban azokkal a szociokulturális követelményekkel, amelyeket ezek a közösségek vagy maga az egyén saját kommunikatív és kognitív kompetenciája kapcsán támasztanak, és aki képes pozitívan azonosulni mindkét (vagy több) nyelvi csoporttal (és kultúrával) vagy azok részeivel.”

Különböző környezetekben és különböző csoportoknál a kétnyelvűségnek különböző jellemzőkkel rendelkező és különböző következményekkel járó típusai alakulhatnak ki. Általában a kétnyelvűeket két nagy csoportra lehet osztani, aszerint hogy mekkora a környezet nyomása, hogy kétnyelvűvé váljanak, és milyen következményekkel jár, ha ebben nem járnak sikerrel, e csoportokon belül pedig alcsoportokat is megkülönböztethetünk. Az első csoportba sorolhatók az elit kétnyelvűek és a nyelvi többségi csoport kétnyelvűvé vált tagjai, akiknél a kétnyelvűség nem létszükséglet, vagy legalábbis nem elkerülhetetlen kényszer, hanem személyes választás alapján hozott döntés. A második csoportba tartoznak a különböző nyelvi kisebbségi csoportok tagjai és (néha) a kétnyelvű családok gyerekei, akiknél, hogy boldoguljanak, két nyelv elsajátítása nem kerülhető meg. A nyelvi kisebbségek gyerekeire a környezet és a család is erős nyomást gyakorol, hogy kétnyelvűvé váljanak. Ha kudarcot vallanának, ez katasztrofális következményekkel járna: ha csak a család nyelvét sajátítanák el (ami ritka esetben, tömbben élő és a szűkebb környezetben többséget képező kisebbségnél esetleg elképzelhető), tanulási, munkavállalási lehetőségeik köre erősen beszűkülne; ha pedig csak a szélesebb környezet nyelvét tanulnák meg, illetve abban válnának dominánssá (ami többnyire az uralkodó csoport normáinak és értékeinek átvételét is jelenti), ez gyakran a szülőkkel és szűkebb környezetükkel való kapcsolatok fellazulását és elidegenedését eredményez(het)né. Amennyiben egyik nyelvüket sem tanulják meg anyanyelvi szinten, az említett következmények kombinálódva, hatványozottan hatnak. Valójában tehát nincs választási lehetőség az egynyelvűség és a kétnyelvűség között, kényszerhelyzetben vannak.

A vegyes házasságból (pl. magyar apától és szerb anyától) született gyerekeknél a helyzet még szövevényesebbé válhat és a szülők gyakran feláldozzák a gyerek egyik anyanyelvét, egyes esetekben pedig (pl. vendégmunkásoknál, bevándorlóknál) mindkettőt.

A kétnyelvűek említett csoportjai a kétnyelvűségnek nagyon sok típusát fejleszthetik ki, mind egyéni, mind közösségi síkon. Mindezek különböző törvényszerűségek szerint funkcionálnak, és hatásuk is eltérő lehet a csoportra és egyénre nézve is: ami az egyik kétnyelvűségi helyzetre vonatkozik, nem okvetlenül érvényes egy másik, más körülmények között létrejött helyzetre. A fontosabb kétnyelvűségi típusokról az 5.9. táblázat ad vázlatos áttekintést.

5.9. táblázat

A kétnyelvűség fontosabb típusai

Kritérium	Közösségi	Egyéni
	kétnyelvűség	
1. A közösség viszonyulása	– additív-hozzáadó : szubtraktív-felcserélő kétnyelvűségi helyzet	
2. Csoport	– elit : népi (kisebbségi) – egyoldalú : kétoldalú	
3. Következmény		– hozzáadó : felcserélő
4. A második nyelv elsajátításának ideje		– korai : késői
5. A nyelvek elsajátításának sorrendje		– lingvizmus : glottizmus
6. A nyelvek ismeretének szintje		– domináns : balansz – receptív : produktív
7. Szemantikai hasonlóság/különbség		– mellérendelt : összetett
8. A nyelvek elsajátításá- nak/tanulásának módja		– „természetes” : „ellenőrzött” /iskolai

A fenti felosztásnál, mind a közösségi, mind az egyéni kétnyelvűség síkján, valamint a kétnyelvűségi elmélet és gyakorlat szempontjából is, külön kiemelendő a hozzáadó : felcserélő fogalompár, amelyet a bevezetőben már definiáltunk. A közösségi kétnyelvűségnél fontos az elit és népi (kisebbségi) kétnyelvűség megkülönböztetése is. Az első (többnyire) világnyelveket tanuló kisebb, gyakrabban többségi csoportra jellemző, amelynek tagjai önszántukból tanulnak nyelveket, de egyesek ide sorolják az iskolai idegen-

nyelv-oktatást is. A népi kétnyelvűség ezzel szemben a nyelvi kisebbségi csoportokat jellemzi, amelyek tagjai, hogy fennmaradhassanak, rákényszerülnek a többségi nyelv tanulására. Kiss (1994, 102) közösségi szinten különbséget tesz a kétoldalú („igazi”) és egyoldalú kétnyelvűség között is. Az igazi kétnyelvűségnél egyik nyelv sem domináns a közösségben, használati lehetőségeik azonosak, bármikor felcserélhetők. Az egyoldalú kétnyelvűségnél az egyik nyelvi csoport, a kisebbségi, kétnyelvű, a másik, államnyelvi anyanyelvű csoport viszont egynyelvű. Az egyéni kétnyelvűségi típusok kapcsán, a már említett domináns : balansz kétnyelvűségen kívül, megemlítendő, hogy korai kétnyelvűségen általában óvodáskorban kialakult kétnyelvűséget értenek, a lingvizmus pedig a nyelvek szimultán, egyidejű, a glottizmus viszont a nyelvek szukcesszív, egymás utáni elsajátítását jelenti. Mellérendelt kétnyelvűségnél, a nyelvtanulási források különbözősége miatt, a nyelvrendszerek szemantikai szinten függetlenebbek, az összetett kétnyelvűségnél viszont, mivel a nyelveket azonos forrásokból tanulják, jobban összekapcsolódnak. „Természetes” egyéni kétnyelvűségnél elsősorban a másik nyelv beszélőitől tanulja meg a másik nyelvet az egyén, az „ellenőrzött” kétnyelvűség viszont pedagógiai intervenció eredménye. Lanstyák (1995b, 8) külön említi a „passzív” vagy „receptív” kétnyelvűséget a domináns kétnyelvűség egyik formájaként, megkülönböztetve azt a „produktív” kétnyelvűségtől. A receptív kétnyelvű a másodnyelven elhangzott kijelentéseket érti ugyan, de maga ilyenek megtételére nem képes.

Természetesen a kétnyelvűségnek a felsoroltakon kívül más típusai is léteznek. Egyesek a közösségi kétnyelvűségben belül horizontális és vertikális kétnyelvűségi típusokról is szólnak, Lanstyák (1995b) intézményi kétnyelvűséget is említ, amelynél egy közigazgatási egységben az államigazgatás két nyelven folyik, lehetővé téve a két nyelv egyenrangú használatát, illetve azt, hogy a lakosok egynyelvűek maradhassanak. Az egyéni kétnyelvűség kapcsán egyesek ambilingvalizmusról, equilingvalizmusról, természetes vagy elsődleges és másodlagos kétnyelvűségről is beszélnek, funkcionális, szimmetrikus és aszimmetrikus típusokat is megkülönböztetnek, gyakran egyazon típusra különböző elnevezéseket alkalmazva.

Ha a vajdasági magyarság magyar–szerb kétnyelvűségét a felsorolt kétnyelvűségi típusokra kivetítve elemezzük, megállapítható, hogy közösségi síkon népi és egyoldalú kétnyelvűségről van szó. Amennyiben a kétnyelvűségi helyzetet dimenzióként, a felcserélő és hozzáadó jelzőkkel behatárolva értelmezzük (és nem mint olyan helyzetet, amelynél egymással szembeállítható és elkülöníthető a két, additív és szubtraktív kategória), a vajdasági magyarság kisebbségi létének 80 évét áttekintve megfigyelhető az az általános

tendencia, hogy a kifejezetten szubtraktív jegyeket viselő periódusok a kevésbé szubtraktív periódusokkal váltogatták egymást (l. a Történelem fejezetét!), azzal, hogy a második Jugoszlávia 70-es éveiben beszélhetünk leginkább egy olyan kétnyelvűségi helyzetről, amely számos additív elemet is tartalmazott. A 80-as évektől visszaesés tapasztalható, s bár a harmadik Jugoszlávia törvényhozása nem gördít áthidalhatatlan akadályokat bizonyos nemzetiségi jogok megvalósítása elé, és a helyzet a kisebbségi nyelvhasználat és oktatás területén egyes jogász szakértők szerint nem mondható tragikusnak, tény, hogy a meghozott nyelvhasználati és oktatási törvények miatt a kisebbségi nyelvhasználati és oktatási lehetőségek jóval a 70-es években megvalósított szint alatt vannak. Mindez természetesen befolyásolja a személyiségfejlődés lehetséges irányait, amiről az előző fejezetben már szóltunk. Ami a kétnyelvűségi képesség elsajátításának idejét illeti, a szórványhelyzetben élőknel inkább a korai (óvodáskori) lingvizmus, a tömbhelyzetben élőknel inkább a valamivel későbbi (iskoláskori) glottizmus a jellemzőbb. A nyelvek ismeretének szintjével kapcsolatban már említettük, hogy adatközlőink 90%-a magyar domináns kétnyelvű, a receptív kétnyelvűek száma pedig mindössze 1,4%. A balansz kétnyelvűek, és azok, akik megközelítik a balansz kétnyelvűséget, inkább szórványhelyzetben élnek. Régebbi kutatásaink eredményei (Göncz 1985) arra utalnak, hogy a mellérendelt kétnyelvűségi típus jegyei kifejezettebbek azoknál, akiknél jobban elkülönülnek a két nyelv nyelvhasználati színterei, ami leginkább az iskolások közül azokra jellemző, akik anyanyelvű iskolába járnak, és az anyanyelv használatát az iskolához és a családhoz kötik, a szélesebb környezetben pedig, főleg ha szórványhelyzetben élnek, inkább a többségi nyelvet használják. A másodnyelvi ismeretek elsajátításának „természetes” módja kifejezettebb szórványhelyzetben, az „ellenőrzött” (iskolai) tanulás nagyobb hatása pedig inkább tömbhelyzetben érvényesül. Természetesen számos szociolingvisztikai és pszichológiai tényező módosíthatja a tömb-, illetve szórványhelyzet hatásait a vajdasági magyarság kétnyelvűségi típusainak kialakulására.

6. Az érintkező nyelvek és beszélőik nyelvpolitikai helyzete

E fejezeten belül a szűkebb értelemben vett nyelvpolitika néhány kérdésével (nyelvpolitikai törekvések, a nyelvhasználat releváns színterei, elsősorban a kisebbségi iskola mint fontos nyelvhasználati színtér – ennek kapcsán pedig a kétnyelvűségi helyzet pedagógiai vonatkozásai), valamint a nyelvművelés és nyelvtervezés kérdéskörével foglalkozunk.

Lanstyák (1991b, 60–61) a magyar nyelv helyzetéről értekezve az akkor még létező Csehszlovákiában, érinti az államszervező nép(ek) (nyelv)politikai törekvéseinek kérdéseit is. Következtetése, hogy a többségi nemzetek alapmagatartása minden rendszerben és történelmi helyzetben „a magyar kisebbség nemzeti-ségi, s azon belül nyelvi jogait arra a legalacsonyabb szintre leszorítani, amit még a kisebbség és a nemzetközi közvélemény elvisel... végső célja... a valódi nemzetállam megteremtése”. A politika csinálóiiban a „történelmi igazságtétel” mellett az a vágy munkál, hogy „a trianoni határok etnikai határokká” váljanak.

Azok a törekvések, hogy az országhatárok egyben etnikai/nyelvi határok is legyenek, leplezetebben vagy nyíltabban, kevés kivétellel, gyakori jellemzői az államhatalmaknak, így ez az általános tendencia minden kárpát-medencei őshonos (magyar és természetesen más) kisebbség történelmében is megfigyelhető, különbségek inkább a megvalósítás formáinak keménységében jelentkeznek. Tanulmányunk előző fejezeteiben már utaltunk arra, hogy a vajdasági magyarság esetében az ilyen alapmagatartásnak milyen formái és máig tartó következményei voltak és vannak, így ezekre itt most nem térünk ki.

6.1. A vajdasági magyar nyelvű oktatás az első és második Jugoszláviában

Ismeretes, hogy a többségi államhatalmak az iskolákat mindig a kisebbségek (erőszakos) asszimilálására (is) használták. Ennek természetesen nyomós okai vannak. Az iskola ugyanis a kisebbségek fennmaradásának, de különö-

sen nyelvi megmaradásának alappillére. A kisebbségi nyelv oktatása, de még inkább a kisebbségi nyelven történő (anyanyelvű) oktatás a nyelvhasználat talán legfontosabb színtere. Lanstyák (1994c, 90) szavaival „gyakorlótérre”, mind a tanulók, mind a tanárok számára. Ugyanis, Lanstyák szerint, azonkívül, hogy az iskolában használatosak a legkülönbözőbb szaknyelvek szóban és írásban, az iskola a szépirodalmi stílussal való megismerkedést, a közéleti (hivatali) stílus egyes vonatkozásainak birtokbavételét is lehetővé teszi, de a csoportnyelvek (ifjúsági és diáknyelv, az argó) használatára is alkalmat ad, vagyis a jól megszervezett, az anyanyelv és a nemzeti identitás megőrzését célzó kisebbségi iskolában az anyanyelv majdnem minden beszédhelyzetben szabadon használható. A társadalmi céloktól függően (ami lehet pl. a kisebbségek asszimilációja, elszigetelése vagy az esélyegyenlőség megteremtése számukra) változhat a többségi hatalmak viszonyulása a (kisebbségi) iskolához mint intézményhez: a kisebbségi iskolák leépíthetők megszüntetéssel, vagy „csak” összevonhatók a többségi iskolákkal, korlátozható törvényes előírásokkal a kisebbségi tagozat megnyitásához a tanulók szükséges létszáma, esetleg csak „megfelelő” nevű tanulók iratkozhatnak kisebbségi osztályokba, megszüntethető a tanszemélyzet utánpótlása a képzésüket biztosító intézmények hiányában stb., de fel is fejleszthetők. Így, mivel gyakorlatilag teljességében felölel(het)ik a kisebbségi lakosság fiatal nemzedékét, az oktatási intézményeken keresztül megvalósítható a fiatalok „átnevelése” (vagyis lehetőséget adnak a tudati-pszichológiai asszimiláció eszköztárának bevetésére), de hozzájárulhatnak azok nemzeti/kulturális és nyelvi identitásának megőrzéséhez is.

A vajdasági magyar nyelvű oktatás úgyszólván minden lényegbevágó kérdésével az első világháború utáni hatalomváltástól napjainkig legtöbbször Tóth foglalkozott (pl. 1992; 1994). Megállapításaira, de más szerzőknek e témával kapcsolatosan megjelentetett írásaira is tanulmányunk előző fejezeteiben már utaltunk (1. a 3. és 5. fejezetet). E helyütt röviden ismertetünk néhány fontosabb mozzanatot, amely jelentősebben befolyásolta a vajdasági magyar kisebbségi oktatás alakulását az elmúlt nyolc évtizedben.

Ismeretes, hogy az első világháború utáni békeszerződések csak főbb vonalakban határozták meg a kisebbségbe jutott magyarság védelmét. Az anyanyelvi iskoláztatásra való jog, amely az elemi iskolákra vonatkozott (4–6 év), laza megfogalmazásban arra kötelezte az államot, hogy kisebbségi iskolákat nyisson, ahol tömegesebben él kisebbségi lakosság, és ezeket a költségvetésből arányosan pénzelje. Az új közoktatásügyi hatóságok a magyar többségű helyiségekben azzal a kikötéssel hagyták meg az elemi iskolákat, hogy legalább 30-as létszámú legyen a magyar tagozat, a tanszemélyzetnek pedig

nyelvvizsgával kellett bizonyítania államnyelvi tudását, mert különben nem oktathatótt. Azok a tanulók, akiknek neve nem volt magyar hangzású, nem iratkozhattak magyar tagozatra, még ha magyarnak vallották is magukat. Az oktatás az ötödik és hatodik osztályban rendszerint szerb nyelven folyt. Bár a magyar elemi iskolai tagozatok száma is folyamatosan csökkent az első Jugoszláviában (pl. 1930-ban 528, 1939-ben 452, az utóbbiaknak 27 915 tanulója volt), sokkal súlyosabb problémák jelentkeztek a hatalomváltás előtt viszonylag fejlett középfokú magyar oktatásban. 1930-ig leépültek a polgári iskolák, Újvidéken, Zomborban, Pancsován fokozatosan megszűntek a gimnáziumok magyar tagozatai, úgyhogy az 1938/39-es tanévben mindössze 337 volt a vajdasági magyar gimnazisták létszáma a még fennmaradt szabadkai és zentai gimnáziumban, de ezekben is számos tantárgyat szerbül oktattak. Ugyanakkor a 30-as években magyar nyelvű tanítóképzés is folyt Belgrádban kis létszámú tanulóval, akik az anyanyelven kívül pedagógiai tárgyakat és mezőgazdasági ismereteket tanultak magyarul. A főiskolákon és egyetemeken továbbtanuló magyar hallgatók száma igen kicsi volt, úgyhogy a magyar értelmiségnek csak szűk rétege alakult ki (Tóth, 1994, 9–12).

A második Jugoszláviában a nemzetiségek jogait szabályozó alkotmányos és törvényes előírások viszonylag kedvező jogi alapot biztosítottak a magyar tannyelvű oktatás kezdeti fejlődésére. Az ötvenes években kialakult a magyar oktatás olyan rendszere, amely az általános iskolai szinten a magyar tanulók nagy többségének, középfokon nagy részének, felsőfokon pedig csak kis részének tette lehetővé, hogy anyanyelvén tanuljon. Tóth (1994) statisztikai adatokkal részletesen illusztrálja a kezdeti lendületes fejlődést, majd a későbbi pangásokat, megtorpanásokat, így pl. 1945-ben 32 308 volt a magyar általános iskolások és 2550 a középiskolások száma. A béke első húsz évében a magyar tagozatokon tanuló általános iskolások száma 40 000 fölé emelkedett (az 1966/67-es tanévben), de az 1986/87-es tanévben már csak 27 000 körül volt (több mint 32%-os csökkenés). Ugyanebben a húszéves periódusban (tehát 1966 és 1986 között) 197-ről 127-re csökkent a magyar vagy magyar tagozatokat is felölelő általános iskolák száma, az előadók száma pedig 11,1%-kal lett kevesebb (2034/1809). A legújabb adatok szerint az 1994/95-ös tanévben 23 073 általános iskolai tanuló járt magyar tagozatra, és ez a magyar tanulók kb. 80%-a. Ugyanis Vajdaságban már huzamosabb ideje húsz százalék körül van azoknak a magyar ajkú általános iskolásoknak a száma, akik szerb tagozatra járnak. (Ez a százalék kisebb a Tisza mentén, de Újvidéken, Becskerekén, Szabadkán eléri a 35–40%-ot is.) A középiskolásoknál ez az arány 30–35%, és itt is 1989 és 1994 között 297-ről 268-ra csökkent a magyar tagozatok száma. A magyar középiskolások mintegy fele tanul

szakmunkásképzőben, a szerb nemzetiségűeknél ez az arány egyharmad. Ugyanakkor a felsőfokú tanintézetekbe járó magyar fiatalok száma aggasztóan alacsony évtizedek óta. Így pl. 1964-ben a vajdasági főiskolákon és egyetemi karokon összesen 2046 magyar hallgató volt, az összes hallgató 14,8%-a, míg a magyarság ekkor Vajdaság lakosságának 23,86%-át képezte. Húsz év múlva a számok és arányok a következőképpen alakultak: 3335, 10,3% és 18,94%, 1992-ben pedig már csak 1852, 6,9% és 16,64%. Ekkor anyanyelvén tanult a főiskolákon a magyarok 59%-a (Botlik és tsai 1994, 285–286).

A kezdeti lendületes fejlődést és a később is kétségtelenül kimutatható javulást a vajdasági magyar oktatás területén (magyar tannyelvű gimnáziumok, szakközépiskolák, szakmunkásképző iskolák nyíltak, megszervezték a magyar nyelvű óvónő- és tanítóképzést, beindult a magyartanárok főiskolai, majd egyetemi szintű képzése, egyes főiskolákon teljes egészében vagy részben magyar tannyelvű volt az oktatás, több egyetemi karon elsősorban az általánosan művelő tárgyak oktatását szervezték meg magyarul stb. – részletesebb adatokat l. Botlik és tsai 1994, 276–289) különösen két esemény hátráltatta: az egyik az 50-es évek közepén az ún. területi iskolák bevezetése, a másik pedig a szakirányú középiskolai oktatás megszervezése a 70-es években. A területi iskolák megszervezése a szerbhórvát tannyelvű és a nemzeti-ségi nyelvű iskolák egyesítését jelentette, azzal a megindoklással, hogy így nagyobb a lehetőség a környezetnyelv megtanulására, egymás kulturális örökségének alaposabb megismerésére, a nemzetköziség szellemének ápolására, és ez egyben gátolja a nemzetiségi elszigetelődést és különválást. Ennek következményeként 1956 és 1971 között 47-ről 25-re csökkent azoknak az iskoláknak a száma, amelyekben kizárólag magyarul folyt az oktatás. E megnyerő és vonzó lehetőségek azonban csak lehetőségek maradtak, mert a későbbi elemzések kimutatták, hogy a vajdasági heterogén közösség más népei pozitív hagyományainak megismerésére csupán a nemzetiségi tanulókat kötelezik, míg a szerbhórvát tagozatokon még információként sem kaptak helyet azoknak a népeknek a legkiemelkedőbb kulturális képviselői, amely népekhez a vajdasági nemzetiségek tartoznak. A szakirányú oktatás bevezetése a 70-es években azt jelentette, hogy a középiskolai oktatás ún. egységes középiskolára, majd a harmadik osztálytól hivatásirányú oktatásra tagozódik, erősen felaprózva a tanulható szakmákat. A középiskola első és második osztályában megugrott ugyan a magyar nyelven tanulók száma, de a szakmai profilok „felaprózása” miatt szóródtak a nemzetiségi, így a magyar tanulók is, nem jött össze a törvény által megszabott minimális számú (15) tanuló, akik azonos nyelven kívántak tanulni, így a tagozat nem nyílhatott meg, ami

az anyanyelven való továbbtanulást nagyon megnehezítette. A károkat a magyar nyelvű középiskolai oktatás azóta sem tudta kiheverni. A gimnáziumokat 1990-ben állították vissza.

A harmadik Jugoszláviában a kisebbségi oktatást az 1990-ben meghozott oktatási törvény szabályozza. Ennek kitételeivel, azok következményeivel tanulmányunk előző fejezetében már foglalkoztunk.

6.2. Kétnyelvű oktatás

Mielőtt a kisebbségi oktatás néhány fontosabb kérdésére kitérnénk, ennek az oktatásnak egyik kulcsfogalmát, a kétnyelvű oktatást kell tisztázni. A fogalom ugyanis sokféle tartalommal kitölthető és számos félreértéshez vezethet. Meghatározásában célszerű az oktatás nyelvi és társadalmi céljaiból kiindulni. Minden olyan oktatási forma, amelynek egyik kiemelt célja, hogy a tanulóknál a kétnyelvűség valamely formájának kialakulását lehetővé tegye, vagyis kétnyelvűsítse őket, kétnyelvű oktatásnak nevezhető. Ez a cél más utakon érhető el az olyan tanulóknál, akiknek a családi nyelve kisebbségi nyelv, tehát az adott környezetben társadalmilag a kevésbé releváns nyelv, és más módon a többségi nyelvi csoport tanulóinál. Az így definiált kétnyelvű oktatás különbözik a két tannyelvű oktatástól, amelynél két tannyelvet eszközként használnak a kétnyelvűség bizonyos formáinak a kialakításához. Két tannyelv alkalmazása nem mindig vezet a kétnyelvűség kívánatos formáihoz, és az iskola gyakran egynyelvű oktatással magasabb fokon kifejleszti a kétnyelvűséget, mint ha két oktatási nyelvet vezet be. Lanstyák (1995b) az első meghatározást szélesebben értelmezett, a két tannyelvű oktatást szűkebben értelmezett kétnyelvű oktatásnak nevezi. Tanulmányunkban is a kétnyelvű oktatás fogalmát tágabban értelmezzük, a két tannyelvű oktatást pedig a kétnyelvű oktatás egyik, kisebbségi szempontból nemkívánatos változatának tekintjük.

Egy heterogén közösség pedagógiai gyakorlata nagymértékben tükrözi, hogy az adott szélesebb közösség hogyan viszonyul a kisebbségekhez, és egyben a lingvicismus és etnicizmus ideológiája milyen mértékben befolyásolja a hatalom hozzáállását a kisebbségi kérdésekhez. Mivel a tudományos kutatások igazolták, hogy az iskola segítségével a különböző tannyelveken és a tanulók különböző csoportjaiban megvalósított oktatással erősen befolyásolható a heterogén közösségekben használatos nyelvek megmaradása vagy eltűnése, a kétnyelvűségi kutatásokban igen fontos szerepet kapott a heterogén közösségek oktatási modelljeinek kidolgozása és a bennük alkalmazott

oktatási programok hatásainak elemzése a tanulók nyelvi és általában lelki fejlődésére. Az oktatási modellek tulajdonképpen tipológiák (a típusok a modelleket képező oktatási programok), és arra keresik a választ, hogy különböző pedagógiai ráhatásokkal, elsősorban az oktatási nyelvtől vagy nyelvektől függően, más-más anyanyelvű tanulóknál milyen hatásokat lehet elérni. A tannyelv egyrészt mint független változó szerepel (variálásával az oktatás nyelvi és más kimenetele változik), de egyben közvetít is az oktatás társadalmi céljai és az oktatással kiváltható változások között, ezért hatása csak a társadalmi háttér (hozzáadó vagy felcserélő kétnyelvűségi helyzet) ismeretében értelmezhető megfelelően. A ma egyik legismertebb, skandináv kutatók által kidolgozott tipológia (Skutnabb-Kangas 1984/1991, 152; vázlatát l. Göncz 1995b, 79) az oktatás nyelveire alapoz, vonatkoztatható őshonos és bevándorolt kisebbségekre, segítségével bejósolhatók az oktatás (nyelvi) következményei mind a többségi, mind a kisebbségi tanulóknál. Megfelelő körülményekkel kezelve igen hasznos ismereteket nyújt egy két- vagy többnyelvű közösségben meghonosodott pedagógiai gyakorlat következményeinek a bejósolására és új megoldások felkutatására. A modell tulajdonképpen az oktatás társadalmi céljaiból indul ki, amelyek a kisebbségi csoport(ok)ra vonatkozó oktatási politikát illetően célozhatják az asszimiláció valamilyen formáját, azok izolációját, esetleg a nyelvi és kulturális pluralizmus serkentésével az integrációt, a többségi csoport(ok)ra vonatkozóan pedig a kisebb vagy nagyobb nyelvi és kulturális stimulációt. Ezek alapján határoznak az oktatás nyelvről vagy nyelveiről, amely(ek) segítségével megvalósíthatók az oktatás nyelvi céljai: egynyelvűség a többség vagy a kisebbség nyelvén, vagy a kétnyelvűség különböző formái.

A tipológia hét oktatási programot (típust) említ, amelyek a következő sajátosságokkal bírnak:

1. A *hagyományos programnál* az oktatás egy nyelven, az illető közösségben a többség által beszélt, gyakran hivatalos vagy államnyelvnek nevezett nyelven folyik, nyelviileg homogén összetételű osztályokban, többségi tanulók részére. A világon majdnem mindenütt az adott környezet domináns nyelvének tanulói ilyen oktatásban részesülnek, leszámítva pl. a kanadai „belemérülési programokat”. Egynyelvűséget eredményeznek a többség nyelvén, mert valamely idegen nyelv tantárgyként való oktatása ritkán eredményez magas szintű idegennyelv-tudást.

2. Az angolul *submersion programme*-nek nevezett *nyelvi befullasztási vagy elsüllyesztési programban* az oktatás többségi nyelven folyik, de nyelviileg heterogén, többségi és kisebbségi tanulókból álló osztályokban. A kisebbségi tanulóknak nincs más választási lehetőségük, az oktatás nyelve nem

a domináns nyelvük. A világon nagyon sok nyelvi kisebbségi csoport gyerekei ilyen oktatásban részesülnek. A következmények számukra mind nyelvi, mind az értelmi fejlődést illetően nemkívánatosak. Azok, akik közülük eredményesek, nemritkán lemondanak első nyelvükről és kultúrájukról, elfogadva az iskolát ellenőrző nyelvi csoport értékeit, azok pedig, akik sikertelenek (és sok helyütt ők vannak többségben), az iskolai kudarcot saját hibájuként élik meg.

3. A *szegregációs vagy elszigetelési programoknál* a tannyelv a kisebbségi csoport nyelve, az osztályokat a nyelvi kisebbséghez tartozó tanulók képezik. A programok következménye a nyelvi kisebbségi csoportok izolációja. Előfordul ugyanis, hogy e programokban a többség nyelvét még tantárgyként sem oktatják. Az egynyelvű fejlődést serkentik a kisebbségi nyelvben.

4. Az *anyanyelv megőrzésére (megtartására) irányuló programokban* az oktatás kisebbségi nyelven folyik, kisebbségi tanulók számára. A többség nyelvének tanulása intenzív: iskolai tantárgy(ak), egyéb iskolai tevékenységek stb. keretében. Az ilyen programok kétnyelvűséget eredményeznek: megmarad az első nyelv (a kisebbség nyelve), és hozzá fejlődik a második nyelv, a többség nyelvének ismerete.

5. A *nyelvi belemerülési programoknál* (angolul: *immersion programme*) a tannyelv kezdetben a nyelvi kisebbség nyelve, de nyelvi homogén osztályokban a nyelvi többség tanulói számára. A tanítás eleinte kizárólag a tanulók második nyelvén folyik, első nyelvüket csak később kezdik el tanulni mint iskolai tantárgyat, utána pedig egyes tantárgyak oktatási nyelveként is szerepel. Ezek a programok kétnyelvűséget eredményeznek: az első nyelv fejlődésében nem mutatkozik lemaradás (olyan tanulóhoz viszonyítva, akik kezdettől fogva ezen a nyelven, vagyis az anyanyelvükön tanultak, amely abban a közösségben a domináns nyelv is) és a kisebbség nyelvét (a kezdetben kizárólagos tannyelvet, illetve később a tantárgyak kb. a felének oktatási nyelvét) is magas szintre fejleszti. Ezek a programok Kanadában, a francia és az angol nyelv viszonylatában, igen jó eredményeket adtak.

6. A *tranzitív (átirányítási) programoknál* a kezdeti oktatás két tannyelven folyik, egészen addig, míg a többség nyelvét olyan szintig el nem sajátítják a tanulók, hogy az az oktatás kizárólagos nyelvává váljon. Az osztályokat vagy mindkét nyelvi csoport tagjai, vagy csak a kisebbségi tanulók képezik. A kisebbségi tanulókat többnyire azonnal „átirányítják” a többség nyelvén folyó oktatásba, amikor a többség nyelvén kommunikálni tudnak egyszerű helyzetekben olyan konkrét köznapi dolgokról, amelyekben a helyzet nem verbális elemei nagyban megkönnyítik a kommunikációt. Az ilyen alapvető kommunikatív készségek azonban csak olyan felszínes nyelvi tudást jelentenek,

amely a verbálisan nem telített, konkrét helyzetekben biztosít eredményes kommunikációt, de a sikeres iskolai szerepléshez nem elegendő. Ezért ezeknek a tanulóknak csökken az esélyük, hogy lehetőségeiknek megfelelően szerepeljenek: azokkal kell ugyanis versenyezniük, akiknek az oktatás nyelve az első nyelvük, és akiknek alkalmuk volt teljesebben kifejleszteniük azokat a képességeket, amelyek a szavakkal túltelített iskolai feladatok megoldásában nem nélkülözhetők. Ezért iskolai teljesítményük gyakran nincs összhangban adottságaikkal. Végso fokon a tranzitív kétnyelvűségi programok az egynyelvű fejlődésre serkentenek, a többség nyelvének elsajátítására.

7. A tipológia ún. *utópisztikus kétnyelvűségi programokat* is megkülönböztet, amelyeknél az oktatás két nyelven folyik, mindkét nyelvi csoporthoz tartozó tanulókból összeállított osztályokban. Ezeknél reálisan fel kellene bocsúlni, melyik nyelvnek van nagyobb támogatásra szüksége az iskola részéről, mert kisebb a lehetőség, hogy iskolán kívül is kifejlődik. Ha ezt nem tartják kellőképpen szem előtt, tranzitív programmá alakulnak át, és a nyelvi többséghez tartozó tanulók a kisebbség nyelvén mindössze néhány versikét tanulnak meg. A megfelelő utópisztikus programok a modell képviselői szerint kétnyelvűséget eredményeznek, mégpedig additív kétnyelvűséget és bikulturalizmust fejlesztenek ki, olyan ideális célt jelölnek, amely felé törekedni kellene. (Ma már tudjuk, hogy az ilyen irányú szlovéniai próbálkozások nem bizonyultak túl sikeresnek.)

A tipológiát elemezve megfigyelhetjük, hogy különbséget tesz a program nyelvi organizációja (egy vagy két tannyelv) és az oktatás nyelvi célja között (egynyelvűség vagy kétnyelvűség). Az oktatás nyelvi céljai szélesebb társadalmi célokat szolgálnak. A tipológia lényegében négy lehetőséget említ:

a) Egynyelvű oktatás (egy tannyelv használata), amely egynyelvűséget eredményez. Ilyenek a hagyományos programok, a „nyelvi befullasztási” és az elszigetelési programok: az első kettő egynyelvűséget eredményez a többségi nyelvben, az elszigetelési program pedig a kisebbségi nyelvben.

b) Kétnyelvű (két tannyelvű) oktatás, amely távlatilag szemlélve egynyelvűséget eredményez. Ilyenek az átirányítási programok, amelyek a többség nyelvének elsajátítását serkentik.

c) Egynyelvű oktatás (egy tannyelv használata), amely kétnyelvűséget eredményez (a nyelvi belemerülés programok és az anyanyelv megőrzését célzó programok).

d) Két tannyelvű oktatás (két tannyelv használata), amely kétnyelvűséget eredményez (utópisztikus kétnyelvűségi programok).

Kétnyelvűséget tehát a 4-es, 5-ös és 7-es oktatási formák eredményeznek. A 4-es típus az első nyelv megőrzésére irányul, és a különböző nyelvi kisebb-

ségi csoportok tanulóinak felel meg. Az 5-ös, nyelvi belemerülési programok a nyelvi többség tanulóinak kétnyelvűségét fejlesztik, de a 7-es utópisztikus programok, jól és megfelelő csoportoknak megszervezve, a szerzők szerint szintén két nyelv ismeretéhez és bikulturalizmushoz vezetnek.

A bemutatott tipológiából következők:

1. Ahhoz, hogy az iskola segítségével kétnyelvűséget érjünk el, nem mindig szükséges, hogy a tanulók első nyelve legyen az oktatás egyetlen nyelve. A tannyelv ugyanis nem kauzális, hanem közbülső változó, hatása csak a társadalmi háttér ismeretében értelmezhető. Ha valóban kétnyelvűséget akarunk kifejleszteni, csak a felcserélő nyelvtanulási helyzetben kötelező az első nyelven folyó oktatás, ez pedig a kisebbségi tanulók nyelvét sújtja. Ami a többségi nyelvet beszélő tanulók kétnyelvűségének kifejlesztését illeti, első nyelvük, amely az adott közösségben a szociálisan releváns nyelv, az intenzív iskolán kívüli hatásokra is többnyire jól fejlődik. Ezért a legtöbb esetben, különösen, ha társadalmi státusa magas, egy másik nyelv (és az azon megszervezett oktatás) részéről nem fenyegeti veszély, hogy az az anyanyelv helyébe lépjen.

2. Egyes esetekben egynyelvű oktatás segítségével teljesebben kifejlődik a kétnyelvűség, mint amikor két tannyelven folyik az oktatás. Ez elsősorban a nyelvi kisebbségi csoportok tanulóira vonatkozik, akiknél a második nyelv – a közösség domináns nyelve – nagymértékben kifejlődik az iskola segítségével is: az iskola szerepe inkább abban van, hogy az első nyelv fejlődését segítse. A többség nyelvének iskolai tantárgyként való intenzív tanulása elegendő az iskolán kívüli ráhatásokra kialakult második nyelv csiszolására, továbbfejlesztésére.

3. Minden, a kétnyelvűség kívánatos típusait célként előírányozó oktatásban az alapvető elv a következő: az iskolában annak a nyelvnek kell megadni a nagyobb támogatást, amelynek iskolán kívüli kialakulására a szélesebb társadalmi környezetben a feltételek kevésbé megfelelőek. Így járulhat hozzá az iskola a hozzáadó nyelvtanulási helyzet megteremtéséhez, amely kognitíven és kulturálisan gazdagító kétnyelvűséghez teremti meg a feltételeket.

Az ismertetett oktatási programok természetesen a gyakorlatban ritkán valósulhatnak meg tiszta formában, mert az adott környezet konkrét lehetőségeihez idomulnak, inkább lehetőségek, mint kész és könnyen megvalósítható megoldások.

A leírt tipológiát Lanstyák (1994c; 1995b) konkretizálta őshonos kisebbségi helyzetre. Aszerint, hogy milyen szerepet játszik az oktatásban az egyik és/vagy másik nyelv, a tágabban értelmezett kétnyelvű oktatás három fő típusát különbözteti meg:

1. *Másodnyelvű oktatás* (amelyben a másodnyelv kizárólagos vagy erősen uralkodó szerepet játszik);

2. *Két tannyelvű oktatás* (a két nyelvnek nagyjából azonos a szerepe), és

3. *Anyanyelvű oktatás* (az első nyelv szerepe kizárólagos vagy erősen domináns).

A *másodnyelvű oktatáson* belül megkülönböztethető a teljes mértékben másodnyelvű oktatás, az anyanyelvápolás és a nyelvoktatás. Az olyan oktatási forma, amelynél a többség nyelve az oktatási nyelv, és az anyanyelvet tantárgyként sem oktatják (*teljes mértékben másodnyelvű oktatás*), tulajdonképpen az első tipológiában a nyelvi befulladásási programnak felel meg, mivel távlatilag az anyanyelvnek a többségi nyelvvél való felcserélését serkenti, különösen, ha a családi nyelvet a szélesebb környezetben nemigen használják. A másodnyelven tanuló kisebbségi gyerekek többségénél ugyanis az anyanyelv fejlődése megreked, leépül, többnyire csak a „konyhanyelvnek” maradnak birtokában. Amíg a tannyelven nem épül ki a kognitív nyelvi kompetencia, alulteljesítenek az iskolában, mert ott olyanokkal kell lépést tartaniuk, akik az iskola nyelvének és kultúrájának hatásai alatt formálódtak. Amennyiben a tanulók nem önszántukból (illetve a szülők akaratából) tanulnak másodnyelven, hanem azért, mert nincs más választási lehetőségük, a fenti következmények még hatványozottabban kifejezésre jutnak. Ezeknek a tanulóknak a társadalom az iskolán keresztül azt az „üzenetet” közvetíti, hogy a mellőzött nyelv és kultúra kevésbé értékes, az iskolában azért nem is jutott hely a számára (ha pedig a szülők választották gyereüknek a másodnyelven való iskolázást, ők sugallják választásukkal ezt a gyerekeknek). A nyelvi befulladásási program tulajdonképpen implicite azt üzeni a gyerekeknek, hogy legjobb, ha lemond származásáról, nyelvéről és kultúrájáról, ha azt akarja, hogy értékeljék, növelve a gyerek és a család közötti távolságot. Ha ezt a hatást az iskolán kívüli szélesebb környezet sem tudja kellőképpen ellensúlyozni, mert ott is mindenhez, ami sikerhez vezet, az iskolában használatos nyelv kapcsolódik, világos, hogy a kisebbségi gyerek szocioemocionális fejlődéséhez nem megfelelőek a feltételek, és önbizalma, önértékelése erősen sérülhet. Nagyon sok tanulónál ez szégyenérzetet vált ki, a hibát nem a rosszul választott tannyelvben, hanem saját magában keresi, azok pedig, akik megbirkóznak az ilyen akadályokkal, többnyire lemondanak nyelvükről és kultúrájukról, és átveszik az iskolát irányító csoport értékrendszerét és normáit.

Az *anyanyelvápolás* több változata ismert, de mindnek lényege, hogy kiegészítésképpen, a kizárólag többségi nyelven folyó oktatáson kívül, nem is mindig az iskola épületében, a kisebbségiek számára különórakon anya-

nyelvük nyelvtanát és nemzeti irodalmukat oktatják. Egyik változata a bevándorló kisebbségeknél alkalmazott vasárnapi iskola, a másik, szükségmegoldási változatát a szórványban élő kisebbségeknél alkalmazzák, amikor nincsenek meg az objektív lehetőségek az anyanyelvi iskola beindításához. Az anyanyelvápolás megjelenik ott is, ahol a szülők a gyerekeket a többségi iskolába íratják, bár választhatták volna az anyanyelvű iskolát is. Következésményei nagyjából megegyeznek a befulladás programok hatásaival.

Erősen uralkodó szerep jut a másodnyelvnek a *nyelvoktató* iskolákban is, ahol a többség nyelvén folyik az oktatás kisebbségek részére, de a tanulók anyanyelvét külön tantárgyként oktatják, kötelezően, vagyis az anyanyelvi óra szerves része a tanrendnek, és emiatt nagyobb a súlya, mint a nyelvápolásnak. Lanstyák (1995b) ezt az oktatási formát csak akkor tartja jogosultnak, ha a kisebbség tagjainál a nyelvcseré már megtörtént, vagy nagyon előrehaladott állapotban van (vagyis a tanulók, bár kisebbségek, másodnyelvdominánsak vagy már a többség nyelvét tartják anyanyelvüknek), és nyelvfelkészítési programként értelmezi, amelynél évfolyamonként fokozatosan emelkedne az anyanyelven oktatott tantárgyak száma.

Két tannyelvű oktatásról akkor beszélünk, ha a tantárgyak egy részét az egyik, másik részét a másik nyelven oktatják, leggyakrabban a humán tárgyakat a kisebbség anyanyelvén, a reál tárgyakat államnyelven, kisebbségi tanulók számára. Az ilyen oktatás az anyanyelvi szaknyelvek leépítését eredményezi, kódváltogatásra („kevertnyelvűségre”, „makaróni nyelvhasználatra”) kényszerít, és a kisebbségi nyelv presztízscsökkenését okozza, mivel a fejlett ipari társadalmakban a szaknyelvek a nyelvek igen fontos regisztereit képezik. Lanstyák szerint egyfajta átirányítási programról van szó: a cél ugyanis nem az anyanyelv megőrzése, hanem a többségi nyelvű oktatásra való átállás. Ezenkívül Lanstyák (1995b, 12) hivatkozik Cummins (1993) tanulmányára is: számos kutatás eredménye ugyanis azt igazolja, hogy a kisebbségi nyelvben elért teljesítmény általában az e nyelven történő oktatás mennyiségének a függvénye, míg a többségi nyelv fejlődése vagy független attól, hogy milyen mértékben használják oktatási nyelvként, vagy egy másik szabályosság érvényesül: ahogy emelkedik a többségi nyelv oktatási nyelvként való használatának a mennyisége, úgy csökken az e nyelvben és e nyelven elért teljesítmény.

Két tannyelvű oktatás valósul meg azokban az iskolákban is, amelyekben egyazon tanórán mindkét tannyelvet használják. Néha mindkét nyelv tanuló számára szervezik meg (pl. Szlovéniában a két tannyelvű iskola kötelező volt a szlovén gyerekek számára is), néha csak a kisebbségi gyerekek számára (Horvátországban az 50-es évek végén ilyen oktatást vezettek be), de voltak ilyen próbálkozások a Vajdaságban is, magyar–szerb kombinációval.

Lanstyák véleménye szerint kényszermegoldásokról van szó, amelyeknél a többségi nyelv az évek múltával mindinkább uralkodóvá válik az oktatásban, így az utópisztikus programok átirányító programokká válnak.

Részen két tannyelvű oktatás jellemzi a belemerítési programokat is, amelyekben a diákok (a többségi nyelvet beszélők) kezdetben minden tárgyat, majd fokozatosan csökkenő mértékben a tantárgyak felét tanulják másodnyelven, a nyelvi kisebbség nyelvén (pl. Kanadában az angol gyerekek a franciát, Spanyolországban a spanyolok a katalánt, Angliában az angol anyanyelvű walesiek a walesit). Ez a program nem hátráltatja anyanyelvi fejlődésüket, sem az oktatás hatékonyságát.

Az *anyanyelvű oktatásnak* Lanstyák két változatát említi: a teljes anyanyelvű és az erős anyanyelvi dominanciájú kétnyelvű oktatást.

A *teljes anyanyelvű* oktatásnál minden tantárgyat anyanyelven oktatnak, a többségi nyelvet pedig tantárgyként. Ez anyanyelv-megőrző program: az anyanyelv megtartása és fejlesztése szempontjából is jó eredményekhez vezet, a többségi nyelv fejlesztését pedig az iskolán kívül is erősen serkenti a környezet. Ennek egyik változata az *erős anyanyelvi dominanciájú kétnyelvű oktatás*, vagyis amikor egy-két tantárgy oktatási nyelve a többségi nyelv. Többnyire pl. a testnevelést, honvédelmet, néha történelmet és földrajzot (célja a nemzettudat gyöngítése), esetleg az idegen nyelveket, latint, zenét oktatják a többség nyelvén. Legkevésbé veszélyes, ha olyan tantárgyról van szó, amelyekben a nyelvnek viszonylag alárendelt szerepe van. Vannak elképzelések, amelyek szerint a második nyelvnek eszközként való használata az ismeretszerzésben ezt a nyelvet erősebben fejleszti, mint ha maga a nyelv tanulmányozása lenne a cél: ez additív helyzetben valószínűleg helyes, de felcserélő helyzetben ilyen hatás nem bizonyított.

Kisebbségi körülmények között hozzáadó helyzetet teremtenek az anyanyelv-megőrző, többségiek számára pedig a nyelvi belemerítési programok, felcserélő kétnyelvűségi helyzetet a nyelvi befulladásztási és átirányítási programok. Lanstyák (1995b) hangsúlyozza, hogy az iskolának tisztáznia kell, a kétnyelvűség mely típusát akarja kialakítani. Nincs ugyanis „általában vett kétnyelvűség” – csak számos típusa létezik, melyekben a két nyelv helyzete és viszonya más és más. Ha az anyanyelvet részesítjük előnyben, vagyis első nyelvi dominanciára és a két nyelv viszonylagos függetlenségére törekszünk, figyelembe kell venni, hogy szórványban még az iskola segítségével is bálansz kétnyelvűség vagy másodnyelvi dominancia alakul ki: ezt ellensúlyozandó, az iskolának az első nyelvet és kultúrát kell erőteljesebben támogatnia. Többen a mindennapi élet színterein a tágabb környezet a kisebbségi nyelvet támogatja ugyan, ez azonban nem ok arra, hogy ne legyen anyanyel-

vű iskola. Itt azt könnyebben meg is lehet szervezni, és nincs is szükség a lakosság nagy részére kiterjedő magas szintű kétnyelvűségre, mivel a kisebbségi nyelv széles körűen használatban lehet. Ugyanakkor tudni kell, hogy a nyelvek viszonylagos függetlensége olyan másodnyelvtanulási módszerrel érhető el, amelynél az anyanyelv közreműködését a minimálisra csökkentik. A balansz kétnyelvűség az értelmiségiek esetében természetes kíváncsi. Az, hogy a kétnyelvűségnek mely típusa kíváncsi a magyarság, illetve általában a kisebbségi lakosság egyes rétegei számára, további tanulmányozást igénylő nyílt kérdés. Hallgatólagosan szinte mindenki azt vallja, hogy mindkét nyelvet legjobb lenne anyanyelvi szinten beszélni, egyenlőséget téve a két nyelv közé fontosságuk tekintetében. Pedig az anyanyelv a fontosabb, a másik nyelv csak eszköz a többségi társadalomba megfelelő szintig való integrálódásra.

Az ismertetett oktatási programok lehetséges következményeit és hatékonyságát a felcserélő-hozzáadó helyzet ismeretein kívül a nyelvek kölcsönhatásait magyarázó Cummins-féle küszöbhipotézis és a fejlődési kölcsönhatás hipotézise magyarázza (Cummins 1976; 1993). Ezek azokra a látszólag ellentmondó eredményekre keresnek magyarázatot, hogy a különböző kétnyelvű oktatási formáknál a család-iskola vonalán történő nyelvváltás más-más eredményekkel jár. Így pl. a nyelvi belemerülési programok, amelyeknél az adott környezet társadalmilag releváns nyelvet beszélő többségi tanulók részesülnek másodnyelvi oktatásban, magas fokú kétnyelvűséget és megfelelő tanulmányi előmenetelt biztosítanak, míg a nyelvi befullasztási programok, amelyeknél a kevésbé használt nyelvet családi nyelvként beszélő kisebbségi tanulók váltanak nyelvet, sok kisebbségi tanulónál mindkét nyelv hiányos fejlődését és gyenge tanulmányi eredményt okoznak. A kérdés tehát az, mivel magyarázható, hogy a családban kisebbségi nyelvet használó tanulóknál a másodnyelven (többségi nyelven) történő oktatás nem eredményes – sem a nyelvek fejlődését illetően, sem az oktatás hatékonyságát figyelembe véve, míg a többség nyelvét beszélő tanulóknál a másik nyelven történő oktatás (a nyelvi belemerülési programok segítségével) nem károsít és magas fokú kétnyelvűséget is eredményez, más kíváncsi hatások kíséretében. Erre a kérdésre adnak választ a nyelvek kölcsönhatását magyarázó hipotézisek. Mindkét hipotézis közös kiindulópontja, hogy a kétnyelvű tapasztalat hatásai a két nyelvben elért kétnyelvű felkészültség (bilingvális kompetencia) szintjétől függenek. A nyelvi felkészültségnek két összetevője van: a felszíni és a kognitív nyelvi kompetencia. Az első a beszéd könnyebben megfigyelhető megnyilvánulásaiban jut kifejezésre (kiejtés, alapszókinccs, alapvető nyelvtani szabályok ismerete), és lehetővé teszi a köznapi helyzetekben a kommuni-

kációt, amikor a beszédhelyzetben a nyelven kívüli elemekre is támaszkodni lehet. Ez a fajta kompetencia az első nyelvben 5-6 éves korig kifejlődik, és viszonylag gyorsan kifejleszthető egy másik nyelvben is. A kognitív nyelvi kompetencia a beszédnek azon funkciójára utal, hogy a gondolkodás eszközeként használjuk, mutatója pedig összetett értelmi műveletek elvégzésének a képessége nyelvi eszközök segítségével. A verbálisan prezentált elvont fogalmak megértésében, a rokon értelmű szavak ismeretében, összetett nyelvi közlések sikeres elemzésében, verbálisintelligencia-tesztek képességeknak megfelelő megoldásában jut kifejezésre. A kognitív nyelvi felkészültség az általános intelligencia fejlődését követi, sokkal tovább fejlődik, és egy másik nyelvben való kialakulásához, természetesen nagy egyéni eltérésekkel, évek-re van szükség. Az iskolai eredményességet elsősorban a kognitív nyelvi kompetencia határozza meg, és általában minden olyan helyzetben, amelyben csak a verbális elemekre lehet támaszkodni, rendkívül fontos szerepet játszik. A kognitív nyelvi kompetencia részben olyan egyetemes jártasságokból áll, amelyek a világ minden nyelvében megvannak. Ha ezeket valaki egyszer elsajátítja, a következő nyelvek tanulásakor hasznosíthatók, ellenkező esetben nehezebben megy a további nyelvek elsajátítása.

A nyelvi felkészültség fogalmához szorosan kapcsolódik a (kettős) szemlingvalizmus fogalma is. Ez a skandináv kutatók által bevezetett, egyben sokak által vitatott és sokféle tartalommal kitölthető fogalom mindkét nyelvhiányos ismeretére utal. Gyakran a kettős félnyelvséget olyan állapotként határozzák meg, amelynél a kétnyelvű egyén mindkét nyelvét rosszabbul beszéli, mint az adott nyelvek egynyelvű beszélői. E meghatározás hívei, gyakran nem is tudatosan, az „egynyelvűségi szemlélet” szószólóit támogatják, vagyis impliciten abból indulnak ki, hogy a kétnyelvűek beszédét a „kívánatos és normális” egynyelvűségi állapothoz viszonyítják. Skutnabb-Kangas (1984) eléggé elutasító (az így meghatározott) fogalommal szemben, kutatandónak tartja. Szerinte nem is annyira lingvisztikai fogalomról van szó: fő jellemzője, hogy a kétszeresen félnyelvű egyén egyik nyelvét sem képes az (elvont) gondolkodásban hatékony eszközként használni, és a verbálisan (dekontextualizált helyzetekben) prezentált fogalmak megértésének és a velük való operálásnak a képessége nála alacsony. (Tulajdonképpen nem fejlesztette ki a beszédnek azt a funkcióját, hogy a gondolkodás tervezésében használjuk. Valószínűleg ezért vallják egyesek, hogy gondolkodásában a kétnyelvű egyén inkább a képzeteket használja a valós tárgyak és helyzetek szimbólumaként és kevésbé a szavakat, és ezzel magyarázhatók azoknak az empirikus kutatóknak az eredményei, amelyekben, a komparabilis egynyelvű és kétnyelvű csoportok eredményeit összehasonlítva, a verbális tesztekben a kétnyelvűek

alulteljesítenek, míg az averbális tesztekben az egynyelvűekkel egyenrangú, esetleg jobb eredményt érnek el.) Valójában az ilyen értelmezés sem mentes az előítéletektől (vagyis magában rejtje a veszélyt, hogy minden kétnyelvű embert negatív értelemben vett kettős félnyelvűnek nyilvánítsunk), vagyis nem veszi figyelembe azt aényt, hogy a kétnyelvűek beszédét kétnyelvű normák irányítják, verbális viselkedésük nem jobb vagy rosszabb, csak más, mint az egynyelvűeké. Ma már világos, hogy az egynyelvű egyén is lehet félnyelvű a maga egyetlen nyelvében, ha nyelvi fejlődését környezete nem serkenti megfelelően. Véleményünk szerint mai ismereteink tükrében is igen vitatható csupán a kétnyelvűsége korlátozni a félnyelvűség fogalmát: esetleg a felcserélő kétnyelvűségi helyzet – és nem általában a kétnyelvűség – olyan következményeként említhető, amikor az első nyelv fejlődéséhez nincsenek meg a megfelelő feltételek, közben pedig a második nyelv fejlődését erőltetik. Így az egyén beszédpotenciáljait, mint lehetőséget, nem realizálja, a kedvezőtlen körülmények miatt. A fogalom nem elvetendő tehát, de teljesebb értelmezésében ma már nehezen fogadható el az „egynyelvűségi szemlélet” kizárólagossága, és minden, a beszédfejlődés szempontjából ingerszegény helyzetre vonatkoztatható. Más szóval, az egynyelvű ember is lehet szemilingvális (félnyelvű), mint ahogy a kétnyelvű egyén is lehet kettősen szemilingvális (kettős félnyelvű), ha a beszédfejlődést nem serkenti megfelelően. A (beszédfejlődés szempontjából) kedvezőtlen egynyelvűségi helyzet következménye a szemilingvalizmus az egyetlen nyelvben, a kedvezőtlen kétnyelvűségi helyzet eredménye pedig a kettős félnyelvűség.

A kétnyelvű egyén nyelveinek fejlődése szorosan összefügg: ezt magyarázza a Cummins-féle küszöbhipotézis és a fejlődési kölcsönhatás hipotézise. Mindkét hipotézis tulajdonképpen a nyelvi felkészültség és a szemilingvalizmus fogalmaival operál, figyelembe véve a hozzáadó és felcserélő kétnyelvűségi helyzetet.

A Cummins-féle küszöbhipotézis szerint (Cummins 1976) a bilingvális felkészültség közbülső változóként közvetíti a kétnyelvű helyzet és a pszichikai fejlődésre gyakorolt hatásainak milyensége között. Hozzáadó kétnyelvűségi helyzetben, amikor mindkét nyelv fejlődését megfelelően serkenti, és ezért mindkét nyelv magas szintű ismerete kialakult, a kétnyelvűség pozitív hatásai várhatók: a kognitív fejlődés egyes adottságai teljesebben kiteljesednek, mint egynyelvű helyzetben, és az iskolában is az adottságoknak megfelelő eredmény várható, mert az egyén kapcsolata mindkét kultúrával és mindkét etnikai csoporttal olyan intenzitású (lehet), mint az egynyelvű egyénnek az egy csoporttal és kultúrával. Olyan domináns kétnyelvűségnél, amelynél az egyik nyelv ismerete anyanyelvi szintű, és ezt a nyelvet az egyén egyben a

leggyakrabban használja is, az értelmi fejlődés fokozottabb befolyásolása a kétnyelvűség részéről nemigen várható, bár bizonyos hatások, pl. a nyelvi eszközökre való fokozottabb odafigyelés, bizonyítottak. Felcserélő helyzetben viszont olyan fejlődési feltételek teremthetnek, amelyek az értelmi fejlődésre és funkcionálásra negatív hatással vannak: egyik nyelvben sem alakul ki a kognitív nyelvi kompetencia, a környezetnek azok a hatásai pedig, amelyek egyébként a nyelven keresztül érvényesülnek, beszűkülnek. Cummins egyben hangsúlyozza, hogy a kétnyelvű kompetencia alacsony szintjének (alsó küszöbének) túllépése kiiktatja a negatív hatásokat, magas szintjének (felső küszöbének) elérése pedig előfeltétele annak, hogy a kétnyelvű tapasztalat serkentő hatásai az értelmi fejlődésben kifejezésre jussanak.

A fejlődési kölcsönhatás hipotézise, ezen a vonalon továbbhaladva, azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy milyen kapcsolatban van egymással az első és a másodnyelv fejlődése. E hipotézis szerint a másodnyelvben elért nyelvi felkészültség az első nyelvben kialakult kompetencia függvénye. Amennyiben az első nyelvben a tudásszint túl alacsony (nem serkentették megfelelően a fejlődést), és beiktatjuk a második nyelv intenzív tanulását, ez károsítja az első nyelv további megfelelő fejlődését, ami viszont a másodnyelv fejlődését is korlátozza. Ugyanakkor, ha az első nyelvi kompetencia szintje magas, és további fejlődéséhez is megvannak a feltételek, a másodnyelv intenzív oktatása a leghatékonyabb módja annak, hogy funkcionális kétnyelvűség alakuljon ki és a nyelvi fejlődést ne érje károsodás. Ha a két nyelv közötti kölcsönhatást az oktatás nyelvének kérdésén át nézzük, akkor e hipotézis szerint amennyivel az X tannyelv fejleszti a nyelvi kompetenciát, annyival fejlődik a nyelvi kompetencia az Y nyelvben is (még ha az nem is tannyelv), ha az Y nyelv hatásai érvényesülnek az iskolában (pl. tantárgyként oktatják) és az iskolán kívül is, és megfelelő a motiváció az Y nyelv tanulására. A kisebbségi tanulók helyzetére vonatkoztatva ez azt jelenti, hogy két nyelv magas szintű ismerete akkor várható, ha az első nyelvük fejlődik megfelelően (többek között az iskola segítségével is, azt választva tannyelvnek), mert ez a második nyelv magas fokú ismeretét is eredményezi, ha azt megfelelő intenzitással tanulják.

6.3. A kisebbségi oktatás néhány kérdéséről

A heterogén közösségek pedagógiai kérdései közül nagy gyakorlati jelentőséggel bír az oktatási nyelv megválasztása az iskolába iratkozó gyerek számára. Egyértelmű, hogy a szülő kizárólagos joga olyan tannyelvű iskolába íratni gyerekeit, amely szerinte annak boldogulását leginkább szolgálja. Ahhoz

azonban, hogy egy ilyen nagy horderejű döntés, amely a gyerek egész további életútját, lelki fejlődését, közösségi és családi kapcsolatait nagymértékben befolyásolja, valóban a gyerek javát szolgálja, a szülőnek sok mindent mérlegelnie kell(ene). Első lépésként az elvárásait kellene megfogalmaznia a gyermek (nyelvi) fejlődését illetően, és áttekintenie a rendelkezésére álló lehetőségeket. Nem valószínű, hogy sok olyan szülő akadna, aki kisebbségiként ezt ne úgy fogalmazná meg, hogy azt szeretné, gyereke mindkét nyelvben anyanyelvi szintű jártasságokat szerezzen, illetve magas fokú kétnyelvűséget fejlesszen ki. Számos, a nyelvi fejlődés folyamatát kétnyelvűségi helyzetben kevésbé ismerő és nyelvileg esetleg kevésbé igényes szülő abból indul ki, hogy a gyerek az anyanyelvét a családban már úgyis megtanulta, ezért a többségi iskolában majd hozzátanulja a többségi nyelvet is, és így mindkettő birtokába jut. Ma már (ismerve a felcserélő és hozzáadó kétnyelvűségi helyzetek hatását és a fentebb ismertetett hipotéziseket a nyelvek fejlődésének kölcsönhatásairól) tudjuk, hogy ez a jóhiszemű, de igen naiv elképzelés, amelynek eredményeképpen másodnyelvű iskolába írhatja gyerekeit, leggyakrabban nem két nyelv birtoklásához, hanem, számos más körülménytől függően, erősen másodnyelvű dominanciához, távlatilag esetleg nyelvcserehez és a nemzetiség feladásához vezet. Anyanyelvi tudásában a gyerek megreked a konyhanyelvi szinten (amely miatt majd később szégyenkezik, és nem is meri vagy akarja használni anyanyelvét; ugyanakkor képtelen lesz azt saját gyerekeire átörökíteni, vagy nem is érzi azt szükségesnek). A szülők 20-30%-a mégis a másodnyelvi oktatás mellett dönt. Az iskola feladata lenne informálni a szülőt: ahhoz, hogy a két nyelv nagyjából egyforma szintig felfejlődjön, a két nyelv és kultúra hatásainak nagyjából egyenlő erősséggel kell hatniuk a gyerekekre. Amennyiben az egyik nyelv hatásai és használata csak a családra, esetleg a legszűkebb környezetre korlátozódik, és az élet minden más területén a másik nyelv és kultúra hatásai érik a gyereket, világos, hogy az első nyelv elsorvad, és helyét az erősebb hatásokkal bíró veszi át. A másodnyelvű oktatás gyakran ilyen felcserélő helyzethez teremti meg a feltételeket, még akkor is, ha a gyerekek, illetve szülei, önszántukból és nem kényszerből tették meg ezt a lépést. Ilyenkor természetesen azzal is számolni kell, hogy az iskolába induló gyerek a többi, többségi osztálytársához viszonyítva (akik pedig számára ezentúl a referenciális csoportot képezik, és akikhez viszonyítják teljesítményét) jelentős hátránnyal indul, és esetleg évekre lesz szükség, amíg azoknak nyelvét és kultúráját átveszi. Ez pedig elkerülhetetlen, ha sikeres akar lenni, hisz a legtermészetesebb dolog, hogy a többségi nyelvű iskolában a többségi nyelv és kultúra a norma. Ugyanakkor ahhoz, hogy egy nyelv megfelelően fejlődjön, megfelelő környezeti feltételek is kellenek. Ha a környezetben radikális válto-

zás történik olyan értelemben, hogy a változás előtt elsősorban az első nyelv fejlődését serkentette a környezet, azután pedig a második nyelv fejlődéséhez alakulnak ki a megfelelő feltételek (és ez történik, amikor a többségi iskolába irányítja gyermekét a szülő), az első nyelv fejlődése megtorpan, sorvadni kezd, helyébe egy másik nyelv lép, amely azonban késéssel kezd el (intenzívebben) fejlődni. Az egyéni adottságoktól függ, hogy mikor fejlődik fel vagy egyáltalán felfejlődik-e olyan szintre, mintha a gyereknél születésétől fogva ezt a nyelvet fejlesztették volna. Ez a törés a beszéd fejlődésében (az egyik leépül, a másik késve fejlődik) a gondolkodásra és annak fejlődésére is kihat annyiban, amennyiben a beszéd a gondolkodás fejlődését egynyelvű helyzetben is befolyásolja. A szülőnek tehát, ha valóban magas fokú kétnyelvűséget szeretne kifejleszteni gyereknél, döntésével ahhoz kellene hozzájárulnia, hogy hozzáadód kétnyelvűségi körülményeket teremtsen.

Egyes szülők az általános iskola felsőbb osztályaitól (az ötödik iskolaévtől) vagy a középiskolától „irányítják át” a gyereket az anyanyelviből a többségi iskolába. Tudjuk, hogy az átirányító programok hatásai hasonlóak, mint a befullasztási programok hatásai, esetleg valamivel enyhébb formában jutnak kifejezésre.

Mai ismereteink tükrében tehát (leszámítva azokat az eseteket, amikor a szülők tudatosan és átgondoltan nyelvcsere-t akarnak elérni a gyereknél) mindenképpen végig anyanyelvi oktatás ajánlható a kisebbségi tanulóknak, mert ez teremti meg az additív kétnyelvűségi helyzetet.

Az első világháború után a nemzeti kisebbségeknek szánt iskolákra úgy tekintettek, hogy ezek csupán tanítási nyelvben különböznek a többségi iskolától. Az a szemlélet, hogy egységes oktatási-nevelési célokkal és egységes oktatási tartalommal kell működniük a kisebbségi és többségi iskoláknak, uralkodó volt a 80-as évek végéig régióink iskoláiban, és még ma is döntően befolyásolja azok működését. A Kárpát-medence peremországaiban kisebbségben élő magyar nemzetiségek iskoláiban ma is az alapvető nyelvi cél a funkcionális kétnyelvűség elérése: az anyanyelv megerősítése és továbbfejlesztése és a második nyelv magas szintű elsajátítása. Másodlagos nyelvi célkitűzés valamely világnyelv alapjainak az elsajátítása. A kisebbségi magyar iskolák tehát ma is elsősorban abban különböznek a többségi iskoláktól, hogy az oktatási célok közt hangsúlyozottabban szerepelnek nyelvi célok (Lanstyák 1996).

Ugyanakkor ma már világossá vált, hogy kisebbségi körülmények között más módon kellene tanítani az anyanyelvet, mint egynyelvű magyar környezetben. Az itt jelentkező problémákra Lanstyák 1994a; 1996; Lanstyák–Szabó Mihály 1994 és Sándor 1995 hívta fel a figyelmet.

Az anyanyelvi nevelés legfontosabb célja, hangsúlyozza Lanstyák (1994, 63), hogy az iskolából kikerülő fiatal anyanyelvén hatékonyan tudjon kommunikálni a legkülönbözőbb nyelvhasználati színtereken műveltségének és képességeinek megfelelően. A legszűkebb közösségben az önkifejezés eszközeként használhatja a vernakulárist, az anyanyelvként elsajátított elsődleges nyelvváltozatot. A szűkebb beszélőközösség hivatalos színterein (pl. helyi államigazgatás, egyesületi tevékenység), tehát formálisabb helyzetekben, már szüksége van a standard nyelvváltozatra is, a tágabb beszélőközösségben pedig, még ha csak önkifejezési eszközként használjuk is, már nem kerülhető meg az ismerete. Ugyanakkor a standard nyelvváltozat ismerete nélkül nem lehetséges az ismeretszerzés. Ez azt jelenti, hogy az iskolában mindenképpen el kell sajátítani a köznyelvet (amely a magyar nyelv esetében országhatároktól függetlenül összefogja a magyar nyelv „állami változatait”, és így, hosszú távon, eszköz is a magyar nyelv egységének megőrzésére).

A kétnyelvűségi helyzetben élők, így a vajdasági magyarok is, a köznyelvet és a magyar nyelv egyéb formális változatait (pl. a szaknyelveket) ritkán használhatják, ellentétben az egynyelvű környezetben élő magyarországi magyarokkal. Ezért irreális egy olyan elvárás, hogy az anyanyelvi nevelés magyarországi módszereivel kisebbségi helyzetben megvalósíthatók ugyanazok a célok. Alkalmazásukkal a standard passzív ismeretének elsajátíttatása sikeresnek mondható, a műveltebb beszélőknél elérhető, hogy a legfontosabb nyelvhelyességi szabályokat is megismerjék (és ezeket, elsősorban írásban, használják is), viszont a másodnyelv hatásai, a kontaktusjelenségek, a kétnyelvűségi helyzet szükségszerű velejárói, ritkán tudatosulnak, mert ezeket a magyarországi anyanyelvi módszerek nem veszik figyelembe. Ezeknél a módszereknél gyakran az egynyelvűségi szemlélet dominál, amely szerint a kontaktusjelenségek „környezeti ártalmak”, amelyeket az iskola segítségével ki lehet gyomlálni, mint a nyelvjárásiasságot vagy a nyelvhelyességi hibákat. Az egynyelvűségi szemlélet egynyelvűségi körülmények között sem tekinthető korszerű kíváncságnak, mert célja a helyi nyelvjárás lerombolása, mivel azt parasztosnak, műveletlennek bélyegzi meg (pedig a tanuló ezt sajátította el otthon és továbbra is használja, csak hogy a megbélyegzés után szégyenli), ahelyett hogy ennek megtartása mellett a diákot megtanítták a köznyelvi nyelvhasználatra (is). Kétnyelvűségi körülmények között az egynyelvűségi szemlélet hatása még rombolóbb, mert az anyanyelv feladására serkent. Ugyanis ha az iskola a diák elsődleges nyelvváltozatát csúnyának tartja, egy nyelven belül is érvényesül az a folyamat, amit kétnyelvűségi helyzetben felcserélő nyelvi helyzetnek nevezünk, vagyis egy nyelven belül

létrejön a kétszeres félnyelvűség, ami a tanulót egyben arra ösztönzi, hogy inkább a másodnyelvet használja, amelynek úgyis standard változatát tanulja az iskolában. Ezért a kisebbségi iskolának nem lehet célja a kétnyelvűségi anyanyelvváltozat kiirtása. Ennek tekintélyes ismeretével érkezik a gyerek az iskolába, ahol természetesen a standard nyelvváltozatot kell használni. Mivel a kisiskoláskor kezdetén a nyelvsajátítás folyamata nem zárult le, a tanítás gyakorlatában ezt a folyamatot kell serkenteni, viszont az otthonról hozott kontaktusváltozatot nem leépíteni kell, hanem stílusértékét tudatosítani, meghatározni használati körét. Más szóval, a köznapi helyzetekben használt kontaktusváltozat megtartásával kell a magyar kisebbségi tanulót a művelt magyar köznyelv megtanulására ösztönözni. Egyik igen fontos cél a kontaktusváltozatok és a standard közötti eltérések tudatosítása lenne, ezzel pedig az anyanyelvi tankönyvek nemigen foglalkoznak. Nem valószínű pl. hogy a vajdasági magyar gyerek anyanyelvi tankönyvéből megtudhatná, hogy Magyarországon valakinek a lakása valamelyik *lépcsőházban* van, és nem *bejáratban* lakik, mint Vajdaságban, vagyis hogy ott a *bejárat* kifejezés szűkebb jelentésű. Már utaltunk rá tanulmányunkban, hogy a Kárpát-medence peremországaiban élő magyar nemzetrészek nyelvi helyzete a fergusoni értelemben vett diglossziával rokonítható; létezik az egyetemes magyar standard mint emelkedett változat, és léteznek helyi kontaktusváltozatok mint közönséges változatok. Diglossziában a K-kódot anyanyelvként, az E-t az iskolában sajátítják el a beszélők. A vajdasági magyar gyerekek anyanyelvi oktatása is így értelmezhető. (Lanstyák 1994a, 69 felhívja a figyelmet, hogy hasonló helyzetben van a svájci schwyzertüütsch tanuló, aki az iskolában az egyetemes német standardot tanulja, vagy a luxemburgi német anyanyelvű gyerek, aki a helyi német anyanyelvváltozat – lützelburgisch – mellett az iskolában a standard németet sajátítja el, a francia mint másodnyelv mellett, de az arab és a perzsa nyelvterület diákjai is standardként olyan nyelvet tanulnak az iskolában, amely nagyon eltér a mindennapi érintkezés nyelvétől. Az utóbbi esetben nem is egy másik ország E-kódját oktatják az iskolában, hanem az arab és a perzsa egy korábbi változatát.) Az ilyen oktatásnál „az anyanyelvi nevelésnek nem lehet célja az anyanyelvnek, vagyis a kétnyelvű anyanyelvváltozatnak a lerombolása, hanem inkább e változat mellé az E funkciókban használatos standardnak az elsajátíttatása úgy, hogy a gyermek minden beszédhelyzetben tisztában legyen azzal, melyik nyelvváltozat használatra a helyénvaló. Legyen az a célunk, amit az egynyelvű, de egy nyelvűkön belül diglossziás svábok már elértek: a beszédhelyzethez önkéntelenül igazodó árnyalt nyelvhasználat. A svábok a beszélő nyelvi műveltségét nem azon mérik le, hogy az ember megtagadta-e anyanyelvjárását, hanem azon,

mennyire könnyedén és tökéletesen tud egy emelkedettebb változatba átváltani, amikor szükséges” (Lanstyák 1994a, 72).

Az, hogy a magyarországi magyar tanulók és a Kárpát-medence peremországaiban magyar iskolákba járó diákok nyelvi helyzete más és az oktatás nyelvi céljai is eltérnek, nem tükröződik megfelelően a kisebbségi anyanyelvi nevelés módszereiben, a tananyag meghatározásában és az anyanyelvi tankönyvek koncepciójában sem. Lanstyák–Szabómihály (1994), valamint Lanstyák (1996) erre vonatkozó megállapításai a szlovákiai magyar anyanyelvi nevelést illetően sok mindenben az egész térségre vonatkoztathatók. Az anyanyelvi tankönyvekkel kapcsolatban megállapítják, hogy a diákok által anyanyelvüként elsajátított kontaktusváltozat és a standard nyelv eltéréseire nemigen hívják fel a figyelmet, és ezek a tanulóknál nem tudatosulnak. A nyelvhelyességi kérdések ismertetésekor a szerzők főleg magyarországi szakirodalomra támaszkodnak, és alig foglalkoznak a kontaktusjelenségekkel, ha igen, akkor is koncepciótlanul. A többi tantárgyból használt tankönyvek viszont zömmel rossz minőségű fordítások, és erre vajdasági viszonylatban is többen felhívták a figyelmet, pl. Tóth (1994, 81) és Ágoston (1994, 210). A vajdasági magyar tankönyvekkel komoly problémák voltak az első Jugoszláviában is (a két világháború között mindössze 12 magyar tankönyv jelent meg a magyar tannyelvű elemi iskolák részére), a második Jugoszláviában sokkal jobb volt a helyzet, különösen miután 1965-ben megalakult a Tartományi Tankönyvkiadó Intézet, amely több száz magyar tankönyvet is megjelentetett, és egy ideig lehetséges volt a magyarországi szakkönyvek-tankönyvek, kézikönyvek behozatala is. A tankönyvek behozatalát később betiltották, és ez a tilalom ma is érvényes. Az 1993-ban megjelent tankönyvekről szóló törvény a kisebbségek számára elsődlegesen szerb nyelvről lefordított tankönyveket irányoz elő (bővebben l. Tóth 1994, 78–81). A kisebbségi anyanyelvi oktatással kapcsolatban külön figyelmet érdemelnek Sándor (1995, 142–143) meglátásai. Ő is felhívja a figyelmet arra, hogy a kisebbségi magyar anyanyelvi oktatásban a standard és az adott nemstandard változat státusában és a funkciójukban meglévő különbségeket tudatosítani kellene a tanulóknál, és az anyanyelvi órákon a grammatikaközpontúság helyett a nyelv társadalmi vonatkozásaival kellene többen foglalkozni, megtanítani a tanulókat arra, hogy milyen körülmények között és kikkel beszélve szokás az egyes változatokat használni. Más szóval, ki kell fejleszteni a diákok kommunikatív kompetenciáját. Úgyszintén fel kell adni azt a szemléletmódot, hogy a nyelvtanórán az anyanyelvet ápolni vagy művelni kell, mert „anyanyelvünk nem is beteg, nem is parlag” (142. o.). A nyelvtanórán fel kell hívni a tanulók figyelmét a nyelvi érdekességekre, amelyeket gyakran észre

sem veszünk, amikor anyanyelvünket használjuk, rámutatni arra, hogy ezek más nyelveket is jellemeznek, és megtanítani a diákokat gátítások nélkül használni az anyanyelvüket, előítélet nélkül elfogadni a másságot.

A kisebbségi magyar iskolák mindegyikében a másodnyelv tantárgyként mindig jelen van. Ezért a többségi nyelv intézményes oktatásának optimális kezdési ideje általánosan felmerülő kérdés. Arra, hogy melyik lenne a másodnyelv óvodai vagy iskolai oktatásának megkezdésére a legmegfelelőbb életkor, az egyik lehetséges választ neurofiziológusok fogalmazták meg az ún. „agyí plaszticitás” hipotézisében. E nézet hívei hangsúlyozzák, hogy a beszéd megértését és produkcióját irányító agykérgi részek – az ún. beszédközpontok, amelyekből Bánki (1994, 167–168) egy egész csokorra valót említ, többek között a megértésnek, a szóhasználatnak, a szótalálásnak, a nyelv-tani szabályok értelmezési képességének a központjait, és amelyek a halántéklebeny nagy részében és a szomszédos agyterületekben helyezkednek el – kiépülése a gyerekkorban történik, és az agykérgi lateralizációnak nevezett érési folyamattal hozható kapcsolatba. A lateralizáció eredménye az agykérgi lokalizáció, bizonyos funkcióknak a megfelelő agykérgi részekhez való kapcsolódása. Így a jobb agyfélteke a percepciót, a látott dolgok felismerését és a térbeli eligazodást szolgálja, segítségével reagálunk a testünkben jövő érzésekre, dominál alvaskor és az újszülöttnél, az izmok ellazításánál, hozzá kapcsolódnak az érzelmi zavarok, de a zenei és a matematikai képesség is jobb féltekei adottság. Segítségével ismerjük fel a beszélő szándékait, a szavak „mögötti” üzenetet, vagyis a metakommunikációban is fontos a szerepe (Bánki, 1994, 166). A beszéddel kapcsolatos funkciók végzésére az emberek többségénél a bal agyfélteke szakosodik – amelynek különben nagy szerepet tulajdonítanak a döntéshozatalban, tervezésben, fogalmi gondolkodásban –, és átveszi e funkciók irányítását. A lateralizáció fogalmához szorosan kapcsolódik a szenzitív vagy kritikus fejlődési szakasz fogalma. Szélesen értelmezve ez a fejlődésnek olyan szakaszait jelzi, amikor egy lelki funkciót (még akkor is, ha erősen örökletes meghatározottságú, mint azt a beszéddel kapcsolatban Chomsky elmélete is hangsúlyozza) csak megfelelő gyakorlással lehet fejleszteni. A beszéd elsajátításában a kritikus periódus alsó határa meghatározott értelmi struktúrák jelentkezéséhez kapcsolódik, amelyek feltételei a beszédfejlődésnek, felső határa pedig a pubertás kezdete előtti időre tehető, amikor befejeződik a lateralizáció folyamata. A beszédfejlődés érzékenységi periódusában lehetséges a funkciók transzfere vagy átvitele, vagyis egy funkciót a rá nem „specializálódott” félteke is átvehet, ha az irányítását végző agykérgi részek a másik féltekén sérülnek. Ez is az agykéreg rugalmasságára utal. A beszédközpontokat illetően régebben az a nézet uralkodott,

hogy a bal féltekében elhelyezkedő Broca- és Wernicke-központok irányítják a beszédprodukción és a beszédmegértés folyamatait (ezeknek sérülése ugyanis motoros, illetve szenzoros afáziát okoz, amelyeknek, ma már tudjuk, számos alfaja ismert, l. Péter 1996, 98–101), később pedig az a nézet kezdett elterjedni, hogy a beszédartikulációt irányító központok mindkét féltekén, a beszédmegértést irányító zónák pedig csak a bal féltekén találhatók. Ma ezt a véleményt a dolgok leegyszerűsítésének tartják, és az ún. dinamikus lokalizáció álláspontja az uralkodó. E nézet szerint a beszédfolyamatokat irányító fiziológiai mechanizmusok neurológiai felépítése még nem eléggé ismert, ezeket nem az agykéreg pontosan körülhatárolható részeiben található egyes idegsejtek vezérlik; a beszédhez több agykérgi zóna és a kéreg alatti részek összehangolt működése szükséges, és ennek az együttesnek minden komponense hozzájárul az egész rendszer sikeres működéséhez. Mai vélemények (Péter 1996, 104) szerint a jobbkezesek 96%-ánál a beszédet irányító agykérgi zónák a bal féltekében vannak. A balkezesek 70%-ánál szintén a bal féltekében, 15%-uknál a jobb féltekében, és 15%-uknál mindkét féltekében találhatók. Ezeknek kialakulása, mint említettük, a lateralizáció folyamatához köthető, amelyet az agy plaszticitása jellemez. Ezt a rugalmasságot kell kihasználni a második nyelv tanulásakor is. A másodnyelv tanulását a negyedik és a nyolcadik életév között kell elkezdeni, a legjobb eredmény a nyolcadik és a tizedik év között várható. Újabban olyan nézetek is vannak, hogy a második nyelv elsajátításának kritikus periódusát a gondolkodásban megjelenő formális műveletek zárják (11–12 éves kor), mert ekkor olyan gondolkodási stratégiák és személyiségjegyek jelentkeznek, amelyek gátolják a sikeres nyelvtanulást.

Amennyiben elfogadjuk az említett, viszonylag széles életkori határokat a másodnyelv tanulására mint optimális keretet, a kezdés idejének pontosításakor olyan pszicholingvisztikai és szociolingvisztikai tényezőket kell figyelembe venni, amelyek a későbbi beszédfejlődést mindkét nyelvben erősen befolyásolják. Így a tanuló szempontjából mérlegelni kell, hogy számára felcserélő-e vagy hozzáadó a kétnyelvűségi helyzet, fennáll-e a nyelvcsere valószínűsége, milyen a nyelvek státusa, melyik a környezet domináns nyelve, amely az iskola segítségével nélkül is nagymértékben kifejlődne, milyen intenzitással folyik a tanulás és mennyi a rendelkezésre álló idő. Természetesen figyelembe kell venni azt is, hogy a „nyelvtanulási képesség” az általános tanulási képesség egy külön formája, amely, éppúgy, mint az intelligencia (tanulási képességként is definiálják), bizonyos életkorig növekszik, tehát a korai nyelvtanulás is csak egyes vonatkozásaiban sikeresebb, mint később. Megfelelő döntés csak alapos mérlegelés után hozható, azt is inkább csoport-

ra vonatkozóan és kevésbé egyénre szabottan lehet meghatározni. Ha pl. kisebbségi szempontból mérlegeljük a kérdést és a helyzetet, erősen felcserélő kétnyelvűségi helyzetnek ítéljük, amelynél a többségi nyelv státusa magas, a kisebbségié alacsony, és emiatt fennáll a nyelvcsere lehetősége, a cél viszont anyanyelvi domináns kétnyelvűség, valószínűbb az olyan döntés helyessége, amely a második, többségi nyelv intézményes oktatásának elodázott kezdését ajánlja az iskolának mint intézménynek. Ha pedig a többségi tanulók kétnyelvűsítéséről vagy elit kétnyelvűség kialakításáról van szó, inkább a második vagy idegen nyelv korai vagy korábbi kezdete tűnik elfogadhatóbbnak a mai ismeretek tükrében.

Ha figyelembe vesszük mindazt, amit a két- és többnyelvűség pedagógiai kérdései kapcsán kifejtettünk, elmondhatjuk, hogy a tudományos ismeretek irányelveket nyújthatnak olyan környezeti feltételek megteremtéséhez, amelyek elősegíthetik e jelenségek kívánatosabb formáinak a kialakulását. Az ismeretek különösen az iskolának mint legfontosabb kisebbségi intézménynek segíthetnek olyan szervezeti formák beiktatásában, amelyek lehetővé teszik a többkultúrájú és többnyelvű környezet potenciális előnyeinek kihasználását, és a kétnyelvűség és a biculturalizmus olyan formáinak a kialakulását is elősegíthetik, amelyek a tanuló adottságának kibontakozásához megfelelő feltételeket teremthetnek. Ilyen esetekben a kétnyelvűség, két kultúrával termékenyülő létforma, elfogadható megoldás lehet. Ez azonban csak a többség és a kisebbség nyelvének és kultúrájának szigorú egyenjogúsításával érhető el, alárendelt nyelv és kultúra nélkül. Az ilyen (jogilag szavatolt) gyakorlatot eddig nemigen sikerült megvalósítani. Pedig enélkül nincs hozzáadó kétnyelvűségi helyzet, kevés a pozitív következménye a kétnyelvűségnek.

6.4. A nyelvhasználat fontosabb színterei

Tanulmányunk 6. fejezetében a továbbiakban arra a kérdésre keressük a választ, hogy a vajdasági magyarság az iskolán kívül a *nyelvhasználat legfontosabb színterein* (olyan színtereken is, amelyeken a nyelvhasználat nem standard jellegű, de olyanokon is, amelyeken standard vagy legalábbis a felé közeledik) mely nyelveket használ. A nyelvhasználati kérdőív (1. az 1. mellékletet) azon kérdéseire, amelyek a releváns nyelvhasználati színtereken alkalmazott nyelvekre, illetve a nyelvek alkalmazásának gyakoriságára vonatkoztak, adatközlőink a következő adatokkal szolgáltak.

A szűkebb magánérintkezésben (család, barátok, szomszédok) használt nyelvekről és használatuk gyakoriságáról vizsgálati alanyaink válaszait a

6.1. táblázat tartalmazza. Összehasonlításként a többi magyar kisebbségi beszélőközösség összevont válaszait is feltüntettük.

6.1. táblázat

*A magánérinkezésben használt nyelvek és használatuk gyakorisága
(Kérdés: Milyen nyelven vagy nyelveken szokott Ön beszélni az alábbi személyekkel?); Terepadatok 1996; N = 739*

Személyek	Vajdaság						Tk			
	magyar		szerb		egyéb		magyar		egyéb*	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Szüleivel	133	95,0	6	4,3	3	2,1	578	98,6	40	6,9
Nagyszüleivel	113	80,7	3	2,1	0	0	546	95,5	17	3,1
Gyermekeivel	105	75,0	18	12,9	2	1,4	389	92	88	21
Házastársával	108	77,7	12	8,6	3	2,2	408	88,1	68	14,7
Barátaival	141	99,3	98	69,0	6	4,2	581	97,8	412	69,4
Szomszédai- val	141	99,3	90	63,4	3	2,1	527	88,6	366	61,8
Összesen N:	741		227		17	Σ = 985	3029		991	Σ = 4020

Megjegyzés: Egy sorban az adatközlő több nyelvet is megjelölhetett!

* = többségi + egyéb nyelvek

Adatközlőink nyelvi kommunikációja a családban és a szűkebb környezetükben (barátaikkal és szomszédakkal) 75,2%-ban magyar nyelven (741: 985×100), 23,1%-ban szerbül és 1,7%-ban egyéb nyelven zajlik. Minden szintén a magyar nyelv használata dominál. Amennyiben csak a családban, a szülőkkel, nagyszülőkkel, gyerekekkel és a házastárssal folyó verbális kommunikációt vesszük figyelembe, a magyar nyelv domináns szerepe még inkább kifejezésre jut, mert itt a verbális kommunikáció (összesen 506 választás) 90,7%-a magyarul (459 választás), 7,7%-a szerbül és 1,6%-a egyéb nyelven folyik, viszont a barátokkal és szomszédokkal való kommunikációban a szerb nyelv gyakorisága növekszik (39%), a magyaré pedig csökken (59%).

Ha a többi kárpát-medencei magyar kisebbségi beszélőközösség összesített eredményeit összevetjük a vajdaságiak eredményeivel, globális szinten majdnem azonos arányokat kapunk: a magánérinkezésben a kommunikáció nyelve 74,8%-ban a magyar, 24,5%-ban pedig egyéb, többnyire a többségi

nyelv. A szülőkkel 98,6%-ban, a nagyszülőkkel 95,5%-ban, a gyermekekkel 92%-ban, a házastárssal 88,1%-ban, a barátokkal 97,8%-ban, a szomszédokkal pedig 88,6%-ban a magyar is a kommunikáció nyelve, míg az egyéb nyelvek használata ugyanezekkel a személyekkel 6,7%, 3,1%, 20,8%, 14,7%, 69,4% és 61,8%. A gyerekekkel, nagyszülőkkel, házastárssal különösen Erdélyben, a Kárpátalján és a Felvidéken többen beszélnek magyarul, mint Vajdaságban.

A nyelvek írásban való használatának gyakoriságáról a 6.2. táblázat adatai vallanak.

6.2. táblázat

A nyelvek írásban való használatának gyakorisága

(Kérdés: Rendszerint milyen nyelvet használ, amikor...?);

Terep adatok 1996; N = 739

Az írás természete	Vajdaság						Tk					
	magyart		szerbet		semmilyet		magyart		többségit		semmilyet	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
magánlevelet ír	141	98,6	43	30,1	3	2,1	562	94,5	223	37,5	4	0,7
hivatalhoz ír	60	42,0	119	83,2	10	7,0	158	26,6	516	86,7	32	6,2
szakmával kapcsolatosan ír	68	47,9	96	67,6	22	15,5	211	35,2	407	68,4	94	15,8
Összesen N:	269		258		35	Σ = 562	931		1146		130	Σ = 2207

Megjegyzés: Egy sorban az adatközlő több nyelvet is megjelölhetett!

Vajdaságban az írásos nyelvi produkció 47,9%-a magyar nyelven, 45,9%-a szerbül történik. Míg a magánleveleket vizsgálati alanyaink főleg magyarul íróják, a hivatalhoz címzett iratokat és a szakmával kapcsolatos írásokat gyakrabban íróják szerb nyelven. A többi magyar kisebbségi csoportnál az írásos produkció 42,2%-ban történik magyarul, 51,9%-ban a többségi nyelven, vagyis a vajdaságiak gyakrabban használják írásban a magyart (különösen a hivatalos írásokban és a szakmával kapcsolatosan), mint átlagban más kisebbségiek, és ritkábban a többségi nyelvet (különösen magánlevelek írásakor).

A nyelvi receptív készségek egyikére, az olvasásra és az olvasásban használt nyelvekre utalnak a 6.3. táblázat adatai.

6.3. táblázat

A nyelvek olvasásban való használatának gyakorisága

(Kérdés: Rendszerint milyen nyelven olvas...?); Terepadatok 1996; N = 739

Írásos termék	Vajdaság								Tk							
	magyar		szerb		egyéb		sehogy		magyar		többségi + egyéb		sehogy			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Újságot/folyóiratot	141	99,3	90	63,4	12	8,5	1	0,7	545	92,3	411	69	4	0,7		
Bibliát, vallásos iratokat	97	71,9	11	8,1	3	2,2	34	25,2	491	83,1	90	15,2	79	13,4		
Verset, regényt	129	90,8	52	36,6	5	3,5	13	9,2	525	88,5	234	39,5	40	6,8		
Szakirodalmat	100	71,9	81	58,3	9	6,5	22	15,8	337	56,8	349	58,9	131	22,1		
Egyéb nyomtatványt, pl. hivatalos irat, szerződés, űrlap stb.	103	74,1	117	84,2	15	10,8	11	7,9	329	55,7	505	85,2	40	6,9		
Összesen N:	570		351		44		81	Σ = 1046	2231		1589		294	Σ = 4114		

Megjegyzés: Egy sorban az adatközlő több nyelvet is megjelölhetett!

Adatközlőink magyar nyelven olvasnak 54,5%-ban, szerbül 33,6%-ban, egyéb nyelveken 4,2%-ban, 7,7%-ban pedig sehogy sem. Különösen újságot és folyóiratot, valamint verset és regényt olvasnak magyarul, de újságot, szakirodalmat gyakran szerbül is, míg egyéb nyomtatványt gyakrabban olvasnak szerbül, mint magyarul. A többi kisebbségi magyar régió összesített eredményei szerint 53,8%-ban olvasnak magyarul, 36,6%-ban egyéb nyelv(ek)en és 7,1%-ban sehogy, ami a vajdasági eredményekkel globális szinten erősen összecseng. A vajdaságiak több újságot és szakirodalmat, de kevesebb vallásos írást olvasnak magyarul, mint átlagban más régiók magyar beszélői.

Az egyes tévé-, illetve rádióadók műsorainak nézettsége, illetve hallgatottsága a 6.4. táblázat adataiból látszik. A táblázat a magyarországiakra és a többi kisebbségi magyar régiók (Tk) beszélőire vonatkozó adatokat is tartalmazza.

Vajdasági adatközlőink közül többen néznek tévét, mint ahányan rádiót hallgatnak. A tv-adók közül legtöbben az Újvidéki TV magyar adását, valamint a Magyar Televízió 1-es és 2-es adásait nézik, a szerb nyelvű adók közül

pedig népszerűbb a Belgrádi TV, mint az Újvidéki TV szerb adása. A rádióadók közül az újvidéki magyar műsor, valamint a Szabadkai Rádió és a Kossuth Rádió adásai leghallgatottabbak. Magyarországhoz viszonyítva a vajdaságiak megközelítőleg 25%-kal kevesebben nézik az MTV1-et és az MTV2-t, de kevesebben hallgatják a Kossuth és a Petőfi Rádió műsorát is. A Duna TV nézettsége is 5%-kal kisebb, mint Magyarországon. A többi kisebbségi régió összesített eredményeit összevetve a vajdaságiak válaszaival, megfigyelhető, hogy a vajdaságiak az MTV2-t többen, a Duna TV-t valamivel kevesebben nézik, de a Kossuth és főleg a Petőfi Rádió hallgatottsága is kisebb a vajdaságiaknál. Ugyanakkor a helyi magyar tv-állomás és rádióállomások népszerűbbek Vajdaságban, mint más régiókban, ahol inkább a többségi tv és rádió a népszerűbb.

6.4. táblázat

A tévé- és rádióadók nézettsége/hallgatottsága

(Kérdés: Nézi-e, hallgatja-e a következő tévé-, ill. rádióadók műsorát?);

Terepadatok 1996; N = 846

Tv- és rádióadók	Vajdaság		Magyarország		Tk	
	N	%	N	%	N	%
a) Magyar Televízió 1	101	71,6	99	97,1	402	67,6
b) Magyar Televízió 2	101	71,6	99	97,1	350	37,6
c) Duna TV	46	32,6	38	37,6	235	39,5
d) Vajdaság: Újvidéki TV magyar adása – Tk: helyi tv magyar adása	114	80,9	–	–	367	61,7
e) Újvidéki TV szerb adása	66	46,8	–	–	–	–
f) Belgrádi TV	91	64,5	–	–	–	–
g) Többségi tv	95	67,4	–	–	426	79,6
h) Kossuth Rádió	75	53,2	67	66,3	423	71,2
i) Petőfi Rádió	44	31,4	56	56	290	67,4
j) Vajdaság: Újvidéki Rádió magyar adása – Tk: helyi rádió magyar adása	96	68,1	–	–	365	61,3
k) Újvidéki Rádió szerb adása	31	22,0	–	–	–	–
l) Szabadkai Rádió magyar adása	76	54,3	–	–	–	–
m) Többségi rádió	31	22	–	–	212	39,8

Az egyes rádió-, illetve tévéműsorok nyelvére vonatkozóan a következő a válaszok megoszlása (6.5. táblázat).

6.5. táblázat

Rádió-, illetve tévéműsorok nyelve

(Kérdés: Milyen nyelven hallgatja, illetve nézi az alábbi rádió- és tévéműsorokat?); Terepadatok 1996; N = 739

Műsor	Vajdaság						Tk			
	magyar		szerb		egyéb		magyar		egyéb*	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Filmeket	121	85,8	107	75,9	53	37,6	521	88,5	484	82,3
Szórakoztató műsort	131	92,9	87	61,7	36	25,5	524	89	368	62,5
Sportközvetítést	95	70,4	78	57,8	25	18,5	406	72	363	64,4
Híreket	132	94,3	88	62,9	15	10,7	521	88,5	423	71,8
Időjárás-jelentést	133	95	82	58,6	9	6,4	530	89,8	418	70,9
Összesen:	612		442		138	Σ = 1192	2502		2056	Σ = 4558

Megjegyzés: Egy sorban az adatközlő több nyelvet is megjelölhetett!

* = többségi + egyéb nyelvek

Az egyes rádió-, illetve tévéműsorok nyelve adatközlőinknél leggyakrabban a magyar (51,3%-ban), majd a szerb (37,1%-ban), egyéb nyelven pedig 11,6%-ban néznek vagy hallgatnak műsorokat. Minden felsorolt műsorfajtát gyakrabban néznek/hallgatnak magyarul, mint szerbül. A Tk minta eredménye hasonló a vajdaságiak eredményéhez: a rádió-, illetve tévéműsorok nyelve átlagban 54,9%-ban a magyar és 45,1%-ban más nyelv.

A falusiak és a városiak nyelvhasználatában az egyes nyelvhasználati színtereken bizonyos különbségek jelentkezhetnek. Ezekre ad választ a 6.6. táblázat.

Ha figyelembe vesszük az összes nyelvhasználati színtért a település típusától függetlenül, a nyelvhasználat 49,5%-ban magyar (474+1089: 3157×100), 39,5%-ban szerb (11%-ban a válaszok a „nincs tapasztalatom” kategóriába tartoznak). Falun azonban az összes nyelvhasználat 64,3%-a magyar és 26,5%-a szerb, míg városon nagyjából egyforma a magyar és szerb nyelv használata a vizsgált nyelvhasználati színtereken (45, illetve 43,5%). Falun minden nyelvhasználati színtéren a magyar a domináns nyelv, a városban viszont a rendőrségen, a hivatalban, a bíróságon, a postán, idegen megszólításakor többet használják adatközlőink a szerb, mint a magyar nyelvet.

A 6.7. táblázatban a többi kisebbségi régió összesített eredményeit a falusi és városi nyelvhasználatról csak globális szinten tüntettük fel, összevonva az

egyes kategóriákra adott válaszokat. A kategóriák ugyanazok, mint a vajdaságiak táblázatában.

6.6. táblázat

Nyelvhasználat falun és városon – Vajdaság

(Kérdés: Ön rendszerint milyen nyelvet használ a falujában/városában?);

Terepadatok 1996; N = 144

Nyelvhasználati szintér	Magyart				Szerbet				Nincs tapasztalatom			
	falu		város		falu		város		falu		város	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Templomban	48	88,2	85	69,7	1	1,6	6	4,9	9	15,8	37	30,3
Kultúregyesületben	45	81,6	82	70,1	4	7,3	26	22,2	11	19,6	33	28,2
Boltban	60	96,8	105	79,5	28	45,3	97	73,5	1	1,6	2	1,5
Vendéglőben	48	85,7	84	68,9	23	41,1	79	64,8	6	10,5	14	11,5
Falusi rendezvényeken/ más szórakozóhelyen	54	93,1	81	66,9	14	24,1	68	56,2	4	6,9	25	19,5
Munkahelyen	46	82,1	88	68,8	24	42,9	81	63,3	9	15,6	25	19,5
Orvosi rendelőben	51	85,0	99	73,9	27	45,0	98	73,1	1	1,7	2	1,5
A postán	49	81,7	94	71,2	28	46,7	104	78,6	1	1,7	1	0,8
A sportban	28	57,1	41	36,6	12	24,5	36	32,1	20	40	63	56,3
Idegen megszólításakor	45	81,8	73	59,3	34	61,8	93	75,6	6	10,7	14	11,4
A bankban	–	–	84	64,6	–	–	89	68,5	–	–	8	6,2
Bíróságon	–	–	57	46,3	–	–	78	63,4	–	–	26	21,1
Hivatalban	–	–	68	54	–	–	98	77,8	–	–	12	9,5
Rendőrségen	–	–	48	37,5	–	–	100	78,1	–	–	16	12,5
Összesen	474	–	1089	–	195	–	1053	–	68	–	278	S = 3157

Megjegyzés: Egy sorban az adatközlő több nyelvet is megjelölhetett!

A vajdasági és a Tk csoport eredményei bizonyos különbségekre utalnak. A többi régióban átlagban a nyelvhasználat nyelve (függetlenül a település típusától) 40,6%-ban a magyar (Vajdaságban 49,5%) és 44,5%-ban a többségi nyelv (Vajdaságban 39,5%). 11,7% a „nincs tapasztalatom” válasz. Tehát a Vajdaságban megközelítőleg 9%-kal gyakoribb a magyar és 5%-kal ritkább a többségi nyelv használata a vizsgált színtereken. Vajdaságban mind falun (64,3% : 55,7%), mind városban (45% : 35,6%) gyakoribb a magyar használá-

lata, mint átlagban más régiókban, és ritkább a többségi nyelv használata falun (26,5% : 31,8%) és városban (43,5% : 48,8%).

6.7. táblázat

Nyelvhasználat falun és városon a többi kisebbségi régió magyar beszélőközösségeinél (összevont eredmények)

(Kérdés: Ön rendszerint milyen nyelvet használ a falujában/városában?);

Terepadatok 1996; N = 595

Magyart				Többségi nyelvet				Nincs tapasztalatom			
falu		város		falu		város		falu		város	
N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1834	55,7	3508	35,62	1047	31,8	4806	48,80	414	12,5	1534	15,58
Σ 5342				5853				1948 Σ falu = 3295 Σ város = 9848 Σ = 13 143			

Az „egyéb nyelvhasználati szinterek” kategóriába sorolt válaszok megoszlása a következő képet mutatja (6.8. táblázat).

6.8. táblázat

„Egyéb nyelvhasználati szinterek”

(Kérdés: Ön rendszerint milyen nyelvet használ...?); Terepadatok 1996; N = 739

„Egyéb nyelvhasználati szintér”	Vajdaság						Tk					
	magyart		szerbet		semmilyet		magyart		többségi nyelvet		semmilyet	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Imádkozás közben	99	75,0	1	0,8	33	25	536	87	29	4,9	49	8,3
Számolás közben	140	100	17	12,1	0	0	568	96	130	27	0	0
Káromkodás	119	89,5	52	39,1	9	6,8	396	67,5	183	31,1	176	29,9
Gondolkodás közben	137	98,6	16	11,5	2	1,4	576	93,3	122	20,6	2	0,3
Állatokhoz szólva	134	97,8	17	12,4	3	2,2	551	93,2	105	17,8	19	3,2
Összesen:	629		103		47	Σ = 779	2627		569		246	Σ = 3442

Megjegyzés: Egy sorban az adatközlő több nyelvet is megjelölhetett!

A felsorolt szociológiai változók 81%-ánál adatközlőink a magyar, 13%-ánál a szerb nyelvet használják. Ez a százalék a Tk csoportnál a következőképpen alakul: 76,3%, illetve 16,5%, vagyis a vajdasági magyaroknál valamivel gyakoribb az anyanyelv használata „az egyéb nyelvhasználati színtereken”, mint átlagban a többi kisebbségi magyar beszélőközösségnél.

A munkahelyen használt egyes nyelvek gyakoriságát mutatják a 6.9. táblázat adatai.

6.9. táblázat

Munkahelyi nyelvhasználat

(Kérdés: Munkahelyén mennyit használja az egyes nyelveket?);

Terepadatok 1996; N = 739

Nyelvhasználat gyakorisága	Vajdaság						Tk			
	magyar		szerb		egyéb		magyar		többségi + egyéb nyelv	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
alig vagy soha	6	5,4	7	6,7	18	69,2	59	8,8	50	7,6
ritkán	21	18,9	30	28,8	4	15,4	138	20,5	162	24,6
gyakran	84	75,7	67	64,4	4	15,4	476	70,7	447	67,8
Összesen N:	111		104		26	Σ = 241	673		659	Σ = 1332

Megjegyzés: Egy sorban az adatközlő több nyelvet is megjelölhetett!

Vajdasági adatközlőink a munkahelyükön való kommunikációban 46%-ban a magyart, 54%-ban más nyelvet használnak (ebből 43% a szerb), a Tk csoportnál pedig 50,5% a magyar és 49,5% a többségi és egyéb nyelvekre vonatkozik. A részletesebb elemzés arra utal, hogy az anyanyelv használatában az „alig vagy soha” és a „ritkán” kategóriák valamivel gyakrabban fordulnak elő a Tk csoportnál, a vajdaságiaknál viszont a „gyakran” kategória a kifejezettebb. Más szóval, a Vajdaságban a magyart a munkahelyen megközelítőleg 24%-ban ritkábban, 76%-ban gyakran, más régiókban viszont 30%-ban ritkábban, 70%-ban gyakran használják. A különbségek azonban statisztikailag nem szignifikánsak.

Arra a kérdésre, hogy „Előfordult-e már, hogy valaki rászólt Önre, hogy ne beszéljen magyarul?”, vajdasági adatközlőink 33%-a felelt igennel. Egyesekkel ez társaságban fordult elő, másokkal autóbuszban a jegykezelő részé-

ről, de a rendőrök részéről és munkahelyen is megtörtént, többnyire olyan figyelemztetés kíséretében, hogy „ez itt nem Magyarország, hanem Szerbia”. A válaszadók 55%-ban tudnak olyan esetről, hogy ilyesmi valamelyik ismerőssükkel is megesett. Ez az arány a többi magyar kisebbségi beszélőközösség esetében 53,9%, illetve 53,6%, vagyis a vajdaságiaknak felmérésünk szerint ritkábban volt olyan közvetlen tapasztalatuk, hogy rájuk szóltak, ne használják anyanyelvüket.

Arra a kérdésre viszont, hogy ha valaki csak szerbül vagy magyarul tud a válaszadó lakóhelyén, hogyan tud boldogulni, a válaszok megoszlása a következő: ha csak szerbül tud, az adatközlők 45,5%-a szerint könnyen, 49,3%-uk szerint lehetnek nehézségei, 5,2%-uk szerint nehezen, viszont ha csak magyarul tud, a válaszadók 3%-a szerint könnyen boldogulhat, 52,2%-uk szerint lehetnek nehézségei, és 44,8%-uk szerint nehezen boldogulhat. Ugyanezek az adatok a többi kisebbségi régióra (összevontan) a többségi nyelvet illetően 57,6%, 38,3% és 4,1%, a magyart illetően pedig 5,7%, 50,1% és 44,1%. Tehát bizonyos kisebb eltérésektől eltekintve általános a vélemény a magyar kisebbségek körében, hogy csak a többségi nyelv ismeretével viszonylag könnyen, csak a magyar ismeretével pedig nemigen boldogulhat valaki.

6.5. Nyelvápolás, nyelvművelés, standardizáltság

A *nyelvápoló és nyelvművelő* tevékenységet Molnár Csikós (1989) mutatta be a vajdasági magyar nyelvhasználati és nyelvhelyességi problémákkal foglalkozó tanulmányában, részletesen ismertette azoknak a nyelvészeknek a tevékenységét, illetve a szervezeteket, intézményeket, rendezvényeket, akik, illetve amelyek ezekkel a kérdésekkel foglalkoztak az elmúlt évtizedekben. (Erről néhány mondat erejéig a 3. fejezetben már szoltunk.) A kétnyelvűségi és kisebbségi helyzet nyelvművelési és *nyelvtervezési* problémáival szociolingvisztikai szempontból többek között Lanstyák (1993a) és Sándor (1995) foglalkoztak. Lanstyák felhívta a figyelmet arra, hogy a kisebbségi magyar nyelvművelés alapelve, hogy „egy magyar nyelv van”, és az egység hangsúlyozásának alapvető oka az utódállamok-beli magyar nyelvváltozatok különfejlődésétől való (nem indokolatlan) félelem. Tény ugyanis, hogy a kétnyelvűek nyelvhasználatára törvényszerűen más, mint az egynyelvűeké, objektív, társadalmi okok miatt, amelyeket a nyelvművelés nem változtathat meg. A nyelvi műveltség növelésével nem szoktathatók le azokról a nyelvi eltérésekről, amelyekben a kontaktusváltozatok és a magyar standard különböznek.

Ugyanakkor az is tény, hangsúlyozza a szerző, hogy a kisebbségbe került magyar nemzetrészek alapvető érdeke az egységes magyar (köz)nyelv megőrzése: ez lehetővé teszi az egyetemes magyarság kulturális javainak nyelvi korlátok nélküli fogyasztását és megmaradásukat. Szerinte a nyelvi normán való lazítás, vagyis annak elfogadása, hogy a legválasztékosabb nyelvhasználatban is több nyelvi változat alkalmazása jogos, csak részben oldaná fel megfelelően ezt az ellentmondást. Be kell érni azzal, hogy a formális beszédhelyzetekben használt nyelv megmarad egységesnek, ugyanakkor ajánlja a kétnyelvű anyanyelv-változatok nemcsak létének, hanem létjogosultságának az elfogadását is, mivel a köznapi érintkezés legadekvátabb eszközei. Ez pedig a magyar nyelven belül a fergusoni jellegű diglossziás elrendezést jelenti, amelyben emelkedett nyelvi változatként a standard magyar nyelvváltozat állna, a közönséges változat szerepe pedig a kétnyelvű változatoknak jutna. Erről a kérdésről szó lesz tanulmányunk következő fejezetében is.

Sándor (1995) arról értekezik, hogy a hagyományos nyelvművelő elvek, módszerek, eljárások, amelyeket az anyanyelv „tisztaságának” érdekében alkalmaznak, válságban vannak. (Hatékonyságukat Kontra 1994b eredményei is megkérdőjelezzik.) Alternatív javaslatát az élőnyelvi vizsgálatok eredményeire építi, ezeket pedig a nyelvtervezési folyamatok során (nyelvtanok, szótárak szerkesztésekor, tankönyvek írásakor) fel lehet használni. A hagyományos nyelvművelés és az élőnyelvi vizsgálatokon alapuló nyelvtervezés eltéréseit a következőképpen összegezi (Sándor 1995, 125):

6.10. táblázat

A nyelvművelés és a nyelvtervezés összehasonlítása

Összehasonlítási szempontok	Nyelvművelés	Nyelvtervezés
Kiindulópontja	a nyelv homogén	a nyelv heterogén
Szemlélete	egynyelvűségen alapul; van egy eszményi változat	a többnyelvűséget is természetesnek tartja; minden változat egyenértékű
Értékelése	van; a nyelv javul vagy romlik	nincs; a nyelv változik
Módszere	intuitív	deskriptív (leíró)
Hozzáállása	preskriptív (előíró)	szuggesztív (javasló)
Célja	„művelt” nyelvhasználók nevelése	az anyanyelvükkel jól boldoguló nyelvhasználók nevelése
Eszménye	az ideális beszélő	a nyelv működése
HATÁSA	NINCS vagy NEGATÍV	NINCS vagy POZITÍV

A különbségek oka, hogy a nyelvművelés szerint a nyelvészek megváltoztathatják a nyelvet, és azt is tudják, hogyan, valamint azt is, hogy a nyelv mikor „jó” vagy „rossz”. Célja kifejleszteni az „igényesen” beszélők által beszélt eszményi nyelvváltozatot, és elő lehet írni, melyek az előnyben részesítendő, illetve kerülendő nyelvi formák. A nyelvművelők saját nyelvérzékükre támaszkodva hoznak döntéseket, minősítik, elítélik vagy elfogadják a nyelvi változásokat – hangsúlyozza a tanulmányíró. Ezzel szemben a nyelvtervezés nem hisz a nyelvhasználók beszédének irányíthatóságában (a nyelvhasználatot különböző tényezők bonyolult összefüggésrendszere határozza meg, mondják a nyelvtervezők, a változásokat pedig a beszélőközösség presztízisviszonyai, tehát nem „jó” vagy „rosszak”, csak motiváltak. Leírja a nyelvváltozatok sajátosságait, javasol, hogy a nyelvhasználóknak abban nyújtson segítséget, mikor melyik nyelvváltozat használata előnyösebb). A különbségek legvégső oka a szemléletbeli eltérés: a nyelvművelés egységes nyelvről beszél (elméleti háttere megegyezik a strukturalista és generatív elméletekkel), a nyelvtervezés szerint egy-egy nyelv sokféle változatban él, ezek elvben egyenrangúak, vagyis a kétnyelvű kontaktusváltozatok is azok. Ezeknek részletes, pontos leírása pedig hasznosítható a már említett nyelvtervezési folyamatokban. A nyelvmegtartást kisebbségi helyzetben úgy lehet leginkább elősegíteni, véli Sándor, hogy a kontaktusváltozatot beszélőkben a nyelvváltozatukkal szemben pozitív attitűdöt kell kialakítani, egy olyan beállítódást, hogy nyelvváltozatuk, igaz, más, de ugyanolyan jó, mint a nyelvtérlet bármely más részén beszélt nyelvváltozatok akármelyike.

A *standardizáltság* kérdései a kétnyelvű kontaktusváltozatok kapcsán képezik Lanstyák (1995c) tanulmánya egyik fejezetének tárgyát (75–76. o.; 1. úgyszintén Lanstyák 1995d). A magyar nyelv egyes állami változatai nyelvi-
leg igen közel állnak egymáshoz. A szerző szerint a szókincsbeli eltérések kodifikáltsága szempontjából a helyzet a nagyobb kárpát-medencei magyar kisebbségi beszélőközösségek esetében egyforma. Így vannak elfogadott kifejezések, amelyeket a különböző nyelvhasználati színtereken a nyelvművelők helyeslésével használnak (pl. Vajdaságban a *munkaszervezet*, *község*). Egyes eltérések használatát a nyelvművelők helytelenítik, de közhasználatúnak mondhatók (pl. *előlát* 'előirányoz, tervez', *rekreáció*); az eltérések harmadik csoportja a gyakorisági és stilisztikai különbségek, amelyek rejtve maradnak a beszélők, gyakran a nyelvművelők előtt is. Lanstyák példája, hogy a szlovákiai magyarok nyelvhasználatában a *köz-* előtagú összetételek ritkábbak, mint Magyarországon (pl. *közalkalmazott*, *közvilágítás* stb.), mivel nincs elemek szerinti szlovák megfelelőjük, a vajdasági magyar–szerb viszonylatban is megfelelő.

7. Az érintkező nyelvek kontaktusnyelvészeti kérdései

7.1. A magyar nyelv sajátosságairól a Vajdaságban

Régóta ismeretes, hogy a társadalom és a nyelv egymást feltételező összefüggésben vannak: a társadalmi változások következményeként a nyelvben is változások jelentkeznek. A mai kárpát-medencei őshonos magyar kisebbségek életében 1918 után következtek be olyan jelentős társadalmi változások, amelyek máig tartó következményekkel törvényszerűen befolyásolják nyelvi helyzetüket, nyelvhasználatukat (is), anyanyelvükre különösen erős hatást gyakorol annak az új államalakulatnak az államnyelve, amelyhez kerültek. A beállt változások nyelvi következményeit Kiss (1994, 93) a következőképpen összegezi: „A különböző államokhoz tartozás ugyanis nemcsak egy vagy több másik nyelvvel való szoros kapcsolatot jelent, hanem az anyaországitól eltérő társadalmakhoz, jogi rendszerekhez, kultúrákhoz, szokásokhoz, intézményrendszerekhez, esetleg valláshoz vagy vallásokhoz való kapcsolódást is, s mindennek szükségszerű következménye a nyelvi differenciálódás... olyan nyelvi formák jönnek létre, amelyeket vagy csupán az egyik, vagy csupán a másik állam területén ismernek és használnak.” A magyar nyelv így kialakult változatait, amelyek országonként sajátos vonásokra tettek szert, nevezte Pete (1988, 780) a „magyar nyelv állami változatainak”, és ennek következményeként a magyar nyelv ma a pluricentrikus vagy többközpontú nyelvek csoportjához sorolható (Lanstyák, 1995c; Lanstyák 1995d, Lanstyák–Szabó Mihály 1995; Sándor 1995). A mai magyar nyelv elsődleges és domináns központja a Magyar Köztársaság (nyelvtörténeti szempontból, státus tekintetében – ott használatos minden lehetséges funkcióban, a beszélők lélekszámát illetően és a kulturális hagyományok okán). Részleges központoknak azok tekinthetők, melyekben létezik regionális szinten magyar nyelvű közigazgatás, oktatási rendszer, kiterjedt írásbeliség, tömegtájékoztatás, könyvkiadás és bizonyos szakterületekre kiterjedő tudományos élet. E változatokra az exonormativitás (nyelvi gyakorlatukban a magyarországi normatív kézikönyvekre, helyesírási szabályzatokra támaszkodnak) és az illető standardok által betöltött E funkcióknak viszonylag szűkebb köre jellemző.

Ide tartoznak a Román Köztársaság erdélyi részei, a Szlovák Köztársaság déli határsávja, az Ukrán Köztársaság kárpátaljai területének sík vidéki része és Jugoszláviában Vajdaság. A mai kárpát-medencei őshonos magyar kisebbségek anyanyelve tehát a magyar nyelv egyik változata, amely eltér a magyarországi magyar nyelvi változatoktól társadalmi okok szükségszerű folyományaként. Kiss (1994, 94) az eltéréseket a következő típusokba szedi:

1. A magyar nyelv változatainak (a fő változattípusok pedig a nyelvjárások, rétegnyelvek, írott és beszélt köznyelv – standard) használati aránya eltér a magyarországi és a nem magyarországi magyarban. A használati arány a köznyelv, a szaknyelvek (rétegnyelvek), a szleng, az argó és a hobbinyelvek esetében kisebb, a nyelvjárások esetében pedig nagyobb, mint a magyarországi magyarban.

2. A magyarországi magyarban a nyelvváltozatok állandó, intenzív kölcsönhatásban vannak, míg az őshonos kisebbségi helyzetben és főleg a diaszpórában élőknel ez a kölcsönhatás kisebb mértékű vagy nincs is jelen.

3. Különbségek mutatkoznak a nemzedékek szerinti nyelvhasználatban is; a kisebbségi magyarban ezek a különbségek kisebbek, mint Magyarországon.

4. A legjellemzőbb különbségek az államnyelv és a kisebbségi nyelv kölcsönhatásának termékeiben, vagyis a kontaktusjelenségek jelenlétében vannak.

5. A kisebbségi magyarok nyelvhasználatja nyelvjárásiasabb is egyben, mint a magyarországi magyaroké.

Tüzetesebben elemezve a két utóbbi különbséget, Kiss (1994, 95–100) a következőkre mutat rá:

a) A különbségek legnyilvánvalóbban és leggyakrabban a szókészletben jelentkeznek, jövevény- és kölcsönszavak formájában. A lexikai kölcsönzések mennyiségében és minőségében nagy egyéni különbségek mutatkoznak a nyelvi környezettől, iskolázottságtól, kortól, foglalkozástól függően. Ezenkívül gyakoriak a tükörfordítások, a szóképzéssel és összetétellel létrejött szavak, eltérések vannak a mondat szerkezetben, az egyeztetésben, a szórendben, a kötőszóhasználatban, az igemódok és vonzatok területén (interferencia a nyelv frazeológiai és grammatikai részlegeiben), jelentéskölcsönzés is mutatkozik. Az idegen nyelvi hatások gyakoribbak a beszélt, mint az írott nyelvben, ahol gyakran jelentkezik a hiperpurizmus, a nyelvi tisztaságot óvandó.

b) A kisebbségi nyelvhasználat összességében nyelvjárásiasabb, mint a magyarországi, mert a kisebbségiek a magyar köznyelvet ritkán használják. Ennek oka, hogy nincs közéleti magyar nyelv, a nyelv közéleti-szakmai szín-

ten nem aktív a szükséges fokú és intenzitású anyanyelvi oktatási háttér hiányában, valamint a magyarországi köznyelvvél való rendszertelen kapcsolattartás miatt. Az utóbbit a magyarországi tömegtájékoztatási eszközök gyakoribb használata és a gyakoribb magyarországi tartózkodások újban valamennyire ellensúlyozzák.

Csernicskó (1997, 121–122), a kárpátaljai magyarok kétnyelvűségét elemelve, a kétnyelvűség legszembetűnőbb hatásaként a kódváltást és a szókölcsönzést említi. Kódváltásnál a kétnyelvű beszélők gyakran egyazon megnyilatkozáson belül az egyik nyelvről a másikra váltanak át, szókölcsönzésnél viszont a másik nyelvből az első nyelvükbe emelnek át szavakat. A kevésbé szembetűnő hatások közül a jelentéskölcsönzést hangsúlyozza, amelynél egy szó jelentése új jelentéssel is bővül a másik nyelv hatására, a gyakorisági eltérések az egyes változók változatai között (pl. az analitikus szerkezetek és összetételek használati aránya) a kétnyelvű és egynyelvű magyarok nyelvhasználatában pedig sokkal rejtettebbek maradnak

Lanstyák (1991a; 1991b; 1992; 1993a; 1994a; 1995b), valamint Lanstyák–Szabómihály (1994; 1997) tanulmányaikban szintén sokat foglalkoznak a magyar–szlovák nyelvi kontaktusokkal és a magyar nyelvnek az ilyen kontaktushelyzetben létrejött (kontaktus)változataival. Észrevételeik olyannyira helytállóak, hogy egészükben általánosíthatók az őshonos magyar kisebbségváltozatok bármelyikére, így a vajdasági magyarokéira is, ezért részletesebben ismertetjük őket. Az 1994-ben írt tanulmányukban (784. o.) megállapítják, hogy a szlovákiai magyarok anyanyelve a következőkben tér el a magyarországiakétól:

1. Kontaktusjelenségek fordulnak elő a nyelvi rendszer minden síkján, regiszterenként és beszélőnként változó mértékben.

2. A nyelvhasználat nyelvjárási(asa)bb, a „nyelvhelyességi szabályoktól” eltérő elemek nagyobb gyakorisággal jelentkeznek.

3. A nyelvi bizonytalanság miatt, különösen a formálisabb beszédhelyzetekben, gyakoribbak a nyelvbótlások, lapszusok, hezitációk, elakadások.

4. A nyelvi bizonytalanság miatt a magyarországitól eltérő módon jelentkezik a hiperkorrekció és a normatűlteljesítésre való törekvés.

5. A magyarországi magyar nyelvváltozatokkal összehasonlítva a szlovákiaiak régiesen hatnak, mert a magyarországi nyelvi újítások vagy fáziskéséssel jutnak be, vagy be sem jutnak a szlovákiai magyar nyelvváltozatokba.

A kontaktusváltozatok sajátos jellemzőjeként említik az ún. széttagoló (analitizáló) tendenciát, az analitikus szerkezetek előnyben részesítését a szintetikusokkal szemben (pl. *hibát vét* a *hibáz*-zal szemben).

Hangsúlyozzák, hogy alapvetően kétféle eltérések vannak:

1. Olyan kontaktusjelenségek, amelyek az egynyelvű (magyarországi) nyelvváltozatokban (szinte) teljesen ismeretlenek (más részük mint általános „indoeuropeizmus” a magyarországiak nyelvhasználatában is megtalálható);

2. Olyan kontaktusjelenségek, amelyek egynyelvű változatokban is jelentkeznek, de ritkábban, mint a kontaktusváltozatokban. Ezek elsősorban a nyelvi deficit különböző megnyilvánulásai.

Lanstyák (1995b, 9) külön kiemeli, hogy a kétnyelvűek által használt nyelvváltozatok (az első és a másodnyelviek is) szükségszerűen eltérnek az egynyelvűektől, bennük kétnyelvű normák érvényesülnek. Másutt (Lanstyák 1991a, 25) megjegyzi, hogy a kódváltás különbözik az egy- és kétnyelvűeknél; míg az egynyelvűek egyetlen nyelv különböző változatai közül, addig a kétnyelvűek két nyelv változatai közül választanak. Egyben felhívja a figyelmet arra is, hogy gyakran a kétnyelvűek mindkét nyelvben kevesebb változatot ismernek, mint az azonos műveltségű és helyzetű egynyelvűek. Pl. a másodnyelven iskolázott kétnyelvű beszélő anyanyelvének csak a nyelvjárási változatait, második nyelvének, az államnyelvnek, köznyelvi változatait ismeri (így, tegyük hozzá, formálisabb beszédhelyzetekben anyanyelvén nem mer megszólalni), bár a két nyelv együtt nyújt neki annyi kifejezési lehetőséget, mint az egynyelvűeknek az egyetlen nyelvükön belül hozzáférhető stílusváltozatok (Lanstyák 1995a, 189).

Lanstyák–Szabó Mihály (1994, 82) a második nyelven tanuló diákok nyelvhasználatának sajátosságai közül megemlíti a szegényesebb szókincset, a gyakoribb kontaktusjelenségeket, a nagyobb nyelvjárásiasságot, a standard magyar nyelvtani szabályok ritkább és a megbélyegzett nyelvi formák (suk-sükölés, szukszükölés, nákozás) gyakoribb használatát. Ez egyben azt is példázza, hogy a kontaktusjelenségek mértékét számos tényező, így a képzés tannyelve is befolyásolja.

Lanstyák (1993a, 475–478) részletesen elemzi ezeket a kérdéseket. Hangsúlyozza, amint már említettük, hogy a kisebbségi magyar nyelvművelés egynyelvűségi szemléletű, alapelve, hogy egy magyar nyelv van, a magyar nyelv egységes. Az utódállamok-beli magyar kontaktusváltozatok sajátosságai azonban ennek ellentmondanak, és ezeket a nyelvművelésnek nincs hatalmában megváltoztatni, mivel társadalmi (objektív) okai vannak. Ezek nem olyan esetlegességek, hangsúlyozza Lanstyák, amelyekről a beszélőket le lehet szoktatni, ha nyelvi műveltségüket emeljük, hanem nyelvtények, amelyek nemcsak a nyelvhasználat sajátosságait, magát a „nyelvet” is érintik. Ugyanakkor világos, hogy az utódállamok-beli kisebbségek alapvető érdeke az egységes magyar (köz)nyelv megőrzése, mert a nyelvi különfejlődés hosszú távon a teljes beolvadást eredményezné.

Lanstyák világosan megfogalmazza a nyugtalanító kérdést: hogyan lehet megőrizni a magyar nyelv egységét, ha a kontaktusváltozatok (kétnyelvű anyanyelvváltozatok, amelyekben a két nyelv normarendszerének egyes elemeiből új, mindkettőtől eltérő norma jön létre) léte elkerülhetetlen, törvényszerű?

Az egyik megoldási lehetőség a standard magyar nyelvi norma feszesítésén való lazítás (leginkább a helyi akcentusok és szókincsbeli regionalizmusok elfogadásával). Így elérhető lenne, hogy az írott nyelvhasználat (amely tudatosabb tevékenység, mint a beszéd) egységes maradjon és igazodjon a művelt köznyelv feszes normáihoz, és az iskolában következetesen passzív standardnyelv-ismeretekre kell oktatni a tanulókat művelt köznyelven. A beszélt nyelvet más elbírálásban kell részesíteni, mert ez másfajta tevékenység; kevésbé tudatos, spontán, amelynek alapvető funkciója tudattartalmak közvetítése és nem nyelvgyakorlás, a vulgarizmusok, pongyolaságok kiiktatására folytatott tevékenység. Az élőbeszédben tehát még a „lazább” standard használatának erőltetése sem lehet sikeres, leszokni az intézményes nyelvoktatás hatására sem fognak a beszélők a kétnyelvű anyanyelvhasználatról. Be kell érni azzal, hogy a formális beszédhelyzetekben használt nyelv, elsősorban az írott és részben az értelmiségiek által beszélt nyelv maradjon meg egységesnek, a kétnyelvű anyanyelvváltozatokat el kell fogadni mint a köznapi érintkezés legadekvátabb eszközeit, a standardtól való eltéréseket nem hibaként kell megbélyegezni, elismerni e nyelvváltozatoknak nemcsak létét, hanem létjogosultságát is, akár örülünk ennek, akár nem.

A két nyelvváltozat megléte így, amint azt már munkánk 5. fejezetében említettük, a fergusoni diglossziához hasonló helyzethez vezetne (l. Lanstyák 1993c; 1994b): „emelkedett változatként” a standard magyar nyelvváltozat működne, a „közönséges változat” szerepét a kétnyelvű anyanyelvváltozat töltené be, azzal, hogy egy további kód, az államnyelv is szerepet kap.

Amennyiben elfogadjuk Lanstyák érvelését, más kiút, úgy tűnik, a Vajdaságban sem lehetséges. A vajdasági magyar beszélőközösségben használatos nyelvek elrendezésének di-, illetve triglossziaként való felfogása hasznos lehet egyrészt azért, mert megfelelő keretet adhat a meglévő nyelvváltozatok leírásához, és a nyelv művelés gyakorlatában lehetőséget ad arra, hogy a beszélők a legtöbb beszédhelyzetben gátlások, büntudat és kisebbségi érzés nélkül használják a kétnyelvű anyanyelvváltozatot (ami pszichológiai szempontból nagyon fontos, mert rendkívül romboló hatású pl. a gyermek számára, ha állandóan azt hallja az iskolában, hogy környezete hibásan, pongyolán, magyartalanul beszél, mert ez anyanyelve feladására ösztönzi), ugyanakkor ne kelljen feláldozni a magyar nyelv egységét, hanem megerősíteni a (vi-

szonylag) egységes magyar irodalmi köznyelvet, az írásbeli, illetve a választékos szóbeli nyelvhasználatot, hogy a közös nyelv és a szoros együvé tartozás előnyeit továbbra is élvezhessük. Talán így elérhető, hogy száz év múlva ne kelljen Petőfit többféle magyar nyelvre lefordítani – mondja egy helyütt Lanstyák.

A fejlődés magával hozta a diglossziás helyzetet. Ezt csak tudatosítani kell. Nyelvműveléssel végképp nem lehet oda hatni, hogy a szerb nyelv hatása kisebb legyen és ne foglalja el mind nagyobb mértékben az emelkedett változat helyét, megfosztva a vajdasági magyarságot a választékos köznyelv használatának lehetőségétől.

Egy ilyen szemlélet elfogadása persze számos következménnyel járna, nemcsak a nyelvművelés elméletében és gyakorlatában, hanem pl. az iskolai anyanyelvi nevelés koncepciójának újratertésében is.

Visszakanyarodva a kétnyelvű egyének és közösségek által használt kontaktusváltozatokhoz, ismételten ki kell hangsúlyozni, hogy azok eltérnek a nyelvhasználóktól elvonatkoztatott eszményi nyelvi normáktól, a nyelvi variabilitást tükrözik. Az eltérések az egynyelvűségi szempont képviselői szerint nyelvi hibák, sértik az egynyelvű beszélők nyelvérzékét (főként az ún. „nyelvhelyességi hibák”, „vulgarizmusok”, amelyek gyakoribbak a kontaktusváltozatokban, és az államnyelv hatására kialakult idegenszerűségek), ártalmak, zavaró tényezők, kigyomlálendő hibák, nyesegetni való „vadhajtások” (Lanstyák 1992, 35). Az ilyen szemlélettel szemben áll a nyelvi variabilitáshoz elfogulatlanul közeledő szociolingvisztikai megközelítés („kétnyelvűségi szemlélet”), és nem nyelvi hibákról, hanem rendszerteltérésekről beszél, azt a szemléletet követve, hogy a tudomány hatékonyságra törekszik és nem értékítéleteket fogalmaz. A hatékony nyelvművelés előfeltétele pedig a devianciák feltérképezése széles körű és korrekt helyzetfelmérésekkel, vagyis alapjául csakis a tudományos kutatások standardjait követő vizsgálatok szolgálhatnak, amelyek megismételhetők és így az eredmények verifikálhatók. Más szóval, meg kell vizsgálni a kisebbségi nyelvhasználatra jellemző jelenségeket, a kétnyelvűségi helyzetben jelentkező „nyelvhelyességi kérdéseket”, a kontaktusban lévő nyelvek egymásra hatásának eredményeit (termékeit), valamint a kisebbségi helyzetre jellemző nyelvi teljesítményeket, így egyebek mellett a kisebbségi létre jellemző nyelvi hátrányokat is fel kell térképezni.

A vajdasági magyarság által beszélt kontaktusváltozatokra szintén jellemzők az eddig elmondottak. Ezt bizonyítják azok a szabályosságok, amelyeket a vajdasági magyar nyelvészek tártak fel az itteni magyarság anyanyelvénél helyzetét tanulmányozva. Csak néhány, a 90-es években megje-

lendetett összegező tanulmány, illetve néhány kutatás eredményéből adunk egy igen vázlatos, messzemenően sem teljes áttekintést.

Ágoston számos tanulmányában és cikkében (pl. 1990a; 1990b; 1994) foglalkozik a jugoszláviai magyarság anyanyelvének állapotával. Így pl. egy helyütt (1990b, 18–19) megállapítja, hogy a közéletben csak részlegesen érvényesülő, a társadalomban redukált életet élő anyanyelv hiányát egészen semmi sem pótolhatja; sem nyelvművelés, sem anyanyelvű közoktatás, a nehézségek esetleg rugalmas törvényekkel enyhíthetők. A többségi nyelv erősen kihat a nemzetiségi anyanyelvű lakosság anyanyelvi készségére. A vajdasági magyarság köznyelvi készségét jellemezve hangsúlyozza, hogy a falusi és a tanyai lakosság nyelvjárásban beszél, a magyar köznyelvet inkább passzívan ismeri, főleg Észak-Vajdaságban. Leszámítva Északkelet-Bácskát, ahol tömegesebben ismerik a köznyelvet, Vajdaság más vidékein csak a nyelvvel hivatásszerűen is foglalkozók (írók, magyartanárok, színművészek, a tömegtájékoztatási eszközök és könyvkiadók munkatársai) beszélik a köznyelvnek tekinthető magyar nyelvváltozatot. A többi értelmiségi is a köznyelv helyett egy idegenszerű nyelvváltozatot beszél, amely, hangsúlyozza Ágoston, szókészletében és a kifejezések határozottságában fejletlen, stílusbeli szegénysége és szürkésege pedig egyenesen aggasztó. A szókészleti vétségek közül a rögtönzött tükörfordítások gyakoriak, nem létező szóalakok jelentkeznek (pl. *tendencia*, *konzultáció*), valamint gyakori a szerb szóalakok átvétele (*komitét*, *rezimé*), sőt olyan szóalakok is vannak (pl. az *agrár* vagy *summit*), amelyek a magyar nyelvben semmit sem jelentenek. A köznyelvként használt provinciális nyelvváltozat hemzseg a szerb kifejezésektől (*savet*, *skupština*), értelmetlen tükörfordításoktól (pl. *előlát* az *előírányoz* helyett; *dolgozók* és *polgárok* a *lakosság* helyett). Ugyanakkor szórendbeli zavarok, az alanyi és tárgyas ragozás használati rendszerének megbomlása, helytelen szóvonzatok jelennek meg (pl. „*Nem zavarok neked?*”), gyakori a szólások téves használata. A helyzetet súlyosbítja, hangsúlyozza Ágoston, hogy számosan lemondanak anyanyelvükről, illetve gyermekük anyanyelvét adják fel államnyelvi iskolába íratva őket, gyakran az anyanyelvű oktatás híján beállt kényszerhelyzet miatt.

Molnár Csikós (1989) tanulmányában a „jugoszláviai magyar nyelv” fogalmát értelmezve hangsúlyozza, hogy nem lehet egészen más, mint a „magyarországi magyar”, hiszen ugyanazokra a grammatikai szabályokra épül, szókészletük zöme azonos, viszont teljességgel nem is lehet vele azonos, hiszen némileg más szokásokat követ, köznyelvi szókészletében a magyarországitól eltérő szavak, szóalakok és jelentések is vannak, az ottaniak közül pedig némelyek hiányoznak.

A nyelvszokások eltérő jellege a társadalmi eltérésekből és a kétnyelvűség gyakorlatából adódik. Jellemző példa, hogy a *csókolom, kezét csókolom* köszönés csak eltérő korosztályok között és fölfelé szokásos, pl. idősebb férfi nem így köszönt egy fiatal nőt.

A nyelvszokásbeli eltérések mellett *szókészletbeli* eltérések is gyakoriak, pl. a szó és a szókapcsolat szintjén csak a jugoszláviai magyar nyelvben fordul elő a *társastermelő, eszköztársítás, helyi közösség, ügyvezető szerv*. A *hangtani* eltérések az egyetemes magyar köznyelvtől kisebbek. A középzárt *ë* hang teljes értékű fonéma, bár használata nem következetes, mert a választékosabb beszédben a nyílt *e*-zés gyakoribb. Jellemzője a jugoszláviai magyarságnak a magánhangzóknek és a mássalhangzóknek az irodalmi normától eltérő időtartammal való ejtése bizonyos szavakban, pl. *buza, ovoda, igér, kíván; szervíz, postás, áruház, síma, dicsér; álandó, válatat; utánna, köppeney, újjobb, heggeszt* stb., vagy felcserélődik egy hosszú és egy rövid hang tartama a szóban: *szöllő* (szőlő), *hússöl* (hüszöl), *förő* (forró).

Az összetett szavaknak gyakran, főleg idegen hatásra, nem a kezdő szótagján van a hangsúly, hanem az utótag első szótagján, pl. ugyanakkor, munkaszervezet, középiskola.

Az *alaktani* sajátosságok közül előfordul a többes számú főneveknek a megszokottnál gyakoribb használata mint kontaktushatás (pl. nem találja a *kesztyűit*). Az alany és az állítmány egyeztetésekor gyakran a többes számú állítmány használatos (pl. Feri és Zita sétálni *mennek*), a tárgyas ragozásban való bizonytalanság (a szerbben nincs tárgyas ragozás) miatt a vajdasági magyaroknál nem ritka, hogy tárgyragos mutató névmást használnak (pl. *Vettek negyed kiló szalámit és azt elfogyasztották*). A szavak viszonyítási formái is eltérnek a szerbben a magyartól, és az ilyen hatás tükröződik a vajdasági magyarságnál a szokatlan vonzatok megjelenésében: *örül valamiért* (az *örül valaminek* helyett), *nincs meggyőződve abban (róla), élvez valamiben (valamit), szimpatizálja őt (szimpatizál vele)* stb. Ugyanakkor nyelvjárási vonzat is kerül a köznyelvbe (pl. *nagyobb tőle*), a nyelvjárási hatásra megváltoznak a módjelek, és így felszólító alak jelenik meg kijelentő helyett (*tartsa, lássa*), vagy kijelentő felszólító helyett (pl. *eresztje, fogyasztja*).

A *szókészletbeli* eltérésekre a szerbből átvett tükrőfordítások és tükrőkifejezések és a fölösleges idegen szavak jellemzők, pl. a közéleti nyelvhasználatban: *jogalany* (nosilac prava) = *jogbirtokos, félszakképzett* (polukvalifikovan) = *betanított, vert pénz* (kovani novac) = *pénzérme*, de más téren is; *száraz nyak* (suvi vrat) = *füstölt tarja*. Idegen, megfelelő magyar szóval helyettesíthető szavak a szerb közvetítésével kerülnek be a vajdasági magyarság nyelvébe, pl. *plakár* (faliszekrény), *flomaszter* (rosttoll), *pincetta* (csi-

pesz), *kurir* (küldönc), *hullahopp* (harisnyanadrág). A szerbből átvett szavak pl. a *gúzsva* (tolongás, tömeg), *szokk* (szörp), *szmena* (váltás), *szmétál* (zavar vmiben), *gnyáviz* (nyaggat) stb.

A *mondatszerkesztési* eltérések kevésbé szembetűnők, bár az idegen hatás itt is érződik. Leginkább a szörendi hatás jelentkezik, pl. a határozó előrevelése: *kezdvé a legfontosabbal* (počev od najvažnijeg), *eltérően a többitől* (za razliku od ostalih), *függetlenül a véleményektől* (nezavisno od mišljenja) stb.; a birtokos jelző és a minőségjelző helyének felcserélése; *bármely Univerzál üzletben* = az Univerzál bármely üzletében; minőségjelzők helycseréje; *barátságos finnek elleni mérkőzés* = a finnek elleni barátságos mérkőzés stb.; a láncolatos birtokos szerkezetek használata, amely nehézkessé teszi a mondatot, szerb hatásra jelentkezik gyakrabban, pl. *a bizottság elnöke megválasztásának eljárása*.

Molnár Csikós véleménye szerint a jugoszláviai magyarság nyelvének rétegződése hasonló, mint az egyetemes magyar nyelv, csak mások az arányok és szintek. Van irodalmi nyelv, köznyelv (idegenszerűségekkal és nyelvjárásiasságokkal tarkítva), népnyelv és nyelvjárások, vannak szaknyelvei (terminológiai problémákkal küszködve), csoportnyelvei („utcanyelv”, diáknyelv, sportnyelv stb.). A szerző áttekintése a 70-es–80-as évekre vonatkozik. Ha figyelmesen elemezzük példáit, látható, hogy azok a kontaktusváltozatok ma gyakran emlegetett sajátosságait jól illusztrálják.

Hasonló alapossággal vizsgálja a vajdasági magyarság azon nyelvhasználati és nyelvvismereti sajátosságait, amelyek a szerb nyelv hatására alakultak ki, Katona (1995), Andrić (1995) és Papp (1995). Katona a normától való eltérés két típusát, a „nyelvhelyességi” eltéréseket és az interferenciajelenségeket vizsgálta a vajdasági magyar nyelvhasználatban kérdőíves felméréssel 50 fős mintán, többségükben szellemi dolgozókon, az interferenciajelenségek alatt a más nyelv elemei által előidézett normasértést értve, és a vizsgált jelenségeket alaki, grammatikai és szerkezeti tükrözéstípusokba sorolva. (A tartalmi tükrözésre nem tért ki.) Az interferenciajelenségek megítélésében a különböző foglalkozású és műveltségű csoportok között nem talált jelentős különbségeket, viszont a klasszikus nyelvhelyességi hibák megítélésében (pl. a *-t* végű igék felszólító, illetve kijelentő módjának megkülönböztetése, az *-e* kérdőszócska mondatbeli helye stb.) az értelmiségiek erőteljesebben követik a normát, mint pl. a munkások. (A standard hibákat tartalmazó szavakat, szó szerkezeteket, tagmondatokat a lehetséges esetek 17%-ában, a munkások viszont 55%-ában fogadták el.) Fontos tényezőnek bizonyul az elfogadásnál az, hogy a családban magyarul beszélnek-e. A tükrözéstípusok elfogadásában nagy különbségek mutatkoztak. Legkevésbé a kölcsönszavakat

fogadják el (alaki tükrözés), leginkább a szerkezetit, amelynél kész elemeket emelünk át a másik nyelvből, nem kell alakítani őket, és másrészt magyarul is vannak és nem feltűnőek, mint a szókölcsonzések. Az igényes beszélők leginkább a klasszikus normahibákra és a grammatikai tükrözésre tudnak felfigyelni.

Andrić (1995) a mindennapi beszélt nyelv, a sajtó és a hivatalos lapok szövegeinek megfigyelésével vizsgálta a szerb nyelvnek a vajdasági magyarság nyelvére gyakorolt hatását. A hangtan és a helyesírás szintjén felhívja a figyelmet arra, hogy esetenként előfordul a *gy dzs*-szerűvé és a *ty cs*-szerűvé válása (*dzserek* és *kucs*a gyerek és kutya helyett), mivel ezeknek a hangoknak a határa a szerbben igen elmosódott. Gyakoribb, hogy szerb hatásra idegen szavak a normától eltérően jelentkeznek ejtésben vagy írásban (pl. *hémia* kémia helyett, *akreditál* akkreditál helyett, *deffiniál* definiál helyett, *rentabilis* rentábilis helyett).

Nagyobb méretű az *alaktani hatás*, gyakori az idegen szavak használatakor a szerb nyelvnek megfelelő végződések használata (pl. *delegát* delegátus helyett, *honorár* honorárium helyett, *privilegió* privilégium helyett, *kollektív* kollektíva helyett, *referent* referens helyett).

Úgyszintén megjelenik az *-iroz* igeképző használata szerb hatásra, pl. *citíroz* citál helyett, vagy *blokiroz* blokkol helyett.

A *mondattan* szintjén gyakori a szerb nyelvre jellemző passzív szerkezetek használata és a személytelen fogalmazásmód, valamint a jelzői mellékmondat használata. Pl. *távozni tilos* helyett a *távózás nincs megengedve*, a *bizottság meghatározta a védőárat* helyett a *meg lett határozva a védőár*, a *szabálysértést elkövető személy* helyett a *személy, aki elköveti a szabálysértést*.

Szórendi problémák is jelentkeznek.

A *szókészlet* szintjén gyakori az *alaki tükrözés* (vagyis a szerb nyelvből átvett szavak vagy a szerb nyelv hatására használatos idegen szavak, amelyeket a közvetítő nyelv normáinak megfelelően használnak). A legtöbb szerb szó a társadalmi-politikai berendezkedéssel kapcsolatos, de előfordulnak a mindennapi tevékenységekkel, tárgyak megnevezésével, étkezéssel stb. kapcsolatos kifejezések is, valamint szólások, állandósult szókapcsolatok is tükröződnek, az igék, melléknevek pedig magyar képzőt kapnak.

A *tartalmi tükrözés* olyan szavakra utal, amelyek a magyarban nem léteznek és így meg kell alkotni őket. Ezek között vannak olyanok, amelyek megállják a helyüket, mint pl. a *munkástanács*, van azonban sok logikátlan is, pl. a *népvédelem* (a *narodna odbrana* tükörfordítása), amelynek csak a *honvédelem* felel meg a magyarban, vagy a *grafikai munkás* (a *grafički radnik* fordítása), amelynek magyarul megfelelője a *nyomdász*.

Papp egyik újabb tanulmányában (1995) továbblép az interferenciajelenések kutatásában, és a jugoszláviai magyarság nyelvében eddig nem tanulmányozott beszédhelyzeti kötődésű kölcsönszavakról és közlési interferenciákról értekezik. A beszédhelyzetek, amelyekhez a kölcsönszavak kötődnek: a hivatalos és politikai érintkezés (pl. *szkupstina* 'képviselőház', *carina* 'vám'), honvédelem (*pukovnik* 'ezredes', *predvojnicska* 'katonai előképzés'), iskolai/egyetemi élet (*brúcos* 'golya', vagyis 'elsőéves egyetemi hallgató', vagy *fakultét* 'egyetemi kar'), egészségügy (*boloványe* 'betegszabadság' vagy *primáriusz* 'főorvos'), sport (*odbojka* 'hálólabda', *trénérka* 'melegítő'), munkahelyi érintkezés (*séf* 'főnök', *terénzski* 'terepi pótlék') és az utcanyelv (*duduk* 'buta', *tezgázik* 'haknizik'). Jellemző vonásuk a használati tudatosság valamilyen foka vagy szándékossága. A szándékos kölcsönzés jelentkezhet a helyesírásban, hangsúlyban, fonetikai-fonológiai esetként, alaki, szintaktikai példák formájában is. Legismeretlenebb esetei a közlési, érintkezési, udvariassági formák. Pl. a tegezés mint szolidáris megszólítás nem magyartalan, de általános kiterjesztése már az, úgyszintén a ragadvány-név, becenév, családi és utónévhez való kapcsolása (pl. *Sándor László-Mufirc*).

A vajdasági magyarok anyanyelvének kontaktusnyelvészeti kérdéseit általánosságban mutattuk be, elsősorban a kontaktushelyzet közvetlen következményeiről szoltunk, amelyek a hangtani, alaktani, szókincstani, mondattani szinten, valamint a pragmatikai jelenségek szintjén befolyásolják a Vajdaságban beszélt magyar nyelvváltozatokat.

A Vajdaságban beszélt magyar kontaktusváltozatok és a magyarországi magyar nyelvi változatok közötti eltérések kommunikációs problémák forrásává is válhatnak. Ezeknek mibenlétére, gyakoriságára és előfordulási arányaira világítanak rá vizsgálati alanyaink válasza a nyelvhasználati kérdőív néhány kérdésére. Adatközlőink megközelítőleg 37%-a állítja, előfordult vele, hogy Magyarországon nyelvi nehézségei voltak, mert félreértették, amit mondott vagy megjegyzést tettek beszédére, illetve ők nem értették pontosan a magyarországiak beszédét. Az ilyen eseteket illusztrálják az adatközlőink által leírt alábbi példák.* „*A vámon a vámtiszt nem értette hogy mi a maica*”, „*auto alkat részeket vásároltam és nem tudták*”, „*Megkérdezték a barátaimtól és tőlem Szeged központjában, taxiban, boltban stb. hogy: jógók vagyunk ugye? Egyszer pedig: Ne haragudjatok, ti cigányok vagytok?*”, „*Mikor Magyarországon voltam kértük sokot és nem tudták hogy micsoda*”, „*A boltban nem tudtam kérni nejlon keszát vagyis az Magyarországon nejlon*

*Az adatközlőktől származó idézeteket az eredeti helyesírás szerint közöljük.

táska”, „Hullahoppot kértem, és egy karikát kaptam, mikor megmutattam mit kérek, nevetve mondta a kereskedőnő, hogy az harisnyanadrág”, „Nem ismerem a magyarországi hivatali terminológiát sem az utcai zsargont”, „a patikás üzletet kerestem és elküldtek a gyógyszertárba”, „Én nem értettem az utcanyelvi kifejezéseket, vagy mi a menettérti jegy” stb. Arra a kérdésre, hogy „Mit mondanak másképpen Vajdaságban, mint Magyarországon?”, adatközlőink leggyakoribb válaszai; *patika* (*tornacipő* helyett), *tus* (*zuhany* helyett), *szok* (*szörp*), *frizsider* (*hűtőszekrény*), *kikiriki* (*földimogyoró*), *gríz* (*asztali dara*), *supa* (*fészer*), *örökíró* (*golyóstoll*), *szemafőr* (*villanyrendőr*), *szenf* (*mustár*), *bazen* (*medence*), *terasz* (*erkély*), *dusek* (*légmatrac*), *slág* (*tejszínhab*). A Magyarországon használt szavak, kifejezések, fordulatok, amelyeket Vajdaságban nem használnak, adatközlőink szerint: „*Helló!*”, „*El tetszene kísérni?*”, „*Hivatalos okiratokban az anya nevét kérik, míg Vajdaságban az apa neve szerepel*”, *vámkezelt*, *tefu*, *pléd*, *póló*, *mez*, *vény*, *tessen*, „*tetszikezés*”.

A továbbiakban a bevezetőben már említett 1996. évi kérdőíves felmérés azon eredményeit tekintjük át, amelyek a kontaktusjelenségek feltárására irányultak.

7.2. A kérdőíves felmérés eredményei

7.2.1. Módszertani kérdések: a kérdőíves felmérésről

A nyelvi viselkedés közismerten a rendkívül variábilis, empirikusan nehezen kutatható jelenségek sorába tartozik. Egyes aspektusainak feltérképezésére számos eljárás alkalmazható. A felmerülő módszertani problémákra (vizsgálandó jelenségek meghatározása, adatgyűjtési és adatfeldolgozási eljárások, mintaválasztás), a mindmáig megoldatlan vagy részben megoldott kérdésekre vagy azok egyes vonatkozásaira újabban Bartha 1997; Gereben 1996; Kontra 1996; Lanstyák 1992; Lanstyák–Szabó Mihály 1997 is felhívta a figyelmet, úgyhogy ezeknek részletesebb taglalására itt nem térünk ki. Esetünkben a kérdőíves felmérés, számos fogyatékoossága ellenére (a beszédhelyzet mesterkélt: formálisabb nyelvhasználatra való törekvést, nagyobb fokú nyelvi odafigyelést – metalingvisztikai tudatosságot – vált ki az adatközlőknél, és így a kapott, a mindennaposnál gondosabb nyelvhasználatot tükröző adatok nem helyettesíthetik a spontán nyelvi mintákat; az ilyen önbecslésre építő eljárás a tényleges nyelvhasználatról, az emberek verbális

viselkedéséről így csak meglehetősen korlátozott érvényű információkat gyűjt), tűnt legelfogadhatóbbnak, mert a vizsgálat összehasonlító jellege miatt lehetővé teszi a nyelvi változók statisztikai megközelítését, alkalmas a más módszerekkel nehezen megragadható különbségek és egyezések kimutatására csoportok nyelvi viselkedése között. Valójában a tényleges előbeszéd tanulmányozásához háttéranyagot szolgáltat bizonyos nyelvhasználati jelenségek megítéléséről a nyelvközösség egészének tükrében.

7.2.2. A vizsgált jelenségek és feladat típusok

A nyelvhasználat egyes vonatkozásait főleg kéttagú, esetenként négytagú *nyelvi változókkal* vizsgáltuk, vagyis az adott változó mindkét vagy mind a négy változata (változatpéldánya) ugyanazt a jelentést fejezi ki, de eltérő, szociolingvisztikailag nem egyenrangú nyelvi formákkal. Az egyik változat az ún. presztízsváltozat (vagyis standardabb, formálisabb, kevésbé idegenszerű), Lanstyák–Szabó Mihály (1997, 16) felosztásában a formális–informális, szuperstandard–standard–szubstandard, „magyaros–magyartalan”, standard (területi kötöttség nélküli)–nyelvjárási (területi kötöttségű), közhasználati–rétegnyelvi kontinuumok első pólusához közelebb áll, a második pedig gyakran (de nem mindig) „stigmatizált” változat, vagyis az említett kontinuumok másik végéhez közelít. A változatok előfordulásának gyakoriságát a statisztikai jellegű, nyelvészociológiai, nyelvlelektani, beszédhelyzeti, nyelvi tényezők által meghatározott változószabályok befolyásolják. Kutatásunkban főként alaktani (pl. *tudnék : tudnák*), morfoszintaktikai (pl. *szobában vagyok : szobába vagyok*), mondattani (pl. *Péter és Pál elmentek : Péter és Pál elment*) és szókészletteni (pl. *kerékpár : bicikli*) típusú változók változatainak előfordulása közötti gyakorisági eltéréseket vizsgáltunk, bár léteznek egyéb (pl. fonetikai, fonolexikái) változók is, mivel a nyelvi rendszer minden síkján előfordulnak.

Lanstyák–Szabó Mihály (1997) a változókat típusokba is szedte. Megkülönböztetnek ún. *típusváltozókat* (a leginkább rendszerszerűek, nagyszámú konkrét lexémában megjelennek), ezek altípusaként említik a *nyitott* (ezeknél a változatok gyakorisági arányát „nyelven kívüli” tényezők befolyásolják), *kötött* (egyaránt „nyelven kívüli” és „nyelven belüli” tényezők befolyásolják a változatok használatának arányát) és *egyedi* változókat (itt néhány konkrét lexémához kötődő szókészletteni elemek és vonzatok képezik a változatokat) is.

Kutatásunk szempontjából fontosabb az a felosztás, amely szerint az említett szerzők (Lanstyák–Szabó Mihály 1996; 1997) a változókat első és másodnyelvi összefüggéseik alapján három, illetve négy csoportba rendszereztek.

A felosztás alapja, hogy mindkét változó használatos-e Magyarországon, vagy az egyik csak a határon túli beszélőközösségben él, hogy az egyik változatnak van-e párhuzama a magyarral kontaktusban lévő nyelvben homológ vagy analóg elemek formájában, illetve hogy a Magyarországon ismeretlen változatoknak van-e párhuzamuk a magyar nyelv egynyelvű változataiban (vagyis mennyire illeszkedik a kontaktusváltozat a magyar nyelv egynyelvű változatainak grammatikai/szókészletti rendszerébe).

Bár az említett szerzők két felosztása nagymértékben fedi egymást (az 1996-os hármas felosztást 1997-ben kis módosításokkal négy típusra bővítették), mindkettőt ismertetjük, mivel kutatásunk szempontjából is rendkívül relevánsak.

Az első, 1996-os klasszifikáció szerint az akkor vizsgált nyelvi változókat U, UC és C változókként jelölték.

Az *U (univerzális, egyetemes) változók*, olyan változók, amelyek az egész magyar nyelvi térségben előfordulnak, vagyis az egész magyarságra kiterjednek. A beszélők általában a változó egyik változatát a normával összhangban lévőnek (standardnak) tartják, vagy ha mindkét változatot standardnak ítélik, az egyiket formálisabbnak, „magyarosabbnak” vélik, a másikat kevésbé formálisnak, „magartalanabbnak”, illetve „kevesbé magyarosnak”, strukturálisan hasonlóbbnak a megfelelő indoeurópai szerkezethez, vagy lexikai egységeknél „idegenebbnek”. A normától eltérő változatok alkalmazása vulgarizmusnak, pongyolaságnak, „nyelvhelyességi hibának” számít, egyes esetekben a nyelv művelők által erősen megbélyegzett vagy kevésbé stigmatizált nyelvhasználatra utal.

Az *UC (univerzális kontaktus) változók* amelyek Magyarországon és a kisebbségi magyar kontaktusváltozatokban is jelen vannak, de az egyiknek van megfelelő államnyelvi formája is, így e hatásra használata gyakoribb.

A *C (kontaktus) változók* tiszta kontaktushatásokat jelölnek, feltehetően ismeretlenek Magyarországon, de kisebbségi helyzetben együtt használatosak a kodifikált standard magyar változattal.

A szerzők 1997-es felosztása szerint az első csoportba tartoznak az ún. *egyetemes magyar változók (E változók)*, amelyek az egész magyar nyelvterületen jellemzők és nincs közvetlen párhuzamuk a kontaktusnyelvben. Ezek jórészt nyelvhelyességi és/vagy stilisztikai kérdésekre vonatkoznak. Kutatásukban az ide sorolható jelenségek közül az ún. „nákozást”, „süksükölést”, a „szüksükölést”, a hiperkorrekciót, az íkes ígék iktelen, illetve az iktelen ígék íkes ragozásával kapcsolatos változók változatainak használati gyakoriságát, az inessivusi és illativusi formák használatával kapcsolatos változókat (vagyis a *-ban/-ba*, illetve *-ba/-ban* változatok gyakoriságát), a birtokos jelző ragjának

elmaradását, a *fel kell mennem* : *fel kell menjek* változatok használatát, a határozatlan névelő alkalmazását a főnév előtt, ha az a mondatban állítmány, a határozói igenév és a létige kapcsolatát érintő változatokat, az *is* helyével kapcsolatos változókat, az *ablaka* : *ablakja* típusváltozót, az *-e* kérdőszócska szórendi helyével kapcsolatos típusváltozókat, a vonatkozó névmások váltakozásaival kapcsolatos kérdéseket vizsgálták. Az E változók változatainak használati arányát valószínűleg a beszélők kétnyelvűsége nemigen befolyásolja, a különbségek inkább a kétnyelvűségi helyzetből (a standard megismerésének és használatának korlátozott mértéke miatt) adódhatnak.

A második csoportba szintén *egyetemes*, de egyben *kontaktus változók* (*EK változók*) sorolhatók: a jelenség ugyan az egész magyar nyelvterületen változó, de változatának a kontaktusnyelvben párhuzama van, amely befolyásolhatja a kisebbségi magyarok nyelvhasználatában e változat előfordulási gyakoriságát. Ezekhez sorolhatók az egyes nyelvhelyességi kérdésekkel vagy az ún. feminizálással kapcsolatos jelenségek. Lanstyák–Szabó Mihály (1997) kutatásukban a birtokos személyrag használatával/elhagyásával kapcsolatos változókat, a „feminizálást”, az analitizálódást (egyik változat összetett vagy képzett szó, a másik kétagú szókapcsolat), a főnevek egyes és többes számának használatára vonatkozó változók változatainak gyakoriságát, a számbeli egyeztetéssel kapcsolatos változókat, a redundáns névmások használatát és a hasonlítóssal (*-nál/-nél* : *-tól/-től*) kapcsolatos változók változatainak előfordulási gyakoriságát vizsgálták. Kialakulásukhoz, az egész magyar nyelvterületet figyelembe véve, az indoeurópai környezet járult hozzá, és az annak hatására kialakult változat számít „idegenszerűbbnek”, kevésbé elfogadhatónak. A kisebbségi magyar beszélőközösségekben a jelenségek nemcsak indoeuropeizmusok, hanem egyben kontaktusjelenségek is, mert a második változat (indoeurópai) kontaktusnyelvi változat.

A harmadik csoportba az *analóg kontaktus változók* (*AK változók*) tartoznak, Lanstyák–Szabó Mihály (1997, 20–21) szerint olyan szavak, kifejezések, nyelvtani szerkezetek sorolhatók ide, amelyek Magyarországon is élnek, de a határon túli magyar beszélőközösségekben standard jelentésükön túl államnyelvi párhuzammal rendelkező jelentésük is van, valamint azok a szerkezetek, amelyek Magyarországon nem használatosak, de létrejöttük a közmagyar analógiával összhangban van.

A negyedik csoportba azok a *kontaktusváltozók* (*K változók*) tartoznak, amelyek csak kontaktushelyzetben alkotnak standard magyar megfelelőjükkel nyelvi változót, magyarországi párhuzammal nem rendelkeznek, a határon túli magyar beszélőközösségek fejleményei. Ezek jórészt szókészletteni egyedi változók vagy vonzatkölcsonzések.

Ha a kutatásunkban vizsgált 14 nyelvi változót az ismertetett felosztás(ok) alapján klasszifikáljuk, akkor a *valószínűleg, hogy*, a *-nők/-nők*, a *kell legyen*, a *-ban/-ba*, a *-ba/-ban* és a *-t* végű igék kijelentő és felszólító módú alakjainak használata az univerzális (U) vagy egyetemes (E) változók csoportjába sorolható, míg az analitizálódás, a szórend, a főlöleges névmások, a kicsinyítő képzők, a helynevek ragja, a többes szám, a *-nál/-tól* és a „feminizálás”-sal kapcsolatos változók (főleg) az EK változók jegyeit tartalmazták. Természetesen egy-egy vizsgált változó egyértelmű besorolása nem minden esetben lehetséges, különösen egy csoporton belül. Így pl. a redundáns névmások használata a széttagoló tendencia megnyilvánulásaként is értelmezhető.

A begyűjtött adatokat két megközelítésben vizsgáltuk: 1. feladattípusok és 2. vizsgált jelenségek szerint. Mindkét esetben először rövid leírásukat adjuk meg, majd röviden arra keressük a választ, hogy van-e szabályszerű kapcsolatuk, és ha igen, milyen kapcsolatban állnak a következő változókkal: az adatközlők nemével, életkorával, iskolai végzettségével, foglalkozásával, illetve a válaszok eloszlását mennyire befolyásolja a település (falu–város; szórvány–tömb).

A feladatokat illetően alapvetően választásos és kiegészítéssel feladatokat alkalmaztunk. A választásos feladatoknál a felkínált lehetőségek közül kell a „megfelelőt” kiválasztani, a kiegészítéssel feladatoknál pedig beírni a hiányos végződést vagy szót. A választásos feladatok valójában megítéléses feladatok, hisz az adatközlő először ítéletet alkot, és becslését a követelményeknek megfelelően jelzi: kiválasztja az általa természetesebbnek vélt mondatot vagy mondatba illő formát, illetve négyfokú skálán megjelöli a becsült forma elfogadhatóságának fokát. Más szóval, a feladatok alapját a grammatikalitási (nyelvtani helyességi) ítéletek képezik. Ugyanakkor a kiegészítéssel feladatok produkciót követelő feladatok: az adatközlő önállóan alkotja meg választát, és nem a felkínált lehetőségek közül választ. Egyes feladatoknál a két alapvető feladat kombinációja szerepelt: kiválasztani a megfelelő választ és kijavítani a nem megfelelőnek tartottat.

Ezeket a követelményeket 5 feladattípuson keresztül konkretizáltuk:

1. A *természetesebbnek ítélt* feladattípusnál a két azonos jelentésű mondat közül a természetesebbnek megítélt mondatot kellett kiválasztani. A kérdőívben (l. az 1. mellékletben!) 15 ilyen mondat szerepelt: a K_501–K_515-ös feladatok.

2. Nyolc olyan feladat is szerepelt, amelynél *négyfokú skálán* (nagyon jó – elfogadható – elég rossz – rossz) kell *megítélni* a két felkínált, azonos jelentésű példamondatot. Ezek a K_521–524 és a K_641–644-es feladatok.

3. Hét feladatnál *meg kell ítélni*, hogy a felkínált mondat „jó”-e, és ha úgy ítéli, ezt az a) bekarikázásával jelölni. Amennyiben a mondatban furcsa, nem egészen természetes vagy kifejezetten rossz szavak vagy szerkezetek vannak, a b) bekarikázása után ezeket *aláhúzással jelölni kell (és a kifogásolt részt esetleg jobbal helyettesíteni)* (a K_ 531–532, K_ 534–538-as feladatok).

4. A *mondatba illő formát választani* feladatoknál (ezekből 15 volt) a felkínált két lehetőség közül kell kiválasztani a mondatba jobban illőt (a K_ 601–K_ 615 feladatok).

5. A *kiegészítést követelő* feladatoknak (12 feladat) két altípusa volt:

a) beírni a hiányzó végződést vagy szót 9 feladatnál (K_ 621–629).

b) beírni a hiányzó foglalkozásnevet (4 feladat: K_ 631–634).

Az összesen 57 feladatot a *vizsgált jelenségek* alapján a következőképpen lehet csoportosítani:

1. Analitizálódás (analitikus szerkezetek, analitikus vonások)

A magyar nyelv egyik közismert tipológiai jellemzője az agglutinálással is összefüggő tömörítő hajlam, vagyis a magyar nyelv szintetikus karakterű. Ez azt jelenti, hogy a magyar jellemzően összetétellel fejez ki bizonyos fogalmakat, amikor más, analitikus nyelvek analitikus szerkezeteket használnak (Csernicskó, 1997, 122), vagyis a magyarra jellemzőbb az összetett vagy képzett szavak, az analitikus(abb) nyelvekre a két- vagy többtagú szókapcsolatok használata (Lansztyák–Szabó Mihály 1997, 74). A tömörítéssel ellentétes tendencia, a szétagolás vagy analitizálódás is kimutatható a magyarban a környező indoeurópai nyelvek hatására, bár globálisan véve kevésbé jellemzi. A szintetikus és analitikus szerkezetek többnyire nem állnak egymással szemben mint „helyes” – „helytelen” változatok, az ilyen szembeállást Bencédy (1994, 19–20) is elveti, és választóvonalként azt jelöli meg, hogy melyik forma szolgálja jobban a megértést. Általában azonban az analitikus formákat a nyelvművelők idegenszerűbbnek tartják. Az egyedfejlődést megfigyelve az analitikus megoldások a gyerekkorra jellemzők, később a szintetikusabb nyelvi megoldások jelentkeznek, a felnőtt nyelv pedig a szintetikus megoldásokat részesíti előnyben, állapítja meg Győri-Nagy (1991, 10–13). Az anyanyelvi ontogenezis folyamán pl. a nyelvi kifejezésformák következő láncolata figyelhető meg; *a busz, amelyik reggel indul – a reggel induló busz – reggeli busz*. A természetes kétnyelvűek mind anya-, mind másodnyelvhasználatában szintagmatikailag állandóbb és erőteljesebb analitikus jelleg mutatkozik (uo. 11), vagyis sajátos jellemzője a kontaktusváltozatoknak az ún. szétagoló tendencia, az analitikus szerkezetek előnyben részesítése a szintetikusokkal szemben, pl. a *zongorázni* helyett *zongorán játszani*, a *ne türelmetlenkedj* helyett a *ne légy türelmetlen*, a *reggeli busz* helyett a *reggel induló busz*.

A magyar kontaktusváltozatok oldaláról nézve ez a sajátosság egyfajta grammatikai tükrözésnek is tekinthető.

Az analitikus/szintetikus szerkezetek használatában jelentkező gyakorisági eltérések tehát olyan feladatokkal vizsgálhatók, amelyeknél az egyik változat összetett vagy képzett szó, a másik pedig két- vagy esetenként többtagú szókapcsolat.

Langstyák–Szabó Mihály (1997, 75–80) kutatásában a következő változatok használatának gyakoriságát vizsgálták: jelöletlen birtokos jelzős szóösszetétel : birtokos jelzős szó szerkezet (pl. *nőnap* : *nők napja*); jelentéssűrítő összetétel : minőségjelzős szókapcsolat (pl. *tagdíj* : *tagsági díj*); fosztóképzővel és essivusi-modalisi képzővel ellátott főnév : névutós szerkezet (pl. *maradékatalanul* : *maradék nélkül*) és *-z(ik)* vagy *-l* ige képzővel ellátott főnév : határozós szó szerkezet (pl. *buszozás* : *utazás busszal*; *hegedül* : *hegedűn játszik*).

Mivel globálisan véve a szerb nyelvben gyakoribb az analitikus szerkezetek használata, mint a magyarban, feltételeztük, hogy a vajdasági magyarok az egynyelvű magyarországi magyarokhoz viszonyítva gyakrabban előnyben részesítik az analitikus szerkezeteket.

Az analitizálódási tendenciát kutatásunkban kilenc feladattal vizsgáltuk. Jelölésük: K_503, K_507, K_514, K_532, K_536, K_603, K_605, K_607 és K_613, bár ez a tendencia a fölösleges névmások vizsgálatára szolgáló K_510-es, K_515-ös és a K_615-ös feladatoknál is kifejezésre juthat.

2. Szórend

A szórendi hatást két típusváltozó kapcsán vizsgáltuk. Az első a jelzői értékű hátravetett határozók használatával, a másik a segédige és a főnévi igenév szórendjével kapcsolatos.

Ismeretes, hogy a magyar nyelv tipológiai sajátosságaiból eredően a magyarban természetesebb az NP2+part.+NP1 típusú szórend (pl. *a falon lévő kép*) mint az indoeurópai nyelvekben szokásos NP1+prep.NP2 típusú szórend (pl. *kép a falon*). Az indoeurópai nyelvekre jellemző változat („indoeuropeizmus”) sem számít a magyarban szubstandardnak, csak „idegenszerűbb”. Azt, hogy milyen gyakorisággal jelentkezik az egyik, illetve másik változat, kutatásunkban a K_501-es és a K_509-es feladattal vizsgáltuk. A változók mindkét változata jelen van mind Magyarországon, mind Vajdaságban, de mivel az „idegenszerűbb” változatnak van szerb változata (a szerb nyelv esetében a hátravetés az egyedüli elfogadható megoldás), feltételezhetően a vajdaságiak nyelvhasználatában ez a változat gyakoribb.

Langstyák–Szabó Mihály (1997, 99–101) kiemeli, hogy a segédige (pl. *fog, akar, készül*) + főnévi igenév szókapcsolatra kétféle szórendi megoldás lehet-

séges mind a magyarban, mind az általuk vizsgált szlovákban, de gyökeresen eltérő gyakorisági aránnyal. Semleges mondatokban a magyarban a főnévi igenév + segédige szórend számít egyenesnek, jelöletlennek (ilyenkor az állítmány egészen vagy az igenévi részén van a hangsúly), a szlovákban pedig a segédige megelőzi a főnévi igenevet. A magyarban fordított a szórend (segédige + főnévi igenév), ha más bővítmény a főhangsúlyos vagy a segédigén van a mondathangsúly (pl. *most fog menni* vagy *fog ez menni!*).

A kétféle lehetséges szórendi megoldás gyakoriságát mi a K_502-es, a K_508-as és a K_608-as feladatokkal vizsgáltuk.

3. Fölösleges névmások

Mivel a magyarban a tárgyas ragozásnál névmás jelöli a tárgyat, azt, lévén bizonyos esetekben redundáns, gyakran elhagyják. Ezért a tárgyként álló személyes és mutató névmások használata csak akkor indokolt, ha értelmi hangsúly esik rájuk, hangsúlytalan helyzetben redundánsnak minősül. Használatuk újabban mégis terjed, valószínűleg mint az analitizálódás egyik megnyilvánulási formája. A szerbben, más indoeurópai nyelvekhez hasonlóan, nincs tárgyas ragozás, így a nyelvtani tárgyat explicite ki kell fejezni. Emiatt, feltételezhetően a szerb nyelv hatására, a redundáns névmások gyakoribbak a Vajdaságban, amire Molnár Csikós (1989, 171) tárgyragos mutató névmásra vonatkozó példája is felhívja a figyelmet: „Vettek negyed kiló szalámit és azt elfogyasztották.” Ügyszintén valószínű, hogy pl. a „Tegnap láttalak *téged* a tévében” gyakrabban előfordul a „Tegnap láttalak a tévében” helyett. A redundáns névmások gyakoriságát a K_510-es, a K_515-ös és a K_615-ös feladatok vizsgálják.

4. Kicsinyítő képzők

A szláv nyelvekben a kicsinyítő képzők használata gyakoribb, mint a magyarban. Emiatt, feltételezhetően, a kicsinyítő képzős változatok gyakorisága a vajdasági magyar kontaktusváltozatokban is gyakoribb, mint a magyarországi egynyelvű magyar változatokban. A kicsinyítő képzős változatok elfogadásának gyakoriságát a kérdőívben a K_504-es, a K_538-as, a K_602-es és a K_612-es számmal jelölt feladatok rögzítik.

5. Helynevek ragja

Helységneveink ragozásával kapcsolatban Bartha (1997, 179) hangsúlyozta, hogy a nyelvhasználatban mutakozó nagyfokú ingadozás mellett a nyelvtanok és a gyakorlati kézikönyvek sem adnak kielégítő megoldási javaslatokat arra a kérdésre, hogy mely földrajzi nevek kapnak bel- és me-

lyek külviszonyragot, vagyis mikor használatos a *-ban/-ben* és mikor az *-n/-on/-en/ön* toldalék. A Grétsy–Kovalovszky szerkesztette Nyelvművelő Kézikönyv I. kötete (1983, 675–677) két olyan fő szabályszerűséget említ, amely kutatásunk szempontjából releváns. Az első, hogy a történelmi Magyarországon belül általában külviszonyragokat használunk, míg a történelmi Magyarországon kívüli ország-, tájegység-, külföldi város- és községnevek belviszonyragot kapnak. Mindkét szabály alól nagyon sok a kivétel, a kisebbségi magyarok nyelvhasználatában pedig terjed az idegen helynevek külviszonyragokkal való ellátása (vagyis Novi Sad-*on* Novi Sad-*ban* helyett). Bartha (1997) kutatásai is arra utalnak, hogy az egynyelvű környezetben élő, átlagosnál nagyobb nyelvi tudatossággal rendelkező egyetemisták nyelvhasználatában is nagyfokú eltérések mutatkoznak a helységnévragozásban és egyben a kivételeknek számító esetekkel kapcsolatosan is.

Hogy melyik helynévragot (pl. Koszovó*ban* vagy Koszovó*n*) részesítik előnyben az adatközlők, azt a K_512-es és a K_609-es feladattal vizsgáltuk.

6. Többses szám

Kossa (1978, 264) a magyar nyelvet „különleges egyes számú nyelv”-nek nevezi. Az indoeurópai nyelvekben, így a szerbben is, a többses szám használata általában gyakoribb, különösen főneveknél, mint a magyarban (pl. Külföldről szereztek be a *felszereléseket* a *felszerelést* helyett). Lanstyák–Szabó-mihály (1997, 80–90) a főnevek egyes és többses számának használatával kapcsolatos változók, valamint a számbeli egyeztetéssel kapcsolatos változók számos esetét említi tanulmányukban, és ezek egyes, illetve többses számú változatainak előfordulási gyakoriságát vizsgálják egynyelvű magyar és magyar–szlovák kétnyelvű gimnazisták körében. Így a főnevek egyes és többses számának használatával kapcsolatosan a magyarban a páros testrészeket, illetve a hozzájuk tartozó ruhadarabokat megnevező szavak használatában mind egyes, mind többses számban az egyes számú forma (pl. fáj a *lába*) számít „magyarosabbnak”, ellentétben az indoeurópai nyelvekben használatos többses számú formákkal (fájnak a *lábai*). Úgyisztén, a sok azonos vagy hasonló egyedből álló dolgokat, ha általános osztályukra utalunk, a magyarban általában egyes számban nevezzük meg (szép *citromot* árulnak és nem szép *citromokat*), valamint a főnév mennyiségjelzők után rendszerint egyes számban áll (számos *helyen* van valami és nem számos *helyeken*). A számbeli egyeztetéssel kapcsolatos formákat illetően a magyar nyelv, az indoeurópai nyelvekkel ellentétben, az egyes szám felé hajlik, így az egyes számú halmaz alany és az állítmány számbeli egyeztetése alkalmával is gyakoribb a

magyarban az egyes számú alaki egyeztetés. Ezzel szemben a szerb nyelvben a többes számú, értelmi egyeztetés a szabály. Más szóval, az Ssg–Ssg–Psg/pl típusú mondatokban a magyarban gyakoribb az Ssg–Ssg–P/sg változat, bár a szerbre jellemző Ssg–Ssg–P/pl változat sem számít szubsztandardnak (pl. a magyarban *Péter és Pál tanuló*, a szerbben *Petar i Pavle su učenici* = *tanulók*). Úgyszintén, a magyarban, ha az alany többes számú, a hozzáadott (bővített) alany többnyire egyes számú (bár a többes számú változat is lehetséges). Felmérésünkben a K_505-ös, a K_506-os, a K_511-es, a K_534-es, a K_601-es, a K_604-es, a K_606-os, a K_611-es és a K_626-os számú feladatokkal azt vizsgáltuk, milyen gyakorisággal preferálják a vajdasági magyarok az egyes, illetve többes számban felkínált változatokat. A feltételezés az, hogy a szerb nyelv hatására a többes szám használata gyakoribb, mint a magyarországi magyarban.

7. A valószínűleg, hogy változó

Egy feladat, a K_513-as, azt vizsgálja, hogy a *valószínűleg*, illetve a *valószínűleg*, hogy folyamatban lévő stigmatizált nyelvi változást képviselő, szerkezetkeveredési jelenségre utaló változó változatai közül melyik mekkora gyakorisággal fordul elő adatközlőinknél.

8. A -nók/-nők változó

A magyarországi magyarban a *-nók/-nők* változat használata (pl. *megnéznők* a *megnéznénk* helyett) finomkodásnak számít, de Erdélyben standard. Bár a vajdasági magyarok beszédében az erdélyi archaikus *-nók/-nők* változat nemigen fordul elő, két feladattal (K_614, K_627) esetleges előfordulását vizsgáltuk.

9. A hasonlítás

A hasonlítás kifejezésével a magyar nyelvben és a kérdés kétnyelvűségi vonatkozásainak feltérképezésével kapcsolatban újabban Lanstyák–Szabó Mihály (1996, 120; 1997, 95–97) publikált. A kodifikált magyar standardban és a legtöbb magyar nyelvjárásban a *-nál/-nél* toldalék használatos, de egyes nyelvjárásokban a *-tól/-től* változat is gyakori (pl. a magasabb Pistától a magasabb Pistánál, vagyis a *tőle* a *nála* helyett). A nyelv művelő irodalomban általában helytelenítik (de nem egyértelműen) a *-tól/-től* ragot. Molnár Csikós (1989, 172) pl. nyelvjárási eredetű vonzatként, Kossa (1978, 295) tájnyelvi beütésként említi. Az utóbbi hangsúlyozza, hogy használatát a vajdasági magyaroknál erősíti a szerb nyelv hatása, ugyanis a *-tól/-től* toldalék ekvivalense a szerb fokozásban használatos *od* előljárós szerkezet, így a vajdasági ma-

gyar változatokban a létező szerb párhuzam hatásának érvényesülése föltételezhető. Ezt ellenőriztük a K_621-es és a K_610-es jelzésű feladatokkal.

10. „Feminizálás”

A szerbben létezik, viszont a magyarban nem ismeretes a nyelvtani nem kategóriája, vagyis a „nembeli különbségek nyelvünkben nem grammatikalizálódtak” (Lanstyák–Szabó Mihály 1997, 71). A magyarban az élőlények nemét, pl. a foglalkozások neveinek „női formáját” a *-nő* utótag hozzáadásával lehet jelölni (pl. *tanárnő*), de ez csak olyankor szokásos, ha az alany nemét külön hangsúlyozni kell, különben, mint a férfiak esetében, itt is a generikus változat (*tanár*) használatos. Kivételt képez az a néhány tipikusan női foglalkozás, amelyek megnevezése „női formában” használatos (pl. *mosónő* vagy *óvónő*), ezenkívül gyakori a *-nő* szócskával toldott megnevezés az erősen elnőiesedett pályáknál (*takarítónő*, *tanítónő*), vagy az olyanoknál, ahol erősen előtérbe kerül a női jelleg (*énekesnő*, *táncosnő*). Ha a mondatból világos, hogy az érintett személy nő, és annak a foglalkozását kell megnevezni, a magyarban szokásosabb a *-nő* alak mellőzése, mert a *-nő* utótag így redundáns. Szerb hatásra, mivel ott gyakoribb a női forma használata, a vajdasági magyar változatokban ennek a hatásnak az érvényesülése várható a K_631–634-es feladatoknál.

11. A kell legyen változó

A *kell* (*lehet*, *szabad* stb.) + felszólító módú ige szerkezettel (pl. *el kell menjek*), használatával és az erre vonatkozó irodalommal Lanstyák–Szabó Mihály (1997, 49–51) foglalkoztak. A forrásmunkákra hivatkozva kiemelik, hogy a jelenség erősen terjed és nyelvjárási háttere van: Erdélyben és az Alföld keletibb vidékein általános a használata. Megítélésében a nyelvművelő irodalom nem egységes, de globálisan nem tartja kifogástalannak. Kialakulásának sorrendje: *el kell, hogy menjek* : *el kell mennem* : *el kell menjek*.

Kutatásunkban egy négytagú változatot (*meg kell oldania* : *meg kell oldani* : *meg kell, hogy oldja* : *meg kell oldja*) tartalmazó változóval térképeztük fel az egyes változatok előfordulási gyakoriságát és különböző szinten való elfogadásukat a K_521–524 és a K_641–644 jelzésű feladatokkal.

12. Az inessivusi -ban/-ba változó

Az inessivusi és illativusi ragokkal (l. a 13. pontot!) az utóbbi években számos publikációban foglalkoztak (Horváth 1994; Pléh 1990; 1995; Posgay 1991; Váradi 1990; 1995/96; Lanstyák–Szabó Mihály 1997; Kontra 1998b). Kontra hívta fel külön a figyelmet, hogy tulajdonképpen két nyelvi változóról

van szó (bár sokan egyetlen *-ba/-ban* változóról írnak): az egyik a *hol?* kérdésre felelő, tehát valamely tárgy belsejében vagy anyagban levés vagy történes helyhatározói ragja, az inessivusi *-ban*; a másik a *hova?* kérdésre felelő, vagyis a zárt helyre való irányulást kifejező helyhatározó ragja, az illativusi *-ba* változó. Lanstyák–Szabó Mihály is külön tárgyalja őket.

Az inessivusi *-ban/-ben* változónak két változata van: a *-ban/-ben* és a *-ba/-be*. Az utóbbi kissé megbélyegzett. Ugyanis a nyelvjárásokban és a mindennapi beszélt nyelvben a *-ban/-ben* funkciójában gyakran használatos a *-ba/-be* rag (pl. a *házba vagyok a házban vagyok* helyett, vagyis az *n* hangot elhagyják; a *hol?* kérdésre felelő *-ban/-ben* helyett is a *hova?* kérdésre felelő *-ba/-be* ragot mondanak), ez azonban a választékos beszédben és természetesen írásban nem megengedett. Az inessivusi standard változat (*-ban/-ben*) és az illativusi hiperkorrekt változat (l. a 13. pont alatt!) a felszínen azonosak. Az inessivusi standard *-ban/-ben* változat és a stigmatizált *-ba/-be* változat használatának gyakoriságát a K_531-es és a K_623-as feladatokkal vizsgáltuk.

13. Az illativusi *-ba/-ban* változó

Az illativusi *-ba/-be* változónak (Kontra 1998b) szintén két változata van: a standard *-ba/-be* és a hiperkorrekt *-ban/-ben* (pl. *ez nem az én hatáskörömbé tartozik* : *ez nem az én hatáskörömben tartozik*). A finomkodó hiperkorrekt használatot a nyelv művelők durva hibának tartják. A két változat gyakoriságát a K_535-ös és a K_537-es feladatokkal térképeztük fel.

Az inessivusi és illativusi változók használatával kapcsolatos kutatások eddigi eredményei többek között rámutattak (Kontra 1998b), hogy mindkét változó eltérően viselkedik a fővárosban és vidéken (a budapestiek standardabbak), az anya iskolázottsága jelentősen befolyásolja az eredményeket, és a grammatikalitási ítéleteket megkövetelő, vagyis megítéléses feladatok érzékenyebbek a stigmatizációra, illetve hiperkorrekcióra, mint a produktív feladatok.

14. A *-t* végű igék kijelentő és felszólító módú alakjai (*suksükölés, szukszükölés, hiperkorrekció*)

A jelenséggel Kontra–Váradi (1991), Váradi–Kontra (1994), Kontra (1996), Lanstyák–Szabó Mihály (1997) foglalkoztak behatóbban. A *suksük*-ragozás és a vele nyelvészetileg analóg *sukszükölés* („a stigmatizált magyar kijelentő mód”) az egyik legmegbélyegzettebb, műveletlennek és nyelvjárásinak számító eltérés a standard normától. Olyankor jelentkezik, amikor a *-t* végű igék tárgyas felszólító alakját kijelentő értelemben használják a nyelvjárás-

sokban és az alsóbbrendű köznyelvben (a *látja* kijelentő alak helyett a *lássa* felszólító alak jelentkezik, vagyis a két alak között nem tesznek különbséget). A jelenségnek erős nyelvjárási bázisa van. Az *-sz* végű igék (pl. *választ* vagy *ragaszt*) kijelentő és felszólító alakjainak „összekeverése”, a szukszük-ragozás, kevésbé megbélyegzett és gyakoribb jelenség. Ha a suksükölő és szukszükölő alak elkerülésének igénye akkor is a kijelentő módú alak használatához vezet, amikor a norma szerint a felszólító alak a helyes, a nyelvi bizonytalanság egyik jeléről, a hiperkorrekciónak nevezett (Pléh 1990) nyelvi jelenségről van szó. Valójában a nemstandard változatok beszélőire jellemző, akik bizonyos nyelvi szabályokat „túlalkalmaznak”. A hiperkorrekció a szukszükölésnél gyakrabban fordul elő, mint a suksük-ragozásnál.

Kontra-Várad (1991) igen érdekes adatokkal szolgál a jelenség gyakoriságáról és társadalmi disztribúciójáról Magyarországon. A felnőtt lakosság reprezentatív mintáján a suksük-ragozás példamondatát az adatközlők 30%-a ítélte helyesnek, a szukszük-ragozást közel 56%-uk, viszont csak 6,6, illetve 19,3%-uk produkált ilyen mondatokat. A szerzők hangsúlyozzák, hogy „produkció közben belép egy olyan normatív kontroll, ami az ítéletalkotásban nem játszik szerepet” (1991, 65). Életkor és nem szerinti bontásban a csoportok között nem mutatkozott különbség, és a jelenség megítélése és használata független az adatközlők iskolázottságától, de a szülők iskolázottsága már jelentős befolyást gyakorol: azok, akiknek apja is, anyja is egyetemet végzett, szinte kivétel nélkül a standard alakokat használták.

A leírt jelenségek előfordulásának gyakoriságát a vajdasági magyarok nyelvhasználatában a K_628-as és a K_629-es (suksükölés), illetve a K_622-es és a K_625-ös feladatokkal (szukszükölés) vizsgáltuk.

Kutatásunknak kettős *feladata* volt:

a) Meghatározni a vizsgált nyelvi változók egyes változatainak használati gyakoriságát a vajdasági magyar adatközlőknél, és a kapott adatokat összehasonlítani a magyarországi kontrollesoport adataival, esetenként pedig más régiók magyar beszélőközösségeinek adataival is.

b) Meghatározni a nyelvi változók összefüggéseit a vizsgálati alanyok nemével, iskolázottságával, életkorával, foglalkozásával és a település típusával és helyével.

A felgyűjtött nagy empirikus adatbázis feldolgozása és elemzése folyamatosan történik. Jelen munkánk ennek a vállalkozásnak csak egyik állomása, elsődleges célja az adatközlés, ami a részletesebb elemzést óhatatlanul háttérbe szorítja.

7.2.3. Eredmények

A. Feladattípusok szerint

1a. A „természetesebbnek ítélt” feladattípus

7.1. táblázat

A standard/nemstandard változat elfogadása

a „természetesebbnek ítélt” feladattípusnál Vajdaságban (V) és Magyarországon (M); Terepadatok 1996; N = 251

Változók	A standard elfogadása				A nemstandard elfogadása			
	V	M	V	M	V	M	V	M
	N		%		N		%	
K_501	118	77	85,5	73,3	20	28	14,5	26,7
K_502	139	91	98,6	85,8	2	15	1,4	14,2
K_503	39	75	27,9	71,4	101	30	72,1	28,6
K_504	120	89	87	84	18	17	13	16
K_505	119	94	86,2	87,9	19	13	13,8	12,1
K_506	103	75	73	70,1	38	32	27	29,9
K_507	102	86	72,3	80,4	39	21	27,7	19,6
K_508	133	95	95	90,5	7	10	5	9,5
K_509	133	95	95	88,8	7	12	5	11,2
K_510	56	36	40,3	33,6	83	71	59,7	66,4
K_511	79	60	56,8	56,1	60	47	43,2	43,9
K_512	53	86	39	80,4	83	21	61	19,6
K_513	109	76	78,4	73,1	30	28	21,6	26,9
K_514	138	104	97,9	97,2	3	3	2,1	2,8
K_515	127	82	90,1	78,1	14	23	9,9	21,9
Átlag (kerekítve)	104,5	81,4	74,9	76,7	34,9	24,73	25,1	23,28

A vajdasági magyarok 75%-a természetesebbnek ítéli meg a magyar kodifikált standard, 25%-a pedig a nemstandard változatot. Különösen 3 esetben ítéli természetesebbnek a nemstandard változatot; a *tagdíj* helyett a *tagsági díjat*, a *látsz?* helyett a *látsz engem?*, a *Koszovóban* helyett pedig a *Koszovón* formát tartja természetesebbnek; ezek az alakok regionális köznyelvi standardnak tekinthetők. Mindhárom esetben EK változókról van szó. Arra, hogy

az eltérésekben van-e szerepe a kontaktusnyelvnek, és ha igen, mekkora, a vizsgált jelenségek szerinti elemzésnél térünk ki. A legkevesebb eltérés a standardtól (egy kivétellel 10% alatt) a K_502-es, a K_508-as és a K_509-es, valamint a K_514-es változónál van: az első három feladat szórendi eltérést, a negyedik analitizálódást vizsgál. Úgy tűnik, az általunk alkalmazott megítéléses feladatoknál, és olyan formális helyzetben, mint amilyen a kérdőíves felmérés, a szórendi eltérés nem regisztrálható, de egyes példákánál az analitikus tendencia sem jut kifejezésre.

A normától való eltérés a magyarországi adatközlőknél globálisan nézve megegyezik a vajdasági adatközlők eredményeivel: 23,28%-os. Különösen magas az eltérés a K_510-es változónál (hasonlóan a vajdasági adatokhoz), ami analitikus tendenciára, valamint redundáns névmás alkalmazására is utal.

A vajdasági és a magyarországi eredmények között az eltérés négy esetben nagyobb 10%-nál: a K_501-es, a K_502-es, a K_512-es és a K_515-ös változónál. Három esetben a normától való eltérés nagyobb a magyarországi, egy esetben pedig a vajdasági beszélőknél.

2a. Az (azonos tartalmú) „kijelentések megítélése négyfokú skálán” feladattípus

7.2. táblázat

A standard/nemstandard változat elfogadása/elutasítása

a „kijelentések megítélése négyfokú skálán” feladattípusnál Vajdaságban és Magyarországon; Terepadatok 1996; N = 251

Változók	A standard változat elfogadása/ elutasítása								A nemstandard változat elfogadása/ elutasítása							
	1		2		3		4		1		2		3		4	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
K_521	57 61	41,9 58,1	57 37	41,9 35,2	16 5	11,8 4,8	6 2	4,4 1,9								
K_522									19 23	14,5 21,9	55 63	42,0 60	46 16	35,1 15,2	11 3	8,4 2,9
K_523									25 22	18,5 21	50 43	37,6 41	42 32	31,6 30,5	16 8	12,0 7,6
K_524									13 13	9,8 12,3	30 27	22,7 25,5	30 36	22,7 34	59 30	44,7 28,3
K_641	55 56	49,5 52,8	46 41	41,4 38,7	7 8	6,3 7,5	3 1	2,7 0,9								

Változók	A standard változat elfogadása/ elutasítása								A nemstandard változat elfogadása/ elutasítása							
	1		2		3		4		1		2		3		4	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
K_642									18 28	17,1 26,9	51 55	48,6 52,9	32 16	30,5 15,4	4 5	3,8 4,8
K_643									16 22	14,8 21,2	41 45	38,0 43,3	43 28	39,8 26,9	8 9	7,4 8,7
K_644									5 8	4,6 7,8	21 30	19,4 29,1	29 33	26,9 32	53 32	49,1 31,1

1 = nagyon jó; 2 = elfogadható; 3 = elég rossz; 4 = nagyon rossz

Megjegyzés: A *vajdasági* csoport eredményeit *félkövér*, a magyarországiakét *normál* számokkal jelöltük.

Ha a K_521-es és a K_641-es változókat standard formáknak tekintjük, ezeket elfogadhatónak és nagyon jónak értékeli a vajdasági vizsgálati alanyok 83,8, illetve 90,6%-a, a magyarországiaknak viszont 93,3, illetve 91,5%-a. Ugyanakkor azonban a nemstandard változatokat is elfogadhatónak vagy nagyon jónak minősíti a vizsgálati alanyok 24,18%-a (Magyarországon: 30,28%), illetve 23,75%-a (Magyarországon: 30,2%). A nemstandard változatok megítélésében azonban, a változóktól függően, nagyok az eltérések, vagyis egyes nemstandard formákat nagyon jónak viszonylag ritkán, de elfogadhatónak igen gyakran minősítenek az adatközlők. Ez a többértelmű értékelés a beszélők nyelvhasználatában mutatkozó bizonytalanságra, ingadozásra utal, amely, úgy tűnik, valamivel kifejezettebb a magyarországi csoportnál. Mivel folyamatban lévő nyelvi változásról van szó, ez esetleg annak a feltevésnek az igazolására is szolgálhat, hogy a nyelvi változások kisebbségi helyzetben bizonyos késéssel jelentkeznek.

3a. A „megítélés és javítás” feladattípus

A vajdasági vizsgálati alanyok 47,2%-a felismeri, hogy a mondat eltér a standardtól és helyesen javítja. Az eltérésektől függően változik a megítélés és javítás sikeressége. A példamondatok felénél 50% feletti, két esetben pedig kivívóan eltér a megítélés sikeressége a standard normától; a többes szám és a kicsinyítő képző használatát 86 és 85%-ban fogadják el adatközlőink, de a felesleges névmást és a *-ban/-ba* változót sem ítéli tévesnek az adatközlők több mint fele. Legbiztosabbak alanyaink az analitikus vonások elutasításában és a megfelelő szintetikus válasz megfogalmazásában.

A magyarországi adatközlők esetében a nyolc példamondatból háromnál az adatközlők több mint fele nem követi a standard normát, ami különösen a

többes szám nemstandard használatában és az analitikus tendencia jelentkezésében nyilvánul meg.

7.3. táblázat

A nemstandard változatok megítélésfejlesztése a „megítélés és javítás” feladattípusnál Vajdaságban (V) és Magyarországon (M); Terepadatok 1996; N = 251

Változók	Tudja a standardot				Nem tudja			
	N		%		N		%	
	V	M	V	M	V	M	V	M
K_531	68	58	54	54,7	58	48	46	45,3
K_532	72	39	58,1	36,4	52	68	41,9	63,6
K_533	40	59	34,2	55,1	77	48	65,8	44,9
K_534	14	9	12	8,5	103	97	88	91,5
K_535	50	46	41,3	43	71	61	58,7	57
K_536	98	87	79,7	81,3	25	20	20,3	18,7
K_537	65	63	52,4	58,9	59	44	47,6	41,1
K_538	15	54	12,2	52,4	108	49	87,8	47,6
Átlag (kerekítve):	52,75	51,875	42,98	48,79	69,125	54,375	57,01	51,21

Átlagban a vajdasági és a magyarországi eredmények elég hasonlóak. Viszont az egyes változók változatainak használati gyakoriságában igen jelentős eltérések mutatkoznak a két minta adatai között. A legnagyobb eltérések a K_538-as, a K_532-es és a K_533-as változóknál jelentkeznek: a magyarországiak ritkábban fogadják el a kicsinyítő képzőket és a szórendet illetően normakövetőbbek, viszont erősebben preferálják a szintetikus változat párhuzamaként felkínált analitikus szerkezetet.

4a. A „mondatba illő formát választ” feladattípus

Ennél a feladattípusnál a vajdasági adatközlők a különböző nemstandard változópéldányokat átlagban megközelítőleg 22%-ban mondatba illőbb formának tartják, mint a standard változatokat. Ez különösen a helynév ragjánál és (egy-egy esetben) a többes szám, a kicsinyítő képző és az analitikus tendencia nemstandard használatával kapcsolatban szembetűnő. Ugyanakkor négy esetben (az archaikus *-nók/-nők* esetében, a kicsinyítő képzővel, a redundáns névmásokkal és a szórenddel kapcsolatos változóknál) több mint 90%-ban elutasítják a standardnak a nemstandarddal való felcserélését.

7.4. táblázat

A standard/nemstandard változat választása a „mondatba illő formát választ” feladat típusnál Vajdaságban és Magyarországon; Terepadatok 1996; N = 251

Változók	A standard változat választása				A nemstandard változat választása			
	N		%		N		%	
	V	M	V	M	V	M	V	M
K_601	99	75	72,8	70,1	37	32	27,2	29,9
K_602	82	71	60,3	66,4	54	36	39,7	33,6
K_603	102	97	75	90,7	34	10	25	9,3
K_604	115	93	84,6	86,9	21	14	15,4	13,1
K_605	113	90	83,1	84,1	23	17	16,9	15,9
K_606	79	60	58,1	56,1	57	47	41,9	43,9
K_607	90	61	65,7	57,5	47	45	34,3	42,5
K_608	123	98	90,4	91,6	13	9	9,6	8,4
K_609	65	72	48,9	67,9	68	34	51,1	32,1
K_610	114	89	83,2	83,2	23	18	16,8	16,8
K_611	107	90	78,7	84,9	29	16	21,3	15,1
K_612	132	105	95,7	98,1	6	2	4,3	1,9
K_613	113	84	82,5	80	24	21	17,5	20
K_614	134	106	97,8	99,1	3	1	2,2	0,9
K_615	127	77	93,4	72,6	9	29	6,6	27,4
Átlag (kerekítve)	106,3	84,5	78	79,3	29,9	20,3	22	20,7

Átlagban a magyarországi eredmények egybecsengenek a vajdasági adatokkal: a magyarországi adatközlők kb. 21%-a a nemstandard változatot részesíti előnyben. 30%-nál nagyobb eltérés a standard normától négy esetben (a többes szám, az analitikus vonások, a kicsinyítő képzők és a helynevek használatával kapcsolatosan) mutatkozik. Ugyanakkor négy esetben a standardtól való eltérés itt sem éri el a 10%-ot.

Jelentős eltérések a két minta adataiban az analitikus tendencia kapcsán, a főlöszleges névmások használatában és a helynévraghasználatban mutatkoznak: mindhárom esetben a magyarországi csoport a standard normát követőbb.

5a. A „hiányzó végződések és foglalkozások beírása” feladattípus

7.5. táblázat

A standard/nemstandard változat beírása a „hiányzó végződések és foglalkozások beírása” feladattípusnál Vajdaságban és Magyarországon; Terepadatok 1996; N = 251

Változók	A standard végződés				A nemstandard végződés			
	N		%		N		%	
	V	M	V	M	V	M	V	M
K_621	105	104	80,8	97,2	25	3	19,2	2,8
K_622	123	103	93,9	96,3	8	4	6,1	3,7
K_623	127	98	99,2	94,2	1	6	0,8	5,8
K_624	119	104	100	100	0	0	0	0
K_625	88	85	87,1	94,4	13	5	12,9	5,6
K_626	113	93	89	94,9	14	5	11	5,1
K_627	128	106	100	100	0	0	0	0
K_628	123	97	97,6	96	3	4	2,4	4
K_629	116	86	91,3	84,3	11	16	8,7	15,7
Átlag-végződések (kerekítve)	115,8	97,3	93,2	95,4	8,3	4,6	6,8	4,6
K_631	46	61	35,9	58,7	82	43	64,1	41,3
K_632	107	85	82,9	82,5	22	18	17,1	17,5
K_633	89	94	70,6	89,5	37	11	29,4	10,5
K_634	82	91	88,2	88,3	11	12	11,8	11,7
Átlag-foglalkozások (kerekítve)	80	82,8	69,4	79,8	38	21	30,6	20,2
Átlag-végződések + foglalkozások (kerekítve)	104,8	92,8	83,3	90,6	10,3	9,6	16,7	9,4

A vajdasági adatközlők megközelítőleg 17%-a nemstandard végződéssel egészíti ki a mondat hiányzó részét. Ez négy és félszer gyakrabban fordul elő, ha a nyelvtani nemet jelölik fölöslegesen a foglalkozásoknál (átlagban 30,6%, de különösen a *tanár/tanárnő* változónál 64,1%-kal), mint olyan esetekben, amikor más típusú hiányzó végződésekkel kell beírni.

A magyarországi adatközlők jelentősen ritkábban írnak be nemstandard végződésekkel, mint a vajdaságiak, és ez átlagban kifejezetten érvényes

egy-
es foglalkozások neveinek beírásával kapcsolatban. Jelentős eltérések mutatkoznak a két minta között e feladattípusnál akkor is, ha a vizsgált változó változatai a hasonlítással, a -t végű igék és a többes szám alkalmazásával kapcsolatos használati gyakoriságot mutatják.

Milyen következtetéseket szűrhetünk le a feladattípusok szerinti elemzésből?

Az eredmények arra utalnak, hogy a standardtól való eltérés a vajdasági magyarságnál a különböző feladattípusoknál 16,7 és 47,2% között ingadozik, a magyarországiaknál pedig 9,4 és 48,78% között. A legkönnyebbnek mindkét mintánál a produktív feladatok bizonyultak (hiányzó végződések beírása), a legnehezebbeknek pedig a megítélést és javítást követelő feladatok. Bár az egyes feladattípusokkal más-más nyelvi jelenségeket vizsgáltunk, ami természetesen szintén erősen kihathat a nemstandard formák előfordulási gyakoriságára, ésszerűnek tűnik egy olyan következtetés, hogy a kapott eredményt a feladat típusa is befolyásolja, ami összhangban van Pléh (1995) észrevételével, hogy a grammatikalitási ítéletekre jobban hat a stigmatizáció/hiperkorrekcio, mint a produkcióra. Ugyanezt bizonyította Kontra-Várad (1991, 65) is: amint már említettük, ők a grammatikalitási ítéleteket követelő feladatok és a nyelvi produkciót igénylő feladatok eredményei között találtak lényeges eltérést, vagyis a produkciónál fellépő nyelvi kontroll, ami az ítéletalkotásban nem játszik szerepet, sikeresebb teszi a produktív feladatoknak a standard normával összhangban való megoldását. Véleményünk szerint a grammatikalitási ítéleteknél kapott eredményeket befolyásolhatja még egy tényező, amely a produkciónál kevésbé jut kifejezésre: a nyelvi (metalingvisztikai) tudatosság háttérbe szorulása. Más szóval, a produkciónál, amikor a gondolatot kell közléssé alakítani (kódolni), a nyelvi kontrollra, a megfelelő nyelvi formára összpontosít az adatközlő, a grammatikalitási ítéleteknél, amikor a közlést kell gondolatná formálni (dekódolni), inkább a tartalomra koncentrálnak. A figyelemnek ez a különböző dolgokra való irányítása okozhatja a produktív és megítéléses feladatokban jelentkező különbségeket.

Különböen mindkét mintánál, az átlagot figyelembe véve, de feladattípusok szerinti bontásban is, a kapott eredmény statisztikailag jelentősen eltér a 0-tól, vagyis attól a helyzettől, amely akkor állna elő, ha a standard abszolút követése jelentkezne.

A feladat típusokban elért eredmény és a nyelvészociológiai változók (az adatközlők neme, iskolázottsága, életkora, foglalkozása és a településtípus) összefüggése

A nemről és az iskolázottságról, valamint az életkorról mint nyelvészociológiai tényezőkről az újabb magyar szociolingvisztikai irodalomban Kontra-Váradiné (1991), P. Lakatos (1994), T. Károlyi (1994) publikált. Kontra-Váradiné (1991), valamint Kontra (1998b) fontos ismeretekkel szolgált a feladat típusok hatásairól a kapott eredményekre. Ezekről az inessivusi és illativusi változók és a stigmatizált kijelentő mód kapcsán már szoltunk. P. Lakatos (1994) kifejti, hogy a különböző *iskolázottságú* emberek beszédében ugyanazok a jelenségek figyelhetők meg, de az arányok alakulásában értékes tanulságokat szolgáltató eltérések vannak. Így pl. az idősebbek és az alacsony végzettségűek használják a legkevesebb, a középfokú végzettségűek a legtöbb közhelyet. A közepesen iskolázottak fordítják a legnagyobb gondot a szép beszédre, mert a nyelvi kifejezőmód elhatárolja őket az alacsonyabban iskolázottaktól, és a nyelvi normák fokozott követése számukra státusz- és presztízsértékű. A legmagasabban iskolázottak számára viszont a standard norma használata természetesebb, nem érzik annyira kötelezőnek, mert velük szemben mások a társadalmi elvárások. A *nemek* szerinti nyelvhasználat kérdéséhez T. Károlyi (1994) szolgáltat adalékokat a nyelvjárási nyelvhasználat tükrében. Hangsúlyozza, hogy a régebbi nyelvjárási irodalom szerint a nők jobban megtartják a nyelvi régiségeket, a helyi nyelvjárássok jelenségeit, mint a férfiak, viszont a 70-es évek kutatásai a nőknél éppen az új nyelvi jelenségek iránti fogékonyságot hangsúlyozzák, vagy a nemek közötti nyelvhasználatban nem mutatnak ki szignifikáns különbségeket. Kiemeli, hogy a nem hatása a nyelvhasználatra a végzettséggel és az életkorral együttesen érvényesül. Kutatásának egyik érdekes eredménye, hogy a nők gyakrabban használják a köznyelvies hangzást és a nyelvjárási grammatika elemeit, az elsődleges szocializáció során pedig ezt sajátítatják el a gyerekekkel.

A vajdasági mintánál 90 esetben találtunk összefüggést a nyelvi változók és a szociolingvisztikai változók között. Mivel a lehetséges korrelációk száma 342 (57×6), ez azt jelenti, hogy a feladatok 26,32%-ánál mutatható ki szabályszerű kapcsolat az adott válasz és valamely független változó között. Az összefüggés 39 esetben 1%-os, 24 esetben 5%-os szinten szignifikáns, 27 esetben viszont csak a tendencia szintjén mutatható ki. Szigorúbb kritérium alapján tehát a korrelációt a feladatok 18,42%-a regisztrálja. A leggyakrabban az iskolázottság (31), majd a szórvány-, illetve tömbhelyzet (20) és a foglalkozás (19) függ össze a válaszokkal, az adatközlő neme 11, a falu–város és

az életkor variációi pedig mindössze 6 és 3 esetben változnak együtt azzal, hogy az adatközlő melyik nyelvi változatot részesíti előnyben.

A leggyakrabban – 21 esetben – a „megítélés és javítás” és a „természetesebbnek ítélt” feladattípusok korrelálnak a szociolingvisztikai változókkal. Mivel a „megítélés és javítás” hét feladatban szerepelt, a lehetséges korrelációk száma 42. Ez azt jelenti, hogy a „megítélés és javítás” feladattípusra adott válaszok 50%-át befolyásolta az adatközlő iskolai végzettsége vagy foglalkozása (6-6 esetben), illetve a neme (4 esetben), valamint az, hogy szórványban él-e vagy tömbben, illetve hány éves (4 és 1 esetben).

A többi feladattípus változópéldányainál a változatok választási arányát valamivel 20% felett befolyásolták az adatközlők sajátosságai. A „természetesebbnek ítélt” feladattípusnál ez 23,3%, a „négyfokú skálán megítél” feladattípusnál 25%, a „mondatba illő formát választ” esetében 21%, a „hiányzó végződések és foglalkozások beírása”-nál pedig 23,6%. Vajdasági alanyainknál tehát a megítéléses és produktív feladattípusok megközelítőleg egyforma arányban mutatnak összefüggést a releváns szociolingvisztikai változókkal.

A magyarországi mintánál a lehetséges korrelációk száma 228 (57×4), mivel itt a településtípus (szórvány–tömb, illetve falu–város) nem szerepelt mint szociolingvisztikai változó. A kapott korrelációk száma 55, ami a lehetséges korrelációk 24,1%-a, és ez alig tér el a vajdasági mintán kapott eredménytől. Ha csak az 1%-os és 5%-os szignifikanciaszintet nézzük, 18%-ot kapunk, ami még inkább egybeesik a vajdaságiak adataival. Itt is a foglalkozás (19) és az iskolázottság (18) befolyásolja leginkább a változatok választási arányát, azzal, hogy az iskolázottság (végzettség) a vajdaságiaknál nagyobb hatással van, mint a foglalkozás; 10 esetben az adatközlő neme, 8-szor pedig az életkor mutat jelentős korrelációt. Ha a két mintánál összehasonlítjuk a mindkettőnél vizsgált szociolingvisztikai változók összefüggéseit a nyelvhasználattal, megfigyelhető, hogy az adatközlők neme és foglalkozása egyforma erősségű hatást fejt ki, míg az életkor hatása az egynyelvű magyar beszélőknél valamivel kifejezettebb, mint a kétnyelvű magyar beszélőknél. Más szóval, kisebbségi helyzetben a generációk közötti különbségek kevésbé jutnak kifejezésre, mint az egynyelvű magyar beszélőknél. Ugyanakkor az iskolázottság mint szociolingvisztikai változó sokkal jelentősebb hatással bír kisebbségi, mint többségi helyzetben, bár az utóbbi esetben is fontos szociolingvisztikai változónak tekintendő.

Ami a feladattípusok és a kapott összefüggések számát illeti, a magyarországi eredmények ugyanazokat a szabályosságokat mutatják, mint a vajdasági mintán kapott adatok: a „megítélés és kiegészítés” feladattípusnál kapott válaszok korrelálnak leginkább a szociolingvisztikai változókkal (a maximá-

7.6. táblázat

A feladattípusokban elért eredmény és a nyelvészociológiai változók összefüggése: a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996

Nyelvészociológiai (független) változók	Függő változó: feladattípusok				
	Vajdaság				
	A	B	C	D	E
1. Az adatközlő neme	K_507+, K_509+ K_510+		K_531+, K_532* K_536+, K_538**	K_613*	K_622+, K_631*, K_633*
2. Iskolázottság	K_501*, K_503+ K_505**, K_508* K_510, K_511**, K_513*, K_514**, K_515**	K_521**, K_641**, K_644*	K_531**, K_532**, K_535**, K_536**, K_537**, K_538+	K_601*, K_602*, K_604+, K_605+, K_607*, K_608+, K_611*, K_613*	K_622+, K_623**, K_625**, K_626*, K_629**
3. Életkor	K_509+	K_644+	K_536**		
4. Foglalkozás	K_505**, K_511**, K_515**	K_522**, K_524+, K_643*, K_644+	K_531**, K_532**, K_535**, K_536**, K_537**, K_538**	K_602**, K_607*, K_611*	K_622**, K_625**, K_629*
5. Település 1 (szórvány-tömb)	K_504*, K_507+, K_508*, K_510*, K_512**	K_521*, K_524** K_610+	K_531**, K_532+, K_535*, K_538**	K_607+, K_608**, K_611+, K_613**	K_621**, K_626+, K_629+, K_631**
6. Település 2 (falu-város)		K_522*		K_603**, K_606**, K_608*	K_628+, K_641+

Magyarország					
1. Az adatközlő neme	K_506*, K_508+, K_514*	K_521+	K_536**	K_601*, K_610*, K_613*	K_623*, K_626*
2. Iskolázottság	K_504+, K_505** K_510*+, K_511*, K_513**, K_515**	K_524**	K_531**, K_535**, K_537**	K_603**, K_604**, K_612+, K_613*	K_625**, K_628*, K_629*, K_643*
3. Életkor	K_507*, K_508*	K_521+ K_522+	K_531**		K_623+, K_625+ K_641+
4. Foglalkozás	K_505**, K_506+ K_515+	K_522+, K_643*	K_531**, K_534*, K_535**, K_536+, K_537**	K_602**, K_603*, K_605*, K_607*, K_614**, K_615*	K_625**, K_628**, K_633*
Korrelációk száma: Vajdaság	** = 8 * = 5 + = 8 Σ = 21	** = 4 * = 4 + = 4 Σ = 12	** = 15 * = 2 + = 4 Σ = 21	** = 5 * = 9 + = 5 Σ = 19	** = 7 Σ** = 39 * = 4 Σ* = 24 + = 6 Σ+ = 27 Σ = 17 Σ = 90
Korrelációk száma: Magyarország	** = 6 * = 4 + = 4 Σ = 14	** = 1 * = 1 + = 4 Σ = 6	** = 8 * = 1 + = 1 Σ = 10	** = 4 * = 8 + = 1 Σ = 13	** = 3 Σ** = 22 * = 6 Σ* = 20 + = 3 Σ+ = 13 Σ = 55

**=P<0,01 *=P<0,05 +=P<0,10

A = „természetesebbnek ítélt” feladattípus B = „négyfokú skálán megítél” feladattípus

C = „megítélés és kiegészítés” feladattípus D = „mondatba illő formát választ” feladattípus

E = „hiányzó végződés beírása” feladattípus

Megjegyzés: A táblázatban csak azt jelöltük, hogy milyen szinten korrelálnak a szociolingvisztikai változók az egyes feladatokkal. A Crémer-féle V, illetve ϕ korrelációs együtthatók nagyságát a vizsgált nyelvi jelenségek és a szociolingvisztikai változók kapcsolatait elemző táblázatokban (200–213. oldal) tüntettük fel. A számításoknál az iskolázottságot és az életkort nem soroltuk két, illetve három kategóriába, hanem a kapott nyers eredményeket vettük figyelembe.

lisan lehetséges 28 korrelációból – 7 feladat \times 4 változó – 10-et regisztráltunk, ami 36%-ot tesz ki). Ez kevesebb, mint a vajdaságiaknál (50%), de a többi feladattípushoz viszonyítva itt is ennél a feladattípusnál változnak együtt a válaszok leginkább a vizsgált változókkal. A többi feladattípus korrelációinak aránya, hasonlóan a vajdasági eredményekhez, a magyarországi mintánál is valamivel 20% felett van: a „természetesebbnek ítélt” típusnál 23%, a „négyfokú skálán megítélt” feladattípusnál 25%, a „mondatba illő formát választ”-nál 22% és a „hiányzó végződések és foglalkozások beírása”-nál 21%. Ebben az esetben is tehát a „megítélés és javítás” feladattípus függ össze leginkább a szociolingvisztikai változókkal, míg a választásos és produktív feladatokkal kevesebb változó „jár együtt”. (Mivel e feladattípussal különböző nyelvi jelenségekre vonatkozó nyelvi változók változatainak használatát vizsgáltuk – pl. a *-ba/-ban*, illetve *-ban/-ba* változókat, az analitizálódást, a kicsinyítő képzők és a többes szám használatával kapcsolatos változókat –, ésszerűnek tűnik levonni azt a következtetést, hogy a feladattípus és nem a nyelvi jelenség „jár együtt” a szociológiai változókkal. Amint már említettük, Kontra-Várad (1991) megállapították, hogy amikor ugyanazon nyelvi jelenségek – suksük-, illetve szukszük-ragozás, a *természetesen*, *hogyan* változó, a *-ba* rag használata *-ban* helyett, az *-e* kérdőszócska helye, az *ikes* ragozás – változatainak használati gyakoriságát vizsgálták, a változók választási aránya erősen függött a feladattípustól, és Pléhnek (1995) is az a véleménye, hogy a nyelvtani helyességi ítéletekre a stigmatizáció jobban hat, mint a produkcióra. Az említett példákban azonban csak a feladattípust variálták és nem a nyelvi jelenséget, így a különbségek ennek tulajdoníthatók, esetünkben azonban ilyen kontrollt nem végeztünk. Az azonban, hogy a többi feladattípussal is különböző nyelvi jelenségeket vizsgáltunk és mégis egybeesően ritkábban asszociálódtak a nyelvészociológiai változókkal, következtetésünk helyességét valószínűsíti. (Következtetésünket teljesebben igazolhatja az az elemzés, amely a vizsgált nyelvi jelenségek és a szociológiai változók összefüggéseire irányul, és amelyre később térünk ki.)

Az egyes nyelvészociológiai változók hatásait elemezve néhány következtetés e hatások milyenségéről is levonható.

A vajdasági adatközlők válaszait az adatközlők *neme* 11 esetben befolyásolta kisebb-nagyobb mértékben (a maximális lehetséges korrelációk száma 57, vagyis a feladatok megközelítőleg 20%-át befolyásolja a válaszadó neme), ez a különbség azonban csak 5 esetben mondható 1%-os vagy 5%-os szinten jelentősnek: háromszor a férfiak és egyszer a nők mutattak standardabb nyelvhasználatot. Ha a tendenciaszerű különbségeket is figyelembe vesszük, a nők „javára” alakul az eredmény. Általános tendencia tehát, hogy

a nemek között a nyelvhasználatban kevés különbség mutatkozik, és az sem jelentkezik szisztematikusan az egyik nem javára. A *magyarországiak* eredményei egyértelműbbek: mind a 10 esetben a nők nyelvhasználata követi erőteljesebben a standardot, 8-szor a különbség 1%-os vagy 5%-os szinten jelentős. Összehasonlítva a két csoportot, elmondható, hogy kisebbségi, két-nyelvű helyzetben a nem mint szociolingvisztikai változó valamivel kisebb fontossággal bír, mint többségi, egynyelvű helyzetben, és hatása kevésbé szisztematikus. A vizsgált egynyelvű magyar beszélőközösségnél a hatás egyértelműbb, és a nők nyelvhasználata standardabb.

Az *iskolázottság* mind a vajdasági, mind a magyarországi adatközlőknél sokkal inkább befolyásolja a nyelvhasználatot, mint az adatközlő neme, azaz, hogy a vajdaságiaknál e tényező hatása sokkal erősebb. A feladatok több mint fele (57-ből 31) összefüggést mutat a végzettséggel a *vajdasági* mintánál. Általános tendenciaként kiemelhető, hogy a magasabb végzettségűek normakövetőbbek, mert 24 alkalommal ők preferálták inkább a standardabb változatot, mint a kevésbé iskolázottak, bár 7 esetben az ellenkező tendencia is megmutatkozott. Azt is hangsúlyozni kell, hogy az asszociáció nem mindig egyértelmű: pl. egyes esetekben a középiskolai végzettségűek nemcsak a kevésbé iskolázottaktól mutatkoztak standardabbnak, hanem a főiskolai és egyetemi végzettségűektől is. A *kell legyen* folyamatban lévő nyelvi változást a magasabb végzettségűek inkább preferálják, mint a kevésbé iskolázottak, mert a nyelvi újítások számukra valószínűleg hozzáférhetőbbek. A *magyarországi* adatközlők esetében a végzettségnek szintén jelentős hatása van a kapott eredményekre: 57 esetből 18-szor mutatkozott korreláció. A magasabb végzettséggel 16 alkalommal egyértelműen a standardabb nyelvhasználat asszociálódik, de két esetben a középiskolai végzettségűek eredményei atipikusak: egyszer leginkább ők preferálják a nemstandard formát, ugyanakkor ők azok, akik a *kell legyen* változót is a leginkább használják. A végzettség tehát kisebbségi helyzetben a legfontosabb nyelvszociológiai változó. Bár hatása kevésbé egyértelmű, mint többségi helyzetben, a magasabb végzettséggel általában a standardabb nyelvhasználat párosul. Ugyanez a hatás, de kevésbé erőteljesen, az egynyelvű magyar beszélőközösségnél is érvényesül.

Az *életkor* mindkét vizsgált beszélőközösségnél a legkevesbé fontos nyelvszociológiai tényező. A *vajdasági* adatközlőknél mindössze 3 alkalommal mutat korrelációt a nyelvi változókkal, ebből is csak egyetlen jelentősebb összefüggés regisztrálható az idősebbek „javára”. A két tendenciaszintű asszociációnál az egyik esetben a fiatalabb korosztály mutatkozott standardkövetőbbnek, a másikonál semmilyen egyértelmű szabályosság

nem következtethető ki. A *magyarországiaknál* valamivel kifejezettebb az életkor hatása: mind a 8 esetben a fiatalabb korosztály nyelvhasználata a standardabb, azonban az összefüggések alacsonyak és főleg csak 10%-os szinten jelentősek. Tehát mindkét esetben a generációk közötti különbségek a nyelvhasználatban igen csekélyek, egynyelvű helyzetben egyértelműen a fiatalabbak nyelvhasználata standardabb valamivel, mint az idősebeké, kétnyelvű helyzetben pedig a hatás alig regisztrálható és nem egyértelmű.

A *foglalkozás* mindkét mintánál 19 alkalommal mutat korrelációt a nyelvhasználattal, és egyike a legfontosabb nyelvszociológiai változóknak. Valószínű, hogy hatását az iskolázottsággal együtt vagy azon keresztül áttételesen fejt ki. A vajdaságiaknál azonban a kapcsolatok kevésbé egyértelműek. Általános tendenciaként megállapítható, hogy a rangosabb (humán vagy reál értelmiségi) foglalkozás és a standardabb nyelvhasználat pozitív korrelációban van. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a rangosabb (főiskolai vagy egyetemi végzettséggel járó) foglalkozásúak válaszáinak nagyobb a szórása, mint ha lezserebben viszonyulnának a normához és mint ha a változatok nagyobb repertoárjából válogatnának. Az értelmiségi pályákon lévők közül gyakrabban a humán értelmiségiek, de esetenként az agrárértelmiségiek a standard normát követőbbek, ami a *magyarországi* mintára is érvényes. A magyarországiak válaszaiban egyértelműbben tükröződik a tendencia, hogy a rangosabb foglalkozásúak nyelvhasználata standardabb.

Vajdaságban a *településtípus* is szerepelt mint nyelvszociológiai változó. A *szórvány*-, illetve *tömbhelyzet* sokkal inkább hatást gyakorol a nyelvhasználatra, mint az, hogy valaki *falun* él-e vagy *városban*. A szórvány-, illetve tömbhelyzet 20 alkalommal korrelál a nyelvi változókkal. A szórványban élők 8 esetben (ebből 5-ször 1%-os vagy 5%-os szinten jelentősen), a tömbben élők 12 alkalommal (8-szor szignifikánsan) bizonyultak nyelvhasználatukban standardkövetőbbnek, tehát a tömbben élők átlagban valamivel standardabb nyelvhasználattal bírnak, bár „előnyük” nem túl kifejezett. Ugyanakkor a tömbben élők fogékonyabbnak tűnnek a nyelvi újításokra: jelentősen többen preferálják a *kell legyen* változó használatát, mint azok, akik szórványban élnek. A falu–város változó mindössze 6 esetben (ebből is kétszer csupán 10%-os szinten) korrelál az adott válaszokkal, így alig befolyásolja a nyelvhasználatot. A 4 jelentős összefüggésnél 3 esetben a városiak, egyszer pedig a falun élők követik jobban a standardot. Valószínű, hogy ez a változó a foglalkozással és az iskolázottsággal együttesen fejt ki viszonylag csekély hatását.

B. Vizsgált jelenség szerint

1b. Analitikus szervezetek

Az analitikus szervezetek elfogadásának gyakoriságát adatközlőinknél a K_503, K_507, K_514, K_532, K_536, K_603, K_605, K_607 és K_613-as feladatokkal vizsgáltuk.

7.7. táblázat

Analitikus szervezetek: a standard/nemstandard változat elfogadása; Terepadatok 1996

Változók		A standard elfogadása/ szintetikus megoldás					A nemstandard elfogadása/ analitikus megoldás			
		V	M	Tk	Ktot		V	M	Tk	Ktot
K_503 (tagdíj/ tagsági díj)	N	39	75	188	302	N	101	30	401	532
	%	27,9	71,4	31,9	36,2	%	72,1	28,6	68,1	63,8
K_507 (buszozás/ utazás busszal)	N	102	86	316	504	N	39	21	275	335
	%	72,3	80,4	53,5	60,1	%	27,7	19,6	46,5	39,9
K_514 (kimehetek/ ki tudok menni)	N	138	104	563	805	N	3	3	29	35
	%	97,9	97,2	95,1	95,8	%	2,1	2,8	4,9	4,2
K_532 (bankszámla/ banki számla)	N	52	68	365	485	N	72	39	215	326
	%	41,9	63,6	62,9	59,8	%	58,1	36,4	37,1	40,2
K_536 (kinyithatom/ ki tudom nyitni)	N	25	20	115	160	N	25	20	115	160
	%	20,3	18,7	19,8	19,7	%	79,7	81,3	80,2	80,3
K_603 (légteret/ légi teret)	N	102	97	393	592	N	34	10	194	238
	%	75	90,7	66,9	71,3	%	25	9,3	33,1	28,7
K_605 (hegedült/ hegedűn játszott)	N	113	90	460	663	N	23	17	133	173
	%	83,1	84,1	77,6	79,3	%	16,9	15,9	22,4	20,7
K_607 (ne türelmet- lenkedj/ne légy türel- metlen)	N	90	61	299	450	N	47	45	287	379
	%	65,7	57,5	51	54,3	%	34,3	42,5	49	45,7
K_613 (szépitkezik/ szépti magát)	N	113	84	314	511	N	24	21	271	316
	%	82,5	80	53,7	61,8	%	17,5	20	46,3	38,2
Átlag % (kerekítve)		62,9	71,5	56,9	59,8		37,1	28,5	43,1	40,2

V = Vajdaság M = Magyarország Tk = többi kisebbségi (leszámítva Vajdaságot) Ktot = Kárpát-medence összesítve

A 7.7. táblázatból látható, hogy vajdasági adatközlőink megközelítőleg 37%-a az analitikus vonásokat preferálja a szintetikus formákkal szemben. Feladatonként jelentősen változik az analitikus formák preferenciájának az

aránya az elhanyagolható 2,1% és az igen magas 79,7% között. Az egyes feladatokat figyelembe véve, leszámítva a K_514-est (amelynél a $\chi^2 = 3,03$, $df = 1$, n. sz.), minden egyes feladatnál szignifikáns az eltérés a 0-tól, vagyis egy olyan „eszményi állapottól”, amelyben mindenki kizárólag a „legstandardabbnak” tartott formát alkalmazná. (Pl. a következő legkisebb, 16,9%-os eltérés a K_605-ös változónál a 0-tól már magasán szignifikánsan tér el – $\chi^2 = 25,12^{**}$, $df = 1$ –, az összes többi feladatnál pedig az eltérések még inkább jelentősek. Más szavakkal, a 0-tól való nem szignifikáns vagy szignifikáns eltérés azt mutatja, jelentős-e vagy elhanyagolható azoknak a száma, akik valamely változó ritkábban preferált változatát választják.) Leszámítva a K_532-es változót, amelynél a $\chi^2 = 3,23$, $df = 1$, és csak 10%-os szinten jelentős, az összes többi változónál a szintetikus és analitikus megoldások aránya szignifikánsan eltér egymástól. Az analitikus szerkezet preferálását a kétnyelvűségi helyzetből fakadóan talán leginkább a K_503-as feladat illusztrálja. A *tagsági díj* jelzős szerkezet előnyben részesítése a *tagdíj*-jal mint szintetikus formával szemben itt igen kifejezett, még annak ellenére is, hogy a másodnyelvben párhuzamként az egyszavas *članarina* áll. Az a tény azonban, hogy más feladatoknál (pl. a K_532-es, a K_507-es vagy a K_605-ös feladatnál), amelyeknél a szerbben használatos analitikus formáknak erősíteniük kellene a széttagoló tendenciát, az kevésbé jut kifejezésre, arra utalhat, hogy a jelenséget valószínűleg igen sok tényező befolyásol(hat)ja a kétnyelvűségi helyzet mellett. Ezek között van valószínűleg (a számos egyéni tulajdonság mellett) a feladat típusa is. Az utóbbi hatására utal a K_514-es és a K_536-os feladatokban mutatkozó igen eltérő eredmény is. Bár nyelvtanilag analóg jelenségeket vizsgálunk, ha az adatközlőnek felkínáljuk az analitikus és a szintetikus szerkezetet is, majdnem minden esetben a standardot preferálják (K_514-es feladat), viszont ha csak az analitikus formát kell javítani, amely emellett még nem is eléggé „magyaros” (*ki tudom nyitni az ablakot?*), akkor a vizsgálati alanyok többsége, a feladattal megszabott analitikus irányultságot követve, azt „magyarosabb” analitikus formára javítja (*ki szabad/ki lehet nyitni az ablakot?*), de ritkán vált át szintetikus nyelvi kifejezés-módra. Bármitől is függ azonban az, hogy megnyilvánul-e az analitizálódási tendencia, tény, hogy a vajdasági adatközlőknél 37%-os gyakorisággal regisztráltuk.

Összehasonlítva ezt az eredményt a magyarországi kontrollcsoport eredményeivel, látható, hogy azoknál az analitikus szerkezetek 8,6%-kal ritkábban jelentkeznek. A különbség az átlagok között statisztikailag jelentős ($\chi^2 = 14,76^{**}$, $df = 1$), bár minden feladat nem járul egyformán hozzá a különbségekhez: a kilenc feladatból hatban (K_507, K_514, K_536, K_605, K_607 és

K_613) nincs jelentős különbség a két csoport között, három esetben viszont (K_503, K_532 és K_603) a magyarországiak jelentősen standardkövetőbbek (vö. a 2. melléklet megfelelő keresztábráival!). Egy feladat kivételével (K_607), amelynél a szintetikus és analitikus megoldások gyakorisága csak $P < 0,10$ -en különbözik, az összes többi változónál jelentősen gyakoribb az egyik, mint a másik megoldás.

A 7.7. táblázatból az is látszik, hogy az analitizálódás a Kárpát-medence összes vizsgált magyar beszélőközösségeinél (tehát beleértve a magyarországiak adatait is) átlagban 40,2%-os gyakorisággal van jelen, ha pedig leszámítjuk a vajdasági és a magyarországi csoportokat, a többi magyar beszélőközösségnél az arány 43,1%-osra emelkedik. A vajdasági magyarok átlageredményei jelentősen eltérnek a Tk csoport átlageredményeitől ($\chi^2 = 18,19^{**}$, $df = 1$), és a magyarországi magyar, valamint a többi kárpát-medencei magyar beszélőközösség eredményei között helyezkednek el. Viszont az egyes változókat elemezve, az összes magyar beszélőközösség közül a vajdasági magyarok azok, akik leginkább a *tagsági díj*-at preferálják a *tagdíj*-jal szemben és a *banki számlá*-t a *bankszámlá*-val szemben; egyes feladatoknál viszont a leginkább normakövetők (pl. a *ne türelmetlenkedj* és a *ne légy türelmetlen* közötti választásban).

A Tk mintánál minden vizsgált nyelvi változónál a szintetikus és az analitikus megoldások gyakorisági aránya jelentősen eltér egymástól. Az eredmények összefüggéseit a releváns független változókkal később tárgyaljuk.

2b. Szórend

A standard/nemstandard szórend preferálását adatközlőinknél öt feladattal vizsgáltuk (K_501, K_502, K_508, K_509, K_608). Az eredményeket a 7.8. táblázatban összegeztük.

A vajdasági magyarok vizsgált mintája a felkínált példamondatok megközelítőleg 7%-ánál a nemstandard szórendet követő változót kezeli presztízsváltozóként. Az analitikus szerkezetekhez viszonyítva az eredmények szórása kisebb (a nemstandard elfogadása 1,4% és 14,5% között mozog), de a K_501-es mellőzésével az idegenszerűbb szórend a többi változónál 10% alatti, vagyis jelentősen ritkább, mint pl. az analitikus szerkezetek elfogadása. A nemstandard változat használati gyakorisága a K_502-es feladatnál annyira alacsony, hogy nem is különbözik jelentősen a 0-tól ($\chi^2 = 0,5$, $df = 1$), a K_508-as és a K_509-es változónál azonban a következő legkisebb 5%-os eltérés már 5%-os szinten szignifikáns ($\chi^2 = 5,28^*$, $df = 1$), a többi változónál pedig még jelentősebb. Minden változónál a standardnak vett és a nemstandard megoldás aránya egyértelműen jelentősen a standard változat javára alakult.

7.8. táblázat

Szórend: a standard/nemstandard változat elfogadása; Terepadatok 1996

Változók	A standard elfogadása					A nemstandard elfogadása				
		V	M	Tk	Ktot		V	M	Tk	Ktot
K_501 (Péterrel való találkozást/ találkozást Péterrel)	N	118	77	548	633	N	20	28	154	202
	%	85,5	73,3	78,1	75,8	%	14,5	26,7	21,9	24,2
K_502 (késni fogok/ fogok késni)	N	139	91	469	699	N	2	15	122	139
	%	98,6	85,8	79,4	83,4	%	1,4	14,2	20,6	16,6
K_508 (számolni kell/kell számolni)	N	133	95	444	673	N	7	10	143	160
	%	95	90,5	75,6	80,8	%	5	9,5	24,4	19,2
K_509 (épület bejárata/bejárat az épületbe)	N	133	95	501	729	N	7	12	90	109
	%	95	88,8	84,8	87	%	5	11,2	15,2	13
K_608 (menni kés- szül/készül menni)	N	123	98	449	670	N	13	9	142	164
	%	90,4	91,6	76	80,3	%	9,6	8,4	24	19,7
Átlag % (kerekítve)		92,9	86	78,8	81,5		7,1	14	21,2	18,5

Megjegyzés: A vizsgált nyelvi változók közül csupán a K_501-es változónál létezik a nyelvészek között nagyobb fokú egyetértés, hogy a Péterrel való találkozást változat standardabb, mint a találkozást Péterrel. A többi változónál statisztikai kritériumot alkalmaztunk, és a nagyobb gyakorisággal választott változatot vettük „standard”-nak. Az eljárás vitathatóságát szem előtt tartva, valamint azt, hogy a csoportok közötti eltéréseket mélyebb elemzés nélkül nehéz lenne elfogadható szinten értelmezni, az eredmények megbeszélésénél szándékosan csak a gyakorisági arányok és a csoportok közötti egyes statisztikailag szignifikáns különbségek leírására vállalkoztunk, és mellőztük a magyarázatokat.

A magyarországi csoportnál a nemstandard változatok használati gyakorisága átlagban 14%-os, vagyis a nemstandard megoldások kétszer gyakrabban jelentkeznek, mint a vajdasági csoportnál. A különbség ($\chi^2 = 15,9^{**}$, $df = 1$) magasan szignifikáns: a vajdasági mintánál kifejezetten a normakövetési tendencia. A különbséget a két csoport között elsősorban a K_501-es és a K_502-es változó változópéldányainak használati aránya okozza, mert a K_508-as és a K_608-as változónál a két csoport között nincs jelentős eltérés, a K_509-esnél viszont csak a tendencia szintjén mutatkozik különbség a két csoport között (az utóbbi változónál a $\chi^2 = 3,3$, $df = 1$, $P < 0,10$). A magyarországi mintánál minden egyes nyelvi változónál a nemstandard megoldás gyakorisága jelentősen eltér a 0-tól, és a két változat használati gyakorisága közötti eltérés is szignifikánsan a standard változatok irányába tolódik el. (A két utóbbi szabályosság a Tk és a Ktot mintákra is érvényes.) A magyarországi és az egész Kárpát-medencére vonatkozó eredmények átlagban

szintén jelentősen különböznek (az eltérés 4,5% a magyarországi csoport „javára”: $\chi^2 = 6,62^*$, $df = 1$), és a magyarországi csoport még inkább normakövető, ha válaszait a Tk csoporthoz hasonlítjuk.

A vajdasági csoportban átlagban megközelítőleg háromszor gyakrabban használják a standardabb változatokat, mint a többi kisebbségi magyar beszélőközösségben: ugyanis ott az átlagos eltérés a standardtól 21,2%-os, a vajdaságiaknál viszont 7,1%. A különbségek minden egyes változónál szignifikánsan a vajdasági mintát preferálják.

Összegezve a kapott eredményeket, egyértelmű, hogy a szórenddel kapcsolatosan vizsgált nyelvi változók esetében a vajdaságiak jelentősen standardkövetőbbek, mint a többi vizsgált magyar beszélőközösség, beleértve a magyarországiak eredményeit is. A magyarországi minta ugyanakkor standardabb válaszokat adott, mint a többi magyar beszélőközösséget képviselő összevont minta.

(Amennyiben csak a K_501-es és a K_509-es változókra kapott eredményeket nézzük – ezeknél egyértelműbben meghatározható a standardabb változat: a *Péterrel való találkozást* szemben ezzel: *találkozást Péterrel*, és az *épület bejárata* szemben ezzel: *bejárat az épületbe* –, a vajdasági mintánál a nemstandard válaszok gyakorisága 9,7%, a magyarországiaknál 18,8%, a Tk csoportnál 18,9% és a Ktot-nál 18,6%. Ebben az esetben is igen világosan elkülönül a vajdasági minta eredménye, míg a többi csoport között nincs jelentős különbség.)

3b. Fölösleges névmások

A redundáns névmások előfordulását a K_510, K_515 és K_615-ös feladatokkal vizsgáltuk.

7.9. táblázat

Fölösleges névmások: a standard/nemstandard változat elfogadása; Terepadatok 1996

Változók		A standard elfogadása					A nemstandard elfogadása			
		V	M	Tk	Ktot		V	M	Tk	Ktot
K_510 (látsz/látsz engem)	N	56	36	175	267	N	83	71	417	571
	%	40,3	33,6	21,5	31,9	%	59,7	66,4	78,5	68,1
K_515 (láttalak/láttalak téged)	N	127	82	393	602	N	14	23	198	235
	%	90,1	78,1	66,5	71,9	%	9,9	21,9	33,5	28,1
K_615 (megkértem/megkértem őt)	N	127	77	406	610	N	9	29	205	223
	%	93,4	72,6	66,4	73,2	%	6,6	27,4	33,6	26,8
Átlag % (kerekítve)		74,5	61,3	54,3	59		25,5	38,7	45,7	41

Átlagban a vajdasági adatközlők valamivel több, mint egynegyede elfogadja a redundáns névmások alkalmazását. Két feladatban azonban az eredmény 10% alatti, egyben viszont megközelíti a 60%-ot; a válaszokat tehát erősen befolyásolja, hogy milyen feladattal vizsgáljuk a jelenséget. A nemstandard változó elfogadásának aránya minden feladatnál jelentősen eltér a 0-tól (a legkisebb, 6,6%-os eltérés a K_615-ös változónál is szignifikáns: $\chi^2 = 7,4^{**}$, $df = 1$), és az egyes változó példányok használati aránya között is kétszer jelentősek az eltérések a standard gyakoribb használatának irányában; a K_510-es változónál azonban a standard és a nemstandard változó aránya közötti különbség nem éri el az 5%-os szignifikanciaszintet ($\chi^2 = 3,6$, $df = 1$, $P < 0,10$), vagyis nagyjából egyforma arányban használatos a két változat.

A magyarországi eredmények átlaga jelentősen különbözik a vajdaságiak átlageredményétől: $\chi^2 = 14,6^{**}$, $df = 1$. Ez azt jelenti, hogy a vajdasági adatközlők a vizsgált nyelvi változók standardabb változatait átlagban jelentősen gyakrabban használják, mint a magyarországi adatközlők. A különbséget főleg a K_615-ös változó eredményei okozzák, bár a K_515-ös feladatban is jelentős az eltérés a két minta eredményei között: $\chi^2 = 6,8^{**}$, $df = 1$. A K_510-es változó nem járul hozzá jelentősen a különbségekhez: $\chi^2 = 1,14$, $df = 1$. Különbön a magyarországi adatközlők mindhárom változónál a nemstandard változat használatának gyakoriságában jelentősen eltérnek a 0-tól, és a változatok használati aránya minden esetben jelentősen különbözik: kétszer a standard és egyszer a nemstandard változót alkalmazzák gyakrabban a másikonál. A magyarországiak válaszainak átlagai jelentősen különböznek a Tk és a Ktot csoportok átlageredményeitől is.

A vajdasági minta átlaga nemcsak a magyarországi csoport átlagától tér el jelentősen (13,2%-ban), hanem még inkább eltér a többi kisebbségi magyar beszélőközösség átlageredményétől (több mint 20%-ban). A Tk csoportnál is mindhárom esetben a nemstandard változat használati aránya szignifikánsan különbözik a 0-tól, és a változatok aránya is jelentősen eltér mindhárom változónál, egyszer a nemstandard (K_510) és kétszer a standard változat gyakoribb használatának irányába.

Összegezve a kapott eredményeket, a névmásokat főlegesen legkevésbé a vajdasági minta használja, jelentősen gyakrabban fordulnak elő a magyarországi adatközlők válaszaiban és még gyakrabban a többi kisebbségi magyar beszélőközösség összevont adataiban. Más szóval, a vizsgált változókban leginkább a vajdasági magyarok igazodnak a standard normához.

Ez az eredmény (éppúgy, mint a szórenddel kapcsolatos) nem egyezik az elvárásokkal. A hasonló, hipotézisnek ellentmondó eredményeket, vagyis

azokat az eredményeket, amelyek ellentmondanak annak az általános elvárásnak, mely szerint a magyarországi magyarok nyelvhasználata standardabb, mint a kétnyelvű magyaroké, Lanstyák–Szabó Mihály (1997, 124–127) társadalomlélektani okokkal magyarázza. Magyarázatuk ugyan a szlovákiai magyarok nyelvhasználatára vonatkozik, véleményünk szerint azonban általánosítható a kisebbségi helyzetben élő kisebbségi magyar beszélőközösségekre. E magyarázat abból a munkánkban is bizonyított tényből indul ki, hogy az őshonos magyar kisebbségek erősen kötődnek a magyar nemzethez, viszont gyakran úgy érzik, hogy magyarságukat mind a többségiek, mind a magyarországiak kétségbe vonják. Ugyanakkor tudatában vannak annak is, hogy beszédük eltér a „szép magyar beszéd”-től, aminek a magyarországi beszédet tartják, és ami „minden magyar ember erkölcsi kötelessége”. Ezért arra törekednek, hogy „standardabb” nyelvhasználattal elkendőzzék a nyelvi különbségeket, így bizonyítván nemzeti kötődésüket. A magyarországiakban nincs ilyen erős bizonyítási kényszer, „ők jobban merik vállalni saját magukat, hisz magyarságukat senki sem vonja kétségbe” (1997, 126). Ezért a kevésbé stigmatizált eltéréseket lazábban kezelik, viszont a műveletlenség megnyilvánulásának számító erősen megbélyegzett formákat (pl. nákozás, suksük- vagy szukszük-ragozás) már ők sem vállalják szívesen és kerülnek. A jelenséget a szerzők *normatúlteljesítésnek* vagy *fokozott normakövetésnek* nevezik. Lényege, hogy „egy adott beszélői csoport tagjai valamely változó standard változatát nagyobb arányban részesítik előnyben, mint egy másik, szociolingvisztikai jellemzőit tekintve azonos vagy hasonló jellegű csoporthoz tartozó beszélők” (1997, 126). Lélektani indítékait tekintve a jelenség rokon a hiperkorrekcióval, de nyelvi szempontból különbözik tőle, mert nem jár a nyelvi szabályok megsértésével, csupán a változószabályok némi módosulásával.

Véleményünk szerint a fokozott normakövetésnél még egy lélektani jelenség is szerepet játszhat: a nagyobb metalingvisztikai vagy nyelvi tudatosság (angolul: metalinguistic awareness), amelynek lényege a különféle nyelvi jelenségekre való fokozott odafigyelés, mellőzve a tartalmat, amelyet a nyelvi formával jelölünk. A különféle metalingvisztikai képességek kétnyelvű csoportoknál a komparabilis egynyelvű csoportokhoz viszonyítva teljesebben realizálódnak (vö. Göncz–Kodžopeljić 1991), így a szintaktikai tudatosság is, az a képesség, hogy mondatok esetében meghatározzuk azok nyelvtani helyességét. Ésszerűnek tűnik egy olyan feltételezés, hogy a kétnyelvű magyar csoportok is fokozottabban odafigyelnek a nyelvi formákra, ami elősegítheti, hogy pontosabban meghatározzák, összhangban van-e a közlés a nyelvi normával. Ennek előfeltétele természetesen a kodifikált norma ismerete. Hogy

esetünkben volt-e ennek a tényezőnek valamilyen hatása, nem tudhatjuk, mert nincsenek semmilyen információink arról, mennyire értesültek adatközlőink a szóban forgó kodifikált normákról.

4b. Kicsinyítő képzők

Használatuk gyakoriságát a K_504, K_538, K_602 és K_612-es feladatokkal vizsgáltuk.

7.10. táblázat

Kicsinyítő képzők: a standard/nemstandard változat elfogadása; Terepadatok 1996

Változók	A standard elfogadása					A nemstandard elfogadása				
		V	M	Tk	Ktot		V	M	Tk	Ktot
K_504 (kenyeret/ kenyérkét)	N	18	17	149	184	N	120	89	441	650
	%	13	16	25,3	22,1	%	87	84	74,7	77,9
K_538 (bankkönyv/ bankkönyvecske)	N	15	54	167	237	N	108	49	407	564
	%	12,2	52,4	29,1	29,5	%	87,8	47,6	70,9	70,5
K_602 (kezedet/ kezecskédet)	N	82	71	332	485	N	54	36	269	349
	%	60,3	66,4	55,2	58,1	%	39,7	33,6	44,8	41,9
K_612 (kávé/ kávécska)	N	132	105	561	798	N	6	2	30	38
	%	95,7	98,1	94,9	95,5	%	4,3	1,9	5,1	4,5
Átlag % (kerekítve)		45,3	58,2	51,1	51,3		54,7	41,8	48,9	48,7

Vajdasági vizsgálati alanyaink több mint a fele (54,7%-a) elfogadja a nyelvi változó kicsinyítő képzős alakját mint megfelelőt példamondatainkban. Az eredmények nagy szórása (4,3%-tól 87,8%-ig) arra utal, hogy a nemstandard elfogadását erősen befolyásolja, hogy milyen tartalmú és típusú feladattal vizsgáljuk a jelenséget. Átlagban a standard–nemstandard változat használati gyakorisága közötti különbség 9,4% a nemstandard formák „javára”, de a különbség statisztikailag nem szignifikáns ($\chi^2 = 1,58$, $df = 1$), bár az egyes feladatoknál a használati arányok mindig jelentősen különböznek: kétszer a standard és kétszer a nemstandard változatot használják gyakrabban adatközlőink. A 0-tól való eltérés (a K_612-es változót leszámítva, amelynél a $\chi^2 = 2,18$, $df = 1$, n. sz.) három esetben szignifikáns.

A nemstandard változat elfogadási aránya magyarországi mintánál átlagban 41,8%, 12,9%-kal kisebb, mint a vajdaságiaknál. Ez a különbség a $\chi^2 = 23,36^{**}$, $df = 1$ alapján magasan szignifikáns, vagyis a standard változatokat a magyarországiak gyakrabban fogadják el, mint a vajdasági adatközlők.

A különbséghez leginkább a K_538-as változó eredménye járul hozzá, míg a többi változónál az eltérések nem szignifikánsak (l. a 2. melléklet megfelelő keresztábláit!). A magyarországiak a Tk csoporttól is 7,1%-kal standardabbak. A 16,4%-os eltérés a magyarországi mintánál a standardabb változatok irányában arra utal, hogy átlagban jelentősen ritkábban használják a kicsinyítő képzős változatokat, mint a nem kicsinyítő képzős formákat. (Ez nem érvényes a K_538-as feladatra – a $\chi^2 = 0,10$, $df = 1$, n. sz., és a K_602-es változónál is a $\chi^2 = 3,46$, $df = 1$, $P < 0,10$, vagyis a standard preferálása csak a tendencia szintjén mutatkozik.)

A Tk és a Ktot csoportoknál mindössze 2,2%, illetve 2,6% az eltérés a standardabb változatok preferálásának irányában, ami statisztikailag nem szignifikáns. Ez annyit jelent, hogy a többi kisebbségi magyar beszélőközösség átlageredménye szerint, hasonlóan a vajdaságiakhoz, a kicsinyítő képzős és a kicsinyítő képző nélküli formákat egyforma gyakorisággal használják. Különben a Tk és a Ktot minta esetében még a K_612-es változó esetében is, ahol a nemstandard változatot viszonylag alacsony arányban preferálják, ez az eltérés az „ideális” állapottól jelentős ($\chi^2 Tk = 14,8^{**}$, $df = 1$ és $\chi^2 Ktot = 18,9^{**}$, $df = 1$).

A vajdasági eredmények és a többi magyar kisebbségi csoport összevont eredményei közötti különbség 3,6% és 5%-os szinten jelentősen eltér egymástól. A $\chi^2 = 4,6^*$, $df = 1$ azt jelenti, hogy a vajdaságiak nyelvhasználatában jelentősen gyakoribbak a kicsinyítő képzős formák, mint más kisebbségi magyar csoportoknál, ha azok válaszait összevontan vizsgáljuk.

Összegezve tehát, a vajdasági adatközlők válaszaiban a kicsinyítő képzős változatok jelentősen gyakrabban fordulnak elő, mint a magyarországi, illetve a többi (összevontan vizsgált) kisebbségi magyar beszélőközösség válaszaiban. A leginkább „normakövetők” a magyarországiak, a legkevésbé a vajdaságiak, a Tk minta pedig, mindkettőtől jelentősen különbözve, e két csoport között helyezkedik el.

Véleményünk szerint a kontaktushatást legtisztább formában a K_538-as változó tükrözi, ahol a vajdaságiaknál az általuk preferált *bankkőnyvecske* kicsinyítő képzős formát a szerb *zdravstvena knji ica* párhuzamos változat erősíti, de a K_612-es változó változatainak (*kávė/kávėcska*) használati aránya is azt mutatja, hogy kontaktushelyzetben valamivel gyakoribb a kicsinyítő képzős idegenszerűbb változat használata. A K_504-es és a K_602-es feladatoknál használt példamondatok (*Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyérkét/kenyeret?* Illetve a *Miért sírsz, kis bogaram? Megütötte a...?*) már eleve a kicsinyítő képzős változat használatára hangolják az adatközlőt, és talán ezzel magyarázható e kevésbé standard formák igen nagy arányú jelenléte min-

den vizsgált mintánál. A természetes beszédhasználatban a kicsinyítő képzős változatok valószínűleg ritkábban fordulnak elő.

5b. Helynevek ragja

A helynevek ragjának vizsgálatára két feladatot alkalmaztunk (K_512, K_609). Az eredményeket a 7.11. táblázat mutatja.

7.11. táblázat

Helynevek ragja: a „standard/nemstandard” változat elfogadása; Terepadatok 1996

Változók	A standard elfogadása					A nemstandard elfogadása				
		V	M	Tk	Ktot		V	M	Tk	Ktot
K_512 (Koszovó-ban/ Kosovón)	N	53	86	406	545	N	83	21	211	285
	%	39	80,4	65,8	65,7	%	61	19,6	34,2	34,3
K_609 (Craiovában/ Craiován)	N	65	72	276	413	N	68	34	285	387
	%	48,9	67,9	50,8	47,3	%	51,1	32,1	50,8	47,3
Átlag % (kerekitve)		43,9	74,2	57,9	58,8		56,1	25,8	42,1	41,2

Amennyiben a *-ban* ragot fogadjuk el standardként, vajdasági vizsgálati alanyaink 56,1%-a a nemstandard *-n/-on/-en/-ön* változatokat tartja megfelelőbbnek. Az eltérés a két változat használati arányainak átlagai között 12,2% és statisztikailag nem szignifikáns ($\chi^2 = 2,04$, $df = 1$), vagyis a standard és a helyi változat elfogadásában az eltérés a véletlen ingadozásnak tulajdonítható. (Egyes feladatokra lebontva, a K_512-es feladatnál jelentkező nagyobb, 22%-os különbség is csak $P < 0,10$ -os szinten szignifikáns, mivel a $\chi^2 = 3,36$, $df = 1$.) A 0-tól való eltérés mind átlagban, mind feladatonként statisztikailag szignifikáns, vagyis jelentősen eltér attól az „ideális” helyzettől, amelyben mindenki a kodifikált normának tartott változatot használná.

A magyarországi adatközlők átlagos eltérése a standardtól 25,8%. A vajdaságiak átlagához viszonyítva ez 30,1%-kal kisebb, és a különbség statisztikailag magasan szignifikáns ($\chi^2 = 44,6^{**}$, $df = 1$). A vajdaságiak tehát jelentősen gyakrabban használják a helyi külviszonyragot, mint a standard *-ban* belviszonyragot, vagyis kevésbé követik a normát, mint a magyarországiak. Különben a magyarországi adatközlőknél az egyes változatok használati aránya mindig szignifikánsan a standardabb változat irányába tér el (átlagban és feladatonként is), és a 0-tól való eltérés is statisztikailag jelentős. A magyar minta átlagban 16,3%-kal (statisztikailag jelentősen) normakövetőbb a Tk csoportnál is.

Ha a vajdaságiak eredményét a többi kisebbségi magyar minták összevont eredményeivel komparáljuk, a különbség megközelítőleg 14%, vagyis ennyivel alacsonyabb átlagban a helyi változat használati gyakorisága a Tk csoportnál. A $\chi^2 = 17,3^{**}$, $df = 1$ azt jelzi, hogy a vajdasági csoportban a helyi norma érvényesülése gyakoribb, mint a többi kisebbségi magyar beszélőközösségnél, ha azok válaszait összevontan vizsgáljuk. A jelentős különbséget a K_512-es változó változatainak (*Koszovóban/Koszovón*) használati arányában jelentkező eltérések okozzák.

A vajdasági csoport eredménye tehát jelentősen eltér mind a magyarországi, mind a Tk minta eredményeitől. A helyi norma gyakrabban használatos a vajdaságiaknál, mint a többi kisebbségi csoportnál, ezeknél pedig gyakrabban, mint a magyarországiaknál.

6b. Többes szám

A többes szám mint nyelvi változó változatainak előfordulási arányát a K_505, K_506, K_511, K_534, K_601, K_604, K_606, K_611 és K_626-os feladatokkal vizsgáltuk (vö. 7.12. táblázat).

A vajdasági minta átlagban több mint 31%-ban elfogadja a vizsgált feladatoknál a többes szám használatát akkor, amikor az egyes szám alkalmazása lenne a „magyarosabb” forma. A feladattól függően ebben az esetben is nagy eltérések mutatkoznak a kevésbé standard forma használatában: viszonylag ritka a *lábai* változat használata (a *lába* helyett) – 11% (a páros testrészeket megnevező szavak egyes számú, kevésbé idegenszerűnek számító változata egyébként minden vizsgált beszélőközösségnél a leggyakrabban preferált standard változat az összes felkínált standard változatok közül), viszont 88%-ban tekintik elfogadhatóbbnak a többes számot (*emberekkel*), ha sok azonos egyedből álló csoport (általános osztály) megjelöléséről van szó. (Ezt a kevésbé magyaros változatot szintén minden közösség a legnagyobb arányban presztízs változóként használja.) A vajdasági minta (és ez az összes többi csoportra is vonatkozik) átlagban jelentősen eltér a 0-tól, és ez a vajdaságiaknál minden egyes feladatra is érvényes. (Még a K_626-os feladatnál jelentkező 11%-os legkisebb eltérésre is a $\chi^2 = 7,1^{**}$, $df = 1$.) A standard változatokat 37,32%-ban használják gyakrabban, mint az idegenszerűbb formákat, és ez az eltérés statisztikailag magasan szignifikáns. Viszont két változónál (a K_511-nél és a K_606-osnál, amelyeknél a *függöny* : *függönyöket*, illetve *tűzoltóvá* : *tűzoltókká* változatok között lehetett választani) a standard és a nemstandard formák használati aránya között nincs jelentős különbség. (Pl. a K_606-os változó változatainak használati aránya közötti 16,2%-os különbségre – és ez nagyobb eltérés, mint a K_511-es feladat változataira adott válaszok közötti – a $\chi^2 = 1,78$ és $df = 1$ mellett nem szignifikáns.)

7.12. táblázat

Többes szám: a standard/nemstandard változatok elfogadása; Terepadatok 1996

Változók	A standard elfogadása					A nemstandard elfogadása				
		V	M	Tk	Ktot		V	M	Tk	Ktot
K_505 (banánt/ banánokat)	N	119	94	483	696	N	19	13	108	140
	%	86,2	87,9	81,7	83,3	%	13,8	12,1	18,3	16,7
K_506 (önzővé/ önzőkké)	N	103	75	337	515	N	38	32	254	324
	%	73	70,1	57	61,4	%	27	29,9	43	38,6
K_511 (függőnyt- szőnyeget/függő- nyőket-szőnyegeket)	N	79	60	318	457	N	60	47	272	379
	%	56,8	56,1	53,9	54,7	%	43,2	43,9	46,1	45,3
K_534 (barátokkal/ barátaimmal)	N	14	9	62	85	N	103	97	516	716
	%	12	8,5	10,7	10,6	%	88	91,5	89,3	89,4
K_601 (komolynak/ komolyaknak)	N	99	75	397	571	N	37	32	192	261
	%	72,8	70,1	67,4	68,6	%	27,2	29,9	32,6	31,4
K_604 (autóban/ autókban)	N	115	93	449	657	N	21	14	142	177
	%	84,6	86,9	76	78,8	%	15,4	13,1	24	21,2
K_606 (tűzoltóvá/ tűzoltókká)	N	79	60	289	428	N	57	47	298	402
	%	58,1	56,1	49,2	51,2	%	41,9	43,9	50,8	48,4
K_611 (tűzoltónak/ tűzoltóknak)	N	107	90	385	582	N	29	16	204	249
	%	78,7	84,9	65,4	70	%	21,3	15,1	34,6	30
K_626 (lábai/lába)	N	113	93	501	707	N	14	5	76	95
	%	89	94,9	86,6	88,2	%	11	5,1	13,2	11,8
Átlag % (kerekítve)		68,7	68,2	61	63		31,3	31,8	39	36,9

A vajdaságiak és a magyarországi csoport átlageredménye közötti különbség elhanyagolható. Ez arra utal, hogy a két minta átlagban ugyanolyan arányban fogadja, illetve utasítja el a vizsgált változatok magyarosabb vagy idegenszerűbb változatait. A magyarországi adatközlők, leszámítva a K_626-os feladatot (itt a $\chi^2 = 3,3$, $df = 1$, $P < 0,10$), a vizsgált változó valamelyik formáját mindig jelentősen gyakrabban használják a 0-nál, még a K_534-es változó standard változatánál mutatkozó 8,5%-os eltérés a 0-tól is 1%-os szinten jelentős ($\chi^2 = 7,4^{**}$, $df = 1$). A standard formák átlagban 36,35%-kal gyakrabban használatosak, mint a nemstandardok, és ehhez a jelentős átlagos eltéréshez csupán a K_511-es és a K_606-os feladat változatainak használati aránya közötti véletlen ingadozásnak tulajdonítható eltérés nem járul hozzá, más szóval a magyarországiak csupán az *önzővé* : *önzőkké*,

illetve a *tűzoltóvá* : *tűzoltókká* változók változatai közül nem preferálják jelentősen sem az egyes, sem a többes számú alakot, de az összes többi feladatnál szignifikánsan gyakrabban használják az egyik formát. A vajdasági és a magyarországi minta válaszaiban regisztrált használati arányok egyetlen feladat esetében sem jelentősek, még a K_611-es feladatnál észlelt legnagyobb 6,2%-os eltérés sem szignifikáns ($\chi^2 = 1,5$, $df = 1$: l. a 2. melléklet megfelelő kereszttábláit!). Különben a magyarországiak 7,2%-kal jelentősen normakövetőbbek a Tk csoportnál.

A vajdasági és a többi magyar kisebbségi csoport összevont eredményei között az átlagos különbség 7,69%, ami arra utal, hogy a vajdasági adatközlők jelentősen gyakrabban (a $\chi^2 = 25^{**}$, $df = 1$) használják a változatok egyes számú formáit, vagyis standardkövetőbbek. A Tk csoportnál a standard és nemstandard változatok használati aránya átlagban és minden egyes feladatot illetően is jelentősen eltér a 0-tól, és a két változat gyakorisága közötti eltérés is átlagban és feladatonként (kivéve a K_511-es és a K_606-os feladat változatai közötti eltéréseket) is statisztikailag szignifikáns (a K_506-os feladatnál a 14,04%-os következő legkisebb különbség már 5%-os szinten szignifikáns: $\chi^2 = 5,84^{*}$, $df = 1$). A vajdaságiak standardabbnak mutakoztak a K_604, K_606, K_611 és a K_506-os feladatoknál (pl. ezek közül a K_604-es feladatnál a legkisebb a különbség a két csoport között – 8,63% –, és ez már szignifikáns eltérésre mutat: a $\chi^2 = 4,68^{*}$, $df = 1$, a többi feladatnál viszont az eltérés még kifejezettebb), a többinél a különbségek statisztikailag nem jelentősek (pl. a K_505-ös változónál a 4,47%-os eltérésre számított χ^2 mindössze 1,58, $df = 1$, nem szignifikáns).

A Tk csoport a magyarországi adatközlők eredményeihez viszonyítva is jelentősen gyakrabban (átlagban 7,2%-kal) preferálja a nyelvi változók többes számot jelölő formáinak használatát.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a vajdasági és a magyarországi adatközlők átlagban egyforma arányban, 31-32%-ban használják a többes számot jelölő változatpéldányokat, és mindkét csoport megközelítőleg valamivel több, mint 7%-ban standardkövetőbb a többi vizsgált magyar beszélőközösség összevont adataihoz viszonyítva.

7b. A valószínűleg, hogy változó

E változó változatainak használati arányát a K_513-as feladattal vizsgáltuk (vö. 7.13. táblázat).

A vajdasági minta 21,6%-a preferálja a *valószínűleg, hogy* alakot a standard normával jobban összhangban lévő formával szemben. A különbségek az egyes csoportok között egyetlen esetben sem szignifikánsak, tehát a vélet-

len ingadozásnak tulajdoníthatók. A szerkezetkeveredésre utaló nemstandard változat egyforma gyakorisággal használatos minden vizsgált régióban, és átlagban a minta egynegyede használja.

7.13. táblázat

A valószínűleg, hogy változó: a standard/nemstandard változat elfogadása; Terepadatok 1996

Változó	A standard elfogadása					A nemstandard elfogadása				
		V	M	Tk	Ktot		V	M	Tk	Ktot
K_513 (valószínűleg/ valószínűleg, hogy)	N	109	76	436	624	N	30	28	148	206
	%	78,4	73,1	74,8	75,2	%	21,6	26,9	25,2	24,8

8b. A -nők/-nők változó

A K_614 és a K_627-es feladatok szolgálták e változatok gyakoriságának regisztrálására (vö. 7.14. táblázat).

7.14. táblázat

A -nők/-nők változó: standard/nemstandard változat elfogadása; Terepadatok 1996

Változók	A standard elfogadása					A nemstandard elfogadása				
		V	M	Tk	Ktot		V	M	Tk	Ktot
K_614 (megnéz-nénk/ megnéznők)	N	134	106	537	777	N	3	1	50	54
	%	97,8	99,1	91,5	93,5	%	2,2	0,9	8,5	6,5
K_627 (megven-nénk/ megvennők)	N	128	106	514	748	N	0	0	54	54
	%	100	100	90,5	93,3	%	0	0	9,5	6,5
Átlag % (kerekítve)		98,9	99,5	91	93,4		1,1	0,5	9	6,6

A vajdasági minta mindössze 1,1%-a fogadja el az egyesek szerint finomodásra utaló, archaikus -nők változatot. A magyarországiaknál szintén elhanyagolható arányban jelentkezik ez a változat. A Tk csoportnál mutatkozó szignifikánsan magasabb 9%-os gyakoriság kizárólag az erdélyi adatközlőknek tulajdonítható, akik 18-19%-ban a nemstandard változat használatát preferálják, mert az összes többi kisebbségi régióban is rendkívül ritka az archaikus válaszok száma, és csupán a K_627-es feladatnál közelítik meg a kárpát-

aljai használati arányok az erdélyiek válaszait. A vajdasági eredmények csupán az erdélyi minta eredményeitől térnek el jelentősen a standard változatok gyakoribb használatának irányában (pl. a K_614-es feladatnál a $\chi^2 = 21,01^{**}$, $df = 1$).

9b. A -nál/-től változó

A -nál/-től változó változatainak előfordulási arányait két feladat (a K_610-es és a K_621-es) beiktatásával vizsgáltuk. Az eredményeket a 7.15. táblázat tartalmazza.

7.15. táblázat

A -nál/-től változó: a standard/nemstandard változat elfogadása; Terepadatok 1996

Változó	A standard elfogadása				A nemstandard elfogadása					
		V	M	Tk	Ktot		V	M	Tk	Ktot
K_610 (magasabb nála/mint ő)	N	114	89	439	642	N	23	18	149	190
	%	83,2	83,2	74,7	77,2	%	16,8	16,8	25,3	22,8
K_621 (magasabb Klaudiá-nál/-től)	N	105	104	482	691	N	25	3	104	132
	%	80,8	97,2	82,3	84	%	19,2	2,8	17,7	16
Átlag % (kerekítve)		82	90,2	78,5	80,6		18	9,8	21,5	9,4

Vajdasági adatközlőink 18%-a a nemstandard *magasabb, mint ő*, illetve *magasabb Klaudiától* formát elfogadhatóbbnak tartja a standard *magasabb nála* vagy *magasabb Klaudiánál* formánál, mindkét példamondatban hasonló gyakorisággal. Az eltérés a 0-tól átlagban is és az egyes feladatok szerinti bontásban is statisztikailag szignifikáns (pl. a K_610-es feladatra, amelynél kisebb az eltérés, a $\chi^2 = 19,91^{**}$, $df = 1$). Ez azt jelenti, hogy mindkét feladatban jelentős azoknak a válaszoknak a száma, amelyekben a nemstandard változatot preferálják. Úgyszintén átlagban és mindkét változónál jelentős az eltérés a standard és a nemstandard változatok használatának gyakoriságában a standardabb forma irányában, vagyis több a standard válaszok száma.

A magyarországi adatközlők átlagban jelentősen normakövetőbbek a vajdaságiaknál. A 8,2%-os eltérés a magyarországi adatközlők „javára” 1%-os szinten szignifikáns: $\chi^2 = 11,29^{**}$, $df = 1$. Az eltérést a K_621-es változó okozza, mert a K_610-es feladatnál nincs különbség a két minta között, vagyis a két beszélőközösség tagjai nem különböznek a *magasabb, mint ő*: *magasabb nála* változatok használati arányában, de a *magasabb Klaudiánál*: *ma-*

gasabb Klaudiától esetében a vajdasági magyarok jelentősen gyakrabban preferálják a kevésbé standard *-tól* változatot. Különbözik a magyarországi átlag szignifikánsan eltér a 0-tól ($\chi^2 = 20^{**}$, $df = 1$), de ezt az eltérést kizárólag a K_610-es változó okozza, mert a K_621-es feladat esetében a $\chi^2 = 1,4$, $df = 1$, vagyis nem szignifikáns, így elhanyagolhatóan alacsony a nemstandard válaszok száma. Átlagban is és mindkét változónál szignifikánsan magasabb a standard változat használati aránya a nemstandard változathoz viszonyítva. A magyarországiak a Tk csoportnál átlagban 11,7%-kal normakövetőbbek, és ez a különbség változókra lebontva is statisztikailag jelentős.

A Tk minta válaszaiban 21,5%-os a nemstandard változatok használati aránya. A vajdaságinál ez 3,5%-kal nagyobb eltérést mutat a normától, ez azonban az alacsony χ^2 -érték miatt (1,68, $df = 1$) csak a véletlennek tulajdonítható. Más szóval, a vajdasági magyar válaszadók átlagban ugyanolyan gyakorisággal választották a kevésbé standard formákat, mint a többi kisebbségi magyar adatközlők, ha a válaszokat nem régiókra bontva vizsgáljuk. Ugyanakkor megemlítendő, hogy a K_610-es változó esetében a vajdaságiak megközelítőleg 8,5%-kal ritkábban használják a nemstandard formát, ami jelentős különbségre utal ($\chi^2 = 4,48^{*}$, $df = 1$), vagyis a K_621-es változó az, ami az átlagos különbséget elhanyagolhatóvá teszi.

A hasonlítással kapcsolatosan tehát elmondható, hogy átlagban a magyarországi adatközlők szignifikánsan ritkábban használják a *-bb*, *mint ő*, illetve a *-tól* kevésbé standardnak tartott változatokat, mint a vajdasági és a többi kisebbségi magyar csoport, az utóbbiak pedig átlagban nem különböznek egymástól a vizsgált változatok használatában.

10.b. „Feminizálás”

Az ún. „feminizálást” a K_631, 632, 633 és 634-es feladattal térképeztük fel (vö. 7.16. táblázat).

Átlagban a vajdasági minta majdnem 32%-a produkálja a „feminizált” formát gyakrabban, mint a standard nyelvtani nem nélküli alakot. Ez hangsúlyozottan a *tanárnő* változatra érvényes, amelyet a többi vizsgált csoport esetében is a leggyakrabban használnak, és a magyarországi csoport kivételével mindenütt presztízsváltozó. Átlagban is és minden egyes változatra vonatkoztatva a használati arány jelentősen eltér a 0-tól, tehát a nemstandard alak gyakorisága statisztikailag szignifikánsnak mondható, és ez minden régióra és változóra egyaránt érvényes. A vajdasági csoportnál 36,2%-os az eltérés a standard változatok használatának „javára”, ami statisztikailag szignifikáns, és minden feladat esetében is érvényes.

7.16. táblázat

„Feminizálás”: a standard/nemstandard változat elfogadása; Terepadatok 1996

Változók	A standard elfogadása					A nemstandard elfogadása				
		V	M	Tk	Ktot		V	M	Tk	Ktot
K_631 (tanár/ tanárnő)	N	46	61	124	231	N	82	43	451	576
	%	35,9	58,7	21,6	28,6	%	64,1	41,3	78,4	71,4
K_632 (igazgató/ igazgatónő)	N	107	85	386	578	N	22	18	178	218
	%	82,9	82,5	68,4	72,6	%	17,1	17,5	31,6	27,4
K_633 (fodrász/ fodrásznő)	N	89	94	320	503	N	37	11	256	304
	%	70,6	89,5	55,6	62,3	%	29,4	10,5	44,4	37,7
K_634 (...mester/ ...mesternő)	N	82	91	381	554	N	11	12	150	173
	%	88,2	88,3	71,8	76	%	11,8	11,7	28,2	24
Átlag % (kerekítve)		68,1	79,8	53,9	59,5		31,9	20,2	46,1	40,5

A magyarországi csoport 11,68%-kal normakövetőbbnek bizonyult a vajdaságiaknál. $\chi^2 = 15,56^{**}$, $df = 1$ alapján állítható, hogy jelentős eltérésről van szó, ehhez pedig a vajdaságiak által gyakrabban használt *tanárnő* és a *fodrásznő* változatok járulnak hozzá. A magyarországiaknál is minden változat használata jelentősen eltér a 0-tól, még a legkisebb – 10,5%-os – eltérés is a K_633-as feladatnál 1%-os szinten szignifikáns. A $\chi^2 = 32,12^{**}$, $df = 1$ arra utal, hogy a magyarországi minta adatközlői a standard változatokat átlagban jelentősen gyakrabban használják, mint a nemstandard változatokat, és ez minden feladat esetében így van. A magyarországi válaszadók egyben 25,83%-kal, jelentősen, standardkövetőbbek a Tk csoportnál is.

A többi kisebbségi régió összevont eredményeit a vajdasági eredményekhez viszonyítva megállapítható, hogy átlagban a vajdasági csoport 14,15%-kal ritkábban használja a feminizált változatokat. A $\chi^2 = 31,51^{**}$, $df = 1$ magasan szignifikáns különbségre utal. A Tk mintánál minden egyes változat használata jelentősen eltér a 0-tól. Bár a nemstandard formák használata átlagban igen magas (46,1%), a $\chi^2 = 6,9^{**}$, $df = 1$ azt jelzi, hogy a standard formákat mégis jelentősen gyakrabban használják.

A feminizált változatok használata tehát minden vizsgált csoportnál jelentős, ugyanakkor a minták között is szignifikáns különbségek mutatkoztak. Az elvárásoknak megfelelően ezeket a formákat a magyarországi adatközlők használják a legritkábban, a vajdaságiak jelentősen gyakrabban, de azért szignifikánsan kevésbé, mint ahogy arra a többi magyar kisebbségi régió összevont eredményeiből következtetni lehet. Minden vizsgált régióban kü-

lönösen a *tanárnő* változat használata gyakori, a kisebbségiek körében pedig viszonylag magas arányban használatos a *fodrásznő* változat is.

11b. A kell legyen változó

Nyolc feladattal (K_521–524 és K_641–644) térképeztük fel alanyainknál a *kell legyen* nyelvi változó változatainak használati gyakoriságát. A vizsgált változók ebben az esetben négytagúak (vö. 7.17. táblázat).

7.17. táblázat

*A kell legyen változó különböző változatainak elfogadása/elutasítása;
Terepadatok 1996*

Változók	A változat elfogadása					A nemstandard elfogadása				
		V	M	Tk	Ktot		V	M	Tk	Ktot
K_521 (meg kell oldania)	N %	114 83,8	98 93,3	540 94,3	742 90,3	N %	22 16,2	7 6,7	48 5,7	77 9,4
K_522 (meg kell oldani)	N %	74 57,8	86 81,9	434 75,2	594 73,1	N %	57 42,2	19 18,1	143 24,8	219 26,9
K_523 (meg kell, hogy oldja)	N %	75 56,4	65 61,9	391 68	531 65,2	N %	58 43,6	40 38,1	184 32	282 34,8
K_524 (meg kell oldja)	N %	43 32,6	40 37,7	270 70,1	353 43,4	N %	89 67,4	66 62,3	115 29,9	461 56,6
K_641 (meg kell oldania)	N %	101 91	97 89,8	526 91,2	724 91,2	N %	10 9	9 10,2	51 8,8	70 8,8
K_642 (meg kell oldani)	N %	69 65,7	83 79,8	434 76,8	586 75,7	N %	36 34,3	21 20,2	131 23,2	188 24,3
K_643 (meg kell, hogy oldja)	N %	57 52,8	67 64,4	381 67,2	505 64,8	N %	51 47,2	37 35,6	186 32,8	274 35,2
K_644 (meg kell oldja)	N %	26 24,1	38 36,9	277 59,4	341 43,9	N %	82 75,9	65 63,1	189 40,6	436 56,1
Átlag % (kerekítve)		58	68,2	75,3	68,5		42	31,8	24,7	31,5

Megjegyzés: A „változat elfogadása” az adatközlők által nagyon jónak és elfogadhatónak minősített összevont válaszokat tartalmazza, míg a „változat elutasítása” kategóriába az „elégg rossz” és „nagyon rossz” minősítésű összevont válaszokat soroltuk.

A K_521-es változó első változatát (*Marinak is meg kell oldania a saját problémáit*) a vajdasági minta 83,8%-a tartja nagyon jónak vagy elfogadhatónak, és ugyanezt a megoldást – *meg kell oldania* – 91%-ban fogadják el adatközlőink. A *menekültügyi főbiztosnak meg kell oldania a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat* mondatban, ami átlagban ennek a vál-

tozatnak 87,4%-os elfogadását jelenti. Ezt a megoldást adatközlőink az első példamondatnál 16,2%-ban tartják „elég rossz” vagy „nagyon rossz” megoldásnak, a második feladatnál 9%-uk utasítja el, és mindkét elutasítás szignifikánsan eltér a 0-tól (a $\chi^2 = 21,7^{**}$, $df = 1$, illetve $7,74^{**}$, $df = 1$), vagyis ezt a standardnak számító megoldást a vajdaságiak jelentős hányada nem tartja elfogadható változatnak, bár magasan szignifikánsan többen vannak azok, akik ezt a változatot preferálják.

A második változat (*meg kell oldani*) megítélésében kevésbé cseng egybe a vajdasági adatközlők véleménye: a két példamondatban átlagban 61,75%-uk tartja ezt a megoldást „nagyon jó”-nak vagy „elfogadható”-nak, de az elutasítások aránya is viszonylag magas (42,2 és 34,3%), vagyis igen jelentős azoknak a száma, akik ezt a változatot elutasítják. Azok, akik ezt a megoldást elfogadhatónak tartják, azért jelentősen többen vannak, mint akik elvetik.

A *meg kell, hogy oldja* változat megítélésében átlagban 54,6% a vajdasági adatközlők között az egyetértés abban, hogy elfogadható megoldásról van szó, ugyanakkor azonban 43,6 és 47,2%-uk ezt a változatot rossz megoldásnak tartja. A különbség az elfogadók és elutasítók arányában nem jelentős ($\chi^2 = 1,1$, $df = 1$), vagyis az adatközlők ugyanolyan gyakorisággal fogadják, illetve utasítják el a megítélésre felkínált változatot.

A nyelvjárási háttérű, Erdélyben és az Alföld keletibb vidékein gyakran használt és terjedő *meg kell oldja* változatot a vajdasági adatközlők körében jelentősen többen utasítják el, mint ahányan elfogadják: átlagban a két példamondatban a válaszadók 28,35%-a tartja elfogadhatónak ezt a formát, míg az elutasítók aránya 67,4 és 75,9%.

A magyarországi mintánál is minden változat használati aránya jelentősen eltér a 0-tól (még a legkisebb, 6,7%-os elutasítása az első változó standard változatának is szignifikáns – $\chi^2 = 5,3^*$, $df = 1$), és a változatok elfogadási/elutasítási sorrendje megegyezik a vajdasági adatközlők válaszaiban kapott sorrenddel: a *meg kell oldania* változatot átlagban 91,55%-ban fogadják el, a *meg kell oldani*t 80,85% tartja elfogadhatónak, az adatközlők 63,15%-a a *meg kell, hogy oldja* formát is elfogadhatónak tartja, míg a legkevesebben – az adatközlők 37,3%-a – a *meg kell oldja* megoldást is használja. Bár a sorrend megegyezik, az arányokban jelentős különbségek mutatkoznak. Minden változatot a magyarországiak fogadják el nagyobb arányban (illetve kevesebben utasítják el), mint a vajdaságiak (az eltérések: 4,15%, 19,1%, 8,6% és 8,95%), a különbségek pedig a b, c és a d formák esetében statisztikailag szignifikánsak, míg az első változat esetében a $\chi^2 = 3,7$, $df = 1$, $P < 0,10$, vagyis csak a tendencia szintjén jelentős.

A többi kisebbségi csoport összevont eredményeinél az elfogadási/elutasítási sorrend szintén megegyezik a vajdasági és a magyarországi mintáknál kapott sorrenddel, de mások az arányok: a legtöbben (92%) az első változatot preferálják, a második forma elfogadási aránya 75,75%, a harmadik változatot 67,6%-ban, a negyediket pedig 64,75%-ban tartották elfogadhatónak. A első megoldást a Tk csoport 4,6%-ban gyakrabban fogadja el, mint a vajdaságiak ($\chi^2 = 4,81^*$, $df = 1$), viszont ugyanolyan arányban, mint a magyarországiak (itt az eltérés csupán 0,45%). A második megoldást szintén jelentősen gyakrabban tartják elfogadhatónak a Tk csoport, mint a vajdasági minta adatközlői (a 14%-os különbséget a $\chi^2 = 23,8^{**}$, $df = 1$ alapján igen jelentősnek mondhatjuk), viszont a magyarországiak és a Tk minta közötti 5,1%-os eltérés a magyarországiak javára nem jelentős ($\chi^2 = 2,3$, $df = 1$). A harmadik megoldást (*meg kell, hogy oldja*) szintén jelentősen gyakrabban fogadják el a Tk csoport válaszadói, mint a vajdaságiak (az eltérés 8,6% és statisztikailag szignifikáns: $\chi^2 = 35,7^{**}$, $df = 1$), és ugyanez érvényes a magyarországiakhoz viszonyítva is (4,45%: $\chi^2 = 7,6^{**}$, $df = 1$). Különösen nagyok az eltérések a *meg kell oldja* változat használatában. Az erdélyi adatközlők válasza miatt a Tk csoport igen magas arányban (64,75%) elfogadhatónak tartja ezt a formát. Ez 36,4%-ban gyakoribb, mint a Vajdaságban, és 27,45%-ban gyakoribb, mint a magyarországi adatközlőknél, ami természetesen mindkét esetben statisztikailag igen magasán szignifikáns eltérés, és igazolja a már említett tényt, hogy Erdélyben és az Alföld keletibb vidékein általános ennek a változatnak a használata.

Összefoglalás-képpen elmondhatjuk, hogy a *meg kell oldania : meg kell oldani : meg kell, hogy oldja : meg kell oldja* változatok elfogadási/elutasítási sorrendje a vizsgált régiókban megegyezik, de különböznek az arányok. A vajdaságiak eredményei átlagban, bár mutatnak bizonyos statisztikailag is szignifikáns különbségeket, közelebb állnak a magyarországi, mint a Tk csoport válaszhöz. A legnagyobb eltérés a három csoport között a *meg kell oldja* változat használati gyakoriságában mutatkozik: ezt a nyelvjárási háttérű változatot legkevésbé a vajdaságiak és leggyakrabban az erdélyiek tartják elfogadhatónak.

12b. A -ban/-ba változó

Két példamondattal (K_531 és K_623) vizsgáltuk e változatok előfordulását. Az eredményeket a 7.18. táblázat mutatja.

A vajdasági minta átlagban közel 23%-ban fogadja el a stigmatizált *-ba* formát az inessivusi standard *-ban* rag helyett, azzal, hogy a két példamondatban erősen különbözik az elfogadási arány, így a vajdasági (és a magyar-

országi) adatok esetében megtévesztő is az átlagra való hivatkozás, viszont a két másik csoportnál ez indokoltabb. Az „átlag” jelentősen eltér a 0-tól, de az eltérést kizárólag a K_531-es változó okozza, mivel a K_623-as változó nemstandard változata mindössze egy esetben fordul elő, így a $\chi^2 = 0,004$ természetesen nem szignifikáns. A standard és nemstandard formák használatai aránya átlagban 53,6%-ban tér el egymástól a standard változatok „javára”, de a jelentős különbség a K_623-as feladatnak tulajdonítható, mivel a K_531-es változó változatainak gyakorisága közötti különbség mindössze 8% és nem szignifikáns ($\chi^2 = 0,40$, $df = 1$). Ez azt jelenti, hogy a vajdasági adatközlők a *hova?* kérdésre válaszoló kissé stigmatizált *sarkába* változatot ugyanannyian ítélték jónak, mint a standard *hol?* kérdésre válaszoló standard *sarkában* formát. Nem találtunk elfogadható magyarázatot arra, hogy ez a szabályosság miért nem érvényesül a másik, azonos jelenséget vizsgáló változónál is.

7.18. táblázat

A -ban/-ba változó: a standard/nemstandard változat elfogadása; Terepadatok 1996

Változó		A standard elfogadása					A nemstandard elfogadása			
		V	M	Tk	Ktot		V	M	Tk	Ktot
K_531 (a szék a szoba sarkába/sarkában van)	N	68	58	310	436	N	58	48	275	381
	%	54	54,7	53	53,4	%	46	45,3	47	46,6
K_623 (középiskoláinkban/középiskoláinkba tanít)	N	127	98	454	679	N	1	6	123	130
	%	99,2	94,2	78,7	83,7	%	0,8	5,8	21,3	16,1
Átlag % (kerekítve)		76,8	74,3	65,8	68,6		23,2	25,7	34,2	31,4

A magyarországi minta adatai alig térnek el a vajdasági adataitól. A magyarországiak átlagban mindössze 2,48%-ban alkalmazzák gyakrabban a nemstandard változatokat, mint a vajdaságiak (az eltérés nem szignifikáns, mivel a $\chi^2 = 0,38$, $df = 1$), viszont a K_623-as mondatnál a vajdaságiak 5%-kal, jelentősen standardkövetőbbek, mint a magyarországiak ($\chi^2 = 4,87^*$, $df = 1$). Különbözik a magyarországi adatközlők valamivel több, mint egynegyede preferálja a nemstandard változatok használatát, ami jelentősen eltér a 0-tól, és az eltéréshez mindkét mondat hozzájárul, mivel még a K_623-as feladatnál jelentkező alig 5,8%-os eltérés is statisztikailag szignifikáns ($\chi^2 = 4,28^*$, $df = 1$). A magyarországi adatközlők átlagban 48,6%-kal gyakrabban használják a standard, mint a nemstandard formákat, ami a K_623-as válto-

zónak köszönhető, mivel a K_531-es változó változatainak használati aránya nem különbözik jelentősen ($\chi^2 = 0,46$, $df = 1$). Éppúgy, mint a vajdaságiak, a magyarországiak is egyforma gyakorisággal használják e változó standard és nemstandard változatát (l. a megfelelő keresztábrát a 2. mellékletben!). A Tk csoporthoz viszonyítva a magyarországiak átlagban 8,5%-kal ritkábban használják a nemstandard formákat, az eltérést elsősorban a K_623-as feladatra adott válaszok okozzák.

A vajdasági és a Tk csoport átlaga 11,02%-ban eltér egymástól, és ez a jelentős különbség ($\chi^2 = 11,59^{**}$, $df = 1$) azt jelenti, hogy a vajdaságiak a K_623-as feladatra adott válaszoknak köszönhetően standardabbak (a különbséget elsősorban a muravidékiek és a felvidékiek gyakori nemstandard válaszai okozzák). Különbösen a Tk mintánál is 31,5%-kal, vagyis szignifikánsan gyakoribb a standard, mint a nemstandard alakok használata a K_623-as változóra adott válaszok miatt, mivel a K_531-es változó változatainak használati gyakorisága jelentősen nem különbözik ($\chi^2 = 1,03$, $df = 1$).

A K_531-es változó változatait tehát minden egyes csoport azonos arányban használja, és köztük jelentős különbségek ennél a változónál nem mutathatók ki. Viszont a K_623-as változót illetően a stigmatizált formát legritkábban a vajdaságiak használják, gyakrabban a magyarországi adatközlők, míg a többi kisebbségi magyar minta összevont eredményei szerint a nemstandard formák használati aránya ezeknél az adatközlőknél a leggyakoribb.

13b. A -ba/-ban változó

Az illativusi *-ba* standard ragnak és a finomkodó nyelvhasználatra utaló nemstandard *-ban* változatnak – amely a nyelv művelők szerint durva hiba, és a felszínen megegyezik az inessivusi standard változattal – előfordulási arányát a K_535-ös és a K_537-es példamondatokkal vizsgáltuk.

7.19. táblázat

A -ba/-ban változó: a standard/nemstandard változat elfogadása; Terepadatok 1996

Változó	A standard elfogadása					A nemstandard elfogadása				
		V	M	Tk	Ktot		V	M	Tk	Ktot
K_535 (írásba/írásban foglalták)	N	50	46	186	282	N	71	61	392	524
	%	41,3	43	32,2	35	%	58,7	57	67,8	65
K_537 (megérkezünk a szülővárosomba/városomban)	N	65	63	296	424	N	59	44	285	388
	%	52,4	58,9	50,9	52,2	%	47,6	41,1	49,1	47,8
Átlag % (kerekítve)		46,9	50	41,6	43,6		53,1	50	58,4	56,4

A vajdasági minta 53,1%-a a nemstandard hiperkorrekt formát fogadja el. Ez jóval meghaladja a *-ban/-ba* változónál kapott arányt, ami szintén bizonyítja, hogy különböző változókról van szó. A 0-tól való eltérés átlagban és mondatonként is szignifikáns mindkét változatra, és ez a szabályosság minden vizsgált mintánál érvényes. Átlagban a nemstandard és a standard formák egyforma gyakorisággal használatosak a vajdaságiaknál, mert a 6,2%-kal gyakrabban preferált standard és hiperkorrekt alakok közötti eltérés nem jelentős ($\chi^2 = 0,46$, $df = 1$), ami az egyes feladatok esetében is érvényes (pl. a K_535-ös feladatnál, ahol a két változat használata közötti különbség nagyobb, mint a másik feladatnál – 17,4%, a $\chi^2 = 2,68$, $df = 1$, nem szignifikáns). Mindez azt jelenti, hogy a vajdasági adatközlők egyforma arányban használják a standard és a hiperkorrekt változatot.

A fenti megállapítások a magyarországi adatközlők válaszaira is érvényesek. Itt is jelentős az eltérés a 0-tól átlagban és feladatonként is, és a standard és nemstandard változatok egyforma gyakorisággal használatosak. Így pl. a K_535-ös feladatnál mutatkozó nagyobb, 17,8%-os eltérés a standard formák „javára” sem szignifikáns ($\chi^2 = 1,7$, $df = 1$). Bár a magyarországiak átlagban 3,1%-kal normakövetőbbek a vajdaságiaknál, ez a különbség sem jelentős ($\chi^2 = 0,73$, $df = 1$), ami feladatonként is érvényes (pl. a K_537-es feladatnál a $\chi^2 = 0,96$, $df = 1$, nem szignifikáns). Más szóval, a két minta között egyetlen szignifikáns eltérést sem találtunk. Ugyanakkor a magyarországiak 8,4%-kal standardkövetőbbek, mint a Tk csoport adatközlői, és ehhez az 5%-os szinten jelentős eltéréshez ($\chi^2 = 6,4^*$, $df = 1$) mindkét feladat kb. egyforma arányban járul hozzá.

A vajdasági és a Tk minta válaszai közötti 5,4%-os átlagos eltérés nem szignifikáns: $\chi^2 = 2,36$, $df = 1$. Csupán a K_535-ös feladatnál regisztrálható 10%-os szinten jelentős tendencia ($\chi^2 = 3,74$, $df = 1$) a vajdaságiak „javára”.

Összegezve a kapott eredményeket megállapítható, hogy a vajdasági és a magyarországi adatközlők egyforma arányban használják a standard *-ba* és a hiperkorrekt *-ban* változatot. A vajdaságiak átlagban nem különböznek a *-ba/-ban* változók használatában a többi magyar kisebbségi beszélőközösgétől sem, ha azok eredményeit összevontan vizsgáljuk. Ugyanakkor a magyarországiak valamivel standardkövetőbbek, mint a Tk csoport adatközlői.

14.b. A -t végű igék kijelentő módja

A K_622, K_625, K_628 és K_629-es változók változataira adott válaszok a hiperkorrekciónak, a suksükös és szukszükös ragozás, illetve ezek standard formáinak a használati gyakoriságát tükrözik. A 7.20. táblázat foglalja össze a kapott eredményeket.

7.20. táblázat

A-t végű igék kijelentő módja: a standard/nemstandard változat elfogadása; Terepadatok 1996

Változók	A standard elfogadása				A nemstandard elfogadása			
	V	M	Tk	Ktot	V	M	Tk	Ktot
K_622 (nyitja/nyissa)	N 123 % 93,9	103 96,3	499 87,1	785 89,4	N 8 % 6,1	4 3,7	74 12,9	86 10,6
K_625 (megválasztja/megválassza)	N 88 % 87,1	85 94,4	449 85,4	622 86,8	N 13 % 12,9	5 5,6	77 14,6	95 13,2
K_628 (válogatja/válogassa)	N 123 % 97,6	97 96	489 84,2	70 87,7	N 3 % 2,4	4 4	92 15,8	99 12,3
K_629 (elhalasztja/elhalassza)	N 116 % 91,3	86 84,3	366 64	568 71	N 11 % 8,7	16 15,7	206 36	233 29
Átlag % (kerekítve)	92,8	92,7	80,1	83,7	7,2	7,3	19,9	16,3

A K_622-es és 625-ös feladatok azokra az esetekre vonatkoznak, amikor a felszólító mód, a K_628-as és a K_629-es feladatok pedig olyanokra, amikor a kijelentő mód használata a standard. Az első kettőnél a nemstandard forma hiperkorrekcióra utal, a K_628-as változó a suksük-, a K_629-es pedig a szukszük-ragozás elfogadási arányát mutatja.

Vajdasági alanyaink a nemstandard változatokat átlagban 7,2%-os gyakorisággal használják a produkciót követelő feladatokban. Ez az adatközlők jelentősnek mondható száma, hisz szignifikánsan eltér a 0-tól ($\chi^2 = 34,3^{**}$, $df = 1$). Ha változókra lebontva vizsgáljuk az eltérést, egyedül a K_628-as változó nemstandard formáját választók száma (amely az erősen stigmatizált suksükölés elfogadását vizsgálja) nem tér el jelentősen a 0-tól, vagyis a vajdaságiak elhanyagolható hányada (a 123-ból mindössze 3 személy) preferálja. A szukszükölést a standarddal szemben előnyben részesítők száma már jelentős, 8,7% ($\chi^2 = 9,5^{**}$, $df = 1$), azonban így is alacsonyabb, mint az előző kutatásokban reprezentatív magyarországi mintán kapott megközelítőleg 20%-os használati arány (l. Kontra–Váradai 1991, 65). Ügyszintén jelentős azoknak a száma, akik a K_622-es, illetve a K_625-ös feladatokkal vizsgált hiperkorrekciót preferálják a standard változattal szemben (az elsőnél, ahol kisebb az eltérés a nullától – 6,1% – a $\chi^2 = 6,3^*$, $df = 1$, a másodiknál pedig még kifejezettebb – 12,9%). Átlagban a minta 85,6%-kal, vagyis sokkal gyakrabban használja a standard változatot a nemstandard formához viszonyítva, az eltérést pedig leginkább a K_625-ös változó hiperkorrekciót regisztráló változata okozza.

A vajdasági és a magyarországi minta átlagban mindössze 0,03%-ban tér el egymástól, vagyis egyforma gyakorisággal használják a nemstandard formákat. Egyetlen feladat esetében sem mutatkozik a két adatközlő csoport között a változatok használati arányában jelentős eltérés, még a K_625-ös feladatnál mutatózó 7,3%-os különbség is csak a tendencia szintjén jelzi a hiperkorrekciót ritkább elfogadását a magyarországiaknál ($\chi^2 = 3$, $df = 1$, $P < 0,10$). Különben a 0-tól 7,25%-ban való jelentős eltéréshez a magyarországi adatközlőknél nem minden feladat járul hozzá egyforma arányban: a hiperkorrekciót elfogadók aránya csak az egyik feladatnál jelentős a tendencia szintjén (K_625: $\chi^2 = 3,3$, $df = 1$, $P < 0,10$, míg a K_622-es feladatnál a $\chi^2 = 1,6$, $df = 1$, nem szignifikáns), a suksükölést elfogadók aránya 4% ($\chi^2 = 2,3$, $df = 1$, $P < 0,10$), viszont a szukszük-ragozás már a válaszadók 15,7%-ánál jelentős arányban fordul elő ($\chi^2 = 16,2^{**}$, $df = 1$). A suksükölést és a szukszükölést preferálók aránya valamivel alacsonyabb, mint egy régebbi magyarországi reprezentatív mintán kapott arányok – akkor ez az arány megközelítőleg 7 és 20% volt (vö. Kontra–Váradi 1991), ami valószínűleg a minták különbözőségének tulajdonítható, de alátámasztani látszik azt a már ismert szabályosságot, hogy a produktív feladatok viszonylag alacsony százalékban „jegyzik” a suksük- és a szukszük-ragozást. Vizsgálatunkban nem volt lehetőség ellenőrizni azt a régebben kapott adatot, hogy ezeknek elfogadási aránya megítéléses feladatokban jóval gyakoribb. A magyarországi adatközlők válaszai átlagban is (12,7%-kal) és minden egyes feladatnál szignifikánsan különböznek a Tk csoport eredményeitől. A magyarországiak a hiperkorrekciót illetően is (átlagban kb. 9%-kal), de még inkább a suksükölést (megközelítőleg 12%) és különösen a szukszükölést (több mint 20%) illetően standardabbak, mint a kisebbségi magyar beszélőközösségek, ha eredményeiket összevontan vizsgáljuk, leszámítva a vajdasági adatközlőket.

A vajdasági adatközlők is átlagban 12,7%-kal standardkövetőbbek, mint a Tk csoport tagjai, és ez a különbség statisztikailag magasan szignifikáns: $\chi^2 = 44,4^{**}$, $df = 1$. Különösen a szukszükölés ritkább a vajdaságiaknál (20,3%-kal), de majdnem 12%-kal ritkábban használják a suksükölést is.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a -t végű igék nemstandard változatai (suksük- és szukszük-ragozás, hiperkorrekció) a vajdasági és a magyarországi mintáknál nagyjából egyforma használati arányban jelentkeznek, és mindkét csoport jelentősen gyakrabban használja a kodifikált standard formákat, mint a Tk csoport. Ebben a csoportban mind a hiperkorrekció, mind a suksükölés és még inkább a szukszükölés jelentősen gyakrabban használatos, mint a vizsgált vajdasági és magyarországi mintáknál.

C. A standard/nemstandard változatok használati gyakorisága a vizsgált nyelvi jelenségeknél: régiók szerinti összegezés

7.21. táblázat

A vizsgált nyelvi változók változatainak használati gyakorisága:
összesítő táblázat (%); Terepadatok 1996

Nyelvi jelenségek	V		M		Tk		Ktot	
	S	NS	S	NS	S	NS	S	NS
Analitikus szerkezetek	62,9	37,1	71,5	28,5	56,9	43,1	59,8	40,2
Szórend	92,9	7,1	86	14	78,8	21,2	81,5	18,5
Fölösleges névmások	74,5	25,5	61,3	38,7	54,3	45,7	59	41
Kicsinyító képzők	45,3	54,7	58,2	41,8	51,1	48,9	51,3	48,7
Helynevek ragja	43,9	56,1	74,2	25,8	57,9	42,1	58,8	41,2
Többes szám	68,7	31,3	68,2	31,8	61	39	63,1	36,9
<i>Valószínűleg, hogy</i>	78,4	21,6	73,1	26,9	74,8	25,2	75,2	24,8
<i>-nók/-nők</i>	98,9	1,1	99,5	0,5	91	9	93,4	6,6
Hasonlítás	82	18	90,2	9,8	78,5	21,5	80,5	19,5
„Feminizálás”	68,1	31,9	79,8	20,2	53,9	46,1	59,5	40,5
<i>Kell legyen*</i>	87	13	92,4	7,6	91,5	8,5	90,9	9,1
<i>-ban/-ba</i>	76,8	23,2	74,3	25,7	65,8	34,2	68,6	31,4
<i>-ba/-ban</i>	46,9	53,1	50	50	41,6	58,4	43,6	56,4
<i>-t végű igék</i>	92,8	7,2	92,7	7,3	80,1	19,9	83,7	16,3
Átlag (kerekítve)	72,8	27,2	76,5	23,5	66,9	33,1	69,2	30,8

V = Vajdaság M = Magyarország Tk = többi kisebbségi Ktot = Kárpát-medence

S = standard NS = nemstandard

* = csak a K_521-es és a K_641-es változók változatainak használati aránya

A 7.21. táblázat összesítő áttekintést nyújt a vizsgált nyelvi jelenségek standard/nemstandard változatainak használati gyakoriságáról régiók szerinti bontásban. A könnyebb áttekinthetőség végett csak százalékokban tüntettük fel, hogy milyen arányban preferálták adatközlőink az egyes változatokat Vajdaságban (V), Magyarországon (M) és a többi magyar kisebbségi beszélőközösségben, amelyeknél a válaszokat összevontuk (Tk), illetve mekkora az egyes változatok százalékos használati aránya, ha az összes vizsgált beszélőközösség eredményeit összevontan vizsgáljuk (Ktot).

Vajdasági adatközlőink átlagban 27,2%-os gyakorisággal használják a vizsgált nyelvi változók változatainak nemstandard formáit. A magyarországiak nyelvhasználatában ez 23,5%. A 3,7%-os eltérés statisztikailag szignifikáns ($\chi^2 = 16,7^{**}$, $df = 1$), és azt jelenti, hogy a magyarországi minta a változatok standardabb formáit jelentősen gyakrabban preferálta, mint a vajdaságiak. Ugyanakkor a vajdaságiak nyelvhasználatukban normakövetőbbek, mint a Tk csoport tagjai: a különbség 5,9% a vajdaságiak „javára”, vagyis a Tk minta adatközlői jelentősen gyakrabban preferálják a nemstandard formákat ($\chi^2 = 66,7^{**}$, $df = 1$). A vajdasági és az összesített kárpát-medencei eredmények közötti eltérés, amely 3,6%-ot tesz ki, szintén statisztikailag szignifikáns ($\chi^2 = 69,8^{**}$, $df = 1$): a vajdasági adatközlők jelentősen gyakrabban használják a vizsgált nyelvi változók változatainak standardabb formáit, ha eredményeiket az összesített kárpát-medencei eredményekhez viszonyítjuk. A legnagyobb eltérés – 9,6% – a magyarországiak és a Tk csoport nyelvhasználatában mutatkozott: a kapott $\chi^2 = 226,02^{**}$ magasan szignifikáns, és a magyarországi minta standardabb viselkedésére utal. A $\chi^2 = 156,6^{**}$, $df = 1$, amely a magyarországi adatközlők és a Ktot csoport 7,3%-os eltérését erősen szignifikánsnak jelzi, azt jelenti, hogy a magyarországiak jelentősen gyakrabban preferálják a standardabb változatokat, mint a Ktot minta adatközlői.

Régiók szerinti bontásban összegezve az eredményeket, a magyarországi egynyelvű magyar beszélőközösség nyelvhasználata közelíti meg leginkább a kodifikált standardot. A vajdasági magyar kétnyelvű adatközlők válaszai kevésbé vannak összhangban a standard normával, de nyelvhasználatuk standardabb, mint a Tk csoport nyelvhasználata. Más szóval, a vajdaságiak eredményei a magyarországi és a többi kisebbségi magyar beszélőközösség összesített eredményei között helyezkednek el, mindkét csoporttól szignifikánsan eltérnek, bár valamennyivel közelebb állnak a magyarországi adatközlők válaszaihoz.

A vizsgált nyelvi jelenségek és a nyelvszociológiai változók (az adatközlők neme, iskolázottsága, életkora, foglalkozása és a településtípus) összefüggése

A szociolingvisztikai változók fontosságát és kapcsolatuk milyenségét a nyelvi jelenségekkel általános szinten már a feladat típusok kapcsán elemeztük, így most csupán egy-egy konkrét nyelvi jelenség összefüggéseit vizsgáljuk az említett változókkal.

A vizsgált nyelvi jelenségek és a releváns független változók (szociolingvisztikai változók) összefüggéseit az alábbi táblázatokban összegeztük:

7.22. táblázat

*Az analitikus szerkezetek és a nyelvészociológiai változók összefüggése:
a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996*

Nyelvészociológiai (független) változók	Analitikus szerkezetek (függő változók)	
	Vajdaság	Magyarország
1. Életkor	K_536: $\chi^2=39,11^{**}$, V=0,81	K_507: $\chi^2=31,12^{*}$, V=0,69
2. Az adatközlő neme	K_507: $\chi^2=3,68^{+}$, $\phi=0,16$ K_532: $\chi^2=4,14^{+}$, $\phi=-0,19$ K_536: $\chi^2=3,10^{+}$, $\phi=-0,16$ K_613: $\chi^2=3,92^{*}$, $\phi=0,18$	K_514: $\chi^2=3,94^{*}$, $\phi=-0,19$ K_536: $\chi^2=6,79^{**}$, $\phi=-0,25$ K_613: $\chi^2=5,57^{*}$, $\phi=0,23$
3. Iskolázottság	K_503: $\chi^2=10,76^{+}$, V=0,28 K_514: $\chi^2=28,80^{**}$, V=0,45 K_532: $\chi^2=18,29^{**}$, V=0,49 K_536: $\chi^2=15,86^{**}$, V=0,37 K_605: $\chi^2=10,04^{+}$, V=0,27 K_607: $\chi^2=11,82^{*}$, V=0,29 K_613: $\chi^2=13,31^{*}$, V=0,31	K_603: $\chi^2=17,87^{**}$, V=0,42 K_613: $\chi^2=9,89^{*}$, V=0,31
4. Foglalkozás	K_532: $\chi^2=27,80^{**}$, V=0,49 K_536: $\chi^2=29,83^{**}$, V=0,51 K_607: $\chi^2=17,94^{**}$, V=0,37	K_536: $\chi^2=15,04^{+}$, V=0,40 K_603: $\chi^2=17,57^{*}$, V=0,44 K_605: $\chi^2=17,72^{**}$, V=0,44 K_607: $\chi^2=14,10^{+}$, V=0,39
5. Település I (szórvány-tömb)	K_507: $\chi^2=3,05^{+}$, $\phi=0,15$ K_532: $\chi^2=3,47^{+}$, $\phi=-0,17$ K_607: $\chi^2=3,26^{+}$, $\phi=0,15$ K_613: $\chi^2=13,80^{**}$, $\phi=0,32$	
6. Település 2 (falu-város)	K_603: $\chi^2=77,15^{**}$, $\phi=-0,23$	
Korrelációk száma: Vajdaság	$**=9$ $*=3$ $+ =8$ $\Sigma=20$	
Korrelációk száma: Magyarország		$**=3$ $*=5$ $+ =2$ $\Sigma=10$

$+ = P < 0,10$ $* = P < 0,05$ $** = P < 0,01$ Ha a χ^2 jelentős, jelentős a korreláció is.

Megjegyzés: Az életkornál és az iskolázottságnál a nyers eredményekkel számoltunk.

A táblázatok csak a jelentős korrelációkat tartalmazzák. A könnyebb áttekinthetőség végett mellőztük a szabadságfokok feltüntetését.

Az analitikus szerkezetek elfogadását vagy elutasítását a vajdasági adatközlőinknél minden vizsgált szociolingvisztikai tényező befolyásolja, azzal, hogy egyes tényezők alig, más tényezők gyakran változnak együtt a vizsgált

nyelvi jelenséggel. A lehetséges korrelációk száma 54 (9×6), mi 20-at mutatunk ki (ebből 8 csak a tendencia szintjén jelentős), vagyis 37 (szigorúbb kritérium szerint 22) %-ot. Azt, hogy valaki milyen arányban fogadja el a szintetikus, illetve az analitikus megoldást, a szociolingvisztikai változók közül leginkább az adatközlő végzettsége befolyásolja, legkevésbé pedig az életkor és az, hogy szórvány- vagy tömbtelepülésen lakik. Az *iskolázottság* a kilenc feladatból hétben korrelál a kapott eredménnyel (két esetben csak a tendencia szintjén). Bár a kapcsolat nem teljesen egyértelmű, gyakrabban a magasabb iskolai végzettséggel a standard nyelvi változat (szintetikus megoldás) preferálása jár együtt. Az adatközlő *neme* egy esetben mutat jelentős, három esetben pedig tendenciaszerű összefüggést a vizsgált jelenséggel. Megfigyelhető, hogy a jelentős korreláció is igen alacsony, ami szintén arra utal, hogy az adatközlő *neme* nem tekinthető fontos nyelvészociológiai változónak. A *foglalkozás* három esetben, viszonylag magasan korrelál a vizsgált nyelvi jelenséggel, a rangosabb foglalkozások kétszer a nagyobb normakövetés irányába hatnak, egyszer pedig a nemstandardabb változatok preferálásának irányába hatnak. A *településtípus* illetően a szórvány-, illetve tömbhelyzet és a városban vagy falun való élés is egy-egy alkalommal befolyásolja jelentősen az analitikus/szintetikus szerkezetek használatát, azzal, hogy a szórvány- vagy tömbhelyzet háromszor a tendencia szintjén is együtt változik a használattal. A városiak standardkövetőbbek, a szórványban vagy tömbben élés hatása pedig nem egyértelmű. Mindkét esetben alacsony korrelációs együtthatókról van szó. Az *életkort* illetően az egyetlen jelentős összefüggés az idősebbek nagyobb normakövetésére utal. A kilenc példamondat mindegyike a vizsgált szociolingvisztikai változók valamelyikével asszociációban van.

A magyarországi mintánál a településtípus nem szerepelt mint változó, így a lehetséges korrelációk száma 36 (9×4). Az elemzés tíz alkalommal, tehát megközelítőleg 28%-ban mutatott ki összefüggést, kilenc mondatból hétben. Nyolc esetben az összefüggés 5%-os vagy 1%-os szinten szignifikáns, vagyis szigorúbb kritérium szerint a maximálisan lehetséges asszociációk 22%-át regisztráltuk. Az *életkor* egyetlen esetben úgy hat, hogy emelkedésével növekszik a szintetikus megoldások preferálása, vagyis a fiatalabbak a normakövetőbbek. A *nem* hatását illetően három jelentős korrelációt jegyeztünk: két esetben a nők, egyszer a férfiak részesítik előnyben a szintetikus megoldást. Az *iskolázottság* szintje kétszer változik együtt a standardabb vagy kevésbé standard válasszal, mindkét esetben a magasabb végzettségűek az analitikus választ részesítik előnyben. A *foglalkozást* illetően a két jelentős asszociáció a rangosabb foglalkozásúaknál a kevésbé standard analitikus megoldás preferálását mutatja.

Ha összevetjük a vajdaságiak és a magyarországiak eredményeit, láthatjuk, hogy a vizsgált szociolingvisztikai változók a kétnyelvű vajdasági magyarok analitizálódásra utaló nyelvhasználatát valamivel erősebben és gyakran más módon befolyásolják, mint a magyarországi egynyelvű magyarokét, bár a hatás egyik esetben sem túl erős (szigorúbb kritériumok szerint 22% körül van, vagyis az esetek 78%-ában nem mutatkozik). A leginkább eltérő hatást a végzettség mutatja: hatása a vajdasági mintánál kifejezettebb, és emelkedése inkább a standardabb nyelvhasználatot erősíti, a magyarországiaknál a hatása kisebb, és inkább a kevésbé standard használattal jár együtt. Hasonló, bár kisebb mérvű a foglalkozás hatása is. Az életkor és a nem befolyása csekély, Vajdaságban az idősebbek, Magyarországon a fiatalabbak mutatkoztak egyetlen esetben standardkövetőbbnek. A nemet illetően egyértelmű szabályosság nemigen figyelhető meg, bár úgy tűnik, Magyarországon inkább a nők követik a vizsgált jelenségeknél a standardabb használatot, a vajdaságiaknál pedig nagyobb az ingadozás.

7.23. táblázat

A szórend és a szociolingvisztikai változók összefüggése:

a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996

Nyelvszociológiai (független) változók	Szórend (függő változók)	
	Vajdaság	Magyarország
1. Életkor	K_509: $\chi^2=27,59^*$, V=0,65	K_508: $\chi^2=31,85^*$, V=0,71
2. Az adatközlő neme	K_509: $\chi^2=3,89^*$, $\phi=0,17$	K_508: $\chi^2=3,33^+$, $\phi=0,18$
3. Iskolázottság	K_501: $\chi^2=11,64^*$, V=0,29 K_508: $\chi^2=14,39^*$, V=0,32 K_608: $\chi^2=9,30^+$, V=0,29	
5. Település 1 (szórvány–tömb)	K_508: $\chi^2=3,91^*$, $\phi=0,17$ K_608: $\chi^2=11,03^{**}$, $\phi=0,29$	
6. Település 2 (falú–város)	K_608: $\chi^2=6,60^*$, $\phi=-0,22$	
Korrelációk száma: Vajdaság	**=1 *=6 +=1 $\Sigma=8$	
Korrelációk száma: Magyarország		*=1 +=1 $\Sigma=2$

+ = $P < 0,10$

* = $P < 0,05$

** = $P < 0,01$

Megjegyzés: Az életkornál és az iskolázottságnál a nyers eredményekkel számoltunk.

Vajdasági adatközlőinknél a szőrendet a foglalkozáson kívül minden szociolingvisztikai változó befolyásolja, de egyik hatása sem kifejezett. Az öt mondatból kettőnél jelentősen érvényesül az iskolázottság és a szőrvány-, illetve tömbhelyzet hatása, viszont az adatközlők neme, életkora, illetve az, hogy falusiak-e vagy városiak, csak egyetlen változóval mutat jelentős összefüggést. A maximálisan lehetséges korrelációk száma 30 (5×6), ebből hét szignifikánsat regisztráltunk, vagyis megközelítőleg 23%-ot. Egy feladat, a K_502-es, egyetlen független változóval sincs korrelációban. Az alacsonyabb végzettséggel rendelkezők, a férfiak, a fiatalabbak, a szőrványban élők és a városiak preferenciái néhány esetben jobban összhangban vannak a standard szőrenddel, mint a kevésbé iskolázottak, a nők, az idősebbek, a szőrványban élők és a falusiak válasza.

7.24. táblázat

A főlölesleges névmások és a nyelvészociológiai változók összefüggése: a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996

Nyelvészociológiai (független) változók	Főlölesleges névmások (függő változók)	
	Vajdaság	Magyarország
2. Az adatközlő neme	K_510: $\chi^2=3,83+$, $\phi=0,17$	
3. Iskolázottság	K_510: $\chi^2=10,35+$, $df=5$, V=0,27 K_515: $\chi^2=18,83^{**}$, V=0,37	K_510: $\chi^2=13,51^{**}$, V=0,36 K_515: $\chi^2=14,38^{**}$, V=0,38
4. Foglalkozás	K_515: $\chi^2=18,29^*$, V=0,37	K_515: $\chi^2=14,33+$, V=0,40 K_615: $\chi^2=15,92^*$, V=0,42
5. Település I (szőrvány-tömb)	K_510: $\chi^2=4,02^*$, $\phi=0,17$	
Korrelációk száma: Vajdaság	+2 *=2 **=1 $\Sigma=5$	
Korrelációk száma: Magyarország		+1 *=1 **=2 $\Sigma=4$

+ = $P < 0,10$

* = $P < 0,05$

** = $P < 0,01$

Megjegyzés: Az iskolázottságnál a nyers eredményekkel számoltunk.

A magyarországiaknál az öt mondatból mindössze egy korrelál 5%-os szinten, egy pedig tendenciaszerűen a nyelvészociológiai változókkal, ami szigorúbb kritérium szerint mindössze 5%-a a lehetséges összefüggéseknek

(5×4=20). Az idősebbek öt esetből egyben valamivel normakövetőbbek, és hasonló szabályosság érvényesül a férfiak válaszaiban is 10%-os szinten.

Egynyelvű környezetben a szórendet kevésbé befolyásolják a vizsgált nyelv-szociológiai változók. A hatás kétynyelvű környezetben valamivel kifejezettebb, és az életkornál eltérő a hatása, viszont mindkét régióban a férfiak, igaz mind-össze egy-egy feladatban, valamivel standardabb válaszokat adnak a nőknél.

A vajdaságiak a lehetséges maximális összefüggések (18) közel 28%-ánál mutattak korrelációt a redundáns névmások használata és a szociolingvisztikai változók között, vö. 7.24. táblázat. Mivel csak három korreláció jelentős 5%-os vagy 1%-os szinten, valójában csak az esetek 17%-ánál állítható elfogadható kockázattal, hogy valójában létezik szabályszerű kapcsolat a fölösleges névmások elfogadása vagy elhagyása és az adatközlők nyelvszociológiai jellemzői között. A három feladatból kettő korrelál a független változókkal. Az iskolázottság hatása nem egyértelmű (egyszer a jelentősebb standardkövetés irányába, a másik esetben ellenkezőleg hat), a szórványban élők és a rangosabb foglalkozásúak normakövetőbbek.

7.25. táblázat

*A kicsinyítő képzők és a nyelvszociológiai változók összefüggése:
a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996*

Nyelvszociológiai (független) változók	Kicsinyítő képzők (függő változók)	
	Vajdaság	Magyarország
2. Az adatközlő neme	K_538: $\chi^2=8,52^{**}$, $\phi=-0,26$	
3. Iskolázottság	K_538: $\chi^2=9,25^{+}$, $V=0,28$ K_602: $\chi^2=13,69^{*}$, $V=0,32$	K_612: $\chi^2=8,23^{+}$, $V=0,28$
4. Foglalkozás	K_538: $\chi^2=21,81^{**}$, $V=0,43$ K_602: $\chi^2=20,69^{**}$, $V=0,39$	K_602: $\chi^2=22,39^{**}$, $V=0,49$
5. Település I (szórvány-tömb)	K_504: $\chi^2=4,09^{*}$, $\phi=-0,17$ K_538: $\chi^2=10,76^{**}$, $\phi=-0,30$	
Korrelációk száma: Vajdaság	$+ = 1$ $* = 2$ $** = 4$ $\Sigma = 7$	
Korrelációk száma: Magyarország		$+ = 1$ $* = 0$ $** = 1$ $\Sigma = 2$

$+ = P < 0,10$ $* = P < 0,05$ $** = P < 0,01$

Megjegyzés: Az iskolázottságnál a nyers eredményekkel számoltunk.

A magyarországi adatközlők válaszait enyhébb kritérium szerint 33%-ban, szigorúbb kritérium alapján pedig 21%-ban befolyásolják a vizsgált jellemzők, vagyis a hatás kifejezettebb, mint a vajdaságiaknál, és az iskolázottságnak, valamint a foglalkozásnak tulajdonítható. Sem a végzettség, sem a foglalkozás hatása nem egyértelmű: az iskolázottság emelkedése és a társadalmilag magasabbra értékelt foglalkozások nem járnak nagyobb normakövetéssel, inkább ingadozóbb nyelvhasználat követi őket.

Négy feladtból három korrelál a nyelvszociológiai változókkal a vajdasági mintánál. Az összefüggések foka, bár hat esetben statisztikailag szignifikáns (egyszer pedig csak 10%-os szinten szignifikáns), nem túl magas, és csak kétszer éri el a közepes szintet. A lehetséges 24 korreláció 25%-át regisztráltuk, tehát minden negyedik feladatban adott válasz variál együtt a független változókkal. Az iskolázottabbak egy esetben, a tömbhelyzetben élők és a férfiak a standardkövetőbbek, a foglalkozásnál is hasonló, de kevésbé egyértelmű kapcsolat mutatkozik.

A magyarországi mintánál csak a foglalkozás befolyásolja egyetlen esetben a standardabb nyelvhasználat irányában jelentősen a válaszokat. (Az iskolázottság csupán 10%-os szinten mutat összefüggést: az alacsonyabb végzettségük valamivel normakövetőbbek.) Ez a lehetséges 16 korrelációnak mindössze 6,25%-a, ami arra utal, hogy a kicsinyítő képzők elfogadását vagy elutasítását egynyelvűségi helyzetben alig és kevésbé befolyásolják a nyelvszociológiai tényezők, mint kétnyelvűségi helyzetben.

7.26. táblázat

*A helynevek ragja és a nyelvszociológiai változók összefüggése:
a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996*

Nyelvszociológiai (független) változók	Helynevek ragja (függő változók)	
	Vajdaság	Magyarország
5. Település 1 (szórvány-tömb)	K ₅₁₂ : $\chi^2=6,66^{**}$, $\phi=-0,22$	
Korrelációk száma: Vajdaság	$\begin{matrix} + = 0 \\ * = 0 \\ ** = 1 \end{matrix} \quad \Sigma = 1$	
Korrelációk száma: Magyarország	$\begin{matrix} + = 0 \\ * = 0 \\ ** = 0 \end{matrix} \quad \Sigma = 0$	

$** = P < 0,01$

A vajdasági mintánál a két feladatból egy mutat szignifikáns összefüggést, ami a lehetséges korrelációk 8,33%-a ($1/12 \times 100$). A tömbhelyzetben élők standardkövetőbbek a szórványban élőkénél. A magyarországiak válaszait nyelvészociológiai tényezők nem befolyásolják.

7.27. táblázat

*A többes szám és a nyelvészociológiai változók összefüggése:
a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996*

Nyelvészociológiai (független) változók	Többes szám (függő változók)	
	Vajdaság	Magyarország
2. Az adatközlő neme		K_506: $\chi^2=4,42^*$, $\phi=0,20$ K_601: $\chi^2=6,40^*$, $\phi=0,24$ K_626: $\chi^2=5,96^*$, $\phi=-0,25$
3. Iskolázottság	K_505: $\chi^2=28,96^{**}$, $V=0,46$ K_511: $\chi^2=15,27^{**}$, $V=0,33$ K_601: $\chi^2=11,46^*$, $V=0,29$ K_604: $\chi^2=10,16^+$, $V=0,27$ K_611: $\chi^2=11,64^*$, $V=0,29$ K_626: $\chi^2=12,28^*$, $V=0,31$	K_505: $\chi^2=22,46^{**}$, $V=0,47$ K_511: $\chi^2=14,43^{**}$, $V=0,37$ K_604: $\chi^2=16,67^{**}$, $V=0,40$
4. Foglalkozás	K_505: $\chi^2=24,56^{**}$, $V=0,43$ K_511: $\chi^2=20,30^{**}$, $V=0,39$ K_611: $\chi^2=15,92^*$, $V=0,35$	K_505: $\chi^2=26,31^{**}$, $V=0,54$ K_506: $\chi^2=14,78^{**}$, $V=0,40$ K_534: $\chi^2=16,57^*$, $V=0,43$ K_625: $\chi^2=28,69^{**}$, $V=0,61$
5. Település 1 (szór- vány-tömb)	K_611: $\chi^2=3,01^+$, $\phi=0,15$ K_626: $\chi^2=3,45^+$, $\phi=-0,17$	
6. Település 2 (falu-vá- ros)	K_606: $\chi^2=7,59^{**}$, $\phi=0,24$	
Korrelációk száma: Vajdaság	$+ = 3$ $* = 4$ $** = 5$ $\Sigma = 12$	
Korrelációk száma: Magyarország		$+ = 0$ $* = 4$ $** = 6$ $\Sigma = 10$

$+ = P < 0,10$ $* = P < 0,05$ $**P = < 0,01$

Megjegyzés: Az életkornál és az iskolázottságnál a nyers eredményekkel számoltunk.

A többes szám elfogadása kilenc esetben statisztikailag szignifikánsan és háromszor a tendencia szintjén korrelál a vizsgált független változókkal. Ez azt jelenti, hogy a válaszok közel 22%-a, illetve 17%-a változik együtt a

nyelvszociológiai jellemzőkkel a vajdasági adatközlőknél. Leginkább az iskolázottság foka befolyásolja a többes szám használatával, illetve elvetésével kapcsolatos nyelvhasználatot: a magasabb végzettségűek főleg a többes szám, vagyis az idegenszerűbb változat használatát preferálják. A háromból két esetben a rangosabb foglalkozásuk is hasonló válaszokat adnak, egy esetben viszont inkább a standardabb használat felé hajlanak. A városiak egy mondatnál szintén a többes számot részesítik előnyben, a tömb-, illetve szórványhelyzet hatása pedig nem egyértelmű: egyszer a tömbben élők, egyszer pedig a szórványhelyzet párosul a standardabb nyelvhasználattal. A kilenc mondatból hétnél befolyásolják a szociolingvisztikai változók a kapott eredményeket.

A magyarországiak eredményeire közel 28%-ban vannak hatással a független változók ($7/36 \times 100$). Leginkább a foglalkozás és a végzettség befolyásolja a kapott válaszokat. A foglalkozásnál átlagban a rangosabb foglalkozásuk standardabbak, a végzettségénél viszont inkább a többes szám használata „jár együtt” a magasabb végzettséggel. Az adatközlő nemének hatása nem egyértelmű: egy esetben a nők, két esetben a férfiak adnak standardabb válaszokat.

A vizsgált nyelvszociológiai változók valamennyivel erősebben befolyásolják az egynyelvű magyarok többes számmal kapcsolatos nyelvhasználatát, azzal, hogy kétnyelvűségi helyzetben kifejezettebb a végzettség, egynyelvűségi helyzetben pedig a nem szerepe.

7.28. táblázat

*A valószínűleg, hogy változó és a független változók összefüggése:
a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996*

Nyelvszociológiai (független) változók	A „valószínűleg, hogy” változó: függő változók	
	Vajdaság	Magyarország
3. Iskolázottság	K_513: $\chi^2=10,82+$, $V=0,28$	K_513: $\chi^2=13,69^{**}$, $V=0,37$
Korrelációk száma: Vajdaság	$+=1$ $*=0$ $**=0$ $\Sigma=1$	
Korrelációk száma: Magyarország		$+=0$ $*=0$ $**=1$ $\Sigma=1$

$+$ = $P < 0,10$ $**$ = $P < 0,01$

Megjegyzés: Az iskolázottságnál a nyers eredményekkel számoltunk.

A valószínűleg, hogy változó a vajdaságiaknál csak egyetlen szociolingvisztikai változóval mutat 10%-os szinten összefüggést, ami a magasabb végzettségűeknél a standard valamivel kifejezettebb betartására utal. Ugyanilyen hatás, csak nagyobb valószínűséggel, a magyarországi adatközlők vála-szaiban is mutatkozott.

7.29. táblázat

A -nök/-nők változó és a nyelvszociológiai változók összefüggése:
a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996

Nyelvszociológiai (független) változók	A „-nök/-nők” változó: függő változók	
	Vajdaság	Magyarország
4. Foglalkozás		K_614: $\chi^2=92,00^{**}$, V=1,00
Korrelációk száma: Vajdaság	+ =0 * =0 ** =0 $\Sigma=0$	
Korrelációk száma: Magyarország		+ =0 * =0 ** =1 $\Sigma=1$

**=P<0,01

7.30. táblázat

A -nál/-től változó és a nyelvszociológiai változók összefüggése:
a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996

Nyelvszociológiai (független) változók	A „-nál/-től” változó: függő változók	
	Vajdaság	Magyarország
2. Az adatközlő neme		K_610: $\chi^2=4,54^*$, $\phi=0,21$
5. Település 1 (szórvány-tömb)	K_610: $\chi^2=2,94^+$, $\phi=0,15$ K_621: $\chi^2=7,33^{**}$, $\phi=-0,24$	
Korrelációk száma: Vajdaság	+ =1 * =0 ** =1 $\Sigma=2$	
Korrelációk száma: Magyarország		+ =0 * =1 ** =0 $\Sigma=1$

+ =P<0,10

* =P<0,05

** =P<0,01

A *-nők/-nők* változó egyik feladatánál csupán a magyarországiak válaszai-ban jelentkezik olyan szabályosság, hogy az egyetlen földműves a nemstan-dard, az összes többi más foglalkozású adatközlő a standard változatot prefe-rálta.

A *-nál/-tól* változóval Vajdaságban csak a szórvány-, illetve tömbhelyzet mutat szabályszerű kapcsolatot. A tömbben élők jelentősen normakövetőb-bek, míg a szórványban élőknel egyszer a tendencia szintjén mutatkozik a standardabb változat előnyben részesítése. A magyarországi mintánál a férfi-ak mutatkoztak a standard normát követőbbnek. A lehetséges korrelációkból a vajdasági mintánál (szigorúbb kritérium szerint) 8,33%-ot, a magyarorszá-ginál 12,5%-ot mutattunk ki.

7.31. táblázat

A „feminizálás” és a független változók összefüggése:

a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996

Nyelvszociológiai (független) változók	„Feminizálás”: függő változók	
	Vajdaság	Magyarország
2. Az adatközlők neme	K_631: $\chi^2=3,92^*$, $\phi=-0,18$ K_633: $\chi^2=4,08^*$, $\phi=0,18$	
3. Iskolázottság		K_504: $\chi^2=8,14^+$, $V=0,28$
4. Foglalkozás		K_633: $\chi^2=17,90^*$, $V=0,44$
5. Település I (szórvány-tömb)	K_631: $\chi^2=8,54^{**}$, $\phi=-0,26$	
Korrelációk száma: Vajdaság	$\pm=0$ $*=2$ $**=1$ $\Sigma=3$	
Korrelációk száma: Magyarország		$\pm=1$ $*=1$ $**=0$ $\Sigma=2$

$\pm=P<0,10$

$*=P<0,05$

$**=P<0,01$

A vajdaságiak 12,5%-a ($3/24 \times 100$) mutat jelentős összefüggést a „femi-nizálás” kapcsán a nyelvszociológiai változókkal. A négy feladatból kettő-ben változnak együtt a feleletek az adatközlők nemével, illetve a szórvány-vagy tömbhelyzettel. A két jelentős korreláció arra utal, hogy a nők gyakrab-ban (esetünkben 18%-kal többen) tartják be a standardot, mint a férfiak a K_631-es feladatnál, viszont a K_633-as feladatra adott válaszoknál a férfiak

17%-kal standardabbak a nőknél. Ugyanakkor a tömbben élők jelentősen többen preferálják a standard változatot, mint a szórványban élők.

A magyarországi adatközlőknél a 16 mondatból 1 (6,25%) korrelál jelentősen a foglalkozással: az értelmiségiek egyes kategóriái valamivel normakövetőbbek. Egyben az iskolázottabb adatközlők a tendencia szintjén mutatnak kevésbé standard nyelvhasználatot a vizsgált nyelvi jelenségnél.

Az adatok azt sugallják, hogy a „feminizálás” elfogadása vagy elutasítása kisebbségi helyzetben inkább függ a nyelvészociológiai változóktól, mint többségi helyzetben, bár a hatás itt sem mondható kifejezettnek.

7.32. táblázat

A kell legyen változó és a független változók összefüggése:

a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996

Nyelvészociológiai (független) változók	A kell legyen: függő változók	
	Vajdaság	Magyarország
1. Életkor	K_644: $\chi^2=67,92+$, V=0,65	K_521: $\chi^2=72,55+$, V=0,61 K_522: $\chi^2=74,03+$, V=0,61 K_641: $\chi^2=71,95+$, V=0,61
2. Az adatközlő neme		K_521: $\chi^2=7,58+$, $\phi=0,27$
3. Iskolázottság	K_521: $\chi^2=33,86^{**}$, V=0,39 K_641: $\chi^2=31,92^{**}$, V=0,31 K_644: $\chi^2=28,18^{**}$, V=0,30	K_524: $\chi^2=28,51^{**}$, V=0,31 K_643: $\chi^2=25,58^*$, V=0,29
4. Foglalkozás	K_522: $\chi^2=45,92^{**}$, V=0,35 K_524: $\chi^2=36,27+$, V=0,31 K_643: $\chi^2=41,53^*$, V=0,36 K_644: $\chi^2=36,37+$, V=0,34	K_522: $\chi^2=35,17+$, V=0,36 K_643: $\chi^2=38,83^*$, V=0,38
5. Település 1 (szórvány–tömb)	K_521: $\chi^2=8,13^*$, $\phi=0,25$ K_524: $\chi^2=15,91^{**}$, $\phi=0,35$	
6. Település 2 (falu–város)	K_522: $\chi^2=8,82^*$, $\phi=0,26$ K_641: $\chi^2=7,49+$, $\phi=0,26$	
Korrelációk száma: Vajdaság	$\pm=4$ $\ast=3$ $\ast\ast=4$ $\Sigma=11$	
Korrelációk száma: Magyarország		$\pm=5$ $\ast=2$ $\ast\ast=1$ $\Sigma=8$

$\pm=P<0,10$ $\ast=P<0,05$ $\ast\ast=P<0,01$

Megjegyzés: Az életkornál és az iskolázottságnál a nyers eredményekkel számoltunk.

A *kell* legyen változó változatai (8 példamondatból 6) a vajdasági adatközlőknél az esetek 25%-ánál (szigorúbb kritériumot alkalmazva 16,67%-ánál) mutatnak összefüggést a szociolingvisztikai változókkal. Szignifikáns az összefüggés háromszor a végzettséggel és kétszer a foglalkozással, valamint a szórvány-, illetve tömbhelyzettel: átlagban az iskolázottabbak és a tömbben élők követik inkább a standard normát, a foglalkozás hatásáról pedig nem vonható le egyértelmű következtetés. A városlakók eredményei a tendencia szintjén mutatnak korrelációt a vizsgált változó standard alakjával, az életkorral való kapcsolat pedig nem egyértelmű.

7.33. táblázat

*A -ban/-ba változó és a nyelvészociológiai változók összefüggése:
a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996*

Nyelvészociológiai (független) változók	A -ban/-ba változó: függő változók	
	Vajdaság	Magyarország
1. Életkor		K_531: $\chi^2=37,09^{**}$, $V=0,75$ K_623: $\chi^2=51,28^{+}$, $V=0,64$
2. Az adatközlő neme	K_531: $\chi^2=3,17^{+}$, $\phi=-0,16$	K_623: $\chi^2=8,03^{*}$, $\phi=0,28$
3. Iskolázottság	K_531: $\chi^2=40,78^{**}$, $V=0,58$ K_623: $\chi^2=63,50^{**}$, $V=0,70$	K_531: $\chi^2=24,40^{**}$, $V=0,49$
4. Foglalkozás	K_531: $\chi^2=40,67^{**}$, $V=0,59$	K_531: $\chi^2=30,89^{**}$, $V=0,58$
5. Település 1 (szórvány-tömb)	K_531: $\chi^2=10,22^{**}$, $\phi=-0,29$	
Korrelációk száma: Vajdaság	$+1$ $*=0$ $**=4$ $\Sigma=5$	
Korrelációk száma: Magyarország		$+1$ $*=1$ $**=3$ $\Sigma=5$

$+ = P < 0,10$

$* = P < 0,05$

$** = P < 0,01$

Megjegyzés: Az életkornál és az iskolázottságnál a nyers értékekkel számoltunk.

A magyarországi adatközlők adatainak 9,67%-ánál mutatkozik jelentős és még 15,63%-ánál tendenciaszerű összefüggés a független változókkal (enyhébb kritérium szerint az esetek közel 25%-ánál), tehát a vajdaságiak eredményeiben a nyelvészociológiai változók valamivel nagyobb szóródást mutatnak. A magyarországi mintánál is az iskolázottság hatása a legkifejezettebb: a középiskolai végzettségük enyhén standardkövetőbbek a többiekénél,

a földművesek is a standardabb választ preferálják, a rangosabb foglalkozásúak egyes csoportjaira pedig az ingadozó válaszok jellemzők. Az életkor hatása a tendencia szintjén jut kifejezésre és nem következetes, bár egyes esetekben a fiatalabbak valamivel standardkövetőbbnek tűnnek.

A vajdaságiaknál a *-ban/-ba* változatok használati arányának összefüggéseit a nyelvészociológiai változókkal az esetek 41,67%-ánál regisztráltuk, négy esetben (33,33%) statisztikailag szignifikáns szinten. Az iskolázottság mellett a foglalkozás és a szórvány-, illetve tömbhelyzet mutat jelentős korrelációt a függő változókkal: az iskolázottabbak, a magasabb foglalkozásúak és a tömbben élők eredményei jobban követik a standardot. A nők is 10%-os szinten normakövetőbbek, mint a férfiak.

7.34. táblázat

A -ba/-ban változó és a független változók összefüggése:

a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996

Nyelvészociológiai (független) változók	A <i>-ba/-ban</i> változó: függő változók	
	Vajdaság	Magyarország
3. Iskolázottság	K_535: $\chi^2=18,94^{**}$, V=0,40 K_537: $\chi^2=17,84^{**}$, V=0,39	K_535: $\chi^2=23,76^{**}$, V=0,48 K_537: $\chi^2=21,96^{**}$, V=0,46
4. Foglalkozás	K_535: $\chi^2=31,95^{**}$, V=0,53 K_537: $\chi^2=28,11^{**}$, V=0,49	K_535: $\chi^2=26,51^{**}$, V=0,54 K_537: $\chi^2=22,75^{**}$, V=0,50
Település 1 (szórvány–tömb)	K_535: $\chi^2=5,61^*$, $\phi=-0,22$	
Korrelációk száma: Vajdaság	+ = 0 * = 1 ** = 4 $\Sigma = 5$	
Korrelációk száma: Magyarország		+ = 0 * = 0 ** = 4 $\Sigma = 4$

* = $P < 0,05$

** = $P < 0,01$

Megjegyzés: Az iskolázottságnál nyers értékekkel számoltunk.

A magyarországi adatközlőknél a nyolc lehetséges korrelációból ötöt jegeztünk (62,5%), ebből négy (50%) a megszokott statisztikai szinten jelentős. Ez azt sugallja, hogy egynyelvű környezetben a nyelvészociológiai hatások valamivel kifejezettebbek, de hasonló irányban hatnak, mint kétynyelvűségi helyzetben. A középkorúak és a fiatalabbak valamivel jobban követik a standardot, mint az idősebbek, a nőket, az iskolázottabbakat és a magasabb foglalkozásúakat is ugyanez jellemzi.

A *-ba/-ban* hasonló kapcsolatban áll a nyelvészociológiai változókkal, mint a *-ban/-ba* változó.

A vajdaságiaknál az esetek 41,67%-ánál (illetve 33,33%-ánál) regisztráltunk hatást. A magasabb végzettség jelentősen összefügg a nagyobb standardkövetéssel, és átlagban hasonló a foglalkozás és a tömbhelyzet hatása is.

A magyarországiaknál is a magasabb végzettségük és foglalkozásuk preferálják a normát. Az esetek 50%-ánál mutatkozik korreláció, vagyis a nyolc mondatból négynél.

7.35. táblázat

*A -t végű igék kijelentő módja és a független változók összefüggése:
a vajdasági és a magyarországi minta eredményei; Terepadatok 1996*

Nyelvészociológiai (független) változók	A -t végű igék: függő változók	
	Vajdaság	Magyarország
1. Életkor		K_625: $\chi^2=29,78+$, $V=0,71$
2. Az adatközlő neme	K_622: $\chi^2=2,81+$, $\phi=0,15$	
3. Iskolázottság	K_622: $\chi^2=10,83+$, $V=0,29$ K_625: $\chi^2=20,00**$, $V=0,45$ K_629: $\chi^2=16,49**$, $V=0,36$	K_625: $\chi^2=14,39**$, $V=0,41$ K_628: $\chi^2=9,74*$, $V=0,32$ K_629: $\chi^2=10,84*$, $V=0,33$
4. Foglalkozás	K_622: $\chi^2=21,63**$, $V=0,41$ K_625: $\chi^2=28,83**$, $V=0,54$ K_629: $\chi^2=18,03*$, $V=0,38$	K_628: $\chi^2=22,71**$, $V=0,51$
5. Település 1 (szórvány-tömb)	K_629: $\chi^2=3,34+$, $V=-0,16$	
6. Település 2 (falu-város)	K_628: $\chi^2=3,49+$, $\phi=0,17$	
Korrelációk száma: Vajdaság	$+=4$ $*=1$ $**=4$ $\Sigma=9$	
Korrelációk száma: Magyarország		$+=1$ $*=2$ $**=2$ $\Sigma=5$

$+=P<0,10$

$*=P<0,05$

$**=P<0,01$

Megjegyzés: Az életkornál és az iskolázottságnál nyers eredményekkel számoltunk.

A -t végű igék használatára a szociolingvisztikai változók a lehetséges 24-ből kilencszer, vagyis az esetek 37,5%-ánál hatnak, ebből közel 21%-ban szignifikáns a különbség. Az arányok a magyarországi mintánál is hasonlóak: 31,25% és 25%. Mindkét mintánál az iskolázottság hatása a legkifejezettebb: az iskolázottabbak és a rangosabb foglalkozásuk a vajdaságiaknál és a ma-

gyarországiaknál is standardkövetőbbek. Vajdaságban ezen kívül a szórványban élők, a falusiak és a nők valamivel gyakrabban preferálják a standardabb formát, míg a magyarországi adatközlőknél a középkorúaknál és a fiatalabbaknál észlelhető hasonló tendencia.

A kapott eredmények értékelésénél mindenképpen figyelembe kell venni, hogy az alkalmazott χ^2 -próba, amely a ϕ és a V korrelációs együttthatók kiszámításának alapjául is szolgál, nem sorolható az „erős” statisztikai próbák közé. Ezért a kapott összefüggések (amelyek különben is gyakran alig érik el a közepes erősségű korrelációt) megfelelő körültekintéssel kezelendők, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy gyakori az ötnél kisebb frekvenciák száma a χ^2 -próba kontingenciatáblázatainak egyes négyzeteiben, ez pedig a próba érvényességét kétségessé teheti.

8. Zárszó

A vajdasági magyarság kétnyelvű közösség: többségében a mindennapi élethelyzetekben a magyar mellett a szerb nyelvet is használja. Beszédtevékenysége ezért eltér az egynyelvű közösségek beszédtevékenységétől mind a nyelvhasználat, mind a nyelvismeret tekintetében; beszédét olyan kétnyelvű normák irányítják, amelyeket a nyelvi kontaktusból eredeztethető szabályosságok, valamint a kétnyelvűséghez kapcsolódó más szociális és lélektani hatások formálnak. Munkánkban kísérletet tettünk arra, hogy a vajdasági magyarság egyéni és közösségi kétnyelvűségének determinánsaihoz és következményeihez szolgáltatassunk adalékokat, vagyis megpróbáltunk rávilágítani azokra a társadalmi jelenségekre, amelyek a vajdasági magyarság mai nyelvi helyzetéhez vezettek, számba venni azokat a szociológiai tényezőket, amelyek nyelvhasználatával és -ismeretével szabályszerű kapcsolatban lehetnek, vagyis keresztmetszetet adni nyelvhasználatának és nyelvismeretének egyes vonatkozásairól és ezeknek következményeiről.

Kutatásunkban elsősorban azzal a kérdéssel foglalkoztunk, milyen mértékben tér el a vajdasági magyar beszélőközösség nyelvhasználata a standard magyar nyelvi normától. A nyelvi norma fogalmával és elméleti kérdéseivel újabban Deme, Bencédy, Wacha, Tolcsvai Nagy értekeztek a Kemény–Kardos (1994) által szerkesztett, a mai nyelvi norma kérdéseinek szentelt kötetben.

A norma rögzítésének, a kodifikációnak, hangsúlyozzák Lanstyák–Szabó-mihály (1997, 137), a nyelv művelők hivatalos álláspontja szerint „az ún. igényes beszélők nyelv szokásán kell alapulnia, figyelembe véve az érintett jelenségeknek az egész nyelvközösségben való elterjedtségét is”. A magyar standardot többek között Grétsy (1976), Grétsy–Kemény (1996), Grétsy–Kovalovszky (1980/85), Kovalovszky (1977) rögzítették, és a kodifikálás alapja a magyarországi nyelvhasználat. Ezért természetes az elvárás, hogy ezekhez leginkább a magyarországi beszélők igazodjanak, illetve tőlük jobban eltérjenek azoknak a magyar beszélőközösségeknek a tagjai, amelyek nyelvhasználatát a kodifikációban mellőzték. Ha a normatív kézikönyvek nemcsak a

magyarországi magyar beszélőközösség, hanem más magyar beszélőközösségek nyelvi szokásait is jobban figyelembe vennék, amelyek a normának mint konvenciónak a meghatározásában, kétségkívül belejátszanak, az eltérések csökkennének, és bennük, mentesülve az egyéni ítéletektől, tisztább formában tükröződnének a környezeti variációk. Az így kapott eltérések a normától a nem magyarországi beszélőközösségek esetében mesterségesen felnagyítottak, és valószínűleg nem csak a kétnyelvűség és a hozzá kapcsolódó egyéb társadalmi tényezők nyelvre gyakorolt hatásait tükrözik. A vajdasági és a magyarországi csoport közötti nyelvi különbségek nem túl nagyok, bár egyes esetekben szignifikánsak. Ha pedig azt a tényt is figyelembe vesszük, hogy a vizsgált jelenségek a nyelvi rendszer egészének igen kis töredékét képezik, és eleve azokat vizsgáltuk, amelyeknél különbségekre számítottunk, egyetérthetünk Lanstyák–Szabó Mihály következtetésével (1997, 141), hogy a kontaktusjelenségek száma alacsony, és a másodnyelv ott hat elsősorban, ahol összhangban van az egynyelvű változat fejlődési tendenciáival, hatása viszonylag elszigetelt és nem érint egész nyelvi kategóriákat vagy részszerkezeteket. Ezenkívül a statisztikailag szignifikáns különbség a gyakorlatban nem okvetlenül jelentős: mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy a vajdasági és magyarországi magyarok közötti beszédbeli különbségek nem okoznak komolyabb és nehezen leküzdhető kommunikációs nehézségeket.

Az elmondottakból, véleményünk szerint, indokolt a következtetés: ahhoz, hogy a vajdasági magyarság anyanyelve (első nyelvi kontaktusváltozata) egy külön nyelvvé fejlődjön, amely nem lenne magyar nyelvváltozat, nincsenek meg a feltételek. A specifikus élettér következményeként a vajdasági magyarság kontaktusváltozataiban vannak bizonyos sajátosságok (pl. nyelvjárásiasság, a kontaktusjelenségek megléte, a nyelvi bizonytalanság, a szókincs szegénysége, a nyelv funkcióinak beszűkülése stb.), ezek azonban inkább bizonyos fokú nyelvvesztés, de nem a nyelvi különfejlődés irányába mutatnak. A vajdasági magyarság anyanyelvében jelentkező sajátosságok nem olyan méretűek, hogy a más magyar beszélőközösségek tagjaival való kommunikációban jelentősebb nehézségeket okoznának. Jelentőségüket ezért nem indokolt túlhangsúlyozni: meglétük nem veszélyezteti az „egységes magyar nyelvet”, amely különben is csak többé-kevésbé nevezhető annak, viszont indokoltnak tűnik elfogadni a magyar nyelv ezen változatainak talán nemcsak a létét, hanem a létjogosultságát is. A nyelvi különfejlődés különben sem nyelvi tényezőktől függ elsődlegesen; ahhoz arra lenne szükség, hogy a nyelvi közösség alakuljon különálló nemzetté. A vajdasági magyarság pedig a magyar nemzethez tartozónak tartja magát, a

nemzeti identitást specifikusan értelmezve. Viszont a nyelvvesztés és ennek eredménye, a nyelvcsere veszélye, amely az identitásváltás folyamatára is erősen kihathat, mindenképpen fennáll, különösen szórványhelyzetben. Mai ismereteink tükrében egyértelműnek tűnik, hogy a szórványban élő magyarok csak akkor képesek gyerekeiknek átörökíteni anyanyelvüket, vagy legalábbis elodázni a beolvadást, ha otthon kizárólag magyarul beszélnek és a gyerekek magyar tannyelvű iskolába járnak. Ez egyben, úgy tűnik, nem akadályozza a többségi nyelv fejlődését.

Kétségtelen, hogy a nyelvileg/etnikailag/kulturálisan/vallásilag heterogén léttér lehetséges hatásait illetően pszichológiai szempontból legfontosabb a hozzáadó és felcserélő hatás megkülönböztetése, amelyeket egy dimenzió két végpontjaként kell elképzelni, köztük rengeteg átmenettel. Ahogy a felcserélő végponthoz közelítünk, úgy éli meg a heterogén közösség hatásainak kitett egyén ezeket a hatásokat kényszerként ránehezedő tehernek, amelytől szabadulni szeretne. Élethelyzetében negatív színezetű ingerek kerülnek túlsúlyba, az ezektől való távolodást jutalomként, megkönnyebbülésként éli meg – ezt nevezik a tanuláspszichológiában menekülési reakciónak. Ez történhet fizikai, de pszichikai síkon is. A fizikai menekülésnek sok megnyilvánulása lehet: elköltözés, kivándorlás, míg a pszichikai síkon való menekülés a másik nyelvre, kultúrára való átállás, vagy a bezárkózás, apátia, érdektelenség, illetve a frusztrációs helyzetek folyamán felhalmozott agresszió valamely önpusztító formájának jelentkezése. Kétségtelen tehát, hogy a személyiségfejlődés kétnyelvű környezetben összetettebb, mint egynyelvű környezetben. Ez az léttér azonban potenciálisan két kultúrával termékenyülő létforma. A többnyelvűség és a multikulturalizmus felé tartó Európában mind kifejezettebbek a hasonló törekvések; ezért talán a kisebbségi csoportok (így a vajdasági magyarság is) bizonyos lépéselőnyben is lehetnek olyan csoportokhoz képest, amelyeket nem érnek a heterogén közösségek hatásai. Amennyiben az egynyelvűségi szemlélet többé nem lesz norma, a kisebbségi csoportok helyzete is eleve megváltozhat. Addig azonban, amíg a lingviciista ideológia hatása erős, ez aligha várható. Amíg általánosan elfogadottá nem válik az a nézet, hogy minden egyes nyelv külön érték, amelyeknek elsajátítása csak gazdagodást jelenthet és a nyelveket tanulni kell, de nem úgy, hogy egy nyelv elsajátítása egy másik rovására történjék, a kisebbségi nyelvek külön törődésre szorulnak, többletfoglalkozást igényelnek, mert különben a felcserélő helyzet hatására nyelvcsere következik be. A tudománynak az lenne a feladata, hogy kidolgozza egy nyelv megvédésének (nem egy másik megtámadásának) stratégiáját, rámutasson arra, hogyan, milyen módon válik minél több nyelv elsajátításra érdemes céllá. Nem az a vitatható, ha valaki nyelv-

nek és kultúrájának magasabb státusáért harcol, hanem az, ha ezt egy másik nyelv és kultúra rovására akarja megtenni. Az ilyen kizárólagosság mögött gyakran a mások kizárólagosságától való félelem, a lebecsülés félelméből táplálkozó fenyegetettségi érzés áll. Ezért a magyarságnak, így a vajdaságinak is, azt kellene hangsúlyoznia, hogy a magyarok nem mások ellenében, hanem velük együtt akarnak e térségben élni.

Mellékletek

1. Nyelvhasználati kérdőív

NYELVHASZNÁLATI KÉRDŐÍV

Az itt következő adatokra a magyar nyelv mai helyzetének tudományos vizsgálata céljából van szükségünk. Az adatokat bizalmasan kezeljük, és gondunk lesz rá, hogy illetéktelen személyek ne férjenek hozzájuk. Őszinte válaszaival nagy segítségünkre lehet. Ha valamelyik kérdésre nem kíván válaszolni, ne válaszoljon. Köszönjük a segítségét.

0. A kitöltés időpontja: 1996. szeptember

1. Lakhely: 2. Község:

3. Neme: 1) férfi 2) nő

4. Neve:
.....

5. Hogyan szokott Ön bemutatkozni egy idevalósi magyar embernek? Mit mond?

... ut. nevem

[6.]

7. Születési éve: 1954

8. Milyen iskolákat végzett el?

- 1a) 1—4 osztály 3) szakközépiskola
1b) 5—8 osztály 4) középiskola
2) szakiskola 5) főiskola, egyetem

Mikor végezte el az utolsót? 1977

9. Eredeti foglalkozása: agrovénus

a) Tanár-e? 0) Nem

- 1) magyartanár 2) más humán tárgyat tanít
3) reál tárgyat tanít 4) egyéb tárgyat tanít

10. Beosztása: a) magyarul: szaktanár (mérnök-tanár)

b) szerbül:

11. Munkahelyének teljes neve és címe:

a) magyarul:

.....

b) szerbül:

.....

12. Ön a mindennapi beszédben hogyan nevezi a munkahelyét (amikor magyarul beszél)?

1) magyar beszédben is szerbül vagy vegyesen használom, így:

.....

(2) magyar beszédben magyarul használom, így:

..... iskola

3) magyar beszédben hol magyarul, hol szerbül használom.

13. Írja le részletesen, hogy mi (volt) az Ön teendője/feladata a munkahelyén!

..... középiskolás diákokat tanítok

..... elméleti és gyakorlati órákon

..... házi feladatokkal kapcsolatos

..... tudatváltásra

.....

.....

.....

.....

14. Hol (melyik településen) dolgozik/tanul?

15. Vallása: (1) róm. kat. 2) református 3) evangélikus 4) ortodox
5) görög katolikus 8) felekezeten kívüli 9) egyéb:

16. Milyen nemzetiségűnek van vagy volt Ön beírva a személyi igazolványában vagy más dokumentumában (pl. iskolai bizonyítványában)?

1) magyar 2) szerb 3) horvát 4) jugoszláv 9) más:

17. Milyen nemzetiségűnek tartja magát?

1) magyarnak 2) szerbnek 3) horvátnak 4) jugoszlávnak
9) másnak:

18. Neve hogyan szerepel a személyi igazolványban?

..... *Kertül*

19. Volt-e olyan személyi igazolványa, amelyben másképp állt a neve?

1) igen 2) nem

20. Ha az előző kérdésre igennel válaszolt: mi volt a változtatás oka, célja, hogyan és mikor történt?

.....
.....
.....

21. Anyanyelve: 1) magyar 2) szerb 9) más:

22. Anyja neve:

23. Anyja anyanyelve: 1) magyar 2) szerb 9) más: . . .

24. Anyja milyen iskolákat végzett el?

1a) 1–4 osztály 3) szakközépiskola
1b) 5–8 osztály 4) középiskola
2) szakiskola 5) főiskola, egyetem

Mikor végezte el az utolsót? *1948*

25. Anyja eredeti foglalkozása: *tanító né*

a) Anyja tanár-e? 0) Nem
1) magyartanár 2) más humán tárgyat tanít
3) reál tárgyat tanít 4) egyéb tárgyat tanít

b) Anyja leánykori neve:

26. Apja neve:

27. Apja milyen iskolákat végzett el?

- 1a) 1—4 osztály 3) szakközépiskola
1b) 5—8 osztály 4) középiskola
2) szakiskola 5) főiskola, egyetem

Mikor végezte el az utolsót? 1948

28. Apja eredeti foglalkozása: .. tanító ..

- a) Apja tanár-e? 0) Nem
 1) magyartanár 2) más humán tárgyat tanít
 3) reál tárgyat tanít 4) egyéb tárgyat tanít

29. Apja anyanyelve: 1) magyar 2) szerb 9) más: . . .

AZ ALÁBBI MONDATOK KÖZÜL KARIKÁZZA BE AZ EGYIKET, AZT, AMELYIKET TERMÉSZETESEBBNEK ÉRZI.

501. 1) A találkozást Péterrel jó jelnek tartotta.
 2) A Péterrel való találkozást jó jelnek tartotta.
502. 1) Valószínűleg fogok késni egy kicsit, várjanak meg!
 2) Valószínűleg késni fogok egy kicsit, várjanak meg!
503. 1) Befizetted már az idei tagsági díjat?
 2) Befizetted már az idei tagdíjat?
504. 1) Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyérfélét?
 2) Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyeret?
505. 1) Nézd, milyen szép banánokat árulnak az üzletben!
 2) Nézd, milyen szép banánt árulnak az üzletben!
506. 1) A mai gyerekek attól válnak önzökké, hogy mindent megkapnak.
 2) A mai gyerekek attól válnak önzővé, hogy mindent megkapnak.
507. 1) Unom már ezt a sok utazást busszal.
 2) Unom már ezt a sok buszozást.
508. 1) Ezzel az eshetőséggel is kell számolni.
 2) Ezzel az eshetőséggel is számolni kell.
509. 1) A bejárat az épületbe a másik oldalon van.
 2) Az épület bejárata a másik oldalon van.

510. (1) Hahó! Itt vagyok! Látsz?
(2) Hahó! Itt vagyok! Látsz engem?
511. (1) Ebben az üzletben nemcsak függönyt, hanem szőnyeget is lehet vásárolni.
(2) Ebben az üzletben nemcsak függönyöket, hanem szőnyegeket is lehet vásárolni.
512. (1) Koszovóban folytatódnak a tárgyalások az albánok és a szerbek között.
(2) Koszovón folytatódnak a tárgyalások az albánok és a szerbek között.
513. (1) Valószínűleg külföldre fognak költözni.
(2) Valószínűleg, hogy külföldre fognak költözni.
514. (1) Tanító néni, fáj a fejem. Kimehetek?
(2) Tanító néni, fáj a fejem. Ki tudok menni?
515. (1) Tegnap láttalak a tévében.
(2) Tegnap láttalak téged a tévében.
30. Ön milyen nyelvű óvodába járt?
a) nem járt (b) magyar c) szerb d) magyar-szerb e) más:
31. Milyen tannyelvű általános iskolai osztályba járt?
a) nem járt (b) magyar c) szerb d) más:
32. Milyen tannyelvű középiskolai/gimnáziumi osztályba járt?
a) nem járt (b) magyar c) szerb d) más:
33. Milyen tannyelvű szakiskolai osztályba járt?
a) nem járt b) magyar c) szerb d) más:
- xx) Ha nem magyar tannyelvű iskolába járt, tanult-e magyar nyelvet és irodalmat? 1) igen 2) nem
34. Milyen főiskolára/egyetemre járt?
a) nem járt (b) magyar c) szerb d) más:
35. Van-e házastársa vagy élettársa?
(1) van 2) nincs, de volt 3) soha nem volt
36. Házastársa milyen iskolákat végzett el?
1a) 1—4 osztály 3) szakközépiskola
1b) 5—8 osztály 4) középiskola
2) szakiskola 5) főiskola, egyetem

Mikor végezte el az utolsót? 1965

37. Házastársa eredeti foglalkozása: gépészeti technikus

a) Házastársa tanár-e? (0) Nem

- 1) magyartanár 2) más humán tárgyat tanít
3) reál tárgyat tanít 4) egyéb tárgyat tanít

38. Házastársa vallása: (1) róm. kat. 2) református 3) evangélikus
4) ortodox 5) görög katolikus 8) felekezeten kívüli 9) egyéb: . . .

[39.]

40. Ön szerint milyen nemzetiségűnek tartja magát az Ön házastársa?

- (1) magyarnak 2) szerbnek 3) horvátnak 4) jugoszlávnak
9) másnak:

41. Házastársa neve hogyan szerepel a személyi igazolványban?

. Berki

42. Házastársa anyanyelve: (1) magyar 2) szerb 9) más: . . .

43. 1) Gyermekeinek keresztnéve:
2) Nincs gyermekem

44. Tagja-e Ön

- a) a VMDK-nak? 1) igen (2) nem 3) kiléptem 4) nem kívánok válaszolni
b) a VMSZ-nek? 1) igen (2) nem 3) kiléptem 4) nem kívánok válaszolni

45. Tagja-e Ön valamilyen más politikai, érdekvédelmi vagy kulturális szervezetnek? (1) Igen, mégpedig:

- (2) Nem 3) Nem kívánok válaszolni

UGYANAZT A MONDANIVALÓT KÜLÖNFÉLEKÉPPEN FEJEZHETJÜK KI.
OLVASSA EL AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT, UTÁNA PEDIG ÉRTÉKELJE
ŐKET KARIKÁZÁSSAL!

521. Marinak is meg kell oldania a saját problémáit.

- (1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

522. Marinak is meg kell oldani a saját problémáit.

- (1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

523. Mari is meg kell, hogy oldja a saját problémáit.

- (1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

524. Mari is meg kell oldja a saját problémáit.

(1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOKAT?

531. Ott van egy szék a szoba sarkába.

(a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így: ... *sarkában*

532. Nem tudom, hogy a banki számláján mennyi pénz van.

(a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így: ... *bankszámláján*

533. Ha megírta volna is a levelet, nem ment volna vele semmire.

(a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így: ... *Ha meg is írta volna* ..

534. Az ilyen dolgokat mindig a barátokkal beszélem meg, felnőtt emberekkel soha.

(a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így: ... *felnőttekkel*

535. A szerződő felek a megállapodást közjegyző előtt írásban foglalták.

(a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így: ... *írásba foglalták*

536. Ha szellőztetni akarok, így kérek engedélyt: Ki tudom nyitni az ablakot?

(a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így: ... *Kinyithatom az ablakot?* ..

537. Már dél lesz, mire megérkezünk a szülővárosomban a családomhoz.

(a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így: ... *szülővárosomba* ..

538. Tájékoztatjuk ügyfeleinket, hogy a bankkönyvecskéket a jövő hónapban cseréljük ki.

(a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így:

46. Általában milyen nyelven vagy nyelveken szokott Ön beszélni az alábbi táblázatban feltüntetett személyekkel? A megfelelő rubrikákba tegyen egy X-et. Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges. Például ha gyermekeivel magyarul és szerbül is szokott beszélni, akkor tegyen két X-et a "Gyermekeivel" sorba.

	magyar	szerb	egyéb
Szüleivel	X		
Nagyszüleivel	X		
Gyermekeivel	X		
Házastársával	X		
Barátaival	X	X	
Szomszédjaival	X	X	

47. Milyen szinten beszéli Ön a következő nyelveket? A megfelelő rubrikákba tegyen egy X-et!

	magyarul	szerbül	egyéb nyelven
6) Anyanyelvi szinten	X		
5) Nagyon jól			
4) Jól		X	
3) Nem nagyon jól			
2) Alig néhány szót			
1) Nem beszélek, csak értek			
0) Sehogyz			

48. Tud-e írni-olvasni az alábbi nyelveken?

	Írok és olvasok	Csak olvasok	Nem írok, nem olvasok
magyarul	X		
szerbül	X		

49. Rendszerint milyen nyelvet használ, amikor ... ?
(Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.)

	magyart	szerbet	semmilyet
magánlevelet ír	X		
hivatalhoz címezett iratot fogalmaz	X	X	
szakmával kapcsolatos írást fogalmaz	X	X	

50. Rendszerint milyen nyelven olvas ... ?
Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.

	magyar	szerb	egyéb	sehoggy
újságot, folyóíratot	X	X		
imádságos köny- vet, Bibliát, vallásos iratokat	X			
verset, regényt	X			
szakirodalmat	X	X		
egyéb nyomtat- ványt (hivatalos irat, szerződés, elismervény, űr- lap, használati utasítás)	X	X		

51. Nézi-e, hallgatja-e a következő tévé-, ill. rádióadók műsorát? Ha igen, karikázza be!

- (a) Magyar Televízió 1
(b) Magyar Televízió 2
(c) Duna TV
(d) Újvidéki TV magyar adása
(e) Újvidéki TV szerb adása
(f) Belgrádi TV

- (h) Kossuth Rádió
(i) Petőfi Rádió
(j) Újvidéki Rádió magyar adás
(k) Újvidéki Rádió szerb adás
(l) Szabadkai Rádió magyar adás
(n) Egyéb rádió- vagy TV-adó: *DANUBIUS*

52. Milyen nyelven hallgatja, illetve nézi az alábbi rádió- és tévéműsorokat? Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.

	magyar	szerb	egyéb
filmeket	X	X	
szórakoztató műsort	X	X	X
sportközvetítést			
híreket, híradót			
időjárásjelentést	X	X	

53. Hol tanulta meg az alábbi nyelveket?
Egy oszlopba több X-et is tehet.

	magyar	szerb	egyéb
a szüleitől	X		
nagyszüleitől	X		
gyerekként, játszópajtásoktól			
lakóhelyemen, környezetemtől (barátok, szomszédok)		X	
munkahelyemen			
az óvodában			
az iskolában, szakiskolában	X	X	
a főiskolán, egyetemen			
nyelvtanfolyamon, továbbképzésen			
más nyelvű vidéken élve, dolgozva			
a hadseregben			
sehol			
egyéb:			

54. Kérjük, a következő táblázatot a városban élők ne töltsék ki!

Ön rendszerint milyen nyelvet használ a falujában?

Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.

	magyart	szerbet	nincs tapasztalatom
templomban			
kultúregyesületben			
boltban			
vendéglőben			
falusi rendezvényeken			
munkahelyen			
orvosi rendelőben			
a postán			
a sportban			
idegen megszólításakor			

55. Ön rendszerint milyen nyelvet használ a városában?

(A falusiak arról a városról írják, amelybe a legtöbbet járnak. A város neve:) Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.

	magyart	szerbet	nincs tapasztalatom
templomban	X		
kultúregyesületben			
boltban	X		
vendéglőben	X		
(más) szórakozóhelyen	X		
munkahelyen	X	X	
orvosi rendelőben	X	X	
a bankban	X		

	magyart	szerbet	nincs tapasztalatom
a postán	X	X	
a sportban	X		
bíróságon	X		
hivatalban	X	X	
rendőrségen	X	X	
idegen megszólításakor	X	X	

56. Ön rendszerint milyen nyelvet használ ...?

	magyart	szerbet	semmilyet
imádkozás közben	X		
számolás közben	X		
káromkodás közben	X		
gondolkozás közben	X		
állatokhoz szólva	X		

KARIKÁZZA BE AZ (1)-T VAGY A (2)-T ASZERINT, HOGY MELYIK ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA!

601. A képviselők az okokat ... tartották.

(1) komolyaknak (2) komolynak.

602. Miért sírsz, kis bogaram? Megütötted a ...

(1) kezeckédet? (2) kis kezedet?

603. A repülőgépek megsértették Svájc ...

(1) légi terét. (2) légterét.

604. Az autós moziban az utasok ... ülve nézhetik a filmet.

(1) autókban (2) autóban

605. Fájd a fejem, mert a szomszéd egész délután ...

(1) hegedűn játszott (2) hegedült

606. Fiúk, nem attól váltok ..., hogy elvégzitek az iskolát, hanem attól, hogy tüzet oltotok.

(1) tűzoltókká (2) tűzoltóvá

607. Mindjárt kész az ebéd, ...

(1) ne légy türelmetlen! (2) ne türelmetlenkedj!

608. Itt van még Péter? — Itt, de már ...

(1) készül menni (2) menni készül

609. Az egyik ismerősöm fia ... volt katona.

(1) Craiován (2) Craiovában

610. Az osztályban senki sem ...

(1) magasabb, mint ő (2) magasabb nála

611. A fiúk még tavaly jelentkeztek....

(1) tűzoltóknak (2) tűzoltónak

612. Azt hiszem, ebéd után mindenkinek jól esik egy ... — mondta a háziasszony kedves mosollyal.

(1) kávécska (2) kávé

613. A tükör előtt hosszan

(1) szépítette magát (2) szépítkezett

614. Kár, hogy már nem megy a moziban a Superman, mert szívesen....

(1) megnéznénk (2) megnéznők

615. Találkoztam Hedviggel, s ..., hogy vegyen nekem egy kiflit.

(1) megkértem (2) megkértem őt

57. A megfelelő szám bekarikázásával határozza meg 1-től 5-ig terjedő skálán,

a) hogy mennyire kötődik Ön az alábbi helyekhez!

1 = egyáltalán nem kötődöm hozzá; 5 = nagyon erősen kötődöm hozzá

a) saját falujához, városához 1 2 3 4 (5)

b) Vajdasághoz 1 2 3 (4) 5

c) Szerbiához (1) 2 3 4 5

d) az 1991 előtti Jugoszláviához 1 2 (3) 4 5

e) a mai Jugoszláviához 1 2 (3) 4 5

f) Magyarországhoz 1 (2) 3 4 5

g) Európához (1) 2 3 4 5

h) sehová 1 2 3 4 5

b) hogy mennyire éri Ön magát (1 = egyáltalán nem; 5 = nagyon erősen)

a) a vajdasági magyarsághoz tartozónak	1	2	3	4	5
b) a magyar nemzethez tartozónak	1	2	3	4	5
c) sehova sem tartozónak	1	2	3	4	5

58. Melyik sportolónak vagy csapatnak szokott Ön szurkolni, ha...

a) magyar játszik jugoszlávval:

- 1) a magyarnak 2) a jugoszlávnak

b) magyar játszik mással (nem jugoszlávval)

- 1) a magyarnak 2) a másiknak

c) jugoszláv játszik mással (nem magyarral)

- 1) a jugoszlávnak 2) a másiknak

59. Előfordult-e már, hogy valaki rászólt Önre, hogy ne beszéljen magyarul? 1) igen 2) nem

60. Ha igen, az utóbbi két évből hány ilyen esetre emlékszik?

Mesélje el valamelyiket!

.....
.....
.....
.....
.....
.....

61. Tud-e olyan konkrét esetről, hogy ez valamelyik ismerőseivel történt meg? 1) igen 2) nem

62. Ön szerint hol beszélnek a legszebben magyarul? Karikázza be a megfelelő választ!

1) Budapesten	6) a Felvidéken (Szlovákia)
2) Magyarországon, vidéki városokban	7) a Vajdaságban (Jugoszlávia)
3) Magyarországon, falvakban	8) Burgenlandban (Ausztria)
4) Kárpátalján (Ukrajna)	9) a Muravidéken (Szlovénia)
5) Erdélyben (Románia)	

63a. Ha valaki csak szerbül tud Vajdaságban

- 1) könnyen boldogul 2) lehetnek nehézségei 3) nehezen boldogul

Ha a 2)-t vagy 3)-at karikázta be, részletezze, milyen helyzetekben lehetnek nehézségei:

...magyar... tisztán... magyarul... falvakban...

63b. Ha valaki csak magyarul tud Vajdaságban

1) könnyen boldogul (2) lehetnek nehézségei 3) nehezen boldogul

Ha a 2)-t vagy 3)-at karikázta be, részletezze, milyen helyzetekben lehetnek nehézségei:

64a. Ha valaki csak szerbül tud az Ön állandó lakóhelyén

(1) könnyen boldogul 2) lehetnek nehézségei 3) nehezen boldogul

Ha a 2)-t vagy 3)-at karikázta be, részletezze, milyen helyzetekben lehetnek nehézségei:

64b. Ha valaki csak magyarul tud az Ön állandó lakóhelyén

1) könnyen boldogul (2) lehetnek nehézségei 3) nehezen boldogul

Ha a 2)-t vagy 3)-at karikázta be, részletezze, milyen helyzetekben lehetnek nehézségei:

65. Az Ön munkahelyén általában mennyit használja az egyes nyelveket?

A megfelelő rubrikába tegyen egy X-et.

	magyar	szerb	egyéb
alig vagy soha			
ritkán		X	
gyakran	X		

66. Élt-e huzamosabb ideig (legalább egy évig) tisztára vagy többnyire szerb környezetben?

(1) Nem 2) Igen. Hol? Mikor?

67. Milyen gyakran utazik Ön Magyarországra? Karikázza be a választ!

0) Soha	(3) Félévente	6) Hetente
1) Ritkán	4) Negyedévente	7) Naponta egyszer
2) Évente	5) Havonta	8) Naponta többször

68. Mikor volt utoljára Magyarországon? ...1996... évben.

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE (HA SZÜKSÉGESNEK ÉRZI!) EGY ODAILLÓ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

621. Patrícia magasabb Klaudiá.nál..., pedig egy évvel fiatalabb.

622. Azt akarom, hogy ő nyi.ssá..... ki az ajtót.

623. Középiskolánk.kan..... sok szakképzetlen pedagógus tanít.

624. Jó napot kívánok. A főnök.h.őz..... jöttem, panaszt szeretnék tenni.

625. Kovács János azt kérte, hogy a jelölő bizottság tekintsen el attól, hogy őt titkárrá jelölje és ..v.a.l.a.s.s.z.a..... (megválasztani)

626. Erzsébetnek fáj..... a szív.e..., Kati néninek meg a láb.a.... is fáj.....

627. Mi is megvenhénk... azt a malacot, de egy kicsit drágán adják.

628. Ha Péter rosszul váloga.at.j.a meg a barátait, pórul jár.

629. Minek ez a halogatás?! Nem szeretem, ha valaki elhala.s.z.t.j.a a döntéseket.

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ FOGLALKOZÁSNEVEZET!

631-632.

Anyám egy középiskolában tanít, ő tehát ..tanár.né.....

Tavaly kinevezték az iskola élére, most tehát már ..igazgató..... is.

633. Kovács Julit már régóta ismerem. Mióta ideköltöztünk, nála csináltatom a frizurámat, vagyis ő a ..f.ő.r.a.s.z.ő.m.....

634. A legutóbbi választásokon számos nő került a falvak és városok élére. A mi városunkban Nagy Ilona lett a polgármester...

UGYANAZT A MONDANIVALÓT KÜLÖNFÉLEKÉPPEN FEJEZHETJÜK KI. OLVASSA EL AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT, UTÁNA PEDIG ÉRTÉKELJE ÖKET KARIKÁZÁSSAL!

641. A menekültügyi főbiztosnak meg kell oldania a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.

(1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

642. A menekültügyi főbiztosnak meg kell oldani a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.

(1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

643. A menekültügyi főbiztos meg kell, hogy oldja a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.

(1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

644. A menekültügyi főbiztos meg kell oldja a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.

(1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

69. Vannak-e olyan rokonai, barátai Magyarországon, akikkel szoros kapcsolatot tartanak fenn (pl. rendszeresen látogatják egymást, sűrűn leveleznek)? (1) Igen (2) Nem

70. Dolgozott-e/tanult-e Ön vagy dolgozik-e/tanul-e most Magyarországon? 0) Sosem (1) Régebben igen, de ma nem (2) Igen, ma is

71. Ha nem dolgozott/tanult még Magyarországon, szeretne-e?

1) Igen (2) Nem

72. Előfordult-e Önnel, hogy Magyarországon nyelvi nehézségei támadtak? (Például félreértették vagy nem értették meg, amit Ön mondott, vagy Ön nem értette meg pontosan, amit ők mondtak, nem tudta, hogyan kérjen valamit a boltban, megjegyzést tettek az Ön beszédére stb.)

1) igen (2) nem

73. Ha igen, mesélje el!

.....
.....
.....
.....

.....

.....

$\frac{1}{\sqrt{2}}$

[illegible]

Tetsukaze

.....

2. Kereszt táblák

K_501 A találkozást Péterrel jó jelnek tartotta.
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

		HELYSZÍN		
Elemsszám				
Oszlop%		Vajdaság Magyaro.		
		4	8	Sor- összeg
K_501	-----	+	-----	+
		20	28	48
találkozást		14.5	26.7	19.8
Péterrel		+	-----	+
		118	77	195
Péterrel való		85.5	73.3	80.2
találkozást, std.		+	-----	+
Oszlop-		138	105	243
összeg		56.8	43.2	100.0

khi-négyszet = 5,5751 p = 0,01822

Hiányzó megfigyelések száma: 8

K_502 Valószínűleg fogok késni egy kicsit, várjanak meg!
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

		HELYSZÍN		
Elemsszám				
Oszlop%		Vajdaság Magyaro.		
		4	8	Sor- összeg
K_502	-----	+	-----	+
		2	15	17
fogok késni		1.4	14.2	6.9
		+	-----	+
		139	91	230
késni fogok		98.6	85.8	93.1
		+	-----	+
Oszlop-		141	106	247
összeg		57.1	42.9	100.0

khi-négyszet = 15,3063 p = 0,0001

Hiányzó megfigyelések száma: 4

K_503 *Befizetted már az idei tagsági díjat?*
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
	Elemsszám			
	Oszlop%	Vajdaság Magyaró.		
		4	8	Sor- összeg
K_503	-----	+	-----	+
		101	30	131
tagsági díjat		72.1	28.6	53.5
		+	-----	+
		39	75	114
tagdíjat, std.		27.9	71.4	46.5
		+	-----	+
	Oszlop-	140	105	245
	összeg	57.1	42.9	100.0

khi-négyzet = 45,7837 p = 0,0001
Hiányzó megfigyelések száma: 6

K_504 *Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyérkét?*
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
	Elemsszám			
	Oszlop%	Magyaró.		
		4	8	Sor- összeg
K_504	-----	+	-----	+
		18	17	35
kenyérkét		13.0	16.0	14.3
		+	-----	+
		120	89	209
kenyeret, std.		87.0	84.0	85.7
		+	-----	+
	Oszlop-	138	106	244
	összeg	56.6	43.4	100.0

khi-négyzet = 0,4374 p = 0,5083
Hiányzó megfigyelések száma: 7

K_505 Nézd, milyen szép banánokat árulnak az üzletben!
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elemzsám	Oszlop%	Vajdaság Magyaro.		Sor-
		4	8	összeg
K_505	-----	+	-----	+
		19	13	32
banánokat		13.8	12.1	13.1
		+	-----	+
		119	94	213
banánt, std.		86.2	87.9	86.9
		+	-----	+
Oszlop-		138	107	245
összeg		56.3	43.7	100.0

khi-négyzet = 0,1390 p = 0,7092
Hiányzó megfigyelések száma: 6

K_506 A mai gyerekek attól válnak önzökké, hogy mindent
megkapnak. by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elemzsám	Oszlop%	Vajdaság Magyaro.		Sor-
		4	8	összeg
K_506	-----	+	-----	+
		38	32	70
önzökké		27.0	29.9	28.2
		+	-----	+
		103	75	178
önzővé, std.		73.0	70.1	71.8
		+	-----	+
Oszlop-		141	107	248
összeg		56.9	43.1	100.0

khi-négyzet = 0,2624 p = 0,6084
Hiányzó megfigyelések száma: 3

K_507 Unom már ezt a sok utazást busszal.
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

		HELYSZÍN		
Elem.szám				
Oszlop%		Vajdaság Magyaro.		
		4	8	Sor- összeg
K_507	-----	+	-----	+
		39	21	60
utazást busszal		27.7	19.6	24.2
		+	-----	+
		102	86	188
buszozást, std.		72.3	80.4	75.8
		+	-----	+
Oszlop- összeg		141	107	248
		56.9	43.1	100.0

khi-négyzet = 2,1406 p = 0,1434

Hiányzó megfigyelések száma: 3

K_508 Ezzel az eshetőséggel is kell számolni.
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

		HELYSZÍN		
Elem.szám				
Oszlop%		Vajdaság Magyaro.		
		4	8	Sor- összeg
K_508	-----	+	-----	+
		7	10	17
kell számolni		5.0	9.5	6.9
		+	-----	+
		133	95	228
számolni kell		95.0	90.5	93.1
		+	-----	+
Oszlop- összeg		140	105	245
		57.1	42.9	100.0

khi-négyzet = 1,9015 p = 0,1679

Hiányzó megfigyelések száma: 6

K_509 A bejárat az épületbe a másik oldalon van.
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elem.szám				
Oszlop%	Vajdaság Magyaro.			
		4	8	Sor- összeg
K_509	-----	+	-----	+
		7	12	19
bejárat az		5.0	11.2	7.7
épületbe		-----	-----	-----
		133	95	228
az épület		95.0	88.8	92.3
bejárata, std.		-----	-----	-----
	Oszlop-	140	107	247
	összeg	56.7	43.3	100.0

khi-négyzet = 3,2991 p = 0,0693
Hiányzó megfigyelések száma: 4

K_510 Hahó! Itt vagyok! Látsz? by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elem.szám				
Oszlop%	Vajdaság Magyaro.			
		4	8	Sor- összeg
K_510	-----	+	-----	+
		56	36	92
Látsz? std.		40.3	33.6	37.4
		-----	-----	-----
		83	71	154
Látsz engem?		59.7	66.4	62.6
		-----	-----	-----
	Oszlop-	139	107	246
	összeg	56.5	43.5	100.0

khi-négyzet = 1,1395 p = 0,2857
Hiányzó megfigyelések száma: 5

K_511 Ebben az üzletben nemcsak függönyt, hanem szőnyeget is lehet vásárolni. by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN			
Elemsszám			
Oszlop%	Vajdaság	Magyaro.	Sor-
	4	8	összeg
K_511			
függönyt, std.	79	60	139
	56.8	56.1	56.5
függönyöket	60	47	107
	43.2	43.9	43.5
Oszlop-összeg	139	107	246
	56.5	43.5	100.0

khi-négyzet = 0,0142 p = 0,9051

Hiányzó megfigyelések száma: 5

K_512 Koszovóban folytatódnak a tárgyalások az albánok és a szerbek között. by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN			
Elemsszám			
Oszlop%	Vajdaság	Magyaro.	Sor-
	4	8	összeg
K_512			
Koszovóban, std.	53	86	139
	39.0	80.4	57.2
Koszovón, helyi	83	21	104
	61.0	19.6	42.8
Oszlop-összeg	136	107	243
	56.0	44.0	100.0

khi-négyzet = 41,9323 p = 0,0001

Hiányzó megfigyelések száma: 8

K_513 Valószínűleg külföldre fognak költözni.
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

		HELYSZÍN		
Elemsszám				
Oszlop%		Vajdaság Magyaro.		
		4	8	Sor- összeg
K_513	-----	+	-----	+
		109	76	185
valószínűleg, std.		78.4	73.1	76.1
		+	-----	+
		30	28	58
valószínűleg, hogy		21.6	26.9	23.9
		+	-----	+
Oszlop-		139	104	243
összeg		57.2	42.8	100.0

khi-négyzet = 0,9336 p = 0,3339

Hiányzó megfigyelések száma: 8

K_514 Tanító néni, pisilnem kell. Kimehetek? by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

		HELYSZÍN		
Elemsszám				
Oszlop%		Vajdaság Magyaro.		
		4	8	Sor- összeg
K_514	-----	+	-----	+
		138	104	242
kimehetek, std.		97.9	97.2	97.6
		+	-----	+
		3	3	6
ki tudok menni, nemstd.		2.1	2.8	2.4
		+	-----	+
Oszlop-		141	107	248
összeg		56.9	43.1	100.0

khi-négyzet = 0,1177 p = 0,7314

Hiányzó megfigyelések száma: 3

K_515 Tegnap láttalak a tv-ben. by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Vajdaság Magyaro.		Sor-
		4	8	összeg
K_515	-----	+	-----	+
		127	82	209
láttalak, std.		90.1	78.1	85.0
		+	-----	+
		14	23	37
láttalak téged		9.9	21.9	15.0
		+	-----	+
Oszlop-		141	105	246
összeg		57.3	42.7	100.0

khi-négyzet = 6,7545 p = 0,0093

Hiányzó megfigyelések száma: 5

K_521 Marinak is meg kell oldania a saját problémáit.

by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI MONDATOKAT!

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Vajdaság Magyaro.		Sor-
		4	8	összeg
K_521	-----	+	-----	+
		57	61	118
nagyon jó		41.9	58.1	49.0
		+	-----	+
		57	37	94
elfogadható		41.9	35.2	39.0
		+	-----	+
		16	5	21
elég rossz		11.8	4.8	8.7
		+	-----	+
		6	2	8
nagyon rossz		4.4	1.9	3.3
		+	-----	+
Oszlop-		136	105	241
összeg		56.4	43.6	100.0

khi-négyzet = 8,3026 p = 0,0401

Hiányzó megfigyelések száma: 10

K_522 Marinak is meg kell oldani a saját problémáit.
by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI MONDATOKAT!

		HELYSZÍN		
Elemszám				
Oszlop%		Vajdaság Magyaro.		
				Sor- összeg
K_522	-----	4	8	
nagyon jó		19	23	42
		14.5	21.9	17.8
		+-----+		
elfogadható		55	63	118
		42.0	60.0	50.0
		+-----+		
elég rossz		46	16	62
		35.1	15.2	26.3
		+-----+		
nagyon rossz		11	3	14
		8.4	2.9	5.9
		+-----+		
Oszlop- összeg		131	105	236
		55.5	44.5	100.0

khi-négyzet = 17,3571 p = 0,0006

Hiányzó megfigyelések száma: 15

K_523 Mari is meg kell, hogy oldja a saját problémáit.
bý HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI MONDATOKAT!

HELYSZÍN				
Elemzés		Vajdaság Magyaro.		
Oszlop	%	4	8	Sor- összeg
K_523				
nagyon jó		25	22	47
		18.8	21.0	19.7
elfogadható		50	43	93
		37.6	41.0	39.1
elég rossz		42	32	74
		31.6	30.5	31.1
nagyon rossz		16	8	24
		12.0	7.6	10.1
Oszlop- összeg		133	105	238
		55.9	44.1	100.0

khi-négyzet = 1,4625 p = 0,6943

Hiányzó megfigyelések száma: 13

K_524 *Mari is meg kell oldja a saját problémáit.*
 by HELYSZÍN

HELYSZÍN				
	Elemiszám			
	Oszlop%	Vajdaság Magyaro.		Sor-
		4	8	összeg
K_524	-----	+	+	+
		13	13	26
nagyon jó		9.8	12.3	10.9
	+	+	+	+
		30	27	57
elfogadható		22.7	25.5	23.9
	+	+	+	+
		30	36	66
elég rossz		22.7	34.0	27.7
	+	+	+	+
		59	30	89
nagyon rossz		44.7	28.3	37.4
	+	+	+	+
	Oszlop-	132	106	238
	összeg	55.5	44.5	100.0

khi-négyzet = 7,4007 p = 0,0601
 Hiányzó megfigyelések száma: 13

K_531 *Ott van egy szék a szoba sarkába.*
 by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

HELYSZÍN				
Elemiszám				
Oszlop%	Vajdaság Magyaro.			Sor-
	4	8	összeg	
K_531	-----+	-----+	-----+	
	68	58	126	
sarkában, std.	54.0	54.7	54.3	
	-----+	-----+		
	58	48	106	
sarkába, nemstd.	46.0	45.3	45.7	
	-----+	-----+		
Oszlop-	126	106	232	
összeg	54.3	45.7	100.0	

khi-négyzet = 0,0130 p = 0,9092
 Hiányzó megfigyelések száma: 19

K_532 *Nem tudom, hogy a banki számláján mennyi pénz van.*
by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

HELYSZÍN				
	Elemsszám	Oszlop%		Vajdaság Magyaro.
			4	8
				Sor- összeg
K_532	-----	+	-----	+
			72	39
bankszámla, std.			58.1	36.4
		+	-----	+
			52	68
banki számla,			41.9	63.6
nemstd.		+	-----	+
	Oszlop-		124	107
	összeg		53.7	46.3
				231
				100.0

khi-négyzet = 10,7512 p = 0,0010
Hiányzó megfigyelések száma: 20

K_534 *Az ilyen dolgokat mindig a barátokkal beszélem meg, felnőtt emberekkel soha.* by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

HELYSZÍN				
	Elemsszám	Oszlop%		Vajdaság Magyaro.
			4	8
				Sor- összeg
K_534	-----	+	-----	+
			14	9
barátokkal,			12.0	8.5
nemstd.		+	-----	+
			103	97
barátaimmal,			88.0	91.5
std.		+	-----	+
	Oszlop-		117	106
	összeg		52.5	47.5
				223
				100.0

khi-négyzet = 0,7261 p = 0,3941
Hiányzó megfigyelések száma: 28

K_535 A szerződő felek a megállapodást közjegyző előtt írásban foglalták. by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

HELYSZÍN				
Elem	szám			
Oszlop	%	Vajdaság Magyaro.		
		4	8	Sor- összeg
K_535	-----	+	-----	+
írásba, std.		50	46	96
		41.3	43.0	42.1
		+	-----	+
írásban,		71	61	132
hiperkorrekción		58.7	57.0	57.9
		+	-----	+
Oszlop- összeg		121	107	228
		53.1	46.9	100.0

khi-négyzet = 0,6484 p = 0,7990

Hiányzó megfigyelések száma: 23

K_536 Ha szellőztetni akarok, így kérek engedélyt: Ki tudom nyitni az ablakot? by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

HELYSZÍN				
Elem	szám			
Oszlop	%	Vajdaság Magyaro.		
		4	8	Sor- összeg
K_536	-----	+	-----	+
kinyithatom, std.		98	87	185
		79.7	81.3	80.4
		+	-----	+
ki tudom nyitni, nemstd.		25	20	45
		20.3	18.7	19.6
		+	-----	+
Oszlop- összeg		123	107	230
		53.5	46.5	100.0

khi-négyzet = 0,0970 p = 0,7554

Hiányzó megfigyelések száma: 21

K_537 Már dél lesz, mire megérkezünk a barátaimmal a szülővárosomban a családomhoz. by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Vajdaság Magyaro.		Sor-
		4	8	összeg
K_537	-----	+	+	+
		65	63	128
szülővárosomba,		52.4	58.9	55.4
std.		+	+	+
		59	44	103
szülővárosomban,		47.6	41.1	44.6
nemstd.		+	+	+
Oszlop-		124	107	231
összeg		53.7	46.3	100.0

khi-négyzet = 0,9698 p = 0,3247
 Hiányzó megfigyelések száma: 20

K_538 Tájékoztatjuk ügyfeleinket, hogy a bankkönyvecskéket a jövő hónapban cseréljük ki. by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Vajdaság Magyaro.		Sor-
		4	8	összeg
K_538	-----	+	+	+
		15	54	69
bankkönyveket,		12.2	52.4	30.5
std.		+	+	+
		108	49	157
bankkönyvecskéket,		87.8	47.6	69.5
nemstd.		+	+	+
Oszlop-		123	103	226
összeg		54.4	45.6	100.0

khi-négyzet = 42,7805 p = 0,0001
 Hiányzó megfigyelések száma: 25

K_601 A képviselők az okokat ... tartották.
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elemzsám	Vajdaság Magyaró.			Sor-
Oszlop%				összeg
	4	8		
K_601	-----	-----	-----	-----
	37	32		69
komolyaknak,	27.2	29.9		28.4
nemstd.	-----	-----	-----	-----
	99	75		174
komolynak, std.	72.8	70.1		71.6
	-----	-----	-----	-----
Oszlop-	136	107		243
összeg	56.0	44.0		100.0

khi-négyszet = 0,2148 p = 0,6430

Hiányzó megfigyelések száma: 8

K_602 Miért sírsz, kis bogaram? Megütötte a ...?
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elemzsám	Vajdaság Magyaró.			Sor-
Oszlop%				összeg
	4	8		
K_602	-----	-----	-----	-----
	54	36		90
kezecskédet,	39.7	33.6		37.0
nemstd.	-----	-----	-----	-----
	82	71		153
kis kezedet,	60.3	66.4		63.0
std.	-----	-----	-----	-----
Oszlop-	136	107		243
összeg	56.0	44.0		100.0

khi-négyszet = 0,9433 p = 0,3314

Hiányzó megfigyelések száma: 8

K_603 A repülőgépek megsértették Svájc...
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elemsszám				
Oszlop%	Vajdaság Magyaro.			
	4	8	Sor- összeg	
K_603	-----	-----	-----	-----
	34	10	44	
légi terét, nemstd.	25.0	9.3	18.1	
	-----	-----	-----	
	102	97	199	
légterét, std.	75.0	90.7	81.9	
	-----	-----	-----	
Oszlop- összeg	136	107	243	
	56.0	44.0	100.0	

khi-négyszet = 9,8965 p = 0,0016
Hiányzó megfigyelések száma: 8

K_604 Az autós moziban az utasok ... ülve nézhetik a filmet.
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elemsszám				
Oszlop%		Vajdaság Magyaro.		
		4	8	Sor- összeg
K_604	-----	+	+	+
		21	14	35
autókban, nemstd.		15.4	13.1	14.4
		+	+	+
		115	93	208
autóban, std.		84.6	86.9	85.6
		+	+	+
Oszlop- összeg		136	107	243
		56.0	44.0	100.0

khi-négyszet = 0,2698 p = 0,6034
Hiányzó megfigyelések száma: 8

K_605 *Fáj a fejem, mert a szomszéd egész délután...*
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elemsszám				
Oszlop%	Vajdaság Magyaro.			Sor-
	4	8		összeg
K_605	-----+	-----+	-----+	
	23	17		40
hegedűn játszott, nemstd.	16.9	15.9		16.5
	-----+	-----+	-----+	
	113	90		203
hegedült, std.	83.1	84.1		83.5
	-----+	-----+	-----+	
Oszlop-	136	107		243
összeg	56.0	44.0		100.0

khi-négyzet = 0,0456 p = 0,8308
Hiányzó megfigyelések száma: 8

K_606 *Fiúk, nem attól váltok..., hogy elvégzitek az iskolát,
hánem attól, hogy tüzet oltotok.* by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elemsszám				
Oszlop%	Vajdaság Magyaro.			Sor-
	4	8		összeg
K_606	-----+	-----+	-----+	
	57	47		104
tűzoltókká, nemstd.	41.9	43.9		42.8
	-----+	-----+	-----+	
	79	60		139
tűzoltóvá, std.	58.1	56.1		57.2
	-----+	-----+	-----+	
Oszlop-	136	107		243
összeg	56.0	44.0		100.0

khi-négyzet = 0,0991 p = 0,7528
Hiányzó megfigyelések száma: 8

K_607 *Mindjárt kész az ebéd,...*
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Vajdaság Magyaro.		Sor-
		4	8	összeg
K_607	-----	+	-----	+
		47	45	92
ne légy türelmetlen		34.3	42.5	37.9
		+	-----	+
		90	61	151
ne türelmetlenkedj		65.7	57.5	62.1
		+	-----	+
Oszlop-		137	106	243
összeg		56.4	43.6	100.0

khi-négyzet = 1,6857 p = 0,1941
Hiányzó megfigyelések száma: 8

K_608 *Itt van még Péter? - Itt, de már...*
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Vajdaság Magyaro.		Sor-
		4	8	összeg
K_608	-----	+	-----	+
		13	9	22
készül menni		9.6	8.4	9.1
		+	-----	+
		123	98	221
menni készül		90.4	91.6	90.9
		+	-----	+
Oszlop-		136	107	243
összeg		56.0	44.0	100.0

khi-négyzet = 0,0957 p = 0,7569
Hiányzó megfigyelések száma: 8

K_609 Az egyik ismerősöm fia ... volt katona.
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elemsszám				
Oszlop%	Vajdaság	Magyaro.		
	4	8	Sor- összeg	
K_609	-----	-----	-----	-----
Craiován, helyi	68	34	102	
	51.1	32.1	42.7	
Craiovában, std.	65	72	137	
	48.9	67.9	57.3	
Oszlop- összeg	133	106	239	
	55.6	44.4	100.0	

khi-négyszet = 8,7524 p = 0,0030

Hiányzó megfigyelések száma: 12

K_610 Az osztályban senki sem...
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elemsszám				
Oszlop%	Vajdaság	Magyaro.		
	4	8	Sor- összeg	
K_610	-----	-----	-----	-----
magasabb, mint ő	23	18	41	
	16.8	16.8	16.8	
magasabb nála, std.	114	89	203	
	83.2	83.2	83.2	
Oszlop- összeg	137	107	244	
	56.1	43.9	100.0	

khi-négyszet = 0,0000 p = 0,9943

Hiányzó megfigyelések száma: 7

K_611 A fiúk még tavaly jelentkeztek...
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elem	szám	Vajdaság Magyaro.		
Oszlop	%	4	8	Sor- összeg
K_611	-----	+	-----	+
tűzoltóknak		29	16	45
		21.3	15.1	18.6
		+	-----	+
tűzoltónak, std.		107	90	197
		78.7	84.9	81.4
		+	-----	+
Oszlop- összeg		136	106	242
		56.2	43.8	100.0

khi-négyzet = 1,5270 p = 0,2165

Hiányzó megfigyelések száma: 9

K_612 Azt hiszem, ebéd után mindenkinek jólesik egy ... --
mondta a háziasszony kedves mosollyal. by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elem	szám	Vajdaság Magyaro.		
Oszlop	%	4	8	Sor- összeg
K_612	-----	+	-----	+
kávécuka		6	2	8
		4.3	1.9	3.3
		+	-----	+
kávé, std.		132	105	237
		95.7	98.1	96.7
		+	-----	+
Oszlop- összeg		138	107	245
		56.3	43.7	100.0

khi-négyzet = 1,1722 p = 0,2789

Hiányzó megfigyelések száma: 6

K_613 A tükör előtt hosszan...
b_y HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elem	szám	Vajdaság Magyaro.		
Oszlop%		4	8	Sor- összeg
K_613	-----	+	-----	+
szépítette magát		24	21	45
		17.5	20.0	18.6
	+	-----	+	+
szépítkezett, std.		113	84	197
		82.5	80.0	81.4
	+	-----	+	+
Oszlop- összeg		137	105	242
		56.6	43.4	100.0

khi-négyzet = 0,2418 p = 0,6228
Hiányzó megfigyelések száma: 9

K_614 Kár, hogy nem megy a moziban a Superman, mert szívesen ...
b_y HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elem	szám	Vajdaság Magyaro.		
Oszlop%		4	8	Sor- összeg
K_614	-----	+	-----	+
megnéznénk, std.		134	106	240
		97.8	99.1	98.4
	+	-----	+	+
megnéznők, Erdély		3	1	4
		2.2	.9	1.6
	+	-----	+	+
Oszlop- összeg		137	107	244
		56.1	43.9	100.0

khi-négyzet = 0,5870 p = 0,4435
Hiányzó megfigyelések száma: 7

K_615 Találkoztam Hedviggel, s..., hogy vegyen nekem egy kif-
līt. by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elem.szám	Oszlop%	Vajdaság Magyaro.		Sor-
		4	8	összeg
K_615	-----	+	-----	+
		127	77	204
megkértem, std.		93.4	72.6	84.3
		+	-----	+
		9	29	38
megkértem őt,		6.6	27.4	15.7
nemstd.		+	-----	+
	Oszlop-	136	106	242
	összeg	56.2	43.8	100.0

khi-négyzet = 19,359 p = 0,0001

Hiányzó megfigyelések száma: 9

K_621 Patrícia magasabb Klaudiá..., pedig egy évvel fiatalabb.
by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ VÉGGZŐDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elem.szám	Oszlop%	Vajdaság Magyaro.		Sor-
		4	8	összeg
K_621	-----	+	-----	+
		105	104	209
Klaudiánál, std.		80.8	97.2	88.2
		+	-----	+
		25	3	28
Klaudiától,		19.2	2.8	11.8
nyelvjárás		+	-----	+
	Oszlop-	130	107	237
	összeg	54.9	45.1	100.0

khi-négyzet = 15,2016 p = 0,0001

Hiányzó megfigyelések száma: 14

K_622 Azt akarom, hogy ő nyi... ki az ajtót.
by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elemsszám	Vajdaság Magyaró.			
Oszlop%				
	4	8	Sor- összeg	
K_622	-----+	-----+	-----+	
	123	103	226	
nyissa, std.	93.9	96.3	95.0	
	-----+	-----+	-----+	
	8	4	12	
nyitja,	6.1	3.7	5.0	
hiperkorrekcio	-----+	-----+	-----+	
Oszlop-	131	107	238	
összeg	55.0	45.0	100.0	

khi-négyzet = 0,6900 p = 0,4061

Hiányzó megfigyelések száma: 13

K_623 Középiskolánk... sok szakképzetlen pedagógus tanít.
by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elemsszám	Vajdaság Magyaró.			
Oszlop%				
	4	8	Sor- összeg	
K_623	-----+	-----+	-----+	
	127	98	225	
-ban, std.	99.2	94.2	97.0	
	-----+	-----+	-----+	
	1	6	7	
-on, kontaktus	0.8	5.8	3.0	
	-----+	-----+	-----+	
Oszlop-	128	104	232	
összeg	55.2	44.8	100.0	

K_624 Jó napot kívánok. A főnök... jöttem, panaszt szeretnék tenni. by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ VÉGGZÖDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Vajdaság Magyaro.		Sor-
		4	8	összeg
K_624	-----	+	-----	+
		119	104	223
főnökhöz, std.		100.0	100.0	100.0
		+	-----	+
Oszlop-		119	104	223
összeg		53.4	46.6	100.0

khi-négyszet = nem számolható ki
hiányzó megfigyelések száma: 28

K_625 Kovács János azt kérte, hogy a jelölőbizottság tekintsen eł attól, hogy őt titkárrá jelölje és ... by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ VÉGGZÖDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Vajdaság Magyaro.		Sor-
		4	8	összeg
K_625	-----	+	-----	+
		88	85	173
megválassza, std.		87.1	94.4	90.6
		+	-----	+
		13	5	18
megválasztja,		12.9	5.6	9.4
hiperkorrekcio		+	-----	+
Oszlop-		101	90	191
összeg		52.9	47.1	100.0

khi-négyszet = 2,9839 p = 0,0840
Hiányzó megfigyelések száma: 60

K_626 *Erzsi néninek fáj... a szív..., Kati néninek meg a láb...
is fáj...* by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elemszám	Vajdaság Magyaro.			Sor-
Oszlop%	4	8	összeg	
K_626	-----	-----	-----	-----
fáj a lába, std.	113	93	206	
	89.0	94.9	91.6	
	14	5	19	
lábai, kontaktus	11.0	5.1	8.4	
Oszlop-	127	98	225	
összeg	56.4	43.6	100.0	

khi-négyzet = 2,5088 p = 0,1132
Hiányzó megfigyelések száma: 26

K_627 *Mi is megven... azt a malacot, de kicsit drágán adják.*
by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elemszám	Vajdaság Magyaro.			Sor-
Oszlop%	4	8	összeg	
K_627	-----	-----	-----	-----
megvennénk, std.	128	106	234	
	100.0	100.0	100.0	
Oszlop-	128	106	234	
összeg	54.7	45.3	100.0	

khi-négyzet = nem lehet kiszámolni
Hiányzó megfigyelések száma: 17

K_628 *Ha Péter rosszul váloga... meg a barátait, pórul jár.*
by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Vajdaság Magyaro.		Sor-
		4	8	összeg
K_628	-----	+	+	+
válogatja, std.		123	97	220
		97.6	96.0	96.9
		+	+	+
válogassa,		3	4	7
stigmatizált		2.4	4.0	3.1
		+	+	+
Oszlop-		126	101	227
összeg		55.5	44.5	100.0

khi-négyzet = 0,4679 p = 0,4939

Hiányzó megfigyelések száma: 24

K_629 *Minek ez a halogatás?! Nem szeretem, ha valaki elhala...
a döntéseket.* by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Vajdaság Magyaro.		Sor-
		4	8	összeg
K_629	-----	+	+	+
elhalasztja, std.		116	86	202
		91.3	84.3	88.2
		+	+	+
elhalassza,		11	16	27
stigmatizált		8.7	15.7	11.8
		+	+	+
Oszlop-		127	102	229
összeg		55.5	44.5	100.0

khi-négyzet = 2,6841 p = 0,1013

Hiányzó megfigyelések száma: 22

K_631 *Anyám egy középiskolában tanít, ő tehát...*
 by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ FOGLALKOZÁSNEVET!

HELYSZÍN				
Elemsszám				
Oszlop%	Vajdaság	Magyaró.		
	4	8	Sor- összeg	
K_631	-----	-----	-----	-----
	46	61	107	
tanár, std.	35.9	58.7	46.1	
	82	43	125	
tanárnő, kontaktus	64.1	41.3	53.9	
	Oszlop- összeg	128 55.2	104 44.8	232 100.0

khi-négyszet = 11,9155 p = 0,0005
 Hiányzó megfigyelések száma: 19

K_632 *Tavaly kinevezték az iskola élére, most tehát már ... is.*
 by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ FOGLALKOZÁSNEVET!

HELYSZÍN				
Elemsszám				
Oszlop%	Vajdaság	Magyaró.		
	4	8	Sor- összeg	
K_632	-----	-----	-----	-----
	107	85	192	
igazgató, std.	82.9	82.5	82.8	
	22	18	40	
igazgatónő, kontaktus	17.1	17.5	17.2	
	Oszlop- összeg	129 55.6	103 44.4	232 100.0

khi-négyszet = 0,00713 p = 0,9327
 Hiányzó megfigyelések száma: 19

K_633 Kovács Julit már régóta ismerem. Mióta ideköltöztünk, nála csináltatom a frizurámat, vagyis ő a ... by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ FOGLALKOZÁSNEVET!

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Vajdaság Magyaro.		Sor-
		4	8	összeg
K_633	-----	+	-----	+
		89	94	183
fodrászom, std.		70.6	89.5	79.2
		+	-----	+
		37	11	48
fodrásznőm,		29.4	10.5	20.8
kontaktus		+	-----	+
Oszlop-		126	105	231
összeg		54.5	45.5	100.0

khi-négyzet = 12,4134 p = 0,0004

Hiányzó megfigyelések száma: 20

K_634 A legutóbbi választásokon számos nő került a falvak és városok élére. A mi városunkban Nagy Ilona lett a ... by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ FOGLALKOZÁSNEVET!

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Vajdaság Magyaro.		Sor-
		4	8	összeg
K_634	-----	+	-----	+
		82	91	173
polgármester, std.		88.2	88.3	88.3
		+	-----	+
		11	12	23
polgármesternő,		11.8	11.7	11.7
kontaktus		+	-----	+
Oszlop-		93	103	196
összeg		47.4	52.6	100.0

khi-négyzet = 0,00149 p = 0,9692

Hiányzó megfigyelések száma: 55

K_641 A menekültügyi főbiztosnak meg kell oldania a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat. by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT!

HELYSZÍN				
Elemsszám				
Oszlop%		Vajdaság Magyaro.		
		4	8	Sor- összeg
K_641	-----	+	-----	+
		55	56	111
nagyon jó		49.5	52.8	51.2
		+	-----	+
		46	41	87
elfogadható		41.4	38.7	40.1
		+	-----	+
		7	8	15
elég rossz		6.3	7.5	6.9
		+	-----	+
		3	1	4
nagyon rossz		2.7	.9	1.8
		+	-----	+
Oszlop- összeg		111	106	217
		51.2	48.8	100.0

khi-négyzet = 1,2484 p = 0,7414
 Hiányzó megfigyelések száma: 34

K_642 A menekültügyi főbiztosnak meg kell oldani a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat. by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT!

HELYSZÍN				
Elemsszám				
Oszlop%		Vajdaság Magyaró.		Sor-
		4	8	összeg
K_642	-----	+	-----	+
		18	28	46
nagyon jó		17.1	26.9	22.0
		+	-----	+
		51	55	106
elfogadható		48.6	52.9	50.7
		+	-----	+
		32	16	48
elég rossz		30.5	15.4	23.0
		+	-----	+
		4	5	9
nagyon rossz		3.8	4.8	4.3
		+	-----	+
Oszlop-		105	104	209
összeg		50.2	49.8	100.0

khi-négyzet = 7,7647 p = 0,0511

Hiányzó megfigyelések száma: 42

K_643 A menekültügyi főbiztos meg kell, hogy oldja a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat. by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT!

HELYSZÍN						
Elemsszám						
Oszlop% Vajdaság Magyaro.						
4 8 Sor-						
összeg						
K_643	-----	+	-----	+		
		16		22		38
nagyon jó		14.8		21.2		17.9
	+	-----	+	-----	+	
		41		45		86
elfogadható		38.0		43.3		40.6
	+	-----	+	-----	+	
		43		28		71
elég rossz		39.8		26.9		33.5
	+	-----	+	-----	+	
		8		9		17
nagyon rossz		7.4		8.7		8.0
	+	-----	+	-----	+	
Oszlop-		108		104		212
összeg		50.9		49.1		100.0

khi-négyzet = 4,2873 p = 0,2320
 Hiányzó megfigyelések száma: 39

K_644 A menekültügyi főbiztos meg kell oldja a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat. by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT!

		HELYSZÍN					
Elemiszám							
Oszlop%		Vajdaság Magyaro.					
			4		8		Sor- összeg
K_644	-----	+	-----	+	-----	+	
			5		8		13
nagyon jó			4.6		7.8		6.2
		+	-----	+	-----	+	
			21		30		51
elfogadható			19.4		29.1		24.2
		+	-----	+	-----	+	
			29		33		62
elég rossz			26.9		32.0		29.4
		+	-----	+	-----	+	
			53		32		85
nagyon rossz			49.1		31.1		40.3
		+	-----	+	-----	+	
Oszlop-			108		103		211
összeg			51.2		48.8		100.0

khi-négyzet = 7,6126 p = 0,0547
 Hiányzó megfigyelések száma: 40

ÖN SZERINT HOL BESZÉLNEK A LEGSZEBBEN MAGYARUL? by HELYSZÍN

HELYSZÍN				
Elemsszám				
Oszlop% Vajdaság Magyaró.				
4 8 Sor-				
összeg				
LEGSZEBB	-----	+	-----	+
	37	20	57	
Budapest	31.9	19.6	26.1	
	+	+	+	+
	31	34	65	
Mo-vidék	26.7	33.3	29.8	
	+	+	+	+
	4	29	33	
Mo-falu	3.4	28.4	15.1	
	+	+	+	+
	12	19	31	
Erdély	10.3	18.6	14.2	
	+	+	+	+
	2		2	
Felvidék	1.7		.9	
	+	+	+	+
	30		30	
Vajdaság	25.9		13.8	
	+	+	+	+
Oszlop-	116	102	218	
összeg	53.2	46.8	100.0	

khi-négyzet = 57,0649 p = 0,0001
 Hiányzó megfigyelések száma: 33

Irodalom

- Ágoston Mihály 1990a. *Rendszerbomlás? (Nyelvhasználatunk zavarai)*. Újvidék, Forum.
- 1990b. A jugoszláviai magyarság anyanyelvéről. *Magyarok Vajdaságban. A „Magyar Szó” tematikai különkiadása*. Írta Burányi Nándor. Újvidék, Forum, 18–19.
- 1994. Hogyan hová? Kiépíteni magunkban életképes anyanyelvet, hogy anyanyelvünkben (is) megmaradhassunk. *Híd*, LVIII, 1–4: 202–215.
- Andrić Edit 1992. Hivatalos helynévhasználat a két háború között és a mai Vajdaságban. In Győri-Nagy Sándor – Kelemen Janka (szerk.): *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében II*. Budapest, Pszicholingva Nyelviskola – Széchenyi Társaság, 103–108.
- 1995. A szerb nyelvnek a vajdasági magyar nyelvre gyakorolt hatása. In Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 235–243.
- Bánki M. Csaba 1994. *Az agy évtizedében*. Biograf.
- Bartha Csilla 1997. Helységneveink ragozása határainkon innen és túl. *Hungarológia*, 9. 179–193.
- Bencédy József 1994. A beszélt nyelv és a norma. In Kemény Gábor – Kardos Tamás (szerk.): 1994: 17–21.
- Biacsi Antal 1994. *Kis délvidéki demográfia*, Életjel könyvek 57. Szabadka, Magyar-ságkutató Tudományos Társaság – Szabadegyetem.
- Borbély Anna 1995. Attitűd és nyelvváltás egy magyarországi román nyelvközösségben. In Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 287–297.
- Botlik József – Csorba Béla – Dudás Károly 1994. *Eltévedt mezsgyékövek. Adalékok a délvidéki magyarság történetéhez 1918–1993*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó.
- Bugarski, Ranko 1992. Language in Yugoslavia: situation, policy, planning. In Bugarski, Ranko – Hawkesworth, Celia (eds.): *Language planning in Yugoslavia*. Columbus, Ohio, Slavica, 10–26.

- Cummins, Jim 1976. The influence of bilingualism on cognitive growth: a synthesis of research findings and explanatory hypothesis. *Working Papers on Bilingualism*, Toronto, OISE, 9. 1–43.
- 1993. Bilingualism and second language learning. *Annual Review of Applied Linguistics*, 13. 51–70.
- Csernicskó István 1997. A kárpátaljai magyarok kétnyelvűsége. *Szivárvány*, XVIII. évf. 2. 117–124.
- Csernicskó István – Váradi Tamás (szerk.) 1996. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest, Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
- Dávid Zoltán 1993. Hány millió a tizenötmillió? *Hitel*, 1993. augusztus. 43–49.
- Domonkos László 1992. *Magyarok a Délvidéken*. Budapest, Zrínyi Kiadó.
- Fenyvesi Anna 1995. Magyar diglosszia Szlovákiában. *BUKSZ*, 7. 232–234.
- Ferguson, Charles A. 1975. Diglossia. In Pap Mária – Szépe György (szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*, Budapest, Gondolat, 291–317. [Eredeti forrás: Ferguson, C. A. 1959. Diglossia. *Word*, 15. 325–340; újraközölve: Giglioli. P. P. (ed.): *Language and Social Context*, 232–251.]
- Fishman, Joshua A. 1967. Bilingualism with and without diglossia. Diglossia with and without bilingualism. *Journal of Social Issues*, 23. 2. 28–38.
- 1972. *Language in Sociocultural Change*. Stanford, California, Stanford University Press.
- 1980. Bilingualism and Biculturalism as individual and societal phenomena. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 1, 1. 3–15.
- Gábrityné dr. Molnár Irén – Mirmics Zsuzsa (szerk.) 1998. *Vándorúti útkezes*. Szabadka, Magyarországi Tudományos Társaság.
- Gereben Ferenc 1995. Nemzeti és vallási identitás kisebbségi és többségi helyzetben. *Protestáns Szemle*, 3. 197–217.
- 1996. Nyelvhasználati szokások kisebbségi helyzetben. In Csernicskó István – Váradi Tamás (szerk.): 90–97.
- 1998. Az anyanyelv az identitástudat szerkezetében, *Regio*, 2. 95–112.
- Goebl, Hans – Nelde, Peter, H. – Starý, Zdeněk – Wölck, Wolfgang (Hrsg.) 1996-1. Halbband/1997-2. Halbband. *Kontaktlinguistik: Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung = Contact Linguistics: An International Handbook of Contemporary Research = Linguistique de contact*. Manuel international des recherches contemporaines. Berlin/ New York, Walter de Gruyter.
- Göncz Lajos 1985. *A kétnyelvűség pszichológiája. A magyar-szerb-horvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata*. Újvidék, Forum.
- 1988. A research study on the relation between early bilingualism and cognitive development. *Psychologische Beiträge*, Meisenheim/Glan, 1–2. 75–91.
- 1989. Psychological Studies of Bilingualism in Vojvodina. In Radovanović, Milorad (ed.): *Yugoslav General Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, 73–89.

- 1991. Modeli obrazovanja u višejezičnim sredinama i razvoj ličnosti učenika. *Zbornik 13 Instituta za strane jezike i književnosti, Filozofski fakultet, Novi Sad*, 203–210.
- 1995a. A kétnyelvűség pszichológiája mint tudományos diszciplína: tárgya, feladata, felépítése, sajátosságai. *Kétnyelvűség*, III. 4. 1–10.
- 1995b. A tannyelv hatása a tanulók személyiségfejlődésére többnyelvű környezetben. In Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 65–81.
- Göncz Lajos – Kodžopeljić, Jasmina 1991. Exposure to two languages in the preschool period, metalinguistic development and the acquisition of reading. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 65–81.
- Göncz Lajos – Varga Éva 1986. A két nyelv közötti kölcsönhatások színmegnevezési (Stroop) helyzetben magyar–szerb–horvát kétnyelvűeknél. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2. 45–55.
- Grétsy László (szerk.) 1976. *Mai magyar nyelvünk*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.) 1996. *Nyelvművelő Kézisótár*. Budapest, Auktor Könyvkiadó.
- Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.) I. (1983), II. (1985). *Nyelvművelő Kézikönyv*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Győri-Nagy Sándor 1991. Változathatás a kárpát-medencei kétnyelvű kisebbségek anyanyelv-dinamikájában. In Győri-Nagy Sándor – Kelemen Janka (szerk.): *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I*. Budapest, Pszicholingva Nyelviskola – Széchenyi Társaság, 6–19.
- Herceg János 1990. Köszöntő. *Magyarok Jugoszláviában 90. A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének Évkönyve*. Újvidék, 5–7.
- Hock Rezső 1976. Adalékok Vajdaság többnyelvűségének történetéhez, In Rehák László (szerk.): *Anyanyelv – „Államnyelv”*. Újvidék, Forum, 75–94.
- Hódi Sándor 1989. A pszichózisok és öngyilkosságok területi és etnikai megoszlása a Vajdaságban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 6. 547–566.
- 1990a. A VMDK és a „Hétfejű sárkány”. *Magyarok Jugoszláviában 90. A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének Évkönyve*. Újvidék, 25–31.
- 1990b. Nemzeti identitásunk zavarairól. *Magyarok Vajdaságban. A „Magyar Szó” tematikai különkiadása*. Írta Burányi Nándor. Újvidék, Forum, 6.
- 1992. *A nemzeti identitás zavarai*, Újvidék, Forum.
- Horváth Veronika 1994. A *-ba(n)* nyelvi változóról. In Kemény Gábor – Kardos Tamás (szerk.): *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 131–137.
- Kassai Ilona – Leslie Barratt 1994. Találkozás az idegen nyelvvel iskoláskor előtt: el-sajátítás vagy tanulás? In Annus Gábor – Bárdos Jenő – Lengyel Zsolt (szerk.): *II. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia 1992*. Veszprém, Veszprémi Egyetem, 119–123.

- Katona Edit 1995. Interferencia-jelenségek mérése a vajdasági magyar nyelvhasználatban. In Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 225–233.
- Kemény Gábor – Kardos Tamás (szerk.) 1994. *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Kiss Jenő 1994. *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kloss, Heinz 1967. Types of Multilingual Communities: A discussion of ten variables. Stanley Lieberman (ed.): *Explorations in Sociolinguistics*. Bloomington, Indiana University, 7–17.
- Kontra Miklós 1994a. Szubjektív megjegyzések a magyar nyelvi tervezésről. *Irodalmi Szemle*, 12. 72–81.
- 1994b. Milyen hatása van a mai magyar nyelvművelésnek? *Magyar Nyelv*, 90. 333–345.
 - 1996. Magyar nyelvhasználat határainkon túl. In Diószegi László (szerk.): *Magyarságkutatás 1995–96*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 113–123.
 - 1997. Tudnak-e a chicagói magyarok magyarul? *Szivárvány*, XVIII. évf. 2. 113–116.
 - 1997. Lehet-e tisztán beszélni magyarul? *Híd*, június. 435–439.
 - 1998a. Jog, oktatás, nyelvészet és nyelvművelés, *Kritika*, 1. 20–22.
 - 1998b. Gondolatok a (-bVn) és a (-bV) nyelvi változókról. In Sándor Klára (szerk.): *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Szeged, JGYF Kiadó, 9–22.
- Kontra Miklós – Várad Tamás 1991. Suksükölő értelmiség. Nyelvhasználatunk néhány kérdése az iskolázottság tükrében. *Valóság*, 2. 61–70.
- Kossa János 1978. *A mi nyelvünk*. Újvidék, Forum.
- Kovalovszky Miklós 1977. *Nyelvfejlődés – nyelvhelyesség*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Lambert, Wallace, E. – Hodgson, R. C. – Gardner, R. C. – Fillenbaum, C. 1960. Evaluational reactions to spoken languages. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 60. 44–51.
- Lanstyák István 1991a. Töprengések a szlovákiai magyarok kétnyelvűségéről. In Györi-Nagy Sándor – Kelemen Janka (szerk.): *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I*. Budapest, Pszicholingva Nyelviskola – Széchenyi Társaság, 20–29.
- 1991b. A szlovák nyelv árnyékában. A magyar nyelv helyzete Csehszlovákiában 1918–1991. In Kontra Miklós (szerk.): *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 11–72.
 - 1992. A magyar–szlovák kétnyelvűség kutatásának néhány módszertani kérdéséről. Györi-Nagy Sándor – Kelemen Janka (szerk.): *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében II*. Budapest, Pszicholingva Nyelviskola – Széchenyi Társaság, 35–48.
 - 1993a. Kétnyelvűség és nyelvművelés. *Magyar Nyelvőr*, 117. 4. 475–479.

- 1993b. A magyar–szlovák kétnyelvű diákok magyar szókincsének néhány sajátosságáról. *Hungarológia* 3. Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ, 59–72.
 - 1993c. Diglosszia és kettősnyelvűség. *Kétnyelvűség*, I. 1. 5–21.
 - 1994a. Kétnyelvűség és nemzeti nyelv (Néhány gondolat a standard nyelvváltozatnak kétnyelvűségi helyzetben való elsajátításáról). *Irodalmi Szemle*, XXXVII. évf. 2. 63–75.
 - 1994b. A magyar–magyar diglosszia néhány kérdéséről. *Kétnyelvűség*, II. 1. 17–28.
 - 1994c. Az anyanyelv és a többségi nyelv oktatása a kisebbségi kétnyelvűség körülményei között. *Regio*, 5. 4. 90–116.
 - 1995a. A szlovákiai magyar argó néhány kérdéséről. In Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 189–201.
 - 1995b. Kétnyelvű egyén – kétnyelvű közösség – kétnyelvű iskola. In Lanstyák István – Szigeti László (szerk.): *Identitásunk alapja az anyanyelvű oktatás. Érveink az alternatív – kétnyelvű oktatással szemben*. Pozsony, Mécs László Alapítvány Kiskönyvtára, 7–20.
 - 1995c. Többközpontú nyelv-e a magyar? *Irodalmi Szemle*, 1. 72–83.
 - 1995d. A magyar nyelv központjai. *Magyar Tudomány*, 10. 1170–1185.
 - 1996. Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl. In Csernicskó István – Váradi Tamás (szerk.): 11–15.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1994. Anyanyelvi nevelés kétnyelvű környezetben. *Folia Practico Linguistica*, XXIV. évf. I. 782–787. (IV. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Többnyelvűség az oktatásban és a kutatásban.) Budapesti Műszaki Egyetem, TTK, Nyelvi Intézet.
- 1996. Contact varieties of Hungarian in Slovakia: a contribution to their description. *International Journal of the Sociology of Language*, 120. 111–130.
 - 1997. Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség. *Nyelvi változók a szlovákiai és magyarországi középiskolások néhány csoportjának magyar nyelvhasználatában*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- Magyarok Vajdaságban 1990. A „Magyar Szó” tematikai különkiadása. Írta Burányi Nándor. Újvidék, Forum.
- Mesaroš, Šandor 1981. *Polo aj Madjara u Vojvodini 1918–1929 (A magyarok helyzete a Vajdaságban 1918–1929)*. Novi Sad, Filozofski fakultet u Novom Sadu – Institut za istoriju.
- 1989. *Madjari u Vojvodini 1929–1941 (A magyarok Vajdaságban 1929–1941)*. Novi Sad, Filozofski fakultet u Novom Sadu – Institut za istoriju.
- Mikes Melánia – Juhász Éva – Bálints Jutka. *Süss fel nap! Óvodai segédkönyv az anyanyelv és a környezeti nyelv fejlesztésére, művelésére és az interkulturalizmus ápolására*. Újvidék, Tartományi Tankönyvkiadó Intézet (előkészületben).

- Mirnic Károly 1990a. Magyarok Jugoszláviában a számok tükrében. *Magyarok Vajdaságban. A „Magyar Szó” tematikai különkiadása*. Írta Burányi Nándor. Újvidék, Forum, 20.
- 1990b. Egy asszimilálódó nemzeti kisebbség jelene és jövője. *Magyarok Jugoszláviában 90., a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének Évkönyve*. Újvidék, 181–190.
 - 1994a. Mire ítéltettünk? *Létünk*, 1–2. 27–30.
 - 1994b. Módszertani nehézségek a vajdasági magyarság identitásának tanulmányozásában. *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990)*. Szerkesztette Kovacsics József. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 141–153.
- Molnár Csikós László 1989. A magyar nyelv helyzete Jugoszláviában. *Magyar Nyelvőr*, 113. 162–175.
- 1993. A délszláv országokban élő magyarok nyelvi és nyelvhasználati problémái. *Magyar Nyelvőr*, 117. 479–482.
- Nida, Eugene A. – Wonderly, William L. 1975. Communication Roles of Languages in Multilingual Societies. *Language Structure and Translation*. Stanford, California, Stanford University Press, 147–173.
- Papp György 1992. A vajdasági magyar hivatalos és közéleti nyelvhasználat a nyelvtörvény után. In Györi-Nagy Sándor – Kelemen Janka (szerk.): *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében II*. Budapest, Pszicholingva nyelviskola – Széchenyi Társaság, 96–102.
- 1995. Beszédhelyzeti kötődésű kölcsönszavak és közlési információk a jugoszláviai magyarság nyelvében. In Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 215–223.
- Penev, Goran 1994. Stanovništvo SR Jugoslavije po starosti i polu (A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság lakossága életkor és nem szerint). *Jugoslovenski Pregled*, Informativne Sveske, XXXVIII. 2. 3–30.
- Pete István 1988. A magyar nyelv állami változatai. In Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése II*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 779–789.
- Dr. Péter Ágnes 1996. *Neurológia. Neuropszichológia*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove 1997. Nyelvi jogok és jogsértések. *Valóság*, 1. 12–30.
- Pijaže, Žan (Piaget, Jean) 1978. Odnos jezika i mišljenja s genetičkog stanovišta (A beszéd és a gondolkodás kapcsolata genetikai szempontból), In Pijaže, Žan (Piaget, Jean) – Inhelder, Berbel (Inhelder, Bärbel): *Intelektualni razvoj deteta (A gyermek értelmi fejlődése). Izabrani radovi (Válogatott munkák)*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 183–190.

- P. Lakatos Ilona 1994. Az iskolai végzettség mint nyelvészociológiai tényező. In Anus Gábor – Bárdos Jenő – Lengyel Zsolt (szerk.): *II. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia 1992*. Veszprém, Veszprémi Egyetem, 195–196.
- Pléh Csaba 1990. A stigmatizáció és a hiperkorrekció dinamikájáról. In Balogh Lajos – Kontra Miklós (szerk.): *Élőnyelvi tanulmányok*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 55–75.
- 1995. On the dynamics of stigmatization and hypercorrection in a normatively oriented language community. *International Journal of the Sociology of Language*, 111. 31–45.
- Posgay Ildikó 1991. Van-e a magyarban -ban/-ben? In Hajdú Mihály és Kiss Jenő (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest, ELTE, 531–533.
- Réger Zita 1990. *Utak a nyelvhez*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Rehák László (szerk.) 1976. *Anyanyelv – „Államnyelv”*. *Tanulmányok a nemzetek és nemzetiségek nyelvének egyenrangú használatáról Vajdaságban*. Újvidék, Forum.
- 1978. *Kisebbségtől a nemzetiségig*. *Tanulmányok*. Újvidék, Forum.
- 1988. *Nemzet, nemzetiség, kisebbség Jugoszláviában*. Budapest, Gondolat.
- Sándor Klára 1995. Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség. *Regio*, 6. évf. 4. 121–148.
- Sapir, E. 1921. *Language: an introduction to the study of speech*. New York, Harcourt Brace.
- Škiljan, Dubravko 1992. Standard Languages in Yugoslavia. In Bugarski, Ranko – Celia Hawkesworth (eds.): *Language Planning in Yugoslavia*. Columbus, Ohio, Slavica, 27–42.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1984. *Bilingualism or Not – The Education of Minorities*. Multilingual Matters 7, Clevedon. (Szerb kiadás: *Bilingvizam da ili ne*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1991.)
- 1990. *Language, Literacy and Minorities*. London, Minority Rights Group Report.
- 1998. Nyelvi sokféleség, emberi jogok és a „szabad piac”. *Fundamentum*, 1–2. 7–25.
- Spasovski, Milena 1994. Teritorijalni razmestaj naroda i nacionalnih manjina u SR Jugoslaviji (Népek és nemzeti kisebbségek területi elhelyezkedése a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban). *Jugoslovenski Pregled*, Informativne Sveske, XXXVIII. 1. 31–64.
- Szabó Mihály Gizella 1993. Nyelvhasználat és szociális háttér. *Hungarológia* 3. Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ, 59–72.
- Szeli István 1983. *A magyar kultúra útjai Jugoszláviában*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- 1985. *Nyelvhasználatunk etikája*. (Nyelvművelő füzetek.) Újvidék, Forum.

- T. Károlyi Margit 1994. Adalékok a nemek szerinti nyelvhasználati kérdéshez. In Annus Gábor – Bárdos Jenő – Lengyel Zsolt (szerk.): *II. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia 1992*. Veszprém, Veszprémi Egyetem, 95–96.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1994. A nyelvi norma bölcséleti alapjairól. In Kemény Gábor – Kardos Tamás (szerk.): 51–54.
- 1996. A Nyelvművelő Kézikönyv nyelvi rétegződésmodellje. In Csernicskó István – Váradi Tamás (szerk.): 85–90.
- Tompai József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere*. I. (1961), II. (1962). Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Tóth Erika 1995. Kétszeres félnyelvűek (Interjú Szabó Mihály Gizellával és Lanstyák Istvánnal). *Katedra*, II. évf. 6. 4–5.
- Tóth Lajos 1992. Jugoszláviai helyzetkép I. Az anyanyelvű oktatás a nemzeti kisebbségek fennmaradásának és fejlődésének alappillére. *Iskolakultúra*, 11–12. 104–113.
- 1994. *Magyar nyelvű oktatás a Vajdaságban 1944-től napjainkig*. Életjel könyvek 56. Szabadka, Szabadegyetem.
- Trudgill, Peter 1992. *Introducing Language and Society*. London, Penguin Books.
- Váradi Tamás 1990. *-Ba vagy -ban?* Problémavázlat. *II. Dialektológiai Szimpozion*. VEAB, Veszprém, 143–155.
- 1995/96. Stylistic variation and the (-bVn) variable in the Budapest Sociolinguistic Interview. *Acta Linguistica Hungarica*, 43. 295–309.
- Váradi Tamás – Kontra Miklós 1994. A stigmatizált kijelentő mód társadalmi disztribúciójáról. In Kemény Gábor – Kardos Tamás (szerk.): *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 115–124.
- Várady Tibor 1994. Bevezető megjegyzések a Jugoszláviák magyarságáról. *Létünk, Újvidék*, 1–2. 9–12.
- Vargha András 1997. *MiniStat, 2.4 verzió. Felhasználói füzet*. Budapest, ELTE, kézirat.
- Vigotszkij, Lev, Sz. 1967. *Gondolkodás és beszéd*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Vinnai Győző 1995. Délvidék. Bevezetés. *Magyarok kisebbségben és szórványban*. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919–1944.
- Wacha Imre 1994. Norma és/vagy kommunikativitás, In Kemény Gábor – Kardos Tamás (szerk.): 31–42.
- Weinreich, Uriel 1974. *Languages in Contact. Findings and Problems*. The Hague/Paris (8th printing), Mouton.
- Whorf, Benjamin, Lee 1956. *Language, Thought and Reality*. Cambridge–Wiley, New York, Technology Press.

Név- és tárgymutató

A

- Ábel Péter 17
adatközlök neme 26, 150, 166, 199, 200, 209
Agapé Kiadó 59
Ágoston Mihály 120, 141, 271
agyí plaszticitás hipotézise 121, 122
agykérgi lateralizáció 121, 122
agykérgi lokalizáció 121
AK (analóg kontaktus) változók 149
alaki tükrözés 141, 144
alaktani eltérések 142
albánok 52
általános iskolások száma 57, 102
analitikus szerkezetek 137, 151, 152, 173, 174, 175, 200–202
analitizálódás 19, 137, 149, 151, 153, 160, 202
Andrić Edit 143, 144, 271
Annus Gábor 273, 277
anyanyelvűvölás 93, 106, 107, 109–111, 120
anyanyelvi nevelés magyarországi mód-
szerei 100–104
anyanyelvi oktatás mint a nyelvhasználat
színtere 101
anyanyelvi tankönyvek 119, 120
anyanyelv meghatározásai 94
anyanyelv megőrzésére irányuló program
26, 106, 107, 111
anyanyelvű oktatás 29, 50, 101, 109–111,
113

Apor kódex 46

archaikus 162, 186

ártalmak 50, 51

asszimiláció 25, 26, 50, 51, 59, 64, 65, 100,
105

asszociáció 70

attitűdök 24, 77, 85

Ausztria 81, 82

azonosságtudat 77, 78

B

Bács 45

Bács megyei Napló 52

bal agyfélteke 121, 122

balasz és domináns kényelvűség 25, 88,
98, 99, 111

balasz kényelvűek teljesítménye 66

Báizs Jutka 275

balkezesek 122

Balogh Lajos 273, 277

Bánki M. Csaba 121, 271

Bárdos Jenő 273, 277

Barratt, Leslie 273

Bartha Csilla 17, 146, 153, 154, 271

Bazsalikom 52

belső beszéd 77

belviszonyrag 153, 154, 182

Bencédy József 151, 215, 271

Beran Eszter 17

Beregszászi Anikó 17

beruházások 56

beszéd és gondolkodás kapcsolata 68

beszéd funkciói 76
 beszédhelyzeti kötődésű kölcsönszavak 145
 beszéd kettős funkciója 67, 68, 76, 77
 beszédközpontok 121
 beszédprodukción 122
 betelepítés 33, 44, 46–48
 bevándorlás 43
 Biacsi Antal 33, 34, 41–43, 271
 Borbély Anna 17, 83, 271
 Botlik József 48, 50, 55, 59, 103, 271
 Budapest 84, 85
 Bugarski, Ranko 61, 271
 Burányi Nándor 55, 63
 Burgenland 84

C

C (kontaktus) változók 148
 Chomsky, Noam 121
 Cramer-féle korrelációs együttható (V) 31
 Cummins, Jim 110, 112, 114, 271
 Cummins-féle küszöbhipotézis 66, 112, 114

Cs

Csermicskó István 17, 137, 151, 271
 Csorba Béla 271
 Csuka Zoltán 52

D

Dávid Zoltán 19
 dekonkondicionálás 70
 Délbácska 52
 demográfiai helyzet 50
 deviáns jelenségek etnikai vonatkozásai 63
 diglosszia 25, 86–88, 119, 139
 diglossziás svábok 119
 dinamikus lokalizáció 122
 Diószegi László 273, 277
 Domonkos László 46, 48, 50–52, 55, 58, 271
 Dudás Károly 271

E

-e kérdőszócska helye 143, 149
 egocentrikus beszéd 67, 77
 egyéb nyelvhasználati szinterek 130
 egyedfejlődés 22
 egyéni kétnyelvűség 19, 24, 98
 egyházak kisebbségi politikája 59
 egyházi intézmények 59
 egyházi iskolák 59
 egynyelvűségi szemlélet 24, 66
 EK (egyetemes kontaktus) változók 149, 150, 159
 Életjel 55
 életkor 150, 166, 199–201
 emelkedett (E) nyelvi változat 86, 139
 Erdély 82, 84, 85, 155, 191, 192
 érintkező nyelvek genetikai és tipológiai viszonya 61, 62
 eszközi tanulás 69
 etnicizmus 25, 49, 104
 E (egyetemes magyar) változók 86, 87, 148–150

F

fejlődésbeli fáziskésés 115
 fejlődési kölcsönhatás hipotézise 112, 114, 115
 felcserélő (szubtraktív) kétnyelvűség 25, 66, 105, 114, 115
 felekezeti megoszlás 28
 félnyelvűség 25, 114, 119
 felszíni nyelvi kompetencia (felkészültség) 25, 66, 105, 114, 115
 Felvidék 82, 84, 125
 feminizálás 149, 150, 156, 188, 189, 209, 210
 Fenyvesi Anna 86, 272
 Ferguson, Charles A. 86, 87, 272
 fergusonai diglosszia 86, 87, 133, 139
 ϕ (fi) korrelációs együttható 31
 Fillenbaum, C. 274
 finomkodás 155, 186
 Fishman, Joshua A. 24, 85, 87, 272

foglalkozás 172, 199, 200, 201
foglalkoztatottak 172
fokozott normakövetés 179
folyóiratok 52, 54, 126
formális műveletek stádiuma 77
Forum Lap- és Könyvkiadó 55
főiskolások száma 57, 102
földreform 51
főlősleges névmások 153
funkciók transzfere 121

G

Gábrityné dr. Molnár Irén 59, 272
Gardner, R. C. 274
gazdaságpolitika 49, 50, 65
Gereben Ferenc 80, 83, 90, 146, 271
Giglioli, P. P. 272
Goebel, Hans 20, 272
Göncz Lajos, 17, 272, 273
grammatikalitási ítéletek 157, 165
Grétsy László 154, 215, 273

Gy

Győri-Nagy Sándor 151, 273

H

hagyományos program 104, 107
Hajdú Mihály 277
hangtani eltérések 142
hasonlítás 155, 156
hatalomváltás utáni polgári élet 49–60
határmentiség 43, 44
Hatodik Síp Alapítvány 271
hátrányos helyzet 50, 59, 64
Hawkesworth, Cecilia 271
helynevek ragja 153, 154, 182, 205
helységnévragozás 153, 154
Herceg János 51–53, 273
heterogén közösségek pedagógiai gyakorlata 105
hiányzó végződések és foglalkozások beírása 164, 165

Híd 54
Híd Könyvkiadó Vállalat 55
hiperkorrekció 137, 148, 157, 195–197
hiperpurizmus 136
Hírlap 52
Hock Rezső 73, 273
Hodgson, R. C. 274
Hódi Sándor 43, 44, 56, 63–65, 71, 273
Horgos (Horgoš) 27
Horváth Veronika 156, 273
horvátok 35, 37, 42
hozzáadó (additív) kétnyelvűség 25, 66, 105, 114, 117

I

idegen nyelvek ismerete 88–93, 97
ikes ragozás 148, 170
Ikrény 30
illativusi *-ba/-ban* változó 148, 157, 166, 192–195, 212, 213
indoeuropeizmus 138, 149
inessivusi *-ban/-ba* változó 148, 156, 157, 166, 211–213
Inhelder, Berbel 276
integráció 25, 26, 105
interferencia 136, 143, 144
irodalmi napok 54, 55
iskolarendszer 74, 75, 100–123
iskolázottság 26, 166, 170, 171, 199–201, 207

J

jelzős szerkezet 174
jobb agyfélteke 121, 122
jobbkezesek 122
I. Jugoszlávia 45, 49, 50, 58, 61, 74, 100–104, 120
II. Jugoszlávia 33, 49, 50, 54, 58, 59, 61, 74, 99–104, 120
III. Jugoszlávia 33, 34, 45, 49, 50, 58, 59, 61, 73, 74, 99, 104
Jugoszlávia nagyobb etnikumai 34, 35

Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság
59

jugoszláviai magyar nyelv 93

jugoszláviai magyarság anyanyelvének ál-
lapota 50–52

Jugoszláv Szövetségi Köztársaság 33, 34
Juhász Éva 275

K

Kalangya 52

kapcsolattartási minták 71

Kardos Tamás 215, 274

Kárpátalja 82, 84, 85, 125

kárpátaljai magyarok kétnyelvűsége 91

Kassai Ilona 273

Katona Edit 143, 274

Kelemen Janka 271, 273, 274, 276

kell legyen változó 156, 171, 172, 190–192,
210, 211

Kemény Gábor 215, 273, 274

kérdőív 26, 146

kérdőíves felmérés 26, 44, 72, 146

keresztmetszeti és hosszsmetszeti eljárás 23

keresztáblák 31, 32, 273–269

kétkódúság 87

két nyelv pozíciói 73–75

kétnyelvű felkészültség 88

kétnyelvű közösség 19, 21, 94, 97

kétnyelvű oktatás 26, 59, 74, 104–115

kétnyelvűség 20–23, 25, 67, 77, 104, 106,
108, 114–117, 123, 137, 214

kétnyelvűségi alapfogalmak 22, 23, 95

kétnyelvűségi anyanyelvváltozat 25, 66,
94–100, 105

kétnyelvűségi szemlélet 24, 66

kétnyelvűség lélektana 22, 23, 66

kétnyelvűség meghatározásai 24, 25,
94–100

kétnyelvűség típusai 25, 66, 94, 97, 99, 100

két tannyelvű oktatás 26, 104, 107,
109–111

kettősnyelvűség 66, 86, 87

χ^2 (khi-négyszet) próba 28–32, 79–82, 85,
88, 91, 174–214

kicsinyítő képzők 153, 180–182, 204, 205
kiegészítő feladatok 163–165

Király Attila 17, 26

Kisbelgrád (Mali Beograd) 27

kisebbség 25, 50, 51, 54, 71, 96, 100

kisebbségi komplexus 65

kisebbségpolitikai törekvések 50–52, 73

Kiss Jenő 23, 98, 135, 136, 274

kitelepítés 33, 44, 46–48

klasszikus kondicionálás 69, 70

Kloss, Heinz 74, 85, 274

kodifikáció 86, 134, 215

kódváltás 87, 137

Kodžopeljic, Jasmina 179, 273

kognitívista tézis 67

kognitív nyelvi kompetencia (felkészültség)
68, 96, 108, 109, 112, 113, 115

kommunikációs nehézségek 215, 216

komunikatív kompetencia 24, 96, 120

kontaktusjelenségek 94, 118, 120, 137, 138,
140, 145, 146, 149, 215

kontaktusnyelvészeti kézikönyv 17

kontaktusnyelvészeti szempontrendszer 20,
22, 27

kontaktusváltozatok 19–22, 24, 26, 32, 87,
119, 143, 149, 152, 215

Kontra Miklós 133, 146, 156–158, 165,
166, 170, 196, 197, 274

kontrollcsoportos felmérések 23, 30, 81,
84, 174

korreláció 26, 27, 31, 200, 201, 209

Kossa János 154, 155, 274

Koszovó és Metóhia (Kosovo i Metohija)
33, 58

Kovacsics József 276

Kovalovszky Miklós 154, 215, 273, 274

kölsönzés 19, 136, 137, 143, 145

könyvkiadás 54, 55

környezetnyelv-tanítás 93

középszkolások száma 57

köznyelv 133, 136, 137, 140

közönséges (K) nyelvi változat 86, 87, 139

közösség azonosságadata 77

közösségi kétnyelvűség 19, 24, 25, 97

köztség 33, 134

kultúra 55, 58, 116
külviszonyrag 154, 182
kvótaminta 27

L

Lambert, Wallace E. 84, 274
Lanstyák István 17, 23, 24, 76, 82, 86, 98,
100, 101, 104, 108, 110, 111, 117–120,
132, 134, 135, 137–140, 146–148, 151,
152, 154–157, 214, 215, 274, 275
leértékelt nyelv és kultúra felcserélése 80
lelkésképzés 59
Lengyel Zsolt 273, 277
lingvicitizmus 25, 49, 104
Logos Kiadó 59
lützelburgisch 119

M

magánérintkezésben használt nyelvek 123,
124
magyar–délszláv kapcsolatok 61
magyar iskolahálózat 29, 50, 51
magyar kontaktusváltozat 120
magyar nyelv egysége 15, 16
Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai
Kutatások Intézete 55
magyar színházak 54
Magyarországgal való kapcsolatrendszer
71, 72
magyarországi könyvek importja 120
Magyarágkutató Tudományos Társaság
59
magyar–szlovák nyelvi kontaktusok 61, 74
Magyar Szó 54–56, 64
második nyelven tanuló diákok nyelvhasz-
nálatának sajátosságai 99, 109
másodnyelven iskolázott kétnyelvű beszé-
lő 106
másodnyelvű oktatás 109
megerősítés 69
megfigyelés 23
Mesaroš, Šandor (Mészáros Sándor) 47,
48, 50, 275

metalingvizitikai tudatosság 66, 146, 165,
179
migrációs mozgások 43, 44, 64
Mikes Melánia 62, 275
MiniStat programcsomag 30
Mirnics Károly 34, 40–44, 57, 276
Mirnics Zsuzsa 59, 272
módszertani problémák 146
Molnár Csikós László 74, 76, 93, 132, 141,
153, 155, 276
mondatba illő formát választ feladattípus
162, 163, 167, 170
mondatszerkesztési eltérések 136, 143
Montenegró 33, 49
motivációs pszichológia 70
motoros afázia 122
MTA Nyelvtudományi Intézete 17
munkahelyi nyelvhasználat 131
Muravidék 82, 84
művelődési egyesületek 54, 59
művésztelepek 55, 59

N

Nagybecskerek (Zrenjanin) 27
-nál/-nél toldalék 187, 208, 209
napi- és hetilapok 52, 54
natalitás 36, 42
négyfokú skálán megítél feladattípus
167–170
négytagú változat 167
Nelde, Peter H. 272
Németh Miklós 17
nemzeti hovatarozás 28, 29
nemzeti identitás 65, 72, 83, 101
nemzeti identitás megnyilvánulása szurko-
láskor 83
nemzeti kötődés 29, 77–83
nemzetté alakulás folyamatai 100
nemzettudat 65, 101, 111
népesedési viszonyok 59, 60, 62, 63
néptáncsoportok 55
Nida, Eugene A. 76, 276
-nők/-nők változó 150, 155, 186, 187, 208,
209

normatív kontroll 144
normatúlteljesítés 137, 179
női foglalkozás 156

Ny

nyelvápoló és nyelvművelési tevékenység
54, 555, 132–134
nyelvek funkciói 75–77
nyelvek genetikai és tipológiai viszonya
61, 62
nyelvek írásban való használata 125
nyelvek kommunikatív funkciói 75–77
nyelvek olvasásban való használata 126
nyelvek presztízse 83–86
nyelvek státusa 75, 85
nyelvelsajátítás 88–93
nyelvelsajátítás forrásai 27, 87, 90, 91,
93
nyelvhasználat falun és városon 129, 130
nyelvhasználati szintek 75
nyelvhasználat legfontosabb szinterei 100,
101, 123–132
nyelvhelyességi hibák 118, 120, 132, 137,
140, 143
nyelvi attitűdök 85
nyelvi befulladás program 105, 107,
109–112, 117
nyelvi belemerülési program 105–107, 112
nyelvi bizonytalanság 137, 215
nyelvi determinizmus és relativizmus 26
nyelvi különfejlődés 135, 215, 216
nyelvi norma 139, 140
nyelvi sztereotípiák 27, 77, 83, 84
nyelvi tervezés 61
nyelvi változók 20, 22, 27, 140, 147
nyelvjárásiasság 19, 136–138, 143, 157, 215
nyelvleépülés 76
nyelvművelés 15, 19, 132–134, 141
nyelvművelő tevékenység 100–135
nyelvpolitika 59, 73, 77, 100–135
nyelvpolitikai törekvések 100–135
nyelvszociológiai változók 140, 170–172,
199–202, 204–214
nyelvszokások 142

nyelvtani nem 166
nyelvtérjedés 76
nyelvtervezés 100–135
nyelvtörvény 73
nyelvtudás 27, 88–93
nyelvtudás és boldogulás 88–93
nyelvváltozatok 19, 133, 134, 136, 137
nyelvviasszaszorulás 76

O

oktatási modellek 105
oktatási nyelv megválasztása 105
oktatási programok 105
oktatási programok következményei 104,
105
oktatási törvények 105
Oromhegyes (Trešnjevac) 27

Ö

önbecslés 109
Örvidék 83

P

Pap Mária 272
Papp György 48, 73, 143, 145, 276
Penev, Goran 276
Péntek János 17
Pete István 135, 276
Péter Ágnes 122, 276
Petőfi Sándor 140
Phillipson, Robert 26, 276
Piaget, Jean 67, 76, 77, 276
Piros (Rumenka) 27
P. Lakatos Ilona 166, 277
Pléh Csaba 156, 158, 165, 170, 277
pluricentrikus vagy több központú nyelvek
135
polgári magyar kultúra 47, 50–52
Posgay Ildikó 156, 277
presztízsváltozat 64
produktív feladatok 165
pszichológiai diszciplínák 65

R

rádió-, illetve tévéműsorok nyelve 128
 Radovanović, Milorad 272
 redundáns névmások 150, 153, 160, 162,
 177–180, 203, 204
 Réger Zita 277
 Rehák László 54, 277
 relativista–determinista hipotézis 68
 releváns tényezők 30, 48
 románok 35, 37, 39, 42

S

Sándor Klára 17, 86, 117, 120, 132–135,
 277
 Sapir, E. 67, 68, 277
 Sárík Pál 17
 schwyzertüütsch 119
 Škiljan, Dubravko 61, 62, 277
 Skutnabb-Kangas, Tove 23, 24, 26, 95, 96,
 105, 113, 276, 277
 Spasovski, Milena 36, 38, 40, 277
 standardizáltság 138
 standard/nemstandard változat elfogadá-
 sa/elutasítása 87, 159–162
 Starý, Zdeněk 272
 stigmatizált 19, 147, 157
suksük-ragozás 138, 158, 170, 179,
 195–197

Sz

szabadságfok (df) 31, 79, 84, 85, 91
 Szabómihály Gizella 117, 120, 135, 137,
 138, 146–148, 151, 152, 154–157, 214,
 215, 275, 277
 szakirányú oktatás 103
 szaknyelv 101, 110, 118
 számbeli egyeztetés 154, 155
 Szatymaz 30
 szegregációs program 106
 Szeli István 45–47, 52, 55, 58
 személységfejlődés heterogén környezet-
 ben 66–71

szemilingvalizmus 25, 113, 114
 Szenteleky Kornél 52
 Szentírás 45
 szenzitív vagy kritikus fejlődési szakasz
 121
 szenzoros afázia 122
 Szépe György 272
 Szépfalusi István 17
 Szerb–Horvát–Szlovén Királyság 42, 45,
 48, 50, 51
 Szerbia 33, 44, 49, 51, 57, 80
 Szervezett Munkás 52
 széttagoló tendencia 137, 150
 Szigeti László 275
 Szilágyi N. Sándor 17
 szintetikus szerkezetek 137, 152
 szlovákok 59, 61
 szociális beszéd 67
 szóképzleti eltérések 136, 141, 142
 szóképzleti vétségek 141
 szórend 136, 149, 152, 175–177, 202, 203
 szórendbeli zavarok 136, 143
 szórendi megoldás 149
 szubstandard 147
 szukszükölés 138, 148, 157, 158, 170, 179,
 195–197

T

tájnyelvi beütés 155
 tannyelv 105–109, 138
 tanuláspszichológia 22
 tárgyas ragozás 141, 142, 153
 tartalmi tükrözés 144
 Tartományi Tankönyvkiadó Intézet 120
 Teleki László Alapítvány 274
természetesebbnek ítélt feladattípus 159,
 160, 170
 területi iskolák 103
 területi kötődés 77–83
 Testvériség–Egység Könyvkiadó 55
 tévé- és rádiódók nézettsége/hallgatottsá-
 ga 127
 tipológia 105, 107–109, 151
 típusváltozók 147

Tiszaszentmiklós (Ostojićevo) 27
 T. Károlyi Margit 166, 278
 Tolcsvai Nagy Gábor 215, 278
 Tompa József 278
 Topolya (Bačka Topola) 27, 55
 Tóth Erika 101, 278
 Tóth Lajos 51, 74, 102, 120, 278
 Tóthfalva (Totovo Selo) 27
 többes szám 154, 155, 183, 184, 206, 207
 többségi nyelv intézményes oktatásának
 optimális kezdési ideje 99
 tömb- és szórványhelyzet 27, 99, 166, 172,
 201, 209, 210
 tömegtájékoztatás 27
 tömörítő hajlam 151
 történelmi Magyarország 15
 tranzitív (átírányítási) program 106, 107
 triglosszia 87, 139
 Trudgill, Peter 17, 278
 tükörfordítások 136, 141, 142
 tükrözéstípusok 143
 -t végű igék 143, 157, 158, 165, 195–197,
 213

U

UC (univerzális kontaktus) változók 148
 újratelepítés 46–48
 Újvidéki Rádió 55, 127
 U (univerzális, egyetemes) változók 148,
 150
 utópisztikus kétnyelvűségi program 107,
 108, 111

V

Vajdasági Írás 52
 vajdasági magyar nyelvű oktatás 100–135
 vajdasági magyarok 25, 38, 40, 41, 45–60,
 86–88, 100–104, 118, 119, 142–145,
 175
 vajdasági magyarok képzettsége 60

vajdasági magyarság anyanyelvének státu-
 sa 86–88
 vajdasági magyarság köznyelvi készsége
 135–146
 vajdasági magyarság magyar–szerb két-
 nyelvűsége 214–217
 vajdasági magyarság számának csökkené-
 se 42, 59, 62–65
 vajdasági magyarság történelme 45–60
 vajdasági magyar tankönyvek 120
 Vajdaság lakosságának nemzetiségi össze-
 tétele 36, 44
 választásos feladatok 162, 163
 vallás 25, 26, 28, 51, 58, 220
valószínűleg, hogy változó 155, 185, 186
 valószínűségi (szignifikancia) szint
 176–178, 180–184, 187–189, 191
 Váradi Tamás 156–158, 165, 166, 170,
 196, 197, 272, 274, 278
 Várady Tibor 54, 278
 Varga Éva 272
 Vargha András 17, 30, 278
 egyes házasságok 63, 72, 97
 Veresegyház 30
 vernakuláris 118
 Vigotszkij, Lev 67, 76, 77, 278
 Vinnai Győző 44, 46, 48, 50, 53, 278
 vizsgálati eszköz 26
 Vörös Ottó 17
 vulgarizmusok 139, 140, 148

W

Wacha Imre 215, 278
 Weinreich, Uriel 85, 278
 Whorf, Benjamin Lee 67, 68, 278
 Wonderly, William L. 76, 276
 Wölck, Wolfgang 272

Z

Zenta (Senta) 27, 39, 52, 55, 74

Summary

The Hungarian Language in Yugoslavia (Vojvodina)

Until the fall of communism no serious linguistic research was carried out concerning the Hungarian national minorities in Hungary's neighboring countries. The first book to address the issue was published in 1991 but it only dealt with the Hungarian language in Slovakia and Austria. In 1998 a series of books was launched under the title *The Hungarian Language in the Carpathian Basin at the End of the 20th Century*, which will cover the Hungarians of Slovakia, Ukraine, Rumania, Yugoslavia, Slovenia and Austria. The present book is the second in the series. The author is professor of psychology in the University of Novi Sad, Serbia.

After the introduction, seven chapters are devoted to the social, political, economic, cultural and linguistic factors which shaped the sociolinguistic situation of the autochthonous Hungarian national minority in Vojvodina before the war with NATO began in March 1999.

The chapter on geography and demography shows, among other things, that in 1991 Hungarians constituted 3.3% of the population of Yugoslavia, and 16.9% of Vojvodina.

The next chapter surveys the history of the Hungarian national community in Vojvodina and provides a detailed analysis of the changes in ethnic relations over the last several centuries.

The political, economic, cultural, and religious situation of Hungarians is analyzed in chapter three, which also contains a detailed analysis of the changes in the legal status of Hungarian. The various institutions of Hungarians are also surveyed.

Chapter four deals with the languages and peoples in contact in Yugoslavia. The psychological aspects of assimilation and bilingualism are scrutinized, as are the effects on personality development of the various types of bilingualism.

Next, in chapter five, comes a detailed sociolinguistic analysis of the languages and their speakers in contact. As regards the status and functions of the languages in Yugoslavia, the author shows that Serbian is used in all domains in Vojvodina, while Hungarian and other minority languages are restricted to the family, private life, and printed media and belles-lettres. The language of government offices and public life is mostly Serbian. The author sees the relationship between the varieties of Hungarian spoken in Vojvodina and Standard Hungarian spoken in Hungary as similar to Fergusonian diglossia.

Chapter six is about education. The various types of bilingual education have differential impact on the cognitive and linguistic development of children. The

272 11-11-73
6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000

theoretical and methodological analysis of minority mother-tongue education shows, for instance, that the wholesale importation of the teaching materials and methods used in monolingual Hungary would be (and is, to the extent realized) counterproductive for Hungarian minority schools in Vojvodina.

Copious data are provided on the use of Hungarian and Serbian, based on field interviews with a quota sample of 144 informants carried out in 1996. Hungarian is used in 49.5% of all domains of language use surveyed, while Serbian in 39.5%.

The next chapter portrays the varieties of Hungarian spoken in Vojvodina. Following István Lanstyák, the author regards Hungarian as a pluricentric language, whose dominant center is in Hungary and one of whose secondary centers is in Vojvodina. The chapter also discusses Hungarian language variation in Vojvodina. Grammatical judgments, spoken and written sentence-completion data gathered from the 144 informants in 1996 show several differences from Hungarian spoken in neighboring Hungary.

Two appendices are provided: a facsimile of the questionnaire used in the 1996 fieldwork, and 59 crosstabs of grammatical and lexical variables comparing the responses of the Vojvodina Hungarian sample to those of the metropolitan Hungarian sample.

A magyar nyelvtudomány egyik adóssága, hogy a közelmúltig nem foglalkozott Trianon nyelvi következményeivel. Határon túli és hazai nyelvészek most elkészítették a környező országok kisebbségi magyar nyelvhasználatának történeti szociolingvisztikai elemzését Trianontól napjainkig. A kutatók azonos szerkezetben tárgyalják a kisebbségi magyarok földrajzi és demográfiai jellemzőit, politikai, gazdasági, kulturális és vallási helyzetét, a nyelvekhez fűződő attitűdöket és a nyelvi konfliktusokat, a nyelvi törvényeket, a magyar nyelv szerepét az oktatásban, a közigazgatásban és a tömegtájékoztatásban. A szigorúan nyelvészeti részek a kétnyelvűség hatásait írják le, vagyis a magyarországi magyarok és a határon túliak közti nyelvi azonosságokat és különbségeket elemzik.

A sorozat második kötete a Vajdaságról szól, szerzője Göncz Lajos, az Újvidéki Egyetem professzora.

ISBN 963 379 463 3

9 789633 1794630